

UZAY HUKUKU, KÜRESEL GÜVENLİK

VE UZAY AJANSLARI:

TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Doktora Tezi

Caner AKKAYA

Eskişehir 2025

**UZAY HUKUKU, KÜRESEL GÜVENLİK VE UZAY AJANSLARI:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Caner AKKAYA

DOKTORA TEZİ

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Nejat DOĞAN

Anadolu Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ocak 2025

Eskişehir

UZAY HUKUKU, KÜRESEL GÜVENLİK VE UZAY AJANSLARI:

TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Caner AKKAYA

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ocak 2025

Danışman: Prof. Dr. Nejat DOĞAN

ÖZET

Bu tez temel olarak, “Türkiye, uzay çalışmalarında gelişim göstermek için uluslararası hukuk, güvenlik ve örgütlenme bağlamında Türkiye Uzay Ajansı (TUA) aracılığıyla nasıl bir yol izlemelidir?” sorusuna cevap vermektedir. Bu soruya cevap vermek için tezde uluslararası hukuk, güvenlik ve örgütlenme konuları uzay çalışmaları kapsamında incelenmektedir. Çünkü tezde, uzay çalışmalarının çok boyutlu olması nedeniyle bütünsel bir biçimde yürütülmesi gerektiği savunulmaktadır. Tezde, uzay çalışmalarına dair açıklamalarda bulunulurken Thomas Hobbes, Hugo Grotius ve Immanuel Kant’ın fikirleri üzerinden teorik bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu teorik çerçeve, farklı fikirler arasında bir sentez imkanı sunan pragmatik liberalist yaklaşımdır. Tezde, Türkiye’nin uzay çalışmalarındaki durumunu tespit etmek amacıyla karşılaştırmalı yöntem kullanılmaktadır. Bu karşılaştırmada, uzay çalışmalarında önemli ölçüde gelişmiş Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nin uzay örgütlenmesi olarak Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA), bölgesel bir örgütlenme olarak Avrupa Uzay Ajansı (ESA) ve Türkiye’nin faaliyetleri incelenmiştir. Sonuçta, Türkiye’nin uzay çalışmalarında gecikmiş olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle, tezde, Türkiye’nin uzay çalışmalarında gelişim göstermesi için önerilerde bulunulmuştur. Özetle, uzay çalışmalarında gelişim göstermek için Türkiye’nin pragmatik liberal çerçevede bütünsel bir politika sergilemesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu politikayı uyguladığı takdirde, Türkiye’nin uzay çalışmalarında üreten ve etkileyen bir ülke olabileceği sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uzay Çalışmaları, Türkiye Uzay Ajansı (TUA), Uluslararası ve Ulusal Uzay Hukuku, Uzay Güvenliği, Uzay Ajansları

**SPACE LAW, GLOBAL SECURITY AND SPACE AGENCIES:
THE CASE OF TÜRKİYE**

Caner AKKAYA

Department of Political Science and International Relations

Graduate School of Anadolu University, January 2025

Supervisor: Prof. Dr. Nejat DOĞAN

ABSTRACT

This thesis basically answers the question, “What kind of a path should Türkiye follow through the Turkish Space Agency (TUA) in the context of international law, security and organization in order to develop in space studies?”. In the thesis, international law, security and organizations are the issues that examined in the context of space studies to answer this question. Because space studies are multidimensional, it is argued in the thesis that they should be carried out in a holistic manner. In the thesis, a theoretical framework is created through the ideas of Thomas Hobbes, Hugo Grotius and Immanuel Kant while making explanations on space studies. This theoretical framework is pragmatic liberalist approach that offers a synthesis between different ideas. Comparative method is used in the thesis in order to determine Türkiye’s status in space studies. The National Aeronautics and Space Administration (NASA) as the space organization of United States of America (USA), which has made significant progress in space studies, the European Space Agency (ESA) as a regional organization and Türkiye’s space activities are examined in this comparison. As a result, it is determined that Türkiye has been lagging behind in space activities. Therefore, in this thesis, suggestions are made for Turkey’s development in space activities. In summary, it is understood that Türkiye needs to exhibit a holistic policy within pragmatic liberal framework in order to develop in space activities. It is concluded that Türkiye can be a producing and influencing country in space studies, if Türkiye implements this policy.

Key Words: Space Studies, Turkish Space Agency (TUA), International and National Outer Space Law, Space Security, Space Agencies

TEŞEKKÜRLER

Bu tezin ortaya çıkmasında, fikir halinden itibaren son haline gelene kadar tüm aşamalarda akademik bilgi ve tecrübesini benimle paylaşan danışmanım Prof. Dr. Nejat DOĞAN'a çok teşekkür ederim. Tez İzleme Komitesi'nde ve Tez Savunma Jürisi'nde yer alarak hiçbir zaman desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Cenap ÇAKMAK'a teşekkürlerimi sunarım. Benzer biçimde, Tez İzleme Komitesi'nde yer alan Prof. Dr. Hatice Yaprak CİVELEK'e ve Tez Savunma Jürisi'nde yer alan Dr. Öğr. Üyesi Mukaddes KORKMAZ SÜRER ile Dr. Öğr. Üyesi Elif ŞİMŞEK ÖZKAN'a tezin gelişimine çeşitli aşamalarda sağladıkları katkılar nedeniyle teşekkür ederim. Diğer taraftan, akademik eğitim hayatımın hemen her aşamasında birçok akademisyenin desteğini alarak bu günlere gelmenin gururunu yaşıyorum. Bu nedenle, akademik eğitim hayatımın her aşamasında katkısı bulunan akademisyenleri temsilen, lisans aşamasından doktora savunma aşamasına kadar hiçbir aşamada desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Yücel BOZDAĞLIOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim.

Hayatın birçok alanında olduğu gibi eğitim öğretim alanında da aile desteğinin önemi büyüktür. Ne mutlu bana ki beni destekleyen kalabalık bir aileye sahibim. Bu nedenle, başta ablalarım Dilek AKKAYA, Songül KANDEMİR ve Kübra AKKAYA olmak üzere, aile bireylerimin her birine teşekkür ederim. Ailemizi var eden annem Gülperi AKKAYA'ya ise sonsuz minnetlerimi sunarım.

Bu süreçte kaybettiğimiz babam Mürsel AKKAYA'nın hatırasına saygıyla...

06.02.2025

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “Bilimsel İntihal Tespit Programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Caner AKKAYA

İmza

06.02.2025

ÜRETKEN YAPAY ZEKA KULLANIM BEYANI

Bu tezi hazırlarken herhangi bir (ChatGPT, Gemini, DALL-E vb.) üretken yapay zeka programlarından destek almadığımı beyan ederim. Tezin hazırlığı aşamasında üretken yapay zeka programlarından herhangi bir (örneğin çeviri, bilimsel makale vb.) desteği almadım.

Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Caner AKKAYA

İmza

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
TEŞEKKÜRLER.....	v
ETİK İLKELERE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	vi
ÜRETKEN YAPAY ZEKA KULLANIM BEYANI.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLolar DİZİNİ.....	x
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xi
GÖRSELLER DİZİNİ.....	xii
KISALTMALAR.....	xiii
1 GİRİŞ	1
1.1 Tezin Konusu.....	1
1.2 Tezin Amacı ve Önemi	4
1.3 Tezin Araştırma Soruları ve Varsayımları	6
1.4 Tezin Yöntemi	7
1.5 Literatür İncelemesi	8
2 ULUSLARARASI HUKUK BAĞLAMINDA KAVRAMSAL ÇERÇEVE	14
2.1 Uluslararası Hukuk.....	14
2.1.1 Uluslararası hukuk açısından uluslararası toplum	17
2.1.2 Bir uluslararası hukuk kişisi olarak devlet	23
2.1.3 Devletin unsurları, yetki ve sorumlulukları	24
2.2 Hava Hukuku	28
2.2.1 Hava hukukunun doğuşu ve gelişimi.....	28
2.2.2 Uçuş Bilgi Bölgesi (UBB).....	33
2.2.3 Açık Semalar Antlaşması.....	38
2.2.4 Geçmişten günümüze hava sahası hukuk rejiminin gelişimi	40
2.3 Uzak Hukuku	46

2.3.1 Uzay hukuku: kavram ve kapsam	48
2.3.2 Uzay hukukunun temel kaynakları	50
2.3.3 Yirmi Birinci Yüzyılda uluslararası uzay hukuku	77
3 TEORİ, GÜVENLİK VE ÖRGÜTLENME BAĞLAMINDA UZAY HUKUKU	83
3.1 Teorik Tartışma	83
3.1.1 Hobbesyenizm (Realizm)	84
3.1.2 Grotiyenizm (Rasyonalizm).....	96
3.1.3 Kantiyenizm (Radikalizm).....	100
3.1.4 Güncel bir sentez: Pragmatik yaklaşım	103
3.2 Güvenlik Bağlamında Uzay.....	108
3.2.1 Küresel güvenlik ve uzayın güvenlik kapsamındaki yeri	109
3.2.2 Uzay jeopolitiği ve teorik bakış açıları	112
3.2.3 Ulusal güvenlik ve savunma	119
3.3 Uzay, Güvenlik ve Örgütlenme.....	122
3.3.1 Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü: ICAO.....	123
3.3.2 Avrupa Uzay Ajansı: ESA	135
3.3.3 Amerikan Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi: NASA.....	146
3.3.4 Farklı düzey örgütlenmelerin karşılaştırılması	175
4 TÜRKİYE’NİN UZAY ÇALIŞMALARININ İNCELENMESİ	181
4.1 Türkiye’nin Konuya Dair İlgisi	181
4.1.1 Türkiye’nin Kuruluşundan Önceki Süreç	181
4.1.2 Kurtuluş Savaşı ve Türkiye’nin kuruluşu sonrası konuya dair ilgi	186
4.1.3 Bir değerlendirme: Kurtuluş Savaşı ve Türkiye’nin kuruluşundan ilk uydu fırlatma girişimine	196
4.1.4 Türkiye uzay çalışmalarında 1990’lı yıllar ve sonrası	200
4.2 Türkiye Uzay Ajansı: TUA	209
4.3 Türkiye’nin Uzay Faaliyetlerinin Karşılaştırmalı Değerlendirmesi	220
5 SONUÇ	239
KAYNAKÇA	247

TABLÖLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 2.1 Uzay Hukukun Kaynakları Temel Antlaşmalar ve Bağlayıcı Olmayan Temel İlkeler.....	51
Tablo 2.2 Yirmi Birinci Yüzyılda Uluslararası Uzay Hukukuna Dair Başlıca BM Genel Kurul Kararları.....	78
Tablo 4.1 Türkiye'nin Havacılık ve Uzay Faaliyetleri Kapsamında Başlıca Sanayi Örgütlenmeleri.....	191
Tablo 4.2 Uzay Hukukunu Düzenleyen Temel Antlaşmalara Türkiye'nin Katılım Durumu.....	194
Tablo 4.3 Türkiye'nin Uzaya Uydu Gönderme Faaliyetlerine Dair Bilgiler.....	203

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 1.1 Tezin Bütünsel Yapısına İlişkin Model.....	4
--	---

GÖRSELLER DİZİNİ

Sayfa

Görsel 1.1 Türkiye'nin Günümüz UBB Sınırları ve Çevresindeki UBB Sınırları.....	38
--	----

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ASELSAN	: Askeri Elektronik Sanayi
BM	: Birleşmiş Milletler
ESA	: European Space Agency
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
ICAO	: International Civil Aviation Organization
İTÜ	: İstanbul Teknik Üniversitesi
MC	: Milletler Cemiyeti
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MSB	: Milli Savunma Bakanlığı
NASA	: National Aeronautics and Space Administration
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
POLSA	: Polish Space Agency
ROKETSAN	: Roket Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TAI	: TUSAŞ Havacılık ve Uzay A.Ş.
TEI	: TUSAŞ Motor Sanayi A.Ş.
THK	: Türk Hava Kurumu
TOMTAŞ	: Tayyare ve Motor Türk A.Ş.
TUA	: Türkiye Uzay Ajansı
TUSAŞ	: Türk Uçak Sanayi A.Ş.
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
UBB	: Uçuş Bilgi Bölgesi

UBİTEK : Uzay Bilim ve Teknoloji Komitesi

UDAD : Uluslararası Daimi Adalet Divanı

YÖK : Yüksek Öğretim Kurulu

1 GİRİŞ

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı'nda *siyaset* ve *ilişki* konularının hayatın her alanında olması nedeniyle, hayata dair her bir konu bu bilim dalı çerçevesinde incelenebilmektedir. Diğer yandan, içinde bulunduğumuz ve *uzay* diye isimlendirdiğimiz alan, yüzyıllardır insanlığın bir biçimde merak ettiği, üzerine düşündüğü, belirli keşifler yaptığı ve zaman içinde uzay temelli eylemlerini geliştirdiği bir alandır. Bu eylemlerin gelişimi, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) 1957'de uzaya fırlattığı Sputnik-1 isimli uyduyla somut bir hal alıp, boyut değiştirmiştir. Öyle ki günümüzde en genel haliyle bilimden güvenliğe, haberleşmeden ulaşımına birçok konuda uzay çalışmalarından faydalanılmaktadır. Ancak uzay çalışmalarının kötüye kullanılması halinde olumsuz sonuçlar doğurduğu da açıktır.

Uzay çalışmalarına ilişkin süreçleri yöneten başat aktör devlettir. Bu durumda, uzay çalışmalarında *siyaset* ve *ilişki* konuları Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı'nın inceleme alanı haline gelmektedir. Bir diğer ifadeyle, devletlerin uzay çalışmalarına dair politikaları, bu politikaları ortaya koyarken nelere önem verdikleri, hangi kurallara bağlı oldukları, hangi kurumlar aracılığıyla faaliyet gösterdikleri ve bunların birbirleriyle ilişkileri, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı açısından incelenerek bilime katkı sağlanabilmektedir. İşte bu tez, bahsi geçen konuların bütünsel bir biçimde ele alınması fikrinden hareketle ortaya konulmaktadır. Bu durumda, tezde konuların bütünsel biçimde nasıl ele alınacağı detaylandırılmalıdır.

1.1 Tezin Konusu

Bu tezin ana konusu, uluslararası hukuk, güvenlik ve örgütlenme kapsamında Türkiye'nin uzay çalışmalarıdır. Dolayısıyla, en başta Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı kapsamında olup bu bilim dalının temel konularıyla ilgilidir. Bu nedenle, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler teorileri, uluslararası hukuk, uluslararası güvenlik, uluslararası örgütlenmeler, jeopolitik, devlet ve iç politika, ulusal hukuk, ulusal güvenlik ve savunma, ulusal örgütlenmeler, ulusal jeopolitik, uzay hukuku ve güvenliği konuları, bu tezin doğal araştırma alanını oluşturmaktadır.

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı'nda olguların, neden-sonuç ilişkisi içinde bir bütün olarak açıklanmasında teorilere başvurulmaktadır. Bu doğrultuda,

incelenen kavramlar yine Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı'nın incelediği şekilde tartışılmakta ve tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, tezde incelenen olgular açıklanırken siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler teorilerini, uluslararası hukuk ve güvenlik bağlamında bir alt konu olarak incelemek gerekmektedir. Benzer şekilde, tezde ele alınan devlet, uluslararası hukuk, uluslararası toplum, güvenlik, jeopolitik, örgütlenme gibi kavramların yine bu bilim dalında farklı açılardan incelenmesi, tanımlanması veya kavramsallaştırılması, teorik ve kavramsal tartışmaların tezin konularından bir diğeri olmasına neden olmaktadır.

Uluslararası hukuk, tezde incelenmesi gereken önemli konulardan bir tanesidir. Çünkü uzay hukuku, güvenlik ve örgütlenme bağlamında incelenirken uluslararası hukukta yer alan düzenlemelerden faydalanılması gerekmektedir. Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bir bilim dalı olarak gelişirken, uluslararası hukuk bu bilim dalına yönelik kuralların geliştirildiği ve uygulandığı bir alandır. Uluslararası ilişkilerde aktörlerden davranışlarını gerek zorunlu bir biçimde gerekse rıza yolu ile uluslararası hukuka uygun bir biçimde gerçekleştirmeleri beklenmektedir. Dolayısıyla, tezin konusu kapsamında uluslararası hukuk incelenerek kimi sorulara cevap aranacaktır. Bu sorulardan bazıları, uzay hukukunun uluslararası hukukta nasıl yer aldığı, konuya ilişkin ne gibi kurallar bulunduğu, bu kuralların ne zaman ve ne şekilde uygulamaya konulduğu, aktörlerin bu kurallara ne derece uygun davrandığıdır. Bu nedenle, tezde uluslararası hukukun bir alt konu olarak incelenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler konuları incelendiğinde aktörler için temel hedefin *güvenlik* olduğu açıktır. Farklı bir disiplin olma yolundaki güvenlik hususu, tezde incelenmesi gereken konulardan bir tanesidir. Bu gereklilik, uluslararası ilişkilerde aktörlerin politikaları ne olursa olsun politik hedeflerinin *güvenlik sağlamaya yönelik* oluşundan kaynaklanmaktadır. Tezde, uzay hukuku ve politikaları güvenlik boyutuyla incelenirken, aktörlerin uzay politikalarıyla nasıl bir güvenlik sağladıkları ve sağlayabilecekleri sorusuna cevap aranacaktır. Bu noktada, uluslararası ilişkiler teorilerinin güvenlik konusuna dair açıklamalarından faydalanılması gerekmektedir. Böylece aktörlerin güvenlik konusunu nasıl ele aldığı ve/veya nasıl ele alması gerektiği açıklığa kavuşmaktadır. Ancak teorik zeminin ötesinde aktörlerin politikalarının uygulanabilirliği test edilmelidir. Dolayısıyla, aktörlerin uzay politikaları açıklanırken bir

diğer önemli durum, aktörlerin bu politikaları hangi kapsamda ele aldıkları ve kapasitelerinin hangi seviyede olduğudur. Tezde bahsi geçen konuların açıklanması için güvenlik, ana inceleme konularından bir tanesi olarak seçilmiştir.

Çeşitli seviyelerdeki örgütlenmeler, uluslararası hukuk ve güvenlik açısından aktörlerin herhangi bir konuda süreç yönetimi, uzmanlaşma, düzen oluşturma faaliyetlerini yerine getirebilmesi gibi nedenlerle gereklilik arz eden bir başka konudur. Bu kapsamda küresel, bölgesel ve ulusal örgütlenmeler gerek uluslararası hukukun uygulanması aşamasında gerekse güvenliğin sağlanması aşamasında önemlidir. Dolayısıyla, *örgütlenme* oldukça geniş bir kapsamda değerlendirilmektedir. Tezin konusuyla bağlantılı biçimde küresel, bölgesel ve ulusal örgütlenmelerin incelenmesi, örgütlenmeyi tez için önemli konulardan bir tanesi haline getirmektedir. Çünkü uzay çalışmalarının uluslararası hukuk ve ulusal hukukla bağlantılı biçimde ve güvenlik boyutuyla ele alınması, ancak bahsi geçen örgütlenmelerin incelenmesi ile mümkündür. Tezin incelediği çeşitli düzeylerdeki uzay ajansları bu kapsamda değerlendirilmektedir. Bir başka ifadeyle; küresel, bölgesel ve ulusal düzeyde uzay ajanslarının kurulması süreci, faaliyet alanları, sınırlılıkları ve seviyelerinin tespiti, tezin odak noktalarından bir tanesidir. Bu nedenle, örgütlenme konusu tezde ele alınacak konulardan bir diğeridir.

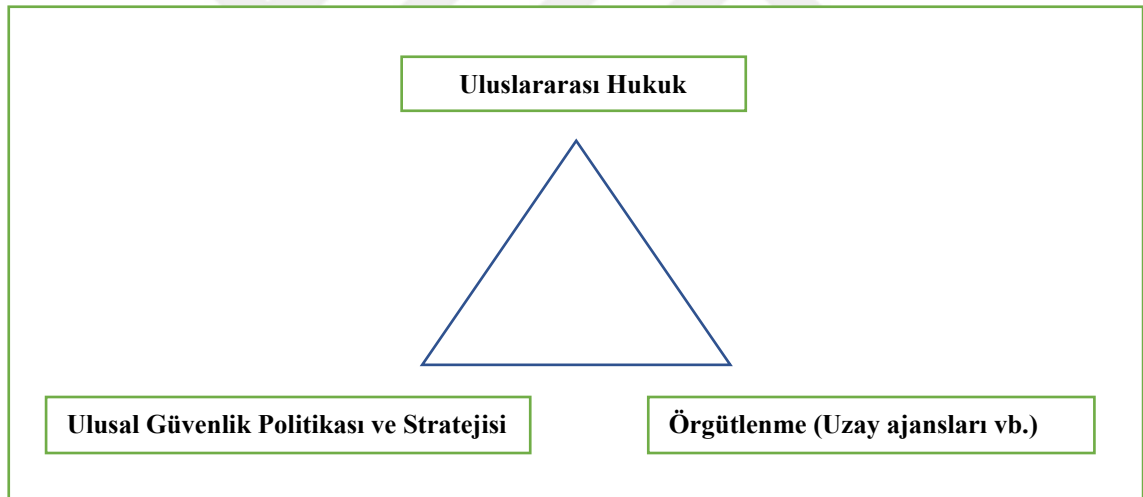
Uzay çalışmaları kapsamında örgütlenmeye dair bir araştırma yapıldığında, yukarıda verilen tüm konular kapsamında, en başarılı örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) uzay faaliyetleri olduğu açıktır. ABD'nin uzay çalışmalarını yürüten Ulusal Havacılık ve Uzay İdaresi (National Aeronautics and Space Administration – NASA) uzay faaliyetleri ve bu kapsama giren hemen her hususta ileri seviyededir. Buna bağlı olarak, herhangi bir aktörün uzay faaliyetlerinde gelişimine katkı sağlamanın hedeflendiği bir çalışmada en başarılı aktör ile karşılaştırma yaparak önerilerde bulunmak önemlidir. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türkiye Uzay Ajansı'nın gelişimine katkı sağlamanın hedeflendiği bu tez için de geçerlidir. Bu nedenle, tezde, uzay çalışmalarında ileri seviyede olması yönüyle örnek oluşturan ABD'nin uzay faaliyetleri detaylandırılacak ve Türkiye'nin faaliyetleri bu örneklerle karşılaştırılarak incelenecektir.

Yukarıdaki bilgiler ışığında, bu tezde, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler bağlamında uluslararası hukuk, güvenlik ve örgütlenme konuları bütünsel bir biçimde uzay çalışmaları kapsamında incelenecek olup bu inceleme tezin ana konusunu

oluşturmaktadır (Bkz. Şekil 1: Tezin Bütünsel Yapısına İlişkin Model). Uluslararası hukuk, güvenlik ve örgütlenme konularının bir bütün olarak uzay çalışmaları kapsamında incelenmesi ile öncelikle bir aktörün konuya ilişkin sınırlılıkları tespit edilecektir. Bu sınırlılıklar içinde ortaya konulan güvenlik politikaları ve bu politikaların uygulanabilirlikleri sorgulanacaktır. Örgütlenme ile hem uluslararası hukuk hem de güvenlik bağlamında uzay çalışmalarına ne gibi işlevsellik kazandırıldığı ya da kazandırılabilceği tespit edilecektir. Nihayet, buradan çıkartılacak sonuçlar ile Türkiye'nin uzay çalışmalarında nerede yer aldığı tartışılacaktır. Bu tartışma kapsamında, Türkiye'nin ulusal hukuku, güvenlik stratejileri ve örgütlenmesi incelenecektir. Bu incelemeden elde edilen sonuçlara göre ise Türkiye uzay çalışmalarının gelişimine katkı sağlanacaktır.

Şekil 1.1

Tezin Bütünsel Yapısına İlişkin Model

1.2 Tezin Amacı ve Önemi

Bu tezin temel amaçlarından bir tanesi, Türkiye’de, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı kapsamında uluslararası hukuk, güvenlik ve örgütlenme alt dallarının bütünsel incelendiği yeni bir çalışma alanı olarak “Uluslararası Hukuk, Güvenlik ve Örgütlenme Bağlamında Siyaset” alanının geliştirilmesidir. Türkiye’de ve genel olarak dünyada bu çalışmalar ayrı ayrı ele alınmaktadır. Bu alanın yeni olarak tanımlanması, Siyaset Bilimi ve Uluslararası ilişkiler bağlamında, bahsi geçen alt dalların bir arada incelenmesi önerisinden kaynaklanmaktadır. Çalışma alanı olarak bu konuların bir arada

ele alınması, aktörlerin uluslararası hukuk, güvenlik ve örgütlenme çerçevesinde bütünsel politikalar üretecek seviyeye ulaşmaları açısından kıymetlidir.

Tezde Türkiye örneğinin incelenecek olması nedeniyle, Türkiye'nin uluslararası ve ulusal hukuk bağlamında örgütlenme, güvenlik ve strateji politikalarına katkı sağlanacaktır. Türkiye'nin siyasal gelişimine sağlanması hedeflenen bu katkı tezi önemli kılmaktadır. Siyasi tarih incelendiğinde, devletlerin varlıklarını korumak için çeşitli politikalar izledikleri görülmektedir. Günümüzde de durum farklı olmayıp, uluslararası ortamda bir aktörün varlığını bağımsız bir şekilde sürdürebilmesi için zamanın ruhuna/koşullarına uygun politikalar üretmesi gerekmektedir. Bu durumda, Türkiye'nin günümüz koşullarına uygun bir biçimde varlığını devam ettirebilmesi için oluşturulacak politikalara sağlanan her katkı önemlidir. Diğer yandan, Türkiye köklü bir devlet geleneğine sahip olsa da uluslararası politikada görece genç bir aktördür. Dolayısıyla, Türkiye'nin herhangi bir konudaki gelişimi, Türkiye'ye bilimsel alanlarda sağlanan katkılara paralel olacaktır.

Bu tez ile Türkiye'nin bilim ışığında gelişimi hedeflemektedir. Türkiye'nin coğrafi konumu incelendiğinde, üç tarafı denizlerle çevrili, ticaret ve göç yolları üzerinde, Asya ve Avrupa gibi iki önemli kıtayı birbirine bağlayan ve Ortadoğu gibi siyasi anlamda görece karmaşık bir coğrafyaya yakın olduğu görülmektedir. Bu özelliklerden herhangi biri dahi, bir aktörün kendini güvende hissetmesi için politikalar üretmesini gerektirmektedir. Bu güvenlik anlayışı günümüzde yalnızca sınırlar, konvansiyonel silahlar, anlaşmalar ya da ittifaklar aracılığıyla değil fakat aynı zamanda teknolojiyle de mümkün hale gelmektedir. Siyasal ve ekonomik gelişmişlik, aktörleri tehlikelere görece daha hazır hale getirmektedir. Bu bağlamda; tez ile Türkiye'nin gelişimine katkı sağlanarak politik ve hukuki zeminde stratejik temellere dayandırılmış bir güvenlik anlayışının yerleştirilmesi hedeflenmektedir.

Yukarıda bahsi geçen güvenlik anlayışının yerleştirilmesi çeşitli açılardan önem arz etmektedir. Bu güvenlik anlayışı, Türkiye'nin tehlike ya da tehlike tehditlerine karşı daha sağlam ve planlı tepkiler vermesine imkan tanıyacaktır. Böylece uluslararası ortamdaki yerini korumak ve/veya ileriye taşımak mümkün hale gelecektir. Ayrıca, bahsi geçen biçimde stratejik temellere dayalı bir güvenlik anlayışı, Türkiye'nin uluslararası politikada *etkilenen* değil fakat *etkileyen* bir aktör olması açısından da önemlidir. Burada

dikkat edilmesi gereken husus, ortaya konulacak stratejilerin bilimsel dayanaklar üzerine kurgulanmasıdır. İşte bu noktada, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı kapsamında hukuk, güvenlik ve örgütlenme temelli stratejilerin üretimine bu tezin katkı sağlaması hedeflenmektedir.

1.3 Tezin Araştırma Soruları ve Varsayımları

Herhangi bir konu hakkında tez ortaya konulurken sorun edinilen konu hakkında temel sorulara cevap vermesi amaçlanır. Bu tezin ele aldığı temel sorun Türkiye'nin uzay çalışmalarında faaliyetleri, seviyesi ve gelişimidir. Bu nedenle, cevap aranan temel soru şudur: *Türkiye, uzay çalışmalarında gelişim göstermek için uluslararası hukuk, güvenlik ve örgütlenme bağlamında Türkiye Uzay Ajansı (TUA) aracılığıyla nasıl bir yol izlemelidir?* Bu soruya cevap verebilmek aşağıda sıralanan diğer sorulara da cevap aranmalıdır.

1-Uzay çalışmaları aktörler açısından ne ifade etmektedir?

2-Uzay çalışmaları uluslararası hukukta nasıl düzenlenmektedir?

3-Uzay çalışmaları güvenlik açısından ne anlam ifade etmektedir?

4-Uzay çalışmaları kapsamında ne tür örgütlenmeler bulunmaktadır?

5-Uzay çalışmalarına yönelik aktörlerin politikaları teorik olarak nasıl açıklanabilir?

6-Türkiye'nin uzay çalışmalarında örgütlenme ve politika sergileme bağlamında farklı aktörler ile benzerlikleri ve farklılıkları nelerdir?

Diğer taraftan, bir tez ortaya konulurken kimi varsayımlar üzerinden araştırma yürütülmekte ve bu varsayımlar test edilmektedir. Bu tezin temel varsayımı, *Türkiye'nin geleceğe yönelik politik strateji belirleme konusunda eksikliklerinin gerek ulusal gerek uluslararası düzeyde dezavantaj sağladığı ve bu eksikliklerin hukuk, güvenlik ve örgütlenmeden oluşan bütünsel bir yaklaşımla ele alınması halinde giderilebileceğidir.* Tezin diğer varsayımları ise şu şekilde sıralanmaktadır:

1-Uzay çalışmaları yalnızca fen bilimlerinin değil fakat aynı zamanda sosyal bilimlerin de konusudur.

2-Uzay çalışmalarından elde edilen çıktılar barışçıl amaçlarla kullanılması halinde aktörler için faydalı sonuçlar doğurmaktadır.

3-Uzay çalışmalarında uzay hukuku, ulusal ve uluslararası düzeyde çalışmaların sınırlarının belirlenmesi açısından önemli bir yere sahiptir.

4-Uzay hukuku, uluslararası hukukta kapsamında kara, deniz ve hava hukukundan ayrı olarak incelenmesi gereken bir alandır.

5-Uluslararası ilişkiler aktörleri için uzay çalışmaları, başta güvenlik olmak üzere, birçok konu nedeniyle politika üretilmesi gereken bir alandır.

6-Aktörlerin dar bir güvenlik tanımıyla salt askeri düzeyde ürettikleri stratejilerde kara, deniz ve hava gibi uzay çalışmaları da stratejik bir unsur olarak ele alınmalıdır.

7-Aktörler uzay çalışmalarını bir örgütlenme aracılığıyla yürütmeleri halinde bütünsel bir politika sergileyebilmektedir.

8-Örgütlenmeleri küresel, bölgesel ve ulusal olarak sınıflandırmak mümkündür.

9-Bir aktörün uzay çalışmaları kapsamında davranışlarını etkileyen nicelik ve nitelik açısından farklı birçok neden bulunmaktadır.

10-Aktörlerin uzay çalışmaları kapsamında davranışları çeşitli teorik çerçevelerin bir sentezinden faydalanarak açıklanabilir.

11-Aktörlerin uzay çalışmaları karşılaştırmalı olarak incelenerek, aktörlerin uzay çalışmalarında nasıl bir yol izlemesi gerektiğine dair çıkarımda bulunulabilir.

1.4 Tezin Yöntemi

Bu tezde, temel araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemi kullanılmaktadır. Bu kapsamda, yukarıda belirtilen sorular cevaplanmak üzere ortaya konulmaktadır. Benzer biçimde, yukarıda verilen varsayımlar test edilmektedir. Bu sorulara cevap aranırken ve varsayımlar test edilirken veri elde etmek gerekmektedir. Veri elde etmek için ise çeşitli kaynaklara başvurulmaktadır. Tezde, veri elde etmek amacıyla, öncelikli olarak belge inceleme yöntemi kullanılmaktadır. Tezin çalışma konusunun uluslararası ilişkiler ve hukuk olması nedeniyle öncelikli belgeler antlaşmalar, sözleşmeler, kanunlar ve kuruluş metinleri gibi hukuk belgeleridir. Diğer taraftan, tezin genelinde ele alınan konuların tamamı kitaplar, makaleler, tezler ve raporlar gibi kaynaklara başvurularak

açıklanmaktadır. Bunlara ek olarak, konuya dair kurumlardan yapılan duyurular ya da çeşitli iletişim kanalları aracılığıyla kamuoyuna sunulan haberler de tezde ele alınan konular hakkında gelişmeleri açıklarken faydalanılan kaynaklar arasındadır.

Tezde ele alınan konular elde edilen veriler ışığında değerlendirilirken karşılaştırmalı yöntem kullanılmaktadır. “Karşılaştırmalı yöntem, belirli olayların ortaya çıkmasında ve gelişmesinde etkili olan fonksiyonel faktörleri sınıflandırmayı ve açıklamayı hedef alan bir araştırma metodunu ifade için kullanılan genel bir terimdir.” (Aydın ve Hanağası, 2017, s. 60). Tezde aktörler, teoriler ve aktörlerin tarihsel süreçleri arasında karşılaştırmalı bir analiz gerçekleştirmek suretiyle açıklamalar yapılmakta ve sonuçlar elde edilmektedir.

Tezde aktörlerin politikaları değerlendirilirken çeşitli teorik açıklamalardan faydalanılmaktadır. Uzay çalışmalarını çeşitli açılardan ele alan bu tezde, gerek Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı’na gerekse bir alt tartışma alanı olarak uluslararası hukukun gelişimine katkı sağlamış üç büyük düşünürün fikirleri tezin teorik tartışma ortamını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Hobbesian Yaklaşım çerçevesinde Thomas Hobbes’in, Grotian Yaklaşım çerçevesinde Hugo Grotius’un, Kantian Yaklaşım çerçevesinde ise Immanuel Kant’ın fikirlerine ve bunları temel alarak ortaya konulan fikirlere yer verilmektedir. Ayrıca tezin ilgili bölümlerinde jeopolitik kuramlardan da faydalanılmaktadır. Nihayet, aktörlerin davranışlarının teorik fikirlerin senteziyle açıklanabileceğinden hareketle, bahsi geçen teorik fikirlerin sentezlenebildiği Pragmatik Yaklaşım temel teorik çerçeveyi oluşturmaktadır. Böylece, çeşitli kaynaklardan elde edilen verilerin karşılaştırmalı yöntemle teorik çerçevede açıklanması ve sonuçların yorumlanması hedeflenmektedir.

1.5 Literatür İncelemesi

Bu tezde, yukarıda belirtildiği üzere, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı’nda uluslararası hukuk, güvenlik ve örgütlenme konuları Türkiye’nin uzay çalışmaları kapsamında bütünsel bir biçimde ele alınmaktadır. Bu nedenle, tez hazırlanırken incelenen kaynakların önemli bir bölümü resmi belgelerdir. Bahse konu belgeler tezin ilgili bölümlerinde detaylandırılmaktadır. Diğer taraftan, tezde ele alınan konuyla ilgili çeşitli bilgiler, tanımlar veya yorumlar değerlendirilerek teze dair çıkarımlarda bulunabilmek için ikincil kaynaklar incelenmiştir. İnceleme sonucunda kimi

kaynakların teze katkı sağlamayacağı anlaşılmış, kimi kaynaklardan ise çeşitli düzeylerde faydalanılmıştır. Tezin bu bölümünde, araştırma boyunca incelenen ikincil kaynakların genel bir incelemesine yer verilmektedir.

Uluslararası hukuk bağlamında literatür incelemesi yaptığımızda, uluslararası hukuk konusunun oldukça zengin bir kaynağa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, uzay hukuku kimi kaynaklarda hava hukuku ile bir arada ele alınırken kimi kaynaklarda ise müstakil bir başlığa sahiptir. Yücel Acer ve İbrahim Kaya (2020)’nın “Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı” başlıklı eseri uzay hukukunun hava hukukuyla birlikte ele alındığı kaynaklara bir örnektir. Benzer biçimde, Merve Erdem Burger (2020) uzay hukuku ve hava hukukunu tek başlık altında ele almaktadır. Diğer yandan, Türkiye’de uluslararası hukuk çalışmaları ile tanınan Hüseyin Pazarcı’nın farklı eserlerinde (1989; 2020) uzay hukuku müstakil bir başlık ya da bölüm olarak ele alınmıştır. Hava hukuku ile uzay hukuku konularının gerek bir arada gerekse ayrı ayrı ele alındığı bu çalışmalarda, çalışmaların konusu gereği uzay hukukunun tarihsel gelişiminden öte bir bilgiye ya da tartışmaya yer verilmemektedir. Dolayısıyla, tezin araştırma konusu açısından incelediğimizde bu yönde bir eksiklik mevcuttur. Malcolm N. Shaw (2018) ise “Uluslararası Hukuk” başlıklı eserinde bu eksikliği belirli ölçüde gidermiştir. Öyle ki konu “Dış Uzay Hukuku” başlığı ile devletin ülkeselliği ve yetki alanları çerçevesinde incelenmiştir. Shaw’ın bu yaklaşımı, tezin konuya bakış açısıyla örtüşür nitelikte olması açısından kıymetlidir.

Uluslararası hukuk kimi çalışmalarda uluslararası ilişkiler disiplini çerçevesinde ele alınmaktadır. Örneğin; Cenap Çakmak (2014) “Uluslararası Hukuk: Giriş, Teori ve Uygulama *Bir Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı*” başlıklı kitabında, uluslararası hukuka dair temel bilgilerin yanı sıra devlet yetki alanları ve uluslararası örgütler hakkında önemli bilgileri uluslararası ilişkiler kapsamında açıklamaktadır. Ancak bu eserde jeopolitika, strateji ve uzay hukuku gibi konulara değinilmemektedir. Benzer biçimde, Surinder Kaur Verma (2018) “Public International Law I” başlıklı eserde, uluslararası hukuka dair özneleri ve uygulamaları uluslararası ilişkiler perspektifinden değerlendiren bilgiler vermektedir. Fakat güvenlik, örgütlenme, strateji, jeopolitika ve uzay hukuku gibi konulara yer verilmemektedir.

Uzay Hukuku kapsamında ortaya konulan eserlerden Frans von der Dunk ve Fabio Tronchetti (2015) editörlüğünde hazırlanan “Handbook of Space Law” başlıklı çalışmada, uluslararası uzay hukukundan ulusal uzay hukukuna, uzay teknolojilerinden çevresel faktörlere kadar çeşitli konuların detaylandırıldığı bölümler mevcuttur. Ancak bu bölümler arasında, uluslararası hukuk çalışmalarının doğası gereği, güvenlik ve strateji odaklı bir değerlendirmeye rastlanmamaktadır. Gbenga Oduntan (2012) “Sovereignty and Jurisdiction in the Airspace and Outer Space” başlıklı çalışmasında, devletin egemenlik yetkilerini uluslararası hukuk zemininde uzay faaliyetleri açısından incelemektedir. Fakat çalışmada güvenlik ve örgütlenmeye yer verilmediği gibi jeopolitik konusunda da herhangi bir değerlendirme bulunmamaktadır.

Christian Br  nner ve Alexander Soucek (2011) edit  rl  ğ  nde hazırlanan “Outer Space in Society, Politics and Law” başlıklı kitap, uzay çalışmalarının sosyo-k  lt  rel boyutuna da yer vermesi nedeniyle farklılaşmaktadır. Fakat stratejik ve jeopolitik bir değerlendirme yapılmamıştır. Ruwantissa Abeyratne (2011) “Space Security Law” başlıklı eseriyle, uzay g  venliğı ve uzay turizmi gibi konulara eğilirken daha   ok teknoloji odaklı bir bakış açısıyla yaklaşmakta fakat ulusal uzay ajanslarının faaliyetlerine değinmemektedir. Detlev Wolter (2005) “Common Security in Outer Space and International Law” başlıklı çalışmasıyla, uzay faaliyetlerini uluslararası hukuk ve uluslararası   rg  tler bağlamında incelemektedir. Ancak bu incelemede salt askeri meseleler   zerinden bir değerlendirme yapılmakta ve g  venlik konusunun geniş tanımıda yer alan konulara yer verilmemektedir. Tez a  ısından incelendiğinde, bu kaynaklar farklı konular temelinde başvurulabilir niteliktedir. Fakat kimi   alışmada g  venlik, kiminde   rg  tlenme, kiminde jeopolitik ve kiminde ulusal hukuk konuları ihmal edildiğı i  in b  t  nsel bir   er  eve sunmamaktadır.

T  rkiye Cumhuriyeti (T.C.) Y  ksek   ğretim Kurulu (Y  K) Başkanlığı Tez Merkezi tarama sisteminden “Uzay Hukuku” hakkındaki tezler taratıldığında herhangi bir doktora tezine ulaşılmamakta, fakat 10 adet y  ksek lisans tezine ulaşılmaktadır. Bunlardan 8 tanesi hukuk, 1 tanesi havacılık ve uzay m  hendisliğı, 1 tanesi ise uluslararası ilişkiler alanına ilişkindir. Hukuk alanına ilişkin olan tezler, kendi   alışma alanları gereğı, uzay hukukunun tarihsel gelişimine ya da hukukun alt   alışma alanlarına y  nelik değerlendirmeleri kapsamaktadır.

Uzay hukukunu uluslararası ilişkiler kapsamında ele alan Pervin Şeker'in (2022) tezi ise "Hava Hukukunun Tarihsel Gelişimi ve Uyduların Barışçıl Amaçlarla Kullanımı Sorunu" başlığını taşımaktadır. Şeker'in tezinde *uyduların kullanımının barışçıl olup olmadığının sorgulanması gerektiği* yönünde bir sonuca ulaşılmaktadır. Şeker'in tezi, konusu bakımından dar bir alana odaklanmaktadır. Ancak konunun uluslararası ilişkiler bağlamında incelenmesi ve sonucunda literatürde bir tartışma başlatması açısından kıymetlidir. Tez merkezinde "Uzay Çalışmaları" hakkında bir tarama yapıldığında ise uluslararası ilişkiler kapsamında herhangi bir doktora tezi olmayıp, 2 adet yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bunlar Hasibe Talaş'ın (2020) "Uluslararası İlişkiler ve Uzay Çalışmalarında Çin Vakası" başlıklı tezi ve Aynur Ünal'ın (2020) "Sert ve Yumuşak Güç Bağlamında Çin'in Uzay Çalışmalarına Genel Bir Bakış" başlıklı tezidir. Bu tezlerin ortak noktası, zay çalışmalarını uluslararası ilişkiler kapsamında ele alırken Çin örneğini seçmeleridir. Uzay çalışmalarını uluslararası ilişkiler kapsamında incelemeleri nedeniyle literatüre katkı sağlamakla birlikte dar bir çalışma alanına sahiptirler.

Uzay çalışmalarını güvenlik, strateji, jeopolitik ve astropolitik bağlamda ele alan çalışmalar incelendiğinde özellikle 21. yüzyılla birlikte bir değişimi vurguladıkları görülmektedir. Örneğin; Everett C. Dolman (2002) "Astropolitik: Classical Geopolitics in the Space Age" başlıklı eserinde, jeopolitikten astropolitiğe geçişi güç, politika ve uygulamalar bağlamında realist bir perspektiften açıklamaktadır. Bu eserde, konunun hukuksal boyutu ve özellikle diğer teorilerin göz ardı edilmiş olması bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Jonathan Havercroft ve Raymond Duvall (2009) "Critical Astropolitics: The Geopolitics of Space Control and the Transformation of State Sovereignty" başlıklı çalışmasıyla, eleştirel bakış açısıyla astropolitik konusunun incelenmesine dair eksikliği gidermektedir. Bu bağlamda; çalışma, astropolitik bağlamda değişim ve/veya dönüşümü açıklaması açısından kıymetlidir.

Tolga Erdem ve Armağan Örki (2019) "Uluslararası İlişkilerde Klasik Askeri Güç Anlayışının Evrimi: Dış Uzay Sahası" başlıklı eserlerinde, dış uzay sahasını yeni bir güç mücadelesi olarak tespit etmektedir. Eser bu yönüyle teorik açıdan güç ve aktörlerin güç mücadelelerine yoğunlaşmaktadır. Uluslararası ilişkiler ile uzay faaliyetleri arasında köprü oluşturmak adına kıymetli olup uluslararası hukuk değerlendirmeleri yönünden eksiklik arz etmektedir.

Bu tezde ele alınan konular açıklanırken sağlam teorik temellere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu teorik temellerden bir tanesi, Thomas Hobbes'ın düşünceleriyle ortaya çıkmıştır. Hobbes'un (2019) "Leviathan" başlıklı eseri, öncelikle, fikirlerinin bütünsel açısından incelenmesi nedeniyle kıymetlidir. Doğa durumu, devlet, güç, savaş gibi birçok konuda temel fikirlerin ortaya konulduğu çalışma tezde detaylı bir biçimde incelenmiştir. Örneğin, Hobbes'ın "Bölünemeyen şeyler, eğer mümkünse ve miktarı esirgemeksizin yetiyorsa, ortaklaşa kullanılmalı; bölünebilir ise, hakkı olan kişilerin sayısı ile orantılı olarak kullanılmalıdır." (Hobbes, 2019, s. 122) şeklinde ifade ettiği öneri, tezde uzay çalışmalarıyla bağdaştırılmaktadır.

Hobbes'ın fikirleri temelinde kendi fikirlerini ortaya koyan düşünürler de teze kaynak sağlamaktadır. Edward H. Carr'ın (2020) "Yirmi Yıl Krizi 1919-1939" başlıklı eseri, aktörlere politika belirleme noktasında nasıl bir yol izlemeleri gerektiğine dair öneri sunmaktadır. Carr'ın (2020, s. 62), ütopya ile gerçeklik arasında *denge* kurulması yönündeki öneri, uzay çalışmaları dahil birçok alanda uygulanabilir niteliktedir. Diğer yandan, "Hukuk bağlayıcı görülür, çünkü eğer görülmeseydi toplum var olamazdı ve hukuk da var olamazdı." (Carr, 2020, s. 215) ifadesiyle, uzay çalışmalarında hukuk konusunun tek başına yeterli olmayacağına dair bir fikrin önünü açmaktadır. Bu fikir, tezin bütünsel yaklaşımının önemini bir kez daha göstermektedir.

Uluslararası ilişkilerde hukukun önemine dair bir incelenme için Hugo Grotius'tan faydalanmak gerekmektedir. Tezde, Grotius'un (2005a; 2005b) fikirleri bütünsel bir biçimde "Savaş ve Barış Hukuku" başlıklı eseri üzerinden incelenmektedir. Bu aşamada, Grotius'un fikirlerinin tez konusu açısından kıymetini açıklamak için onun *deniz* ve *hava* hakkındaki fikirlerini yer verilmelidir. Grotius'a (2005b, s. 428) göre, "Deniz o kadar geniştir ki, milletlerin kullandığı tüm faaliyet alanları için yeterlidir. Oradan su, balıkçılık veya navigasyon konusunda yararlanabilirsiniz. Aynı şeyi hava için de iddia edebiliriz, eğer onu herhangi bir şekilde kullanabilirsek." Bu alıntıda *deniz* ya da *hava* kelimeleri yerine *uzay* kelimesini yerleştirdiğimizde, Grotius'un fikirlerinin güncelliğini koruduğu açıktır.

Tezin temel tartışmasına kaynak oluşturan bir diğer düşünür Immanuel Kant'tır. Kant'ın (2020) "Ebedi Barış Üzerine Felsefi Bir Tasarı" başlıklı eseri, uluslararası ilişkilerde *olması gereken/arzulanan* düzeni tarif eder niteliktedir. Dolayısıyla, geleceğe dair barış

temelli önerilerin temelinde Kant'ın fikirlerine yer verilmelidir. Örneğin; “Devletler hukuku hür devletlerden oluşmuş bir federasyona dayanmalıdır” (Kant, 2020, s. 45) fikri, kimi noktalarda Birleşmiş Milletler (BM) ile benzerlikler göstermektedir. Tezin ilgili bölümünde değinildiği üzere, uzay çalışmaları kapsamında örgütlenmelere bu fikir günümüzde bölgesel düzeyde de olsa uygulanabilmektedir. Bu durum gelecekte küresel bir uzay örgütlenmesi düşüncesinde Kant'ın fikirlerinin kıymetini ortaya koymaktadır. Fakat bu noktada, Kant'ın fikirlerinde *Ebedi Barış* düzeninin, çabuk ve kolay erişilebilecek bir hedeften ziyade süreç isteyen bir hedef olarak yer aldığını belirtmek gerekmektedir (Doğan, 2007, s. 605).

Tezde teorik çerçeve Hobbes, Grotius ve Kant'ın fikirleri temelinde çizilmekle birlikte, bunların herhangi birine yönelmek tezde ele alınan konuların açıklanması için yeterli değildir. Bu aşamada, pragmatik liberalizmin *sentezleyici* yaklaşımı faydalı olmaktadır. Burada belirtilmesi gereken bir diğer husus, pragmatik liberalizmin temel kaynaklarından kimilerine ulaşılamamış olmasıdır. Örneğin; pragmatik liberal düşüncenin öncüleri arasında gösterilen William James'in eserlerine doğrudan ulaşılamamıştır. Bu durum tez açısından bir sınırlılığa neden olsa da diğer öncülerden Charles Sanders Peirce'nin (1958a; 1958b) ve John Dewey'in (1908) eserlerinden faydalanılarak sınırlılık belirli oranda giderilmeye çalışılmıştır. Bu sınırlılığın giderilmesinde Nejat Doğan'ın (2003) “Pragmatizmin Felsefi Temelleri” başlıklı çalışması oldukça önemli bir paya sahiptir. Pragmatizmin, zıt görüşler arasında dengeleyici ve sentezleyici bir bağ ya da köprü olarak bu tezde işlenmesi, Doğan (2003, s. 92)'in bu tanımlaması üzerine ortaya çıkmıştır.

2 ULUSLARARASI HUKUK BAĞLAMINDA KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1 Uluslararası Hukuk

Uluslararası hukuk, birçok sosyal bilim dalıyla ilişkisi bulunan bir çalışma alanıdır. Çalışmanın kapsamı gereği Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı içinde ele alınacak olan uluslararası hukuk alanını detaylandırmadan önce uluslararası hukukun tanımı üzerinden bir temel oluşturmak gerekmektedir. Bir başka ifadeyle; *uluslararası hukuk nedir* sorusuna genel bir cevap aramak ve ardından bu genel cevabı genişleterek kimi konuları detaylandırmak yerinde olacaktır. Ancak her şeyden önce kavram karmaşasına yer vermemek için Türkçe’de *Uluslararası Hukuk* teriminin Cumhuriyet döneminin geçirdiği evrelere paralel olarak *Devletler Umumi Hukuku*, *Devletler Hukuku*, *Milletlerarası Hukuk* ve *Uluslararası Kamu Hukuku* olarak da kullanıldığını belirtmek elzemdir (Pazarcı, 2019, s. 6). Bu çalışmada *Uluslararası Hukuk* terimi tercih edilirken verilen tüm bilgilerin bahsi geçen terimleri de karşıladığı özellikle belirtmek gerekmektedir.

Uluslararası hukuk, klasik bir tanımlamaya göre, “Uluslararası toplumun yaşamını yöneten ve uyulmaması halinde yaptırımlara neden olan emredici kurallar dizisidir.” (Ranjeva ve Cadoux, 1992, s. 13). Bir başka klasik tanımda “Uluslararası hukuk, devletlerin birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen bağlayıcı kurallar bütünüdür.” (Hillier, 1998, s. 5). Ansiklopedik bilgiye başvurulduğunda bir tanımlar sentezi elde edilmektedir. Bu sentezde (Grant ve Barker, 2009, s. 300), “uluslararası hukuk için belirli bir zaman diliminde kendisine tabi olan devlet veya diğer kuruluşlarca uyulması öngörülen davranış standartları” şeklinde tarif edilmektedir. Buna ek olarak, “devletlerin birbirleriyle ilişkilerinde bağlayıcı kurallar bütünüdür” ve “uluslararası örgütler ile bir dereceye kadar bireylerin de uluslararası hukukun öznesi olabileceği” belirtilmektedir. Diğer yandan;

“Uluslararası hukuk, kuşkusuz, basit bir kurallar dizini olmaktan çok daha fazla bir şeydir. Uluslararası hukuk, iddialar, karşı iddialar, beklentiler ve öngörülerin birbiriyle iletişimini kurmanın ve bu tür talepleri değerlendirilebilme ve önem sırasına göre öncelik verilmeye yönelik bir çerçeve sağlamanın yöntemini teşkil eder.” (Shaw, 2018, s. 47).

Çakmak'ın (2014a, s. 7-12) çalışmasında uluslararası hukuk, ulusların tabi olduğu ve uluslar arasındaki ilişkileri düzenleyen hukuk olarak verilmektedir. Bununla birlikte vurgulanan nokta, tanımda verilen ulus kavramının bir millet ya da halk topluluğundan ziyade halk topluluğuyla var olmuş ve bütünlük gösteren bir ulus-devlet olduğudur. Bu tanıma ek olarak, uluslararası ilişkilerin değişim ve sürekliliğinden hareketle ulus-devletin yanı sıra sivil toplum kuruluşları, hükümetler arası örgütler, küresel sivil toplum, küresel ekonomik aktörler ve çok uluslu şirketler de farklı oranlarda olmak üzere uluslararası hukukun düzenlediği ilişkilerin öznesi olabilmektedir.

Hüseyin Pazarcı'nın belirttiği gibi (2019, s. 4-5), geleneksel görüşte uluslararası toplumun yalnızca devletlerden oluştuğu görüşü hakimdir. Dolayısıyla geleneksel görüşte uluslararası hukuk, devletler arasındaki ilişkileri düzenleyen bir kurallar bütünü olarak tanımlanmaktadır. Bundan farklı olarak toplumbilimci görüş, uluslararası toplumu bireylerden oluşan insanlığın tümü olarak ele almaktadır. Bu yüzden, toplumbilimciler açısından uluslararası hukuk, çeşitli siyasal toplumlara mensup bireylerin gerek tek başına gerekse toplu halde yer aldıkları ilişkiler ağını uluslararası düzeyde düzenleyen bir mekanizmadır. Bunların dışında, uluslararası toplumu bireyler düzeyinde insanlığın tümü olarak görmedikleri gibi devletlerden ibaret olarak da değerlendirmeyen uluslararası hukuk araştırmacıları mevcuttur. Bu görüşte ise uluslararası hukuk, baş aktörün devletler olduğu fakat uluslararası kişiliğe sahip devletlerden farklı birimlerin de olduğu bir yapı olarak ele alınır. Bu nedenle, uluslararası hukuk devletlerin ve uluslararası kişiliğe sahip diğer aktörlerin ilişkilerini düzenleyen bir kurallar bütünüdür.

Yukarıda bahsi geçen iki görüş birlikte değerlendirildiğinde, bu görüşlerin ortak noktasının günümüz uluslararası hukuk uygulamalarının yer aldığı konuma denk geldiği anlaşılmaktadır.

“Bu çerçevede uluslararası hukuk, devletlere, uluslararası örgütlere, devlet niteliği kazanmamış örgütlenmiş topluluklara ve uluslararası toplumun bütününe genel çıkarlarını ya da paylaştığı değerleri ilgilendiren bireylere ilişkin durumlarda doğrudan bireylere yönelik kuralları kapsamaktadır.” (Pazarcı, 2019, s. 5).

Uluslararası hukuku çeşitli birimler arasındaki ilişkileri düzenleyen kurallar bütünü olarak ele aldığımızda, *özne* kavramının vurgulanması gerekmektedir. Çünkü, “Kurulu bir hukuk düzeni içerisinde hak ve özgürlüklerden yararlanıp, hukuki sorumluluklar

üstlenmek, o düzenin özne olarak tanımladığı kişilere özgü niteliklerdir.” (Ertürk, 2020, s.195). Ancak öznenin niteliği bunlarla sınırlı olmayıp, *nesne* kavramından ayırıcı özelliği *etkilenen* değil *etkileyen* durumda olmasıdır. Bir eylemi yerine getiriyor olmak ya da bu hakka sahip olmak, öznenin en temel özelliğidir. Bu açıdan bakıldığında, “Devletler, uluslararası hukukun asli ve en önemli özneleridir.” (Shaw, 2018, s. 198). Devletlerden başka birimlerin özne durumunda olmaları ise hukukun kapsam olarak genişlemesiyle mümkün hale gelmiştir. Örneğin; insan haklarının uluslararası hukukta yer bulması, bireylerin uluslararası hukukta özne olarak ele alınmasını doğurmuştur. Böylece uluslararası hukukta birey yalnızca özne tarafından ortaya konulan hukuk düzeninden *etkilenen* olmakla kalmayıp aynı zamanda *etkileyen* olabilme niteliği kazanmıştır.

Uluslararası hukuk gerek terim gerekse tanım açısından kimi ortaklıklara ve kimi farklılıklarla sahip bir çalışma alanıdır. Terimler üzerinden ortak noktaların dikkate alındığı bir değerlendirme yapıldığında özneler ya da aktörler arasında bir çeşit ilişkiden söz etmek mümkündür. Bu ilişki düzeninin temelinde hukuk olduğu açıktır. Uluslararası hukukun özneleri konusunda ise tanımların daha açıklayıcı olduğunu belirtmek gerekir. Elbette uluslararası hukukun özneleri zamana, ele alınan konuya ve farklı bakış açılarına göre değişim içinde olabilir. Fakat tüm farklılıklara rağmen, bir sonraki başlıkta detaylandırılacağı üzere, bir *uluslararası toplum* kavramından söz etmek mümkündür. Bu minvalde, uluslararası hukuk, uluslararası toplumun ilişkilerini hukuk temelinde düzenlemektedir.

Uluslararası toplumu oluşturan öznelerin hangileri olduğunu tanımlardan elde edilen sonuçlar ile açıklamak mümkündür. Tanımlarda genel olarak uluslararası hukuk öznelerinin ortak noktası, bir siyasal toplum oluşturmaları hususudur. Bu siyasal toplumun günümüzdeki en önemli karşılığı, tanımlarda görüldüğü üzere, değişimlere bağlı olarak öneminin azalmasına rağmen devlettir. Özetle, devlet, uluslararası hukukun tek öznesi olmamakla birlikte, en önemli öznesidir. Uluslararası hukuk ise devletler başta olmak üzere farklı aktörlerin özne olarak yer alabildiği uluslararası toplumun ilişkilerini düzenleyen bir işleyiş biçimidir. Bu bilgiler ışığında, bahsi geçen uluslararası toplumun nasıl bir toplum olduğunu ve neden uluslararası hukuka ihtiyaç duyduğunu detaylandırmak gerekmektedir.

2.1.1 Uluslararası hukuk açısından uluslararası toplum

Uluslararası hukukun kime ya da neye yönelik olduğunu anlamak için uluslararası toplumu anlamak bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, uluslararası toplum kavramına açıklamak gerekmektedir. “Kavram, bazı ortak çıkarları ve değerleri paylaşan ve uluslararası kurumların korumasında bulunan devletlerden oluşan bir grubu ifade eder.” (Griffiths, O’Callaghan ve Roach, 2013, s. 333). Benzer bir tanıma göre, “Günümüz uluslararası toplumu, egemen devletler arasındaki ilişkileri yöneten normları, kuralları, kurulu pratikleri ve kurumları kapsar: Bu egemen devletler, üzerinde yasal bağımsızlık sahibi oldukları, tanımlanmış bir toprak parçası üzerine kurulu topluluklardır.” (Armstrong, 2021, s. 89). Bu tanımdan daha geniş bir biçimde ele alındığında, uluslararası toplum, kimi açılardan hala belirsiz görünen ve ulus olarak adlandırılan siyasal varlıklardan ve bunların etkileşiminden meydana gelen bir bütündür (Çakmak, 2014a, s. 13).

Uluslararası toplum üzerine yapılan tanımlardan anlaşılacağı üzere, uluslararası toplumun merkezinde en önemli aktör olarak egemen devletlerden söz edilmektedir. Bu durumun temel nedeni, günümüz ya da modern uluslararası toplum olarak adlandırabileceğimiz toplumun egemen devlet aktörü ile özdeşleşmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Uluslararası ilişkiler açısından önemli bir dönüm noktası olan 1648 tarihli Westphalia Barış Antlaşması ile devletler aralarındaki ilişkiyi egemen eşitliğe dayalı ilişki düzeni şeklinde kurmuştur. Dolayısıyla, egemen eşit devletler üzerine kurulu bu ilişki düzeni, devletlerin baş aktör olduğu bir uluslararası toplum modelini beraberinde getirmiştir. Bu nedenle ilerleyen aşamalarda, uluslararası toplumun devletlerden başka hangi aktörleri kapsadığına dair bilgilere yer verilmektedir. Fakat aktörlere yönelik detaylı bilgiler vermeden önce uluslararası ilişkilere dair teorik görüşlerin uluslararası toplumu nasıl ele aldıklarına değinilerek daha genel bir perspektif sunulması hedeflenmektedir.

Realist düşünce geleneğinde, uluslararası sistemde devletler en önemli aktör olarak incelenirken, devletlerin üstünde bir otorite yoktur. Diğer bir deyişle, uluslararası sistem *anarşik* yapıya sahiptir. Böyle bir ortamda, devletler güç ve çıkar odaklı bir var olma mücadelesi içindedir. Çeşitli teorilerin uluslararası topluma yönelik düşüncelerini inceleyen bir çalışmada bu düşünce,

“Realistler, devletleri, kaynakları toplumdan sağarak kendi iradesini topluma dayatabilen g ve bağımsız birimler olarak gördükleri için, dış politikanın belirleyicisi öncelikle ve temel olarak g ve güvenlik kaygısıdır. Üstelik devletler arasındaki ilişkiler esasen *toplumsal* olmaktan ziyade *stratejiktir*.” (Heywood, 2013, s. 180).

sözleriyle açıklanmaktadır. Uluslararası sistemin çeşitli ortak değerler, kurallar ya da iş birlikleri gibi düzenli ilişkilerle değil, rekabet ve var olma çabasıyla nitelendirilmesi nedeniyle uluslararası toplum realist düşüncede önemli bir yer edinmemiştir.

Uluslararası ilişkiler düşünürlerinden Edward Hallett Carr, dünya savaşları arasında geçen süreci değerlendirdiğı “Yirmi Yıl Krizi 1919-1939” (The Twety Years’ Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations) (Carr, 2020) başlıklı eserinde *uluslararası toplum var mıdır* sorusunu uluslararası siyasette ahlak konusu altında cevaplamaktadır. Carr’ın bakış açısıyla, bir dünya toplumu vardır. Yazar dünya toplumunun varlığına dair fikirlerini şu sözlerle açıklamaktadır: “İnsanların, bir dünya toplumu varmış gibi konuşması ve belli sınırlar içinde böyle bir toplum varmış gibi davranması nedeniyle (başka bir nedenle değil) bir dünya toplumu vardır.” (Carr, 2020, s. 199). Bu anlamda, Carr, dünya toplumunun farazi bir topluluk olduğunu vurgulamaktadır. Diğer yandan, devletler ve devletlerden başka siyasal aktörlerden oluşan birlik içinde uyumlu bir dünya toplumundan bahsetmek önemli bir yanılsama olduğunu öne sürmektedir. Benzer şekilde, dünya toplumunun yetersizliğine de vurgu yapmakta ve bahsi geçen yetersizliği şu şekilde açıklamaktadır:

“Dünya toplumu iki şekilde yetersiz kalmaktadır: (i) dünya toplumunda, toplumun üyeleri arasındaki eşitlik ilkesi uygulanmamaktadır ve aslında kolayca da uygulanamaz; (ii) bütünleşmiş her toplumun temel aksiyomlarından olan bütünün iyiliğı, parçanın iyiliğinden önce gelir ilkesi genel kabul görmemektedir.” (Carr, 2020, s. 199).

Realistlerden farklı bir biçimde, liberal görüşte uluslararası toplum birey üzerinden temellendirilmektedir. Bireyler ya da bireylerden oluşan gruplar, devletleri siyasal anlamda etkileyen en önemli aktörlerdir. Bireylerin ya da bireylerden oluşan grupların devletlere olan siyasal etkisi, devletin dış politikasında da toplum merkezli bir bakış açısını beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla, liberal görüşte uluslararası toplumun varlığına dair bir kabul mevcuttur. Buna ek olarak, liberalizmin temelinde iş birliği anlayışı vardır. Bu anlayış, uluslararası sistemde aktörlerin her zaman çıkar ve g ilişkisinde olmadığı görüşüne dayanır. Uluslararası sistemde çeşitli aktörler arasında bir

ilişki düzeninden bahsediyor olmak, uluslararası toplumun ontolojisine dair olumlu görüşü yansıtmaktadır.

Liberal görüş açısından uluslararası ilişkilerde pozitif barışın ve güvenliğin sağlanması, özgürlük, eşitlik, hukuk temelli bakış açısı, mütakabiliyet esasına dayalı ilişkiler veya bunlar gibi herhangi bir ya da birden çok ortak değer etrafında iş birliğiyle oluşturulmuş bir uluslararası toplum ile mümkündür. Bu fikir Immanuel Kant'ın *Ebedi Barış* (Perpetual Peace) anlayışıyla temellendirilmektedir. Kant, ebedi barış için gerekli gördüğü nihai maddelerinden bir tanesini, "Devletler hukuku hür devletlerden oluşmuş bir federasyona dayanmalıdır." (Kant, 2020, s. 45), sözleriyle açıklamaktadır. Burada hür devletlerden oluşmuş bir federasyon fikri, uluslararası toplum modelini yansıtmaktadır. Kant'a (2020, s. 45) göre, "Bu, bir *milletler birliği* olmalıdır ama *milletler devleti* olmamalıdır.". Böylelikle, uluslararası ortamın anarşik yapısı nedeniyle ortaya çıkan güvensiz ortam, yine devlet modelinde bir otorite tarafından değil fakat devletlerin birliğiyle ortaya çıkan güç sayesinde barış ortamına dönüşebilecektir. İlerleyen bölümlerde detaylı incelendiği üzere, Kant'ın fikirleri üzerinden beslenen liberal görüş de barış ve güvenliğin sağlanması için gerekli koşulların uluslararası toplum tarafından oluşturulmuş bir hukuk düzeni içinde mümkün olacağı inancındadır.

Uluslararası topluma dair görüşleri yansıtmak amacıyla teorik bakış açısını çeşitlendirmek mümkündür. Realist ve liberal görüşler, uluslararası topluma iki zıt bakış açısını göstermeleri açısından önemli örneklerdir. Realizm ve liberalizmden farklı olarak, teorik bakış açıları içinde İngiliz Okulu araştırmacılarının, bu araştırmacılardan ise özellikle Hedley Bull'un uluslararası topluma dair görüşlerine değinmek gerekir. Bull, anarşik toplum üzerine dünya siyasetinde bir düzen çalışmasına odaklandığı eserinde, "A society of states (or international society)" (2002, s. 13) şeklinde bir ifade kullanarak uluslararası toplumu devletler toplumu olarak da adlandırmaktadır. Ayrıca bu kavramları içeriği bakımından devletler sisteminden ayırmaktadır. Bu duruma ise "Bu anlamda uluslararası toplum bünyesinde uluslararası bir sistemi de gerektirir, ancak uluslararası toplum içermeyen bir uluslararası sistem de var olabilir." (Bull, 2002, s. 13) sözleriyle açıklık getirmektedir. Bu bakış açısını Türkiye ile Avrupa arasındaki ilişki üzerinden detaylı bir biçimde örneklendirmekte (Bull, 2002, s. 13-14), Türkiye ile Avrupa arasında ilişkilerin bulunduğunu fakat ortak değerlerin veya ortak kurumların bulunmadığını

belirtmektedir. Nihayetinde, devletler sistemi, egemen eşit devletlerin bir şekilde birbirleriyle etkileşimde oldukları bir durum olarak açıklanırken, uluslararası toplum, devletler sisteminden farklı olarak, ortak değerler üzerinden kurumsallaşmış bir yapı olarak tarif edilmektedir.

Bull'un fikirlerinin özünde, realist görüşün aksine, uluslararası sistem anarşik olsa da bir düzene sahiptir. Uluslararası toplum ise uluslararası sistemde düzen oluşturmak için kimi hedeflere sahiptir (Bull, 2002, s. 16). Bu hedefler temelde, sistemin korunması, devletlerin egemenliğinin ve bağımsızlığının korunması, uluslararası toplum üyeleri arasında barış durumunun sürekliliğinin sağlanması ve son olarak savaş suçu ya da diğerlerine karşı oluşabilecek ihlaller gibi şiddet unsurlarının sınırlandırılmasıdır (Bull, 2002, s. 16-19). Uluslararası toplum bu hedefler doğrultusunda uluslararası sistemde sağlamaya çalıştığı düzen için kimi araçlara ihtiyaç duyacaktır. Bu araçları Bull, eserinin ilgili bölümlerinde detaylandırmak suretiyle "Güç Dengesi ve Uluslararası Düzen" (2002, s. 102), "Diplomasi ve Uluslararası Düzen" (2002, s. 156), "Savaş ve Uluslararası Düzen" (2002, s. 178), "Büyük Güçler ve Uluslararası Düzen" (2002, s. 194) ve "Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Düzen" (2002, s. 122) ele almaktadır. Uluslararası hukukun dünya siyasetinde düzene ilişkin üç işlevi bulunmaktadır. Bahsi geçen üç işlev şunlardır:

"Hukukun dünya siyasetinde düzene ilişkin ilk işlevi, evrensel siyasal örgütlenme ilkelerinden birini tespit etmek ve bütün rakipleri karşısında üstünlüğünü ilan etmektir."; "Uluslararası hukukun uluslararası düzene ilişkin ikinci işlevi, devletler ve uluslararası toplumdaki diğer aktörler arasındaki bir arada yaşamanın temel kurallarını ortaya koymaktır."; "Uluslararası hukukun üçüncü işlevi, uluslararası toplumun kurallarına uymasını sağlamaktır; bu kurallar temel birlikte yaşama kuralları, iş birliği rolleri ve diğerleridir." (Bull, 2002, s. 135).

Uluslararası toplum özelinde teorik çerçeveyi özetlersek, realist görüşün uluslararası ilişkileri toplumsal değil fakat stratejik bir neden-sonuç ilişkisi olarak açıkladığı görülmektedir. Bu anlamda, realist görüş için uluslararası toplum, farazi bir kavramdan öte bir anlam ifade etmemektedir. Liberal görüş, realist görüşün aksine, uluslararası ilişkileri bireylerden oluşan toplumların iş birliği içinde uluslararası sistemde var olduğu bir ilişki düzeni olarak açıklamaktadır. Diğer yandan, uluslararası toplumun devletlerden başka, çeşitli toplumsal örgütlenmeleri ve bireyleri de içerdiğini vurgulamaktadır.

Uluslararası topluma dair iki zıt görüşe alternatif olarak ise Hedley Bull'un *anarşik toplumu* ele aldığı görüşlerinden faydalanılabilir. Bu açıdan bakıldığında, ortak değerler etrafında birlikte hareket edebilen kurumsallaşmış bir yapının uluslararası ortamda güvensizlik yaratacak herhangi bir durumu engelleyebileceği öngörülebilir. Fakat bahsi geçen uluslararası toplumun, çok daha geniş bir temsile dayandırılması süreklilik açısından önem arz etmektedir. Örneğin; siyasal ve ekonomik örgütlenmelerden başka eğitim ya da sağlık gibi evrensel meseleler üzerine yoğunlaşan çeşitli örgütlenmelerin de bir danışma mekanizmasından ziyade uluslararası toplumun üyeleri olmaları, sürdürülebilir bir uluslararası toplumu beraberinde getirebilir. Böyle bir durumda, Bull'un önerdiği gibi uluslararası toplum, anarşik uluslararası sistemde çatışma ihtimalini uluslararası hukuk çerçevesinde sınırlandırabilecektir. Dolayısıyla, uluslararası toplumla ilgili teorik görüşlerden çıkarılabilecek sonuç, realist görüşteki düşüncenin aksine bir uluslararası toplumdan söz edilebileceğidir. Çünkü uluslararası sistem her ne kadar anarşik olsa da iş birliği ve uluslararası hukuk temelli girişimler, aktörlerin çıkar temelli hareketlerini sınırlandırmaktadır. Ortak değerler, aktörlerin kimi konularda birlikte hareket edebilmesini kolaylaştıran unsurlardır. Son olarak, uluslararası toplumun aktör, değer ve sorunlar açısından ne kadar kapsayıcı olursa o derece etkili olacağı açıktır. Böylelikle barış durumunu ve devamlılığını sağlamak kolaylaşacaktır.

Teorik görüşler, farklılıklar içermekle birlikte, uluslararası toplumun var olduğuna dair genel kanıyı bizlere sunmaktadır. Zaman içinde uluslararası ortamda yaşanan değişimler nedeniyle, uluslararası toplum yalnızca devletler değil fakat başka aktörlerin de var olduğu bir yapı kazanmıştır. Bu durumda uluslararası toplumun hangi aktörlerden oluştuğunu açıklamak gerekmektedir. Öncelikle konunun kimi kaynaklarda devletler ve devlet-dışı aktörler olarak dar bir ayırım ile (Noorthmann, 2011, s. xxxviii-xl) kimi kaynaklarda ise daha geniş bir biçimde uluslararası hukukun özneleri/kişileri ya da uluslararası toplumun üyeleri/aktörleri olarak incelendiğini belirtmek faydalı olacaktır.

Uluslararası hukukun öznelerini ele alan bir çalışmada (Hillier, 1998, s. 175-200) bu öznelerin bağımsız devletler, herhangi bir biçimde bağımsız olmayan devletler, uluslararası örgütler ve bireyler olarak belirlendiği görülmektedir. Bir başka kaynakta (Shaw, 2018), devletlere ek olarak, uluslararası örgütler, bölgesel örgütler, hükümet dışı kuruluşlar, kamu şirketleri, özel şirketler ve bireyler uluslararası hukukun özneleri olarak

çeşitli başlıklar altında incelenmektedir. Benzer biçimde; Pazarcı (2019), uluslararası hukukun kişilerini incelerken devletler ve devletler dışındaki birimler şeklinde bir ayrım sunmaktadır. Bu ayrım içinde devletler türlerine göre tasnif edilmektedir. Devletler dışındaki birimler ise devlet niteliği kazanmamış insan toplulukları, uluslararası örgütler ve özel hukuk kişileri olarak sınıflandırılmaktadır. Diğer bir araştırmada (Çakmak, 2014a, s. 14-17), devlet ve devlet-dışı ayrımının aktörlerin yine devlet üzerinden tanımlanmış olması nedeniyle sakıncalı bir ayrım olduğu üzerinde durulmaktadır. Bahsi geçen ayrım yerine otorite alanı ya da siyasi varlık temelinde bir ayrım yapılması uygun görülmektedir. Uluslararası ilişkilerde devletlerden başka uluslararası örgütlerin, çok uluslu şirketlerin, bir siyasal hedefi olan devlet dışı silahlı örgütlerin veya siyasal çıkardan başka herhangi bir hedefi olan devlet dışı silahlı örgütlerin de uluslararası toplumun aktörü olabileceği açıktır.

Teorik ve pratik çerçevede genel bir değerlendirme yaptığımızda, uluslararası toplumun birçok konuda işlevsel bir biçimde varlık gösterdiğini belirtmek mümkündür. Çünkü uluslararası düzenin varlığı günlük hayatımızın hemen her alanında kendini göstermektedir. Düzen içinde yaşanan aksaklıkların varlığı düzenin olmadığı anlamına gelmemektedir. Diğer taraftan, devletlerin uluslararası toplumun tek aktörü olmamakla birlikte hala en etkili aktörü olduğu da bir gerçekliktir. Fakat uluslararası siyasetin konuları çeşitlendikçe aktörlerin de çeşitlendiği gözlenmektedir. Ayrıca devletlerin yegana çözüm mekanizması olarak yeterince etkin olmadığı durumlar uluslararası toplumun aktörlerinin çeşitlenmesine neden olabilecektir. Dolayısıyla, Bull'un işaret ettiği uluslararası düzenin sağlanması için uluslararası toplumun etkisini kabul etmek gerekmektedir. Ancak bu etkinin belirli bir kesimin egemen olduğu değil fakat var olan aktörlere ek olarak çeşitli uzmanlık birimlerinin de yer aldığı ve olabildiğince geniş bir tabana yayıldığı ölçüde başarılı olacağı görülmektedir. Bu aşamada, uluslararası toplumun hali hazırda genel kabul gören en etkili aktörü hakkında genel bir çerçeve çizilmesi yeterlidir. Bu nedenle, devletlerin uluslararası hukukta ya da uluslararası toplumda nasıl yer aldıklarına ve hangi özelliklere sahip olduklarına değinmek faydalı olacaktır.

2.1.2 Bir uluslararası hukuk kişisi olarak devlet

Siyaset bilimi açısından devletin kökenine dair inceleme yapıldığında, devletten ne anlaşıldığına dair farklı yaklaşımlar nedeniyle bir netlikten söz edilmesi mümkün değildir. Buna rağmen, burada ele alınan devlet kavramı ile bugünkü anlamı ve unsurları çerçevesinde 15. ve 16. yüzyıllarda temelleri atılan (Kapani, 2010, s. 42) ve *modern devlet* olarak adlandırılan yapının işaret edildiğini belirtmek gerekir. Bu temeller 1648’de Westphalia Barışı ile ulus-devlet fikrinin ve egemenliğin resmi bir anlam kazanmasına paralel olarak somut bir görünüm kazanmıştır.

Bu durumda devletin uluslararası hukuk açısından nasıl bir tanımlamaya sahip olduğu sorusu ortaya çıkmaktadır. Uluslararası hukuk açısından devleti unsurları üzerinden tanımlayan bir belge olarak “Devletlerin Hakları ve Görevlerine İlişkin Montevideo Konvansiyonu” (Montevideo Sözleşmesi, Montevideo Convantion on the Rights and Duties of States) konuya belirli ölçüde açıklık getirmektedir (Montevideo Convention, 1933). Sözleşmenin 1. maddesinde (Montevideo Convention, 1933, s. 3) belirtildiği üzere, “Uluslararası hukukun kişisi olarak devletin sahip olması gereken nitelikler, yerleşik bir halk, tanımlanmış bir ülke, devlet yönetiminin ve diğer devletler ile ilişkilere girme kapasitesidir.”.

Uluslararası hukuk açısından kişilik kazanmak için devlet olarak adlandırılan siyasi varlığın herhangi bir otorite tarafından denetime ya da kontrole tabi tutulması söz konusu değildir. Teorik açıdan, “Tanımayı esas alan teori gerçekte kabul edilebilir nitelikte değildir, ancak kuşkusuz ki tanıma, gerekli kriterlerin yerine geldiğine dair değerli bir kanıt olarak katkıda bulunur.” (Shaw, 2018, s. 198). Çünkü siyasi bir varlık, devlet vasfını kazanmak için tanınmaya doğrudan ihtiyaç duymaz. “Diğer bir deyişle, devlete ait bazı özellik ve nitelikten bahsedebiliyor isek de bu nitelikler, devlet olmanın, hukuki anlamda koşulu değil, bir siyasi varlığın devlet olarak tanınması ile ilgili tanımlayıcı kriterlerdir.” (Çakmak, 2014a, s. 74). Ancak bir devletin *diğerleri* tarafından tanındığı ölçüde uluslararası hukuktan faydalanabildiği önemli bir gerçekliktir. Dolayısıyla, uluslararası toplumun iki ana unsuru olan devletler ve uluslararası örgütler tarafından tanınmak, bir devletin uluslararası hukuktan faydalanması ve uluslararası hukuku etkileyebilmesi açısından kıymetlidir.

Devletin kökeni ve tanımına dair verilen bilgiler, uluslararası hukuk kişisi olarak devletin nasıl bir yapıya sahip olduğuyla ilgili bir çerçeve sunmaktadır. Özellikle tanımında yer verilen unsurlar üzerinden anlaşılan devlet, çeşitli açılardan farklılıklar göstermektedir. Bahsi geçen unsurlar, bir siyasi varlığın devlet olarak ele alınması için sahip olması beklenen unsurlardır. Diğer taraftan, bu unsurlar üzerinde devletin yetkilerinin tespiti de uluslararası hukuk açısından devletin ne gibi sınırlara sahip olduğunu gösterir niteliktedir. Bu nedenle, bir siyasi varlığın devlet olması için sahip olması beklenen unsurları, uluslararası hukuk açısından devletin yetki ve sorumluluklarıyla ilişkili bir biçimde ele almak gerekmektedir.

2.1.3 Devletin unsurları, yetki ve sorumlulukları

Bir siyasi varlığın, devlet olmak için gerekli unsurlara sahip olması kadar, bu unsurlar üzerindeki yetki ve sorumluluklarının neler olduğu da çalışmanın konusu açısından önem arz etmektedir. Devletler, ulusal ya da uluslararası hukuk ile sınırlandırıldıkları haller dışında, oldukça geniş yetkilere ve sorumluluklara sahip siyasal varlıklardır. Bu yetkilerin ve sorumlulukların ana kaynağı ise devletlerin egemenlik haklarıdır. Devletlerin egemenlik haklarına dair tanımlamalar çeşitlilik göstermektedir. En genel tanımıyla, “[...] devlet, ne harici bir üst ne de dahili bir eşit tanımaması anlamında hukuki olarak ‘egemen’dir; ve devlet, benzer şekilde karakterize edilen, ülkesel, egemen siyasi birimlerden oluşan bir dünyada var olur.” (Brown ve Ainley, 2005, s. 64). Devlet, egemenlik hakkını siyasi bir otorite aracılığıyla, hakim olduğu topraklar üzerinde yaşayan ve vatandaşlık bağıyla kendisine bağlı olan insanlara ya da diğer devletler ile olan ilişkilerine uygulamaktadır. Bir başka ifadeyle; devlet, kendi iradesiyle ya da hukuki bir biçimde sınırlandırılmadıkça, unsurları üzerinde egemenlik hakkını kullanarak varlık göstermektedir. Dolayısıyla, devlet olmak için gerekli unsurlar üzerinden devletin yetki ve sorumluluklarını açıklamak mümkündür.

Devletin unsurlarından, bir devlet yönetiminin (government) varlığı konusu incelendiğinde *yönetmek* veya *hükmetmek* eylemini gerçekleştiren mekanizmanın tarif edildiği anlaşılmaktadır. Andrew Heywood, durumu şu sözlerle ifade etmektedir:

“Yönetmek veya hükmetmek düzenli yönetimin sürdürüldüğü herhangi bir mekanizmayı kapsayacak şekilde alınabilir, bu tür mekanizmaların merkezinde yer alan özellik kolektif karar alma yeteneği ve bunları uygulama kapasitesidir. Bu nedenle, hemen hemen tüm sosyal

kurumlarda bir hükümet biçimi tanımlanabilir: aileler, okullar, işletmeler, sendikalar vb. Ancak, *yönetmek* veya *hükmetmek* daha yaygın olarak, genellikle ulusal düzeyde, genellikle düzeni sağlamak ve kolektif eylemi kolaylaştırmak için faaliyet gösteren resmi ve kurumsal süreçleri ifade eder şekilde anlaşılmaktadır.” (2015, s. 85).

Devlet yönetimi bu süreçleri yürütürken, hukuk ve politika araçlarından faydalanmaktadır. Bu araçların kullanımı ile devletin yönlendirilmesi ve kontrol edilmesi mümkün hale gelmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, devletin yönetim biçiminden ziyade düzen sağlayıcı bir yönetim mekanizmasının varlığıdır. Bir başka ifadeyle; devlet yönetimi ile rejim değil, fakat bahsi geçen şekilde işleyen bütünsel bir süreç tarif edilmektedir. Bu sürecin tamamı, yönetim biçimine bakılmaksızın, devlet yönetiminin yetkisi ve sorumluluğu altındadır. Süreci yürütürken kullanılan hukuk ve politika olarak belirlenen araçlar, devlet yönetimine hem yetki veren hem de onun sınırlarını belirleyen araçlar olarak önem arz etmektedir.

Devletin bir unsuru olarak devlet yönetiminin varlığı, yönetilecek bir bireyin ve bu bireylerden oluşan toplumun varlığıyla anlam kazanmaktadır. Bir başka ifadeyle; devlet yönetimi, yerleşik bir halk topluluğu üzerinde yetki ve sorumluluk sahibidir. Devlet yönetimi ile halk ilişkisi, Jean-Jacques Rousseau ile anılan toplum sözleşmesiyle temellendirilmektedir. Rousseau’nun (2019, s. 15) eserinde bireyler, *ortaklar* şeklinde isimlendirilmekte ve çeşitli açılardan şu şekilde ele alınmaktadır; “Ortaklara gelince, onlar bir birlik üyesi olarak *halk*, egemen gücün birer üyesi olarak teker teker *yurttaş*, devletin yasalarına boyun eğen kişiler olarak da *uyruk* adını alırlar.”.

Thomas Hobbes *Leviathan* isimli eserinin *Bir Devletin Nedenleri, Doğuşu ve Tanımlanması Üzerine* başlıklı bölümünde (2019, s. 133-137), tezin ilerleyen kısımlarında detaylı incelendiği üzere, devletin unsurlarına ek olarak yetki ve sorumlulukları hakkında fikirlerini açıklamaktadır. Hobbes açısından,

“Devletin amacı, bireysel güvenliktir. Doğal olarak özgürlüğü ve başkalarına egemen olmayı seven insanların, devletler halinde yaşarken kendilerini tabi kıldıkları kısıtlamanın nihai nedeni, amacı veya hedefi, kendilerini korumak ve böylece daha mutlu bir hayat sürmek; yani, [...], insanları korku içinde tutacak ve onları, ceza tehdidiyle, ahitlerini ifa etmeye ve onları [...] doğa yasalarına uymaya zorlayacak belirgin bir güç olmadığında, insanların doğal duygularının zorunlu sonucu olan o berbat savaş durumundan kurtulmaktır.” (2019, s. 133).

Hobbes açısından amacı bireysel güvenlik olan devlet nasıl oluşturulur? Hobbes, bu sorunun cevabını *bir devletin oluşumu* şeklinde ele almakta ve bir yetki devrine vurgu yapmaktadır. Hobbes’a göre,

“Bu onaylamak veya rıza göstermekten öte bir şeydir; herkes herkese, *senin de hakkını ona bırakman ve onu bütün eylemlerinde aynı şekilde yetkili kılman şartıyla, kendimi yönetme hakkını bu kişiye veya bu heyete bırakıyorum* demişçesine, herkesin herkesle yaptığı bir ahit yoluyla, hepsinin bir ve aynı kişilikte gerçekten birleşmeleridir.” (Hobbes, 2019, s. 136).

Bu düşünce doğrultusunda, herkesin herkesle yaptığı yönetilme hakkının devrine dair yaptığı ahit sonucunda güç bir noktada birleşmekte, bir başka ifadeyle *devlet kişiliği* oluşmaktadır. “Bu kişiliği taşıyana *egemen* denir ve onun *egemenlik kudretine* sahip olduğu söylenir; onun dışında kalan herkes ise, onun *uyruğu*’dur.” (Hobbes, 2019, s. 136).

Günümüz devletlerinde halk ile devlet yönetimi arasındaki soyut toplum sözleşmesi, hukuksal ve politik süreçler ile somutlaştırılmaktadır. Karşılıklı bir biçimde seyreden halk ve devlet yönetimi ilişkisinin temelinde egemenlik devri yatmaktadır. Bireyler, halk biçimi olarak düzen, güvenlik, eşitlik ya da özgürlük gibi birçok hakkını yönetmesi ve savunması için devlet yönetimine devretmektedir. Bir başka ifadeyle; halk, devlet yönetimine yetki ve sorumluluk vermekte karşılığında ise devlet yönetiminin çizdiği sınırlar içinde yetki ve sorumluluk alabilmektedir. Dolayısıyla, devletin unsurlarından devlet yönetimi ve halk arasında karşılıklı bağımlılığa dayalı bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür. Devlet yönetimi ve halk arasındaki ilişkinin iki önemli konusu, aynı zamanda devletin unsurlarından iki tanesini oluşturmaktadır. Bunlardan ilki, halkın devlet yönetimine verdiği yetki ve sorumluluklar çerçevesinde o devletin diğer devletler ile ilişkiye girme kapasitesidir. İkincisi ise bahsi geçen halkın yerleşik bir düzene sahip olabilmesi için gereken ülkedir. Hiller’a göre,

“Çoğu yazar, Montevideo Sözleşmesi’nin 1. maddesinde listelenen uluslararası ilişkilere girme kapasitesinin, iç ve dış ilişkiler üzerinde tam kontrole sahip olma anlamında ‘bağımsızlık’ veya ‘egemenlik’ olarak daha iyi ifade edilebileceği konusunda hemfikir görün[mektedir].” (1998, s. 185-186).

Bir siyasi varlığın, onu devlet olarak tanıyan taraf ile yürüttüğü ilişkiye dair yetkisi, daha önce belirtildiği üzere, çeşitli unsurlar ile sınırlandırılabilir. Örneğin; bir devletin halkı, devlet yönetimine herhangi bir konuda diğer devletler ile antlaşma yapabilmesi için çeşitli şekillerde yetki verebilmektedir. Bu durumda, devlet gerek halkın yetkisinin

getirdiği sorumluluğu gerekse diğer devlet ile anlaşmasından doğan sorumluluğu üstlenmiş bulunmaktadır. Bir siyasi varlığın buna benzer ilişkileri ne derecede gerçekleştirebildiği ise devlet olarak sahip olduğu kapasiteye bağlıdır.

Devletin unsurlarından bir diğeri *ülkedir*. *Belirlenmiş sınırlardan oluşan alan* olarak ele alınan ülkeyi ise daha geniş biçimde *bir halkın sahip olduğu haklar ile egemen siyasi yönetime tabi biçimde varlık gösterdiği ve tanımlanmış bütün alanlar* olarak ele alabiliriz. Diğer yandan, alanın *tanımlanmış* olması, sınırlarının varlığını ifade etmektedir. Pazarcı (2019, s. 149), bir devlet ülkesinin uluslararası hukukta, devlete ait kara, deniz ve hava bölümlerinden oluştuğunu belirtmektedir. Ülkenin bahsi geçen bölümleri, uluslararası hukuk ile büyük ölçüde tanımlanmış ve sınırlandırılmış biçimdedir. Devlet, egemenliğindeki ülkede, aksinin belirtilmediği istisnai durumlar dışında, münhasır yetkiye sahiptir. Ayrıca devlet, ülkesini korumak adına güvenliği ve bölünmez bütünlüğü sağlamaktan da sorumludur.

Sonuç olarak; bir siyasi varlığın, ülke olarak adlandırılan tanımlanmış alanda, bu alanı vatan olarak benimsemiş yerleşik halkı siyasi bir yönetim ile kontrol etmesi ve diğer devletlerle ilişkiye girmesi halinde devlet olarak varlık gösterebileceği anlaşılmaktadır. Egemenlik ilkesi ise devletin yetki ve sorumluluklarının temellendirildiği bir olgudur. Herhangi bir etki altında kalmadan ve diğerleriyle eşitlik esasına dayalı olarak yönetilmesi beklenen devlet, diğer aktörler ile herhangi bir ilişkiye girebilmek için karşılıklı tanınmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu durum, tarafların birbirlerinin egemenliklerini tanıdıkları anlamına gelmektedir. Devletlerin yetki ve sorumlulukları da bahsi geçen egemenlik ilkesi ile şekillenmektedir. Bu açıdan devletler, unsurları tam ve münhasır yetkiye sahiptir. Ancak devletin yetki ve sorumluluklarının ve hatta egemenliğinin çeşitli düzeylerde sınırlandırıldığı durumlar da mevcuttur. Bu sınırlandırmalar ele alınan konuya göre farklılık gösterebilmektedir. Örneğin; uluslararası ilişkilerde kendine özgü bir yapılanma olarak tarif edilen Avrupa Birliği'nin (AB), kendisine üye devletleri egemenlik açısından sınırlandırabilen veya üye devletlere sorumluluk yükleyebilen bir örgütlenme olduğu bilinmektedir. Çalışmanın konusu nedeniyle, devletin ülkesinin bir parçası olarak devletlerin hava ülkesinde nasıl bir yetki ve sorumluluk alanına sahip olduğunu hukuk kurallarıyla ilişkili bir biçimde detaylandırmak gerekmektedir. Bu nedenle, tezde, devlet ülkesinin bir parçası olarak

hava ülkesi hukuk çerçevesinde detaylandırılacak ve sonrasında ise uzay ile ilgili konular çeşitli açılardan incelenecektir.

2.2 Hava Hukuku

2.2.1 Hava hukukunun doğuşu ve gelişimi

Hava araçlarıyla ve dolayısıyla hava hukukuyla ilgili dönüm noktalarının başında “Montgolfier Kardeşler” olarak anılan Fransız kardeşlerin, 1783 yılında balon ile uçmayı başarması gelmektedir. Bu gelişmenin akabinde, 1784’te dönemin Paris Bölgesi Emniyet Müdürlüğü tarafından bir kararname çıkartılmış ve balonların uçuşu özel bir izne tabi kılınmıştır (Cheng, 1956, s. 99). Uçma eyleminin daha ilk adımlarından itibaren bir güvenlik meselesi olarak görülmesi, teknolojinin gelişmesine bağlı olarak hukuki çerçevenin genişlemesini de beraberinde getirmiştir. 1899’a gelindiğinde 1. Lahey Barış Konferansı’nda “balon veya benzeri araçlar ile her türlü mermi ya da patlayıcının atılmasının yasaklanması” konusu gündeme gelmiştir. 1905’te gerçekleşen 2. Lahey Barış Konferansı’nda ise bahsi geçen yasağın beş yıl süre ile uygulanması yönünde karar alınmıştır (ICRC, t.y).

Hava araçlarının gelişmesiyle birlikte 1910’da Paris’te, Lahey konferanslarından farklı olarak doğrudan hava ile ilgili konuların görüşüldüğü bir konferans düzenlenmiştir. Bu konferansta uçak uyuşu, tescil uçak sertifikaları, uçak personeli lisansları, seyir defteri, yol kuralları, patlayıcıların taşınması, uçaklarda fotoğraf ve radyo kullanımına ilişkin düzenlemeler gibi birçok konuda anlaşma taslağı hazırlanmıştır. Ayrıca katılımcı devletlerin, devlet sahası üzerinde herhangi bir uluslararası uçuşu yasaklayabileceğı, bu saha üzerinde kendi çıkarları çerçevesinde hareket edebileceğı ve uluslararası hava hatlarının kurulmasının ancak ilgili devletlerin onayıyla mümkün olabileceğı ile ilgili şartlar genel kabul görmüştür. 10 Mayıs 1910’da gerçekleşen bu toplantıda herhangi bir karara imza atılmayıp, sözleşmenin imzalanması 29 Haziran 1910 tarihine bırakılmıştır. Ancak konferans tekrar toplanmadığı için sözleşme yürürlüğü girememiştir (Cooper, 1952, s. 127). Bu konferans, resmi olarak bir düzenleme olmasa da hava hukuku kapsamında bu tarihten sonra yapılacak çalışmalara zemin oluşturduğu için önemlidir. Bu minvalde, bir sözleşme ile resmi düzenleme şeklini almayan bu konferans girişimleri, uçak, seyir ve personele ilişkin her türlü kayıttan devletlerin hava sahasındaki egemenliklerine kadar birçok konunun gelişimi için ilk adım olarak nitelendirilmelidir.

Fransa ve Almanya arasında 1913'te karşılıklı mektup yöntemiyle imzalanan ve hava taşımacılığı konusunda düzenlemeler içeren ilk ikili anlaşma (Cambon and von Tagow, 1914), hava hukuku açısından bir başka önemli adımdır.

“Birkaç hava sınırı ihlali nedeniyle ortaya çıkan konvansiyon, askeri ve sivil uçaklar arasında bir ayırım, yabancı uçaklar için tek tip giriş şartları ve özel yasak bölgeler belirlemiştir. Bu durum, havada devlet egemenliği ilkesinin zımnen tanınması olarak düşünülebilir.” (Sand, Freitas ve Pratt, 1960a, s. 31).

Örneğin, belgede yer aldığı üzere,

“Alman topraklarından gelen, askeri hizmete ait olan veya mürettebatı tamamen veya kısmen üniformalı askerlerden oluşan hava araçları, Fransız Hükümeti'nin daveti dışında Fransız toprakları üzerinde uçamaz veya oraya inemez.” (Cambon and von Jagow, 1914, s. 214).

Yukarıda belirtilen durum Fransa'dan Almanya topraklarına yönelen aynı özelliklere sahip hava araçları için de geçerlidir. Ayrıca belgede konuya ilişkin istisnai durumlar detaylandırılmaktadır. Fakat burada önemli olan husus, iki devlet arasında askeri ve sivil araçların bir ayırma tabi tutulmasıyla ilgilidir. Bu antlaşmadan sonra devletler hava hukuku ile sivil hava hukuku arasındaki ayırım giderek netleşecek ve hava hukukuna ilişkin metinlerde yer alacaktır.

Fransa ve Almanya arasındaki bu anlaşmadan sonra gerçekleşen anlaşmaların çok taraflı olduğu görülmektedir. Elmar Maria Gjemulla'ya (2011, s. 64) göre; bu anlaşmaların en önemlileri 1919'da Paris'te düzenlenen Hava Seyrüseferinin Düzenlenmesine İlişkin Sözleşme (Convention on the Regulation of Air Navigation), 1926'da Madrid'de düzenlenen Hava Seyrüseferine İlişkin İber-Amerikan Sözleşmesi (Ibero-American Convention on Navigation) ve 1928'de Havana'da düzenlenen Ticari Havacılığa İlişkin Pan-Amerikan Sözleşmesi'dir (Pan-American Convention on Commercial Aviation).

1913 yılında Fransa ve Almanya arasında devletlerin hava sahasına ilişkin zımnen tanınan egemenlik, 1919 yılında Paris'te düzenlenen sözleşmenin 1. maddesi ile sadece iki devlet arasında değil uluslararası toplumda da kabul görmeye başlamıştır. Sözleşmenin 1. maddesine göre, sözleşmenin tarafları “[...] her gücün, kendi toprakları üzerindeki havasında tam ve münhasır egemenliğe sahip olduğunu kabul eder.” (Convention Relating to the Regulation of Aerial Navigation, 1930, s. 94). Dünyanın farklı bölgelerinden 27 devletin taraf olduğu sözleşmenin 2. maddesiyle, aşağıda aktarıldığı

üzere, barış zamanında zararsız geçiş hakkı teyit edilmekteyken bu durumun sözleşmede belirtilen şartların yerine getirilmesi gerektiği belirtilmektedir.

“Sözleşmede belirtilen şartların yerine getirilmesi halinde, taraf devletlerden her biri, barış zamanında diğer taraf devletlerin uçaklarına kendi ülkesi üzerinden zararsız geçiş serbestliği tanımayı taahhüt etmektedir.” (Convention Relating to the Regulation of Aerial Navigation, 1930, s. 94).

1919’da Paris’te düzenlenen sözleşme, devlet hava araçları ile sivil hava araçları arasındaki ayrımı çok taraflı ve net bir biçimde ele alması nedeniyle önemlidir. Sözleşmenin 30. maddesinde belirtildiği üzere, “Askeriyeye, polis teşkilatına ve gümrük teşkilatına ait hava araçları, devlet hava aracı sayılır. Diğer tüm hava araçları özel hava aracı sayılıp sözleşmenin tüm hükümlerine tabidir.” (Convention Relating to the Regulation of Aerial Navigation, 1930, s. 99-100). Sözleşmede, devlet hava araçları ile özel hava araçları arasında ayrım açıklandıktan sonra ise bu araçlara ilişkin sınırların belirlendiği görülmektedir. Sözleşmenin 32. maddesine göre, “Bir sözleşmeci devletin hiçbir devlet hava aracı, özel izin olmaksızın başka bir sözleşmeci devletin toprakları üzerinde uçamaz veya oraya inemez.” (Convention Relating to the Regulation of Aerial Navigation, 1930, s. 100). Bunlara ek olarak; yasak bölgeler, uçak ve personel kayıtları, hava trafiğine ilişkin kurallar da bu sözleşmede ele alınmıştır.

Hava seyrüseferini yönetmek için Milletler Cemiyeti’ne (MC) bağlı Uluslararası Hava Seyrüsefer Komisyonu kurulmuştur. 1926’da Madrid’de düzenlenen sözleşme hiçbir zaman yürürlüğe girmemiş olması ve 1919 Paris Sözleşmesi’nden başka bir yasal rejim getirmemiş olması nedeniyle etkisizdir (Lyall ve Larsen, 2009, s. 159). 1928 Havana Sözleşmesi ise önceki iki sözleşmeye kıyasla daha operasyonel ve teknik konuları düzenlemiş olup taraf devletlerin havaalanlarına yolcu ve kargo indirebileceği konusunda anlaşmaya vardığı bir hukuk metnidir (Erdem-Burger, 2020, s. 103-104). Bu sözleşmelerde yer verilen konuların ele alındığı dönemde sürekli bir değişim göstermesi nedeniyle yeterli görülmediği ve günümüzde geçerli olmadığı bilinmektedir (Yearbook of the United Nations 1946-1947, 1947, s. 724).¹

¹Bahsi geçen sözleşmelerin detaylı bir incelemesi için bkz. (Brown, 1938).

Günümüzde uygulanan hava hukuku ile ilgili temel kurallar 1944'te imzalanan, "Uluslararası Sivil Havacılık Konvansiyonu" (Convention on International Civil Aviation) ismini taşıyan ve "Şikago Konvansiyonu" (Chicago Convention) olarak da anılan belgeye dayanmaktadır (Pazarcı, 2019, s. 315). Konvansiyonda alınan kararların maddeler halinde açıklandığı metinde (Chicago Convention, 1944), maddelerin olduğu bölüme geçmeden önce, hava hukukun dünya genelini kapsayıcı bir biçimde neden düzenlenmesi gerektiğine dair bir açıklama mevcuttur. Bu açıklamada, uluslararası sivil havacılığın gelişiminin zamanla dünya genelinde gerek devletler gerekse halklar arasında iyi ilişkilere neden olacağı belirtilmektedir. Fakat diğer yandan, hava konusunda herhangi bir kötüye kullanımın dünyanın genel güvenliği açısından bir tehdit doğurabileceği vurgulanmaktadır.

Hava hukukunun düzenlenmesi ve açıklanması safhasında çeşitli katkıları bulunan Bin Cheng (1989, s. 7-8), güvenlik kaygısıyla oluşturulan ve hava hukuku açısından bir yasal çerçeve sunan bu düzenlemeleri beş ana ilke etrafında değerlendirmektedir. Bu beş ilke; hava sahasının egemenliği, hava taşıtlarının uyuşu (herhangi bir devletin sorumluluğu altında bulunmak bağlamında), hava araçları açısından seyrüseferin kolaylaştırılmasıyla ilgili yerine getirilmesi gereken şartlar, hava konusuyla ilgili birçok meselenin uluslararası düzeyde standartlaştırılması ve anlaşmazlıkların çözümü konularını kapsamaktadır. Egemenlik ilkesi, Şikago Konvansiyonu'yla düzenlenen metnin 1. maddesinde "sözleşmeye taraf devletler, her devletin kendi hava sahası üzerinde tam ve münhasır egemenliğe sahip olduğunu kabul eder." (Chicago Convention, 1944) ifadesiyle açıklanmıştır. Sınırlarının herhangi bölümü denize açılan devletlerin bitişik karasularındaki egemenliği nedeniyle, bu alan üzerindeki hava sahasında yine aynı devlet egemendir. Şikago Konvansiyonu'nun 2. maddesi, "Bu sözleşmenin amaçları bakımından, bir devletin ülkesi, söz konusu devletin egemenliği, hükümdarlığı, himayesi veya mandası altındaki kara alanları ve ona bitişik karasuları olarak kabul edilecektir." (Chicago Convention, 1944) ibaresiyle, devletlerin hava sahasındaki egemenlik haklarını tespit etmektedir.

Bu sözleşmede devlet hava hukuku ile sivil hava hukuku ayırımına ilişkin önemli düzenlenmeler, sözleşmenin 3. maddesinde (Chicago Convention, 1944) yer almaktadır. Bu maddenin (a) bendine göre, "Bu sözleşme yalnızca sivil uçaklara uygulanır ve devlet

uçaklarına uygulanmaz.”. 3. maddenin (b) bendinde, “Askeri, gümrük ve polis hizmetlerinde kullanılan uçaklar devlet uçağı sayılır.” ibaresiyle, hava araçları arasındaki ayırım açıklanmıştır. Devlet araçlarının kısıtlanmasına ilişkin düzenlemeler ise 3. maddenin (c) ve (d) bentlerinde yer almaktadır. 3. maddenin (c) bendinde yer aldığı üzere, “Bir sözleşmeci devletin hiçbir uçağı, özel bir anlaşma veya başka bir şekilde yetkilendirilmeden ve bu anlaşmanın hükümlerine uygun olarak başka bir devletin toprakları üzerinde uçamaz”. Diğeryandan, 3. maddenin (d) bendine göre, “Sözleşmeci devletler, devlet uçakları için yönetmelikler çıkarırken, sivil uçakların seyrüsefer güvenliğine gereken özeni göstereceklerini taahhüt ederler.”. Sözleşmenin 3. maddesinden anlaşılacağı üzere, Şikago Konvansiyonu ile devlet hava hukuku ile sivil hava hukuku arasındaki ayırım korunmakta ve devlet araçlarının durumu daha dar sınırlar ile düzenlenmektedir.

Hava taşıtlarının uyruğuyula ilgili kurallar, Şikago Konvansiyonu’nun 17. ve 18. maddelerinde yer almaktadır (Chicago Convention, 1944). Bu maddeler ile hava taşıtlarının kayıtlı oldukları devletlerin uyruğunda olduğu ve ancak bir devlete bağılı olabileceğı yönündeki kurallar belirlenmiştir. Sözleşmenin 4. ve 5. bölümleri (Chicago Convention, 1944) hava araçlarının seyrüseferini kolaylaştırmak için devletlerarası iletişimin, bürokratik süreçlerin ve teknik konuların detaylandırıldığı bölümlerdir. 21. yüzyılın ilk çeyreğinde uluslararası ilişkiler açısından önemli bir yer tutan g ve karantina gibi konuların yine bu bölümler altında düzenlendiğı görülmektedir. Hava trafik kontrolünden iletişim sistemlerinin kullanımına, hava alanlarının nasıl olması gerektiğinden navigasyon sistemlerine ve hava aracı kayıt işlemlerinden meteorolojik bilgilere kadar birçok meselenin uluslararası düzeyde standartlaştırılması sözleşmenin özellikle 6. bölümünde yer verilen maddeler ile mümkün hale gelmiştir (Chicago Convention, 1944). Aynı bölümde sözleşmeye taraf devletlerin, standartlaştırılan kurallara uymakla yükümlü olduğu belirtilmektedir. Ayrıca standartlaştırılan kuralların geliştirlmesi konusunda devletlerin öneride bulunabileceğı yine bu bölümde ele alınan konular arasındadır. Sözleşmenin 18. bölümünde (Chicago Convention, 1944) belirtildiğı üzere, taraflar arasında herhangi bir anlaşmazlığın çözümü safhasında Konsey yetkili karar mercidir. Ayrıca sözleşmenin ek düzenlemeleriyle, Konsey kararlarına itiraz

durumunda temyiz için MC'ye bağı Uluslararası Daimi Adalet Divanı'na (UDAD)² başvurulması mümkün hale gelmiştir.

1944 yılında 52 devleti bir araya getiren Şikago Konvansiyonu ile hava konusunun evrensel olduğu ve kurallarla yönetilmesi gerektiği yönündeki girişimler resmiyet kazanmıştır. Şikago Konvansiyonu'nun çizdiği çerçeve ile hava hukuku yalnızca kurallar metni oluşturmamış aynı zamanda uygulama niteliği ile ön plana çıkacak bir örgütlenmenin de önünü açmıştır. Bu girişimin sonucu olarak ortaya çıkan Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (International Civil Aviation Organization: ICAO) çalışmanın bir sonraki bölümünde küresel örgütlenme modeli olarak detaylıca incelenmektedir. Bu aşamada, çalışmanın akışına uygun olarak hava hukuku kapsamında kimi önemli konulara ve güncel duruma dair bilgiler ele alınmaktadır.

2.2.2 Uçuş Bilgi Bölgesi (UBB)

Uçuş Bilgi Bölgesi (UBB, Flight Information Region: FIR) “içinde uçuş bilgi hizmeti ve ikaz hizmeti verilen hudutları belirlenmiş bir hava sahasıdır.” (SHGM, t.y.). Bu yönüyle, havacılık konusundaki en önemli unsurlardan biri olarak değerlendirilmektedir (Nugraha, 2018, s. 236). Şikago Konvansiyonu'nun 11. maddesinde yer alan ilkelere tabi olacak şekilde (Abeyratne, 2012, s. 9), ICAO'nun girişimleri ile ortaya konulmuş bir düzenlemedir (Günel, 2010, s. 102). 1950'li yıllarda ortaya konulan bu düzenleme ile hava trafiğinin düzenlenmesi ve uluslararası hava güvenliğinin sağlanması amaçlanmıştır (MFA.gov.tr, 2022a).

UBB düzenlemeleri devletlerin egemenlik alanlarını dikkate alan bir yapıya sahip olmakla birlikte, egemenlik sınırlarını belirleyen ya da egemenlik sınırlarına göre yetki ve sorumluluk veren düzenlemeler değildir. Ayrıca, bir devletin birden çok UBB kontrolünde bulunması mümkündür. Buna ek olarak, UBB'nin sınırları, devletin egemen olduğu sınırların dışına, örneğin uluslararası hava sahasına çıkabilmektedir. Ancak bu durum herhangi bir devletin, uluslararası hava sahasında egemenlik iddiasında bulunabileceği anlamına gelmemektedir.

²MC'ye bağı bir yargı organı olarak Uluslararası Daimi Adalet Divanı (Permanent Court of International Justice - PCIJ) 1922-1946 yılları arasında faaliyet göstermiştir. BM'ye bağı Uluslararası Adalet Divanı (International Court of Justice - ICJ)'nın öncülüdür.

“Her FIR’ın [UBB’nin] sorumlu merkezi, kendi FIR alanındaki uçuşların düzenli biçimde gerçekleşmesi ve olası kazaların engellenmesi amacıyla, ICAO kuralları ve uluslararası havacılık uygulaması çerçevesinde, tüm sivil hava araçlarından kendisine uçuş planı sunmasını, bulundukları konumu bildirmesini ve hava aracının kendisini tanımlamasını ister.” (Günel, 2010, s. 102-103).

Diğer taraftan, başta askeri hava araçları olmak üzere devlet hava araçlarının, sivil hava araçlarından farklı olarak, UBB kapsamındaki düzenlemelere uymak gibi bir zorunluluğu yoktur. Bu görece serbestlik, yukarıda belirtildiği üzere, Şikago Konvansiyonu’nun 3. Maddesinin (a) bendinde “Bu sözleşme yalnızca sivil uçaklara uygulanır ve devlet uçaklarına uygulanmaz.” (Chicago Convention, 1944) sözlerine dayanmaktadır. Buna ek olarak, devlet hava araçlarının sivil havacılık trafiğini gözetmelerine dair husus, aynı maddenin (d) bendinde “Taraflar devletler, devlet uçakları için yönetmelikler çıkarırken, sivil uçakların seyrüsefer güvenliğine gereken özeni göstereceklerini taahhüt ederler.” (Chicago Convention, 1944) sözleriyle açıklanmaktadır. Bu maddeden anlaşılacağı üzere, devlet hava araçlarına dair düzenlemeler ve uygulamalar, bu araçların kayıtlı olduğu devletlerin sorumluluğundadır.

Devletlerin bu konuyla ilgili düzenleme ve uygulamalarını Pazarcı şu şekilde ifade etmektedir:

“Uygulamada, devletler, askeri hava araçlarının uçuşlarını iki sınıfa ayırmaktadır: i) hareket hava trafiği (operational air traffic); ii) genel hava trafiği (general air traffic). Hareket hava trafiği uçuşları askeri amaçla yapılan, eğitim, tatbikat ve hareket uçuşlarını kapsamakta olup, Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesi ve ekleriyle konulan olağan kurallara uyulma yoluna gidilmemektedir. Sözleşmeye taraf devletler bu tür uçuşlar sırasında 3. Madde d fıkrasındaki sorumluluklarını kendi aldıkları emniyet önlemleri ile gerçekleştirmektedir. Genel hava trafiği uçuşları ise, askeri hava araçlarının da olağan emniyet kurallarına uyarak yapmakta sakınca görmedikleri uçuşları (örneğin, malzeme taşıma) belirtmektedir. Bu durumda askeri hava aracı da, sivil hava araçları gibi, uçuş planı doldurmakta, hava FIR [UBB] denetim birimlerine gerekli raporları vermekte ve verilen yönergelere uymaktadır.” (Pazarcı, 2019, s. 323-324).

UBB düzenlemeleri, hava güvenliği açısından önemli olmakla birlikte devletler arasında ihtilaflara konu olabilmektedir. Bu tür ihtilafların önemli iki nedeninden bir tanesi, devlet hava araçlarına dair düzenlemelerin bu araçların kayıtlı olduğu devletlere bırakılmasından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan, ihtilafların bir diğer nedeni ise UBB

düzenlemeleriyle devletlere verilen yetki veya sorumlulukların bir egemenlik meselesi haline gelerek istismar edilmesiyle ilgilidir.

UBB ile ilgili devletler arasında yaşanan anlaşmazlıklara örnek vermek gerekirse, bu tür bir anlaşmazlık geçmişte Endonezya ve Singapur arasında meydana gelmiştir (Lestari, 2017). Bir takımada (archipelago) ülkesi olan ve 1945'te bağımsızlığını ilan eden Endonezya, Riau Adaları üzerinde egemenlik hakkına sahiptir. Bu adaları kapsayan UBB'yi Singapur'un kontrol etmesi ise Endonezya açısından milli savunma ve güvenlik meselesi olarak görülmüştür (Humaria, Adwani ve Kadir, 2021, s. 192). İki devlet arasında 2022'de imzalanan anlaşma ile Endonezya'nın talepleri karşılanmış ve sorun çözülmüştür (Lin, 2022; Hindustan Times, 2022, MFA.gov.sg, 2022). Endonezya ve Singapur arasında yaşanan anlaşmazlıklar olumlu sonuçlansa da bu tür sorunlar her zaman aynı şekilde sonuçlanmamaktadır. Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan sorunlar bunun en somut örneği olup detaylı incelenmelidir.

2.2.2.1 Türkiye-Yunanistan arasında bir anlaşmazlık konusu olarak UBB

Türkiye ve Yunanistan arasında UBB kapsamında yaşanan sorunlar yukarıda bahsi geçen iki nedeni de bünyesinde barındırmaktadır. Dolayısıyla, iki nedenin bir arada incelenerek konuyu açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Öncelikle, iki ülke arasında deniz sınırlarına ilişkin bir anlaşmazlık mevcuttur. Bu anlaşmazlık, hava sahası sınırları konusunda da anlaşmazlık doğurmaktadır. 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'nın 6. maddesine konu olan sınırlar, "İşbu Andlaşmada tersine bir hüküm olmadıkça, deniz sınırları kıyıdan üç milden aşağı uzaklıktaki ada ve adacıkları kapsar." (Lozan Antlaşması, 1923) şeklinde bir düzenlemeyle belirlenmiştir. Uluslararası hukuka göre, ulusal hava sahası, bir devletin ülkesi üstündeki hava sahasını belirttiği için Yunanistan hava sahasının da en fazla üç mil genişliğinde olması gerekmektedir. Ancak, "Yunanistan 1931 yılında o tarihte karasularının genişliği 3 deniz mili olmasına karşın, ulusal hava sahasını 10 deniz mili olarak deklare etmiştir. Yunanistan daha sonra 1936 yılında karasularını günümüzde uyguladığı 6 deniz miline çıkartmıştır." (MFA.gov.tr, 2022b).

Yunanistan tarafından karasuları ve hava sahasına ilişkin sınırlarda bu değişimler yaşanırken, ICAO'nun hava sahası kontrolüne yönelik girişimleriyle 1950, 1952 ve 1958'deki Avrupa Bölgesel Hava Seyrüsefer Toplantıları düzenlenmiş ve Atina UBB'sinin sınırları belirlenmiştir (Hellenic Republic MFA, 2024). Bu belirlemeye göre,

“Ege Denizi de 1952’den bu yana Atina FIR’ı [UBB’si] dahilindedir. Dolayısıyla, Türkiye’den batı istikametine uçacak hava taşıtlarının Atina’ya bilgi vermeleri gerekmektedir ve bu sadece teknik bir konudur.” (Yılmaz, 2008, s. 37).

Yunanistan’ın hava sahasını 10 mile, karasularını 6 mile çıkartmasına karşılık Türkiye’nin politikası ise 1964’te, yaklaşık 30 yıl sonra, Karasuları Kanunu’nu uygulamaya koymak olmuştur. Karasuları Kanunu’nun (T. C. Resmi Gazete, 1964, s. 49) 1. maddesine göre, “Türk karasularının genişliği altı deniz milidir.”, 2. maddesine göre ise “Karasuları daha geniş olan devletlere karşı Türk karasularının genişliği, mütekabiliyet esasına göre taayyün eder.”. Böylelikle, Türkiye’nin hava sahası da 6 mil olarak deklare edilmiş ve karşı bir adım atılmadığı müddetçe 6 mil olarak sabitlenmiştir.

1974’te, Kıbrıs Barış Harekatı’nın bir gereği olarak, Türkiye ve Yunanistan’ın karşılıklı NOTAM’lar³ ile Ege’deki durumu kendi lehlerine çevirmek istedikleri görülmektedir. Bu dönem, konuya ilişkin bir çalışmada yer sözlerle açıklanabilir:

“Türkiye güvenlik amacıyla 2 Ağustos 1974’te NOTAM-714’ü yayınlamaya Türkiye’ye doğru gelen ve Ege’de kuzeyden güneye inen orta hatta yaklaşan yabancı uçakların İstanbul Uçuş Kontrol Merkezi’ne [İstanbul UBB] durum raporu vermesini istedi. Bunun üzerine Yunanistan önce NOTAM-714’ün dikkate alınmaması ile ilgili NOTAM-1018’i arkasından da bunu kaldırarak Ege’yi yasak bölge ilan eden 1066 ve 1157 sayılı NOTAM’ları yayınladı.” (Arı, 1995, s. 61).

1974’te, karşılıklı NOTAM’ların yanı sıra, Yunanistan’ın NATO’nun askeri kanadından ayrılması da önemlidir. “Yunanistan NATO’nun askeri kanadından ayrılınca, Ege üzerindeki kontrol yetkisini Türkiye devralmıştır.” (Uzgel, 2004, s. 40). Ancak bu yetki UBB’den bağımsız olup, meselelerin iç içe geçtiğini göstermek açısından önemlidir. Yukarıda belirtildiği üzere Türkiye’nin batı kıyılarına kadar Ege Denizi’nin de dahil olduğu UBB, bu dönemde de Atina merkezlidir. Ege Denizi’ne sivil havacılığın yanı sıra askeri açıdan da müdahil olmak isteyen Yunanistan, 1976’dan NATO’nun askeri kanadına dönebilmek için girişimlerde bulunmuştur. 1980’e gelindiğinde bu girişimler, NATO’nun Yunanistan’ı kaybetmeme politikası çerçevesinde, *Rogers Planı* olarak

³NOTAM kavramı havacılıkta, “Uçuş hareketi ile ilgili personele bir havacılık kolaylığı, hizmeti, yöntemi ya da bir tehlikenin varlığı, koşulları veya değişkenliğine ilişkin bilgileri, zamanında duyurma amacıyla yapılan bir uyanı yayınıdır.” (DHMİ Genel Müdürlüğü, t.y.).

anılan ve Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına geri dönmesi için Türkiye'nin vetosunu geri çekmeye ikna edilmesini içeren planın Türkiye'den de karşılık bulmasıyla sonuçlanmıştır.

Yunanistan'ın 1982'de BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ni (UN Convention on the Law of the Sea, 1982) imzalaması ve 1995'te Yunanistan yönetimince anlaşmanın kabulü (UNTC, t.y.) nedeniyle iki devlet arasında sınırlara ilişkin anlaşmazlıklar yeniden gündeme gelmiştir. Sözleşmedeki “Her devlet, bu sözleşmeye uygun olarak belirlenen esas hatlardan itibaren 12 deniz milini aşmayan bir sınıra kadar karasularının genişliğini belirleme hakkına sahiptir.” (UN Convention on the Law of the Sea, 1982, s. 27) ibaresi Yunanistan'ın karasularını Ege Denizi'nde 12 deniz miline kadar çıkartma girişimlerine zemin hazırlamıştır. Ancak sözleşme imzacı taraflar açısından bağlayıcıdır. Türkiye ise bu anlaşmazlıkların aleyhine sonuçlanmasından kaçınmak için 1982 BM Deniz Hukuku sözleşmesine taraf olmamıştır.

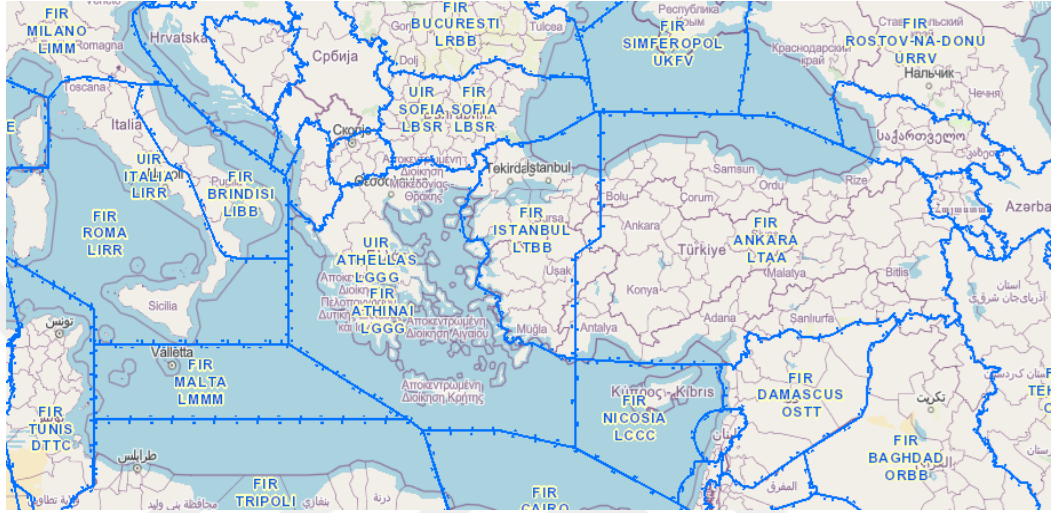
Sonuç olarak, günümüzde Ege Denizi'nde iki ülkenin karşılıklı karasuları sınırları 6 deniz milidir. Ege Denizi'nde birçok farklı konunun iki devlet arasında özellikle egemenlik açısından sorun teşkil ettiği açıktır. UBB konusu da bahsi geçen konular arasında yer almaktadır. Yunanistan açısından “Türkiye, o zamandan beri [1980'lerden beri], Şikago Konvansiyonu'nun devlet uçaklarına uygulanmadığı gerekçesiyle Atina FIR'ı için uçuş planları sunmayı reddederek mevzuatı ihlal etmekte ve sivil havacılık güvenliğini riske atmaktadır.” (Hellenic Republic MFA, 2024). Ancak, yukarıda belirtildiği üzere, Şikago Sözleşmesi'nin 3. maddesinin (a) bendi, “Bu sözleşme yalnızca sivil uçaklara uygulanır ve devlet uçaklarına uygulanmaz.” (Chicago Convention, 1944) şeklinde olup Türkiye'nin tutumunu doğrular niteliktedir.

Türkiye açısından sorun, Yunanistan'ın UBB kontrol sorumluluğunu istismar ederek, bu sorumluluk alanını egemenlik alanı olarak görmesinden kaynaklanmaktadır (MFA.gov.tr, 2022b). Yunanistan açısından ise Türkiye, Ege Denizi adalarındaki Yunanistan egemenliğini zayıflatmaya çalışmaktadır (Heraclides, 2010, s. 217). Dolayısıyla, Türkiye'nin devlet hava araçları kapsamında, hareket hava trafiği hariç genel hava trafiği dahil olmak üzere, Atina UBB'sine bilgi verdiği müddetçe sorumluluklarını yerine getirdiği açıktır (Bkz. Görsel 1: Türkiye'nin Günümüz UBB Sınırları ve Çevresindeki UBB Sınırları, s. 38). Bu nedenle, Yunanistan'ın UBB gerekçesiyle veya başka

gerekçelerle uluslararası hukuka aykırı her türlü talebi, Türkiye'nin egemenlik hakkına kastetmekten başka anlam taşımamaktadır. Bu durum ise iki devlet arasındaki ilişkilerin sürekli bir biçimde *güvenlikten uzak* seyretmesine neden olmaktadır.

Görsel 1.1

Türkiye'nin Günümüz UBB Sınırları ve Çevresindeki UBB Sınırları

Not. Bu görsel aşağıda verilen kaynaktan alınmış olup kaynakta yer alan haritanın aslına sadık kalınarak görüntü yakınlaştırılmış ve bu görsel elde edilmiştir.

Kaynak: (ICAO Portal, 2015).

2.2.3 Açık Semalar Antlaşması

Uluslararası hava hukuku açısından *açık semalar* (open skies) kavramı, esasında *hava sahası*, *hava koridoru* ya da *serbest hava sahası* anlamına karşılık gelmektedir (Günel, 2010, s. 17). Ancak Türkçe yazında *açık semalar* kavramı ile anılmaktadır. Konuya ilişkin araştırma sürecinde, açık semaların sivil havacılık sektörü kapsamında ekonomik yönlü serbest piyasa açısından ve uluslararası ilişkiler kapsamında güvenlik açısından olmak üzere iki yönlü kullanıldığı tespit edilmiştir⁴. Bu çalışmada kavrama uluslararası güvenlik yönüyle değinilmektedir.

25 devletin taraf olduğu Açık Semalar Antlaşması (Treaty on Open Skies, 2002) 24 Mart 1992 tarihinde kabul edilmiş, 2002'den itibaren ise uygulamaya konulmuştur. Açık

⁴“Açık Semalar” kavramının sivil havacılık kapsamında ekonomik yönlü serbest piyasa açısından değerlendirildiği örnekler için bkz. (Cosmas, Belobaba ve Swelbar, 2011; Var ve Gürdal, 2021)

semalar, Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında ABD tarafından bir fikir olarak ortaya atılmışsa da kabulü Soğuk Savaş'ın bitmesiyle, uygulanması ise 21. yüzyıla girilmesiyle mümkün olmuştur. Bu antlaşma ile uluslararası düzeyde askeri faaliyetlerin şeffaflığının artırılması, iş birliğinin güçlendirilmesi ve antlaşmaya taraf devletlerin güvenliğinin sağlanması hedeflenmiştir (Clear, USAF ve Block, 1999, s. 2). Antlaşmanın genel kuralları, antlaşmaya taraf devletlerin birbirleri üzerinde gözlem uçuşu yapabilmelerini düzenleyen kurallardır.

Temel kurallar, antlaşmanın “Genel Hükümler” (Treaty on Open Skies, 2002, s. 6) bölümünde maddeler halinde sıralanmıştır. 1. maddeye göre, “Her taraf devlet, bu antlaşmanın hükümlerine uygun olarak gözlem uçuşları yapma hakkına sahip olacaktır.”. 2. maddeyle “Her taraf devlet, bu antlaşmanın hükümlerine uygun olarak kendi toprakları üzerinde gözlem uçuşlarını kabul etmekle yükümlüdür.”. 3. Madde çerçevesinde “Her taraf devlet, diğer herhangi bir taraf devletin toprakları üzerinde, o diğer taraf devletin kendi toprakları üzerinde yapma hakkına sahip olduğu gözlem uçuşlarının sayıdan eşit sayıda gözlem uçuşu yapma hakkına sahip olacaktır.”.

Antlaşmanın “Görev Planlaması İçin Gereksinimler” bölümünde 2. maddeye (Treaty on Open Skies, 2002, s. 14) göre, “Görev planı, [...], gözlenen tarafın tüm topraklarındaki herhangi bir noktanın gözlemlenmesine izin veren bir gözlem uçuşu sağlayabilir. Bir gözlem uçağının uçuş yoluna, taraf olmayan devlet sınırına on kilometreden yakın olmayacak şekilde izin verilecektir.”. Bu maddeden anlaşılacağı üzere, taraf devletler dahilinde gözleyen taraf için yasak bölge sınırlaması yoktur. Aksi durum antlaşmanın temelini oluşturan açık semalar anlayışına aykırıdır. Antlaşmanın “Taraf Devletler Grubuna İlişkin Hükümler” (Treaty on Open Skies, 2002, s. 7-10) başlığında ise genel olarak gözlem faaliyetlerinin antlaşmaya taraf devletlerce ortak bir şekilde yapılabileceğine ya da elde edilen bilgilerin paylaşabileceğine dair bilgiler bulunmaktadır. Gözlem faaliyetlerinde, *casusluk* olarak değerlendirilebilecek faaliyetlerden kaçınılmalıdır. Bu nedenle örneğin, antlaşmanın “Sensörler” (Treaty on Open Skies, 2002, s. 9-10) bölümünde, gözlem esnasında kullanılacak sensörlere teknik olarak gerekli sınırlandırmalar getirilmiştir.

Günümüzde, Açık Semalar Antlaşması'nı devletlerin gerek uyguladığına gerekse uygulamaktan imtina ettiğine veya antlaşmadan çekildiğine dair örnekler mevcuttur. 2020

yılında, antlaşmaya taraf devletlerden Rusya'nın Türkiye üzerinde gözlem uçuşu faaliyetleri gerçekleştirdiği bilinmektedir (GazeteDüvar, 2020; Kökçü, 2020). Aynı yıl, Türkiye de Rusya üzerinde gözlem uçuşu gerçekleştirmiştir (Alemdar, 2020). Yine aynı yıl, ABD'nin Açık Semalar Antlaşması'ndan çekilmiştir (Euronews, 2021). ABD'nin çekilmesiyle birlikte 2021 yılında Rusya da Açık Semalar Antlaşması'ndan çekildiğini açıklamıştır (Sputnik, 2021).

ABD ve Rusya'nın dünya üzerinde gerek güvensiz ortamın oluşması gerekse güvenliğin sağlanması konusunda önemli rolü olduğu su götürmez bir gerçektir. Dolayısıyla, hem birbirleri tarafından hem de antlaşmaya taraf diğer devletler tarafından gözlemlenebilir olmaları önemlidir. Bu durumda, her iki devletin de antlaşmadan çekilmiş olması uluslararası güvenlik açısından bir tehdit olarak görülmelidir. Diğer taraftan, antlaşmaya taraf AB üyesi devletler, antlaşmanın faydalı olduğu ve işlevselliğini yitirmedeği yönünde ortak açıklamada bulunmuştur (TRT Haber, 2020). Sonuçta, açık semalar konusunu uluslararası güvenliği arttırmak amacıyla, taraf devletlerin birbirlerini şeffaflık ilkesi ışığında gözlemleme faaliyetleri yürüttüğü bir hava hukuku konusu olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak uygulama aşamasında tarafların eşit düzeyde önem göstermedikleri, kimilerinin ise antlaşmadan tamamen çekilerek güvenliksiz bir ortama zemin hazırladıkları görülmektedir.

2.2.4 Geçmişten günümüze hava sahası hukuk rejiminin gelişimi

Hava sahasının hukuksal rejiminin, hava araçlarının icat edildiği yıllardan itibaren öncelikle ulusal düzeyde ve sonrasında ikili düzeyde olduğu bilinmektedir. ICAO'nun hava faaliyetlerinin hukuksal rejimini düzenlemeye yönelik çok taraflı bir örgütlenme olarak kurulmasından sonra ise gerekli düzenlemeler bu örgüt himayesinde yapılagelmektedir. Uluslararası uçuş güvenliği ve rejimine ilişkin ICAO'nun himayesinde başlıca düzenlemeler (Giemulla, 2011, s. 65; Erdem-Burger, 2020, s. 109) 1963'te Tokyo Konvansiyonu (Convention on Offences and Certain other Acts Committed on Board Aircraft)⁵, 1970'te Lahey Konvansiyonu (Convention for the Suppression of Unlawful Seizure of Aircraft)⁶, 1971'de Montreal Konvansiyonu

⁵Sözleşme metni için bkz. (Tokyo Konvansiyonu, 1963).

⁶Sözleşme metni için bkz. (Lahey Konvansiyonu, 1970).

(Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Civil Aviation)⁷ ve 2010'da Pekin Konvansiyonu (Convention on the Suppression of Unlawful Acts Relating to International Civil Aviation)⁸ ile ortaya konulmuştur. Bu konvansiyonlar ile ortaya çıkan sözleşmeleri detaylandırmak, hava hukuku rejiminin günümüze değin geçirdiği aşamaları inceleyebilmek açısından önem arz etmektedir.

Tokyo Konvansiyonu ile ortaya konulan sözleşmenin 1. maddesinin 1. ve 2. fıkrasında, hangi durumların suç teşkil ettiğine açıklık getirilmiştir. Buna göre (Tokyo Convention, 1963, s. 1), 1. fıkarda yer alan “ceza kanunlarını ihlal eden suçlar” yanında 2. fıkarda yer alan, “[...] suça konu eylem gerçekleşsin ya da gerçekleşmesin hava aracının, araç personelinin ya da herhangi bir nedenle araçta bulunanların güvenliğini tehdit etmek veya teşebbüs etmek suretiyle düzen ve disiplinin bozulmasına neden olabilecek her türlü girişim” ibaresi, sözleşmeden doğan hakların devreye girmesi için yeterlidir. Diğer bir deyişle, sözleşmenin uygulanması için güvenliği bozacak herhangi bir davranışın fiilen gerçekleşmesinin ötesinde herhangi bir davranışın güvenliği tehdit etme olasılığı yeterli bulunmaktadır. Sözleşme kapsamında suç sayılan durumların, uçağın motorunun havalanmak için çalıştırıldığı an ile inişten sonra motorun durdurulduğu zaman aralığında meydana gelmiş olması gerekmektedir. Sözleşmenin 5. maddesi ile inişlerin tamamlanıp kapıların kapandığı andan inişler için kapıların açıldığı zamana kadar geçen süre ile suç sayılan durumların zamanına ilişkin ayrıca bir açıklama bulunmaktadır. Bahsi geçen zaman dilimleri dışında gerçekleşen ve suç teşkil eden herhangi bir eylem, sözleşmenin kapsamı dışında bırakılmıştır (Dempsey, 2003, s. 666).

Hava aracının kanun dışı yollarla ele geçirilmesiyle ilgili düzenleme sözleşmenin 11. maddesinde açıklığa kavuşturulmaktadır. 11. maddenin 1. fıkrasına göre (Tokyo Convention, 1963, s. 5), “Uçaktaki bir kişinin, uçuş halindeki bir uçağa yasadışı müdahale etme, el koyma veya kontrolünü kuvvet kullanarak haksız biçimde fiilen ele geçirilmesi ya da bu fiile ilişkin tehdit unsurunun oluşması durumunda taraf devletler gerekli tüm önlemleri alacaklardır.”. Aynı maddenin 2. fıkrasında (Tokyo Convention, 1963, s. 6) yer verildiği üzere, “1. fıkarda öngörülen durumlarda, uçağın indiği taraf devlet, yolcuların

⁷Sözleşme metni için bkz. (Montreal Konvansiyonu, 1971).

⁸Sözleşme metni için bkz. (Pekin Konvansiyonu, 2010).

ve mürettebatın mümkün olan en kısa sürede yolculuklarına devam etmelerine izin verecek, uçağı ve kargosunu, yasal olarak zilyetlik hakkına sahip olan kişilere iade edecektir.” Ancak, sözleşmeye taraf devletlerin yetkilerinin bu durum ile sınırlı olmadığını belirtmek gerekmektedir.

Sözleşmenin hangi araçları kapsadığı sorusuna 1. maddede (Tokyo Convention, 1963, s. 1) cevap verilmektedir. Bu maddede sözleşmenin, askeri güçlere, emniyet güçlerine ve gümrük hizmetlerine ait hava araçları için geçerli olmadığı belirtilmiştir. 3. maddede (Tokyo Convention, 1963, s. 2), ulusal hukuk düzenlemelerine değinilmek suretiyle, sözleşmenin herhangi bir ulusal hukuk düzenlenmesine aykırı olamayacağı vurgulanmıştır. Buna ek olarak; sözleşmenin 3. maddesi devletlerin hangi konularda yetkili olduğu hakkında bilgiler vermekte iken 4. maddesi (Tokyo Convention, 1963, s. 2) devletlerin yetki kullanımında ne gibi istisnalara sahip olduğunu açıklamaktadır.

Sözleşmenin 3. maddesinin 1. fıkrasına göre, “Uçağın tescil edildiğı devlet, uçakta işlenen suçlar ve eylemler üzerinde yargı yetkisini kullanmaya yetkilidir.” (Tokyo Convention, 1963, s. 2). Aynı maddenin 3. fıkrasında yer verildiğı şekilde “Bu sözleşme, ulusal hukuka uygun olarak uygulanan herhangi bir cezai yargı yetkisini hariç tutmaz.” (Tokyo Convention, 1963, s. 2). Bu da hava araçlarında gerçekleşebilecek suç ya da suç girişimlerine ilişkin durumlarda hava aracının nerede olduğunun önemsiz olduğunu, yargı yetkisinin hava aracının kayıtlı olduğu devlete ait olduğunu işaret etmektedir. Ancak, kimi durumlarda yalnızca hava aracının kayıtlı olduğu devlet değil, sözleşmenin imzacısı fakat hava aracının kayıtlı olmadığı taraf ya da taraflar da yargı yetkisine sahiptir. Sözleşmeye taraf fakat hava aracının kayıtlı olmadığı devlete verilen hakların hangi durumlarda geçerli olduğuna dair bilgiler sözleşmenin 4. maddesinde (Tokyo Convention, 1963, s. 2) sıralanmaktadır. Bunlardan ilki, “suçun söz konusu devletin topraklarında etkili olması”; ikincisi, “suçun bir vatandaş ya da daimi ikametgah tarafından veya ona karşı işlenmiş olması”; üçüncüsü, suçun söz konusu devletin güvenliğine karşı olması”; dördüncüsü, “suçun söz konusu devlette yürürlükte olan uçuş veya manevra kurallarını veya düzenlemelerini ihlale konu olması”; beşincisi ise “söz konusu devletin çok taraflı bir uluslararası anlaşma kapsamındaki herhangi bir yükümlülüğünün yerine getirilmesini sağlamak için gerekli olması” hallerinde yargı yetkisinin kullanımına izin vermektedir.

Lahey Konvansiyonu, Tokyo Konvansiyonu'nda yer alan kuralları tekrar etmekle birlikte kimi konulara görece açıklık getirmektedir. Özellikle, terör faaliyetleri kapsamında hava aracı kaçırma eylemini *ağır ceza gerektiren uluslararası suç* olarak ele alması açısından önem arz etmektedir. Sözleşmenin 1. Maddesinde buna değinilmiştir:

“Uçuş halindeki bir uçağa binen herhangi bir kişi: (a) hukuka aykırı olarak, kuvvet kullanarak veya tehditle ya da başka herhangi bir korkutma yöntemiyle söz konusu uçağı ele geçirir veya kontrolünü ele geçirirse veya bu tür bir eylemi gerçekleştirmeye teşebbüs ederse veya (b) bu tür bir eylemi gerçekleştiren veya gerçekleştirmeye teşebbüs eden bir kişinin suç ortağı olursa, bir suç işlerse (bundan böyle ‘suç’ olarak anılacaktır).” (Lahey Konvansiyonu, 1970).

Sözleşmede suç olarak belirlenen eylemlere verilecek karşılık, sözleşmenin 2. maddesiyle düzenlenmekte ve sözleşmeye taraf devletlere sorumluluk vermektedir. 2. maddeye göre (Lahey Konvansiyonu, 1970), “Sözleşmeye taraf devletler, suç teşkil eden bir faaliyetin gerçekleşmesi halinde bu faaliyete ağır cezalar ile karşılık vermeyi taahhüt etmektedir.”. Ancak *ağır cezalar* ibaresi sözleşmede yeterince açıklanmadığı için muğlaktır. Bununla birlikte, 4. maddenin 3. fıkrasına göre (Lahey Konvansiyonu, 1970), “Sözleşme, ulusal hukuka uygun olarak uygulanan herhangi bir yargı yetkisini hariç tutmaz.”. Devletlerin bahsi geçen sorumluluğu ne şekilde yerine getireceğine ilişkin düzenlemelere 6. ve 11. maddeler arasındaki maddelerde yer verilmektedir (Lahey Konvansiyonu, 1970). Suç teşkil eden faaliyetin gerçekleştiği en yakın devlet müdahale ile yükümlü olup hava aracının kayıtlı olduğu devlet ile koordineli bir süreç yürütmek durumundadır. Benzer biçimde suçlunun vatandaşı olduğu devlet kurumlarıyla da suçlunun iadesi için iletişim halinde olmalıdır. Ancak suça karşılık cezai yaptırımın nasıl olacağı, bu maddelerdeki açıklamalarda da belirsizliğini korumaktadır. Buradan çıkarılan sonuç, suç teşkil eden faaliyete ilişkin sürecin uluslararası bir nitelik taşıdığı ve sözleşme ile belirlendiği, fakat cezai yaptırımın ulusal hukuk kurallarına bırakıldığıdır.

Suç müdahale edilmesi ve suçlunun cezalandırılması süreciyle ilgili çift yönlü sorumluluk devletlerin bağlı oldukları uluslararası hukukun bir gereğidir. Ancak, devletler suçluya müdahale anından suçlunun iadesine kadar geçen sürede her türlü önlem açısından ulusal hukukunu uygulama hakkına sahiptir. Dolayısıyla, sözleşmeye taraf devletlerin sorumlu oldukları bir diğer konu ise ulusal hukuk kurallarını uluslararası hukuk ile uyumlu hale getirmek ve sürekli gelişime açık tutmaktır. Böylelikle, içinde bulunulan sürecin görece kontrollü bir şekilde yürütülmesi mümkün hale gelecektir.

Lahey Konvansiyonu incelenirken ulaşılan bu sonuç, devletlerin ulusal hukuklarını neden gelişime açık tutmaları gerektiğine dair cevaplardan bir tanesidir.

Lahey Konvansiyonu ile terör faaliyetleri ve bu faaliyetlere yönelik yaptırımlar açısından düzenlemeler getirilse de sabotaj konusunda herhangi bir düzenlemeye yer verilmemesi *eksiklik* olarak görülmüştür (Dempsey, 2003, s. 668-669). Sabotaj kavramı, herhangi bir faaliyeti kasıtlı bir biçimde engellemek, faaliyete zarar vermek anlamında kullanılmaktadır. Montreal Konvansiyonu’nun 1. maddesinin 1. fıkrasında yer alan bentler (Montreal Konvansiyonu, 1971, s. 178-179), özetle, hava trafiğini, hava araçlarını ve tesislerini herhangi bir biçimde engellemek suretiyle faaliyetini gerçekleştirememesine neden olmayı suç olarak tanımlayarak sabotaj konusundaki eksikliği gidermiştir.

Sözleşmenin 3. maddesiyle (Montreal Konvansiyonu, 1971, s. 181), “Sözleşmeye taraf devletler, 1. Maddede belirtilen suları ağır cezalarla cezalandırmayı taahhüt eder”. Lahey Konvansiyonu ile benzer biçimde, Montreal Sözleşmesinin 5. maddesinin 1. Fıkrasında göre (Lahey Konvansiyonu, 1971, s. 181) “Her akit devlet, aşağıdaki durumlarda [5. maddenin 1. fıkrasında sıralanan bentlerdeki durumlarda] suçlar üzerinde, kendi yargı yetkisini tesis etmek için gerekli olabilecek önlemleri alacaktır.”. Bentlerde sıralanan durumlar, suçun sözleşmeye taraf devlette gerçekleşmesi, suçlunun o devlete vatandaşlık bağıının olması ya da suça konu hava aracının o devlete kayıtlı olmasıdır. Diğerk bir deyişle, sözleşmeye taraf devletler suçun işlendiğı yer, suçu işleyen ve suçun işlendiğı hava aracıyla resmi ilgileri olmaları halinde kendi yargı yetkisini kullanacaktır. Ayrıca, sözleşmede bahsi geçen suların, taraf devletlerden herhangi birinin egemenlik alanında gerçekleşmesi halinde, olaya müdahaleden suçlunun iadesine kadar geçen süreçte ulusal hukuk kapsamında yargı yetkisinin geçerli olacaktır. Bu nedenle, taraf devletlerin ulusal hukuklarını konvansiyonda ortaya konulan düzenlemeler ile uyumlu hale getirme ihtiyaı ortaya çıkmaktadır. Belirtilen konular dışında, Montreal Konvansiyonu’nun kendisinden önceki konvansiyonlarda düzenlenen kuralları tekrar ettiğı görülmektedir.

11 Eylül 2001’de, ABD sınırları içinde gerçekleştirilen hava saldırısından sonra ICAO’nun hava faaliyetlerinde gerçekleşen yeni tehditlere karşı önlem alma ihtiyaı ortaya çıkmıştır (Erdem-Burger, 2020, s. 109). 2010 yılında Pekin Konvansiyonu ile bu

ihhtiyacı karşılamak açısından bir dizi düzenleme getirilmiştir. nceki sözleşmelerden farklı olarak Pekin Sözleşmesi'nin 1. maddesinin 1. fıkrasında (Pekin Konvansiyonu, 2010), hizmette olan bir hava aracının lme, yaralanmaya ya da başka türlü zarara uğratmak amacıyla kullanımı suç olarak tanımlanmıştır. Bu madde, 11 Eylül 2001'de gerçekleşen saldırıların hava hukuku ve güvenliği açısından nasıl bir dönüm noktası oluşturduğunu açıklar niteliktedir. Sözleşmenin 1. maddesinin 1. fıkrasının (g), (h) ve (i) bentlerinde (Pekin Konvansiyonu, 2010), diğer sözleşmelerden farklı olarak, yer verilen suçlar bununla sınırlı olmayıp çeşitli silahların kullanımı ve taşınmasını da kapsamaktadır. Buna göre; nükleer, kimyasal ve biyolojik silahların hava araçlarında herhangi bir şekilde kullanılması veya bir yerden bir yere herhangi bir şekilde taşınması hava hukuku ve güvenliği açısından suç teşkil etmektedir.

Pekin Sözleşmesi'ni kendisinden önceki sözleşmelerden ayıran bir diğer konu, hava seyrüseferinin güvenliğini tehdit eden suların siyasi suç olarak kabul edilemeyeceği ile ilgili olup sözleşmenin, aşağıda yer verilen, 13. maddesinde açıklığa kavuşturulmaktadır.

“Sözleşmede yer alan suçlardan hiçbiri [...], siyasi suç veya siyasi suçla bağlantılı bir suç veya siyasi saiklerden esinlenen bir suç olarak kabul edilmeyecektir. Buna göre, böyle bir suça dayanan iade veya karşılıklı adli yardım talebi, yalnızca siyasi bir suç veya siyasi bir suçla bağlantılı bir suç veya siyasi saiklerden esinlenen bir suç olduğu gerekçesiyle reddedilemez.” (Pekin Konvansiyonu, 2010).

Pekin Konvansiyonu ile ortaya konulan hukuki düzenlemeler, belirtilen farklılıklar dışında kendisinden önceki konvansiyonları destekler niteliktedir. Ayrıca bu konvansiyonlarla ortaya konulan hukuki düzenlemelerin sivil havacılık ile sınırlı olduğunu özellikle belirtmek gerekmektedir. Hava hukukunun gelişimi gözlendiğinde, devletlerin egemenlikleri gereği askeri havacılık faaliyetleriyle ilgili oldukça sınırlı tavizler verdiği anlaşılmaktadır.

Bu başlık altında verilen genel bilgilerden hareketle, hava hukuku rejiminin gerek teknolojik imkanların gelişmesiyle eş zamanlı olarak gerekse aktörlerin güvenlik algısına bağlı biçimde şekillendiğini belirtmek mümkündür. Dolayısıyla, uluslararası alanda gerçekleşecek her türlü değişim ile hava hukuku rejiminin gelişmeye devam edeceği açıktır. Bu başlık altında verilen genel bilgilerden çıkarılacak bir diğer sonuç ise hava hukukunun gelişme seyrinin uluslararası hukuktan ulusal hukuka doğru olduğudur. Uluslararası alanda yaşanan gelişmeler, devletleri konuya ilişkin ulusal hukuk

düzenlemelerinin yapılması için teşvik etmekte ve sözleşmelere taraf olunması halinde bu gelişimi sorumluluk anlamında *zorunlu* kılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, devletlerin uluslararası gelişmelerle uyumlu hareket etmeleri hem ulusal hem de uluslararası güvenlik nedeniyle önem arz etmektedir.

Günümüzde hava sahasının hukuksal rejimi, ulusal hava sınırları içinde devletlerin tam egemenliği ile açıklanmaktadır. Ulusal hava sahası ve bu sahanın sınırları, devletin ülkesi üzerindeki sahayı belirtmektedir. Uluslararası hava sahası ise devletlerin egemen oldukları ulusal hava sahalarının dışında kalan alanları tanımlamak için kullanılmaktadır. Hava hukukuna dair önemli bir dönüm noktası da uzaya uydu fırlatılması ile gündeme gelmiştir. Bu dönüm noktası, tezin ele aldığı temel konuyu tartışmaya açması açısından kıymetlidir. Pazarcı'ya (2019, s. 317-319) göre; hava sahasının yükseklik olarak nerede başlayıp nerede sonlandığı konusu *cevaplanması gereken bir soru* olarak varlığını korumaktadır. Ulusal ve uluslararası hukuk boyutuyla önem arz eden bu konu tersten okunduğunda uzay sahasının nerede başladığı sorusunu ortaya çıkarmaktadır. Devletler kendi hava sahalarında tam egemenliğe sahipken, uzay sahasında herhangi bir egemenliğin söz konusu olmaması ise egemenlik sınırlarının saptanması aşamasında oldukça önemlidir. Uzay hukuku kapsamında ortaya konulan soruları çoğaltmak mümkündür. Konuya ilişkin sorulara cevap aramak için ise ayrı bir başlık altında inceleme yapılması gerekmektedir.

2.3 Uzay Hukuku

Uzay çalışmaları kapsamında ilk adımın 1903 yılında, sıvı yakıt kullanılarak insanlığın uzaya erişebileceğine ilişkin öngöründe bulunan ve bu yönüyle öncü sayılan Konstantin Tsiolkovsky⁹ tarafından yayınlanan makale ile başladığı bilinmektedir (Tronchetti, 2013, s. 4). Tsiolkovsky ile gündeme gelen uzaya erişme fikri, 1. Dünya Savaşı ve 2. Dünya Savaşı esnasında teknolojide yaşanan hızlı gelişmelerin de etkisiyle, Soğuk Savaş döneminde gerçekleştirilmesi mümkün hale gelmiştir. 1957 yılında, insan yapımı olarak dünya yörüngesine yerleştirilen ilk nesne olma özelliğini taşıyan “Sputnik-1” isimli uydunun fırlatılması ile başlayan dönem *uzay çağı* olarak adlandırılmıştır (NASA, 2011).

⁹Konstantin Tsiolkovsky hakkında ve uzay çalışmalarına ilişkin detaylı bilgi için bkz. (ESA, t.y.a; NASA, 2010)

Sputnik-1'in uzaya erişiminden sonra, 1961 yılında Yuri Gagarin ile uzaya ilk insanlı fırlatma faaliyeti ve 1969 yılında Neil Armstrong ile Ay'a insanlığın ilk kez ayak basma faaliyeti başarıyla gerçekleştirilmiştir (NASA, t.y.a.; NASA, 2019; Tronchetti, 2013, s. 4).

Sputnik-1 isimli uydunun fırlatılması ve ardından yaşanan gelişmeler ile başlayan süreç, uzay hukukunun ortaya çıkacağına ilişkin *müjdecı* gelişmeler olarak tanımlanmıştır (Gupta ve KD, 2019, s. 556). Diğer yandan, 1958 yılında, öncelikle kısa süreli olarak planlanan fakat bir yıl sonra kalıcı statü kazanan “Uzayın Barışçıl Amaçlarla Kullanımı Komitesi” (Committee on the Peaceful Uses of Outer Space-UNCOPUOS)¹⁰ adında, BM'ye bağlı komite kurulmuştur. Bu gelişmelerden anlaşıacağı üzere, uluslararası toplum, uzaya erişimin mümkün hale gelmesiyle birlikte uzay faaliyetleri konusunda düzen sağlanması için uluslararası hukuka ihtiyaç duymuştur. Bir başka ifadeyle; uluslararası toplum tarafından, tüm ülkelerin uzayı keşfetme ve ondan faydalanma konusunda eşit haklara sahip olması için temel bir yasal çerçevenin oluşturulması yönünde adımlar atılmıştır (Gupta ve KD, 2019, s. 556).

Uzay hukukuna ilişkin bireysel öncü çalışmalar olsa da doğrudan doğruya BM Genel Kurulu tarafından UNCOPUOS aracılığıyla ortaya konulan ilkeler ve antlaşmalar, uzay hukukunun temel belgeleri niteliğindedir (Pazarcı, 2019: 325). UNCOPUOS tarafından, uzay hukukuna dair bağlayıcı olmayan ilkelerin belirlendiği ilk karar 1962 tarihli ve “Uzayın Keşfi ve Kullanımında Devletlerin Faaliyetlerinin Yasal İlkelerle Yönetimine İlişkin Beyanname” (Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space) başlıklı belgedir (UNOOSA, 1962). Bu ilkeler temelinde oluşturulmuş, antlaşma olması nedeniyle taraflar açısından bağlayıcı nitelikte bulunan ve uzay hukuku açısından ilk antlaşma olma özelliğini taşıyan “Ay ve Diğer Gök cisimleri Dahil, Uzayın Keşif ve Kullanılmasında Devletlerin Faaliyetlerini Yöneten İlkeler Hakkında Antlaşma” (Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies) başlıklı belge ise 1967'de imzalanmıştır. Bu belge çalışmanın ilerleyen aşamalarında uzay hukukunu oluşturan temel kaynak olarak detaylı biçimde incelenmektedir. Fakat,

¹⁰BM'ye bağlı Uzayın Barışçıl Amaçlarla Kullanımı Komitesi hakkında detaylı bilgi için bkz. (UNOOSA; 2021a).

uzay hukukunun belgeler ışığında incelenmesinden önce kavram ve kapsam olarak açıklığa kavuşturulması yerinde olacaktır.

2.3.1 Uzay hukuku: kavram ve kapsam

Uluslararası hukukun bir alt dalı olarak uzay hukuku ya da dış uzay hukuku (space law, outer space law), ortaya çıktığı dönemden itibaren birçok farklı konuda incelendiği gibi kavram ve tanım açısından da incelenmiştir. Öncelikle, *Uzay Hukuku* ya da *Dış Uzay Hukuku* kavramları, birbirinin yerine kullanılabilir niteliktedir. Tez çalışması sürecinde, Türkçe yazında uzay hukuku kavramının daha çok kullanıldığı gözlenmiştir. Bununla birlikte, başka dillerden Türkçeye çevrilen kimi çalışmalarda dış uzay hukuku kullanımı da mevcuttur. Çalışmada, her iki kavramı da karşılayacak şekilde uzay hukuku kavramı kullanılmaktadır.

Uzay, “bütün gök cisimlerinin ya da varlıklarının içinde bulunduğu sonsuz ya da sınırsız boşluk, feza, mekan” olarak tanımlanmaktadır (TDK, t.y.a). Uzay, sonsuz ya da sınırsız boşluk olarak tanımlansa da tamamen boş olmayan bir yapıya sahiptir. “Tamamen boş olmayan bölgelerinde gaz, toz ve diğer madde parçacıkları yüzerken, daha kalabalık bölgeler gezegenlere, yıldızlara ve galaksilere ev sahipliği yapabilir.” (Howell, 2022). Bu gezegenlerden biri olarak Dünya, uzayın bir parçasıdır. İnsanlığın Dünya merkezli bakış açısı nedeniyle, uzay “yeryüzünün ötesindeki bölge” (NASA’s Picture Dictionary, t.y.) olarak da tanımlanır. Ancak aynı bakış açısı nedeniyle, aşağıda değinildiği üzere, uzayın ya da yeryüzünün ötesindeki bölgenin nereden başladığı muğlaktır. Bununla birlikte, “Uzay kavramı, uygulanan uluslararası hukuk bakımından, yalnız uzay boşluğunu değil, aynı zamanda ay ve öteki gök cisimlerini de kapsamaktadır.” (Pazarcı, 2019, s. 327).

Uzay hukuku ise uzayda gerçekleşecek ya da uzayla ilgili faaliyetlerde uyulması gereken düzeni belirleyen kurallar bütünüdür. Bu yönüyle uzay hukuku, “hukukun bir parçası olarak, uzayın kullanımı ve keşfiyle ilgili pratik sorunları çözmek için geliştirilmiştir.” (Lyall ve Larsen, 2009, s. 2). Diğer yandan,

“Uluslararası uzay hukuku, konuları uluslararası ve disiplinler arası bir perspektiften ele alması nedeniyle, uluslararası uyumsuzluk çözümünün gelişiminde özellikle önemlidir. Bu konular, uluslararası kamu hukuku ve bölgesel veya uluslararası örgütlerin politikalarından, hukuki anlaşmazlıkların çözümü ve küresel yönetişime; mali girişimcilik ve iş etkinliğine; bilimsel buluşlara ve teknolojik ilerlemelere kadar çeşitlilik göstermektedir.” (Goh, 2007, s. 2).

Uzay hukukunun kapsamına yönelik bir değerlendirmede, uzay hukukunun, sadece uzayda gerçekleşecek faaliyetlere yönelik değil, aynı zamanda Dünya üzerinde gerçekleşen uzayla ilgili faaliyetlere yönelik olduğu vurgulanmaktadır (Günel, 2016, s. 6). Sonuçta, uzay ile ilgili tüm faaliyetlerde uzay hukukuyla ortaya konulan kurallara ve düzene uyulması gerektiği anlaşılmaktadır.

Uzay hukuku açısından uzay kavramı, sadece hava olarak adlandırılan alanın ötesindeki uzay boşluğunu değil fakat yukarıda değinildiği üzere gezegenler, ay ve diğer gök cisimleri gibi uzayda yer alan oluşumları da kapsamaktadır. Ancak, hava sahasının yükseklik olarak nerede sonlandığı ve dolayısıyla uzay sahasının nerede başladığı konusu, uzay hukuku açısından hala tartışmaya açıktır. Bu sorun uluslararası sözleşmeler ile açıklığa kavuşturulmamış olmakla birlikte, uzayın sınırlarının deniz seviyesinden itibaren 100 kilometrelik yükseklikten başladığı yönünde genel kanı mevcuttur (Günel, 2016, s. 6; Lyall ve Larsen; 2009, s. 133; Mayance, 2011, s. 96). Genel kanının temeli, Theodore von Karman'ın Karman Hattı Teorisi (Karman Line)¹¹ olarak anılan fiziksel hesaplamalarına dayanır.

“Fiziksel yaklaşım, bir uçağın uçuşu sürdürmek için yeterli aerodinamik kaldırma kuvvetini bulamayacağı hava ile dış uzay arasındaki sınırı tanımlar; hava kaldırma kuvveti sıfıra inerse, uçuşa devam etmek için merkezkaç kuvvetinin devreye girmesi gerekir.” (Gerhard, 2011, s. 280).

Buradan anlaşılan, hava araçları yeterli aerodinamik kaldırma kuvvetini elde edebilmek için deniz seviyesinden itibaren 100 km'lik sınırdan sonra yörünge hızından daha hızlı uçmak zorunda olduklarıdır (Günel, 2016, s. 6).

Genel kaniya rağmen, hava sahasının bittiği ve uzay sahasının başladığı çizginin hukuksal olarak düzenlenmesinin önündeki en büyük engel devletlerin bu konudaki isteksizlikleridir. Çünkü bu sınırın belirlenmesi halinde ulusal hava sahasındaki tam egemenlik hakkı da sınırlanmış olacaktır. Diğer taraftan, bu sorunun açıklığa kavuşturulması devletlerin egemenlik ilkesine dayalı güvenlik anlayışları açısından gereklidir. Pazarcı (2019, s. 318), bu gerekliliği şu sözler ile açıklamaktadır: “[...], Özellikle, bir devletin egemenliği altında bulunan ulusal hava sahasının hiçbir devletin

¹¹Karman Hattı Teorisi'nin detaylı bir incelemesi için bkz. (McDowell, 2018).

egemenliği altına giremeyeceği kabul edilen uzaydan ayırdedilmesi bakımından, gereklidir.”. Ancak, böylesi bir durumda devletlerin hava sahasının gökyüzü yönünde sınırlandırılacağı açıktır. Dolayısıyla, devletlerin bu noktada bir tercih yapması gerekecektir.

Uzay hukukunda görüş ayrılığının tespit edildiği bir diğer konu *gök cisimleri* ile neyin kastedildiğidir. Konuyla ilgili iki farklı görüş bulunmaktadır. Birinci görüş, özellikle, bulunduğu konumu değiştirilebilen, tamamının tüketiminin mümkün olduğu veya yüzeyine araç indirmenin ve kaldırmanın mümkün olmadığı gök taşlarının yanı sıra küçük gezegenlerin gök cismi olarak kabul edilmemesi yönündedir. İkinci görüş ise uzaydaki cisimlerin fiziksel yapılarına vb. özelliklerine bakılmaksızın yalnızca araştırılma ve kullanılma imkanı bulunmayanların gök cismi olarak kabul edilmemesi yönündedir (Pazarcı, 1981, s. 228; Günel: 2016, s. 6-7).

Sonuç olarak; uzay hukuku çalışmalarında, uzay, uzay hukuku, uzay sınırları ve gök cisimleri gibi konularda kavram ve kapsam açısından tartışmaya açık alanlar bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu tartışmalara en azından daha somut çerçeveler çizebilmek için uzay hukukuna ilişkin düzenlemelerin detaylı incelemesi gerekmektedir. Uluslararası hukukun bir alt dalı olarak uzay hukuku, genellikle uluslararası anlaşmalar ile detaylı ve kapsamlı düzenlemelere tabi tutulmuştur. Bu durumda uzay hukukunu şekillendiren temel anlaşmalar detaylandırılmalıdır.

2.3.2 Uzay hukukunun temel kaynakları

1960’lı yıllara kadar uzay çalışmaları, dünya siyasetinde yeterince dikkat çekici düzeyde değilken, 1960’lı yıllardan itibaren dünya siyasetinde önemli bir yer edinmiştir. Bu dönemden itibaren Asya, Afrika ve Güney (Latin) Amerika’nın gelişmekte olan devletleri, uzay çalışmalarının ekonomik ve sosyal ilerleme için kullanılması yönünde bir fikir ortaya koymuştur (Jankowitsch, 2015, s. 9). Dünya savaşları sonrasında, güvenlik odaklı seyreden uzay çalışmaları, bu fikirle birlikte daha geniş bir alana yayılmıştır. Böylelikle *uzaydan faydalanma hakkı*, sanayileşme konusunda görece ileri seviyedeki birkaç devletin tekelinde değil, fakat *ortak kullanım hakkı* ile tüm devletlerin kullanabileceği bir alan olarak tespit edilmiştir (Pazarcı, 2019, s. 328).

Uzayın *insanlığın ortak mirası* olarak kabul görmesi, uzaya ilişkin tüm düzenlemelerin bu anlayış çerçevesinde gelişmesine neden olmuştur. Dolayısıyla, uzay hukukun temel kaynaklarını uluslararası antlaşmaların oluşturduğunu açıktır (Bkz. Uzay Hukukun Kaynakları Temel Antlaşmalar ve Bağlayıcı Olmayan Temel İlkeler). Ayrıca, uzay faaliyetlerinin Soğuk Savaş döneminde ortaya çıkmış olması ve günümüze değin devletler ya da devletlerin ana aktör olduğu örgütlenmeler ile yürütülmüş olması gibi nedenler de uzay hukukunun uluslararası antlaşmalara dayanmasını açıklar niteliktedir (Günel, 2016, s. 12-13). Sonuçta, uzay hukukunun BM tarafından ortaya konulan uluslararası anlaşmalarla inşa edildiği görülmektedir.

Tablo 2.1

Uzay Hukukunun Kaynakları Temel Antlaşmalar ve Bağlayıcı Olmayan Temel İlkeler

Temel Antlaşmalar	Yürürlüğe Girdiği Yıl
Ay ve Diğer Gökcisimleri Dahil, Uzayın Keşif ve Kullanılmasında Devletlerin Faaliyetlerini Yöneten İlkeler Hakkında Antlaşma	1967
Astronotların Kurtarılması, Astronotların ve Uzaya Fırlatılmış Olan Araçların Geri Verilmeleri Hakkında Antlaşma	1968
Uzay Cisimlerinin Verdiği Zarardan Dolayı Uluslararası Sorumluluk Hakkında Sözleşme	1972
Uzaya Fırlatılan Cisimlerin Tescili Sözleşmesi	1975
Devletlerin Ay’da ve Diğer Gök Cisimlerindeki Faaliyetlerini Düzenleyen Anlaşma	1979
Bağlayıcı Olmayan Temel İlkeler	Yürürlüğe Girdiği Yıl
Uydular Aracılığıyla Doğrudan Yayına Dair İlkeler	1982
Dünyanın Uzaydan Uzaktan Algılanmasına Dair İlkeler	1986

Tablo 2.1 (Devam)

Uzay Hukukunun Kaynakları Temel Antlaşmalar ve Bağlayıcı Olmayan Temel İlkeler

Uzayda Nükleer Güç Kaynaklarının Kullanımına Dair İlkeler	1992
Uzayın Devletlerin Faydasına Kullanımına Dair İlkeler	1996

Not: Bu tablo, metin içinde ilgili yerlerde kaynak olarak atıf yapılan hukuki metinlerden elde edilen bilgiler ile yazar tarafından özgün olarak oluşturulmuştur.

2.3.2.1 1967 tarihli uzay antlaşması

Uzay hukukunu düzenleyen ilk uluslararası antlaşma, “Ay ve Diğer Gökcisimleri Dahil, Uzayın Keşif ve Kullanılmasında Devletlerin Faaliyetlerini Yöneten İlkeler Hakkında Antlaşma”¹² (Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies) başlığıyla, 1967’te yürürlüğe girmiştir. Antlaşmanın 1. maddesinde (UNOOSA, 2022a), “Ay ve diğer gök cisimleri de dahil olmak üzere uzayın keşfi ve kullanımı, ekonomik veya bilimsel gelişme derecelerine bakılmaksızın tüm ülkelerin yararına ve çıkarları doğrultusunda gerçekleştirecek ve tüm insanlığın yetki alanı olacaktır.”. Aynı maddenin devamı ise uzayın eşit kullanımıyla ilgilidir. Buna göre,

“Ay ve diğer gök cisimleri de dahil olmak üzere uzayın, hiçbir ayrımcılığa maruz kalmaksızın, eşitlik temelinde ve uluslararası hukuka uygun olarak tüm devletler tarafından keşfi ve kullanılması serbest olup, gök cisimlerinin bütün alanlarına da serbest erişim hakkı bulunmaktadır.” (UNOOSA, 2022a).

Ancak bu düzenleme devletlere uzayda egemenlik hakkı tanımamaktadır. Bununla ilgili olarak, Antlaşmanın 2. maddesinde (UNOOSA, 2022a), “Ay ve diğer gök cisimleri de dahil olmak üzere uzay, egemenlik iddiasıyla, kullanım veya işgal yoluyla veya başka herhangi bir yolla ulusal tahsise tabi değildir.” ifadesiyle bu durum açıklanmaktadır.

¹²Bahsi geçen antlaşmaya, antlaşmanın ortaya konulduğu 1967 yılında Türkiye de taraf olmuştur. Türkiye’nin antlaşmaya taraf olduğuna dair karar ve antlaşmanın Türkçe metni için bkz. (T. C. Resmi Gazete, 1967).

Ay ve diğer gök cisimleri dahil, uzayın kullanım amacının uluslararası barışı ve güvenliği sağlamasına dair devletlere düşen sorumluluk antlaşmanın 3. maddesinde yer almaktadır.

Buna göre,

“Antlaşmaya taraf devletler, uluslararası barış ve güvenliğin korunması amacıyla, BM Şartı da dahil olmak üzere uluslararası hukuka uygun olarak, Ay ve diğer gök cisimleri de dahil olmak üzere uzayın araştırılması ve kullanımına ilişkin faaliyetleri, uluslararası iş birliğinin ve anlayışın teşvik edilmesi ilkesinin faydasına olacak şekilde yürüteceklerdir.” (UNOOSA, 2022a).

Yukarıda anılan madde ile uzay konusunda güvenliğin, hukuksal anlamda *tarafaların sınırlarını belirleyen* bir düzenlemeye tabi olmanın ötesinde *iş birliği* ve *anlayış* temelinde sağlanmasının hedeflendiği görülmektedir. Antlaşmanın 4. maddesi, bir önceki maddenin devamı niteliğindedir. Bu maddeyle,

“Antlaşmaya taraf devletler, nükleer silahlar veya diğer türden kitle imha silahları taşıyan herhangi bir nesneyi Dünya etrafındaki bir yörüngeye yerleştirmemeyi, bu tür silahları gök cisimlerine yerleştirmemeyi veya bu tür silahları başka herhangi bir şekilde uzaya yerleştirmemeyi taahhüt eder.” (UNOSAA, 2022a).

Aynı maddenin devamında, uzay çalışmalarında uluslararası güvenliğe zarar verebileceği gerekçesiyle askeri girişimler sınırlandırılmaktadır. Uzayın yalnızca barışçıl amaçlarla kullanımı çerçevesinde,

“Askeri üs, tesis ve tahkimat kurulması, her türlü silahın denenmesi ve gök cisimleri üzerinde askeri manevra yapılması yasaktır. Askeri personelin bilimsel araştırma veya diğer barışçıl amaçlarla kullanılması yasaklanmayacaktır. Ayın ve diğer gök cisimlerinin barışçıl bir şekilde araştırılması için gerekli olan herhangi bir ekipman veya tesisin kullanılması da yasaklanmayacaktır.” (UNOOSA, 2022a).

Antlaşmanın 5. Maddesinde, taraf devletlerin uzaya gönderdikleri herhangi bir bireyin insanlığın temsilcisi olduğu üzerinde durulmakta ve taraf devletlere çeşitli sorumluluklar yüklenmektedir.

“Antlaşmaya taraf devletler, astronotları insanlığın uzaydaki temsilcisi olarak görecekle ve bir kaza, tehlike veya başka bir taraf devletin topraklarına veya açık denizlere acil iniş durumunda onlara mümkün olan her türlü yardımı sağlayacaklardır. Astronotlar böyle bir iniş yaptıklarında, güvenli bir şekilde ve derhal, uzay araçlarının kayıtlı olduğu devlete geri gönderileceklerdir.” (UNOOSA, 2022a).

Buna ek olarak; aynı maddede yer aldığı üzere, taraf devletler, sürdürülen uzay faaliyetlerinde birbirlerine, mümkün olan her türlü yardımı yapacak olup, uzayda keşfedilen yaşam veya tehlike oluşturabilecek her türlü olay hakkında BM Genel Sekreteri'ne derhal bilgi verecektir (UNOOSA, 2022a).

Antlaşmanın 6. maddesinde (UNOOSA, 2022a) yer verildiği üzere, antlaşmaya taraf devletlerin ulusal ve uluslararası uzay faaliyetlerinden, devlet kurumları ve ulusal ya da uluslararası sivil kuruluşlar tarafından yürütülmesine bakılmaksızın, devletler ve faaliyeti gerçekleştiren kurumlar sorumludur. Antlaşmanın 7. Maddesinde antlaşmaya taraf devletlerin, fırlatma eyleminden doğan sorumlulukları belirlenmiştir. Bu çerçevede, “Ay ve diğer gök cisimleri de dahil olmak üzere uzaya bir cisim fırlatan, fırlatılmasını sağlayan ve topraklarından veya tesislerinden fırlatılmasını sağlayan her taraf devlet, başka bir taraf devlete yeryüzünde, havada veya uzayda verilen zarardan sorumludur.” (UNOOSA, 2022a). Bu maddeden anlaşılabileceği üzere, herhangi bir cismin uzaya fırlatılmasıyla birlikte gerçekleşebilecek bir zarara karşı cismi uzaya fırlatan, fırlattıran veya egemenlik alanında fırlatılmasına izin veren taraflar arasında *ortak sorumluluk* doğmaktadır. Böylelikle, gerçekleşebilecek herhangi bir zararın telafisi aşamasında karşılaşılabilecek muğlak durumun önüne geçilmiştir.

Uzay, uluslararası hukukta insanlığın ortak kullanım alanı olarak düzenlenmiş olmakla birlikte, fırlatılan cisimler üzerinde *fırlatan* statüsündeki taraf ya da tarafların mülkiyet hakları devam etmektedir. Bu konunun düzenlendiği 8. Maddeye göre,

“Antlaşmaya taraf devletler, uzaya fırlatılan nesnenin kayıtlı olduğu devletin, uzaya fırlatılan bir nesne ve bu nesnenin herhangi bir personeli üzerinde yargı yetkisini ve kontrolünü elinde bulundurduğunu kabul eder. Bir gök cismine indirilen veya üzerine inşa edilen nesneler de dahil olmak üzere, uzaya fırlatılan nesnelerin ve bunları oluşturulan parçaların mülkiyeti, bunların dış uzayda veya bir gök cisminde bulunmasından veya Dünya'ya dönüşlerinden etkilenmez. Bu tür nesneler veya bileşen parçalarının kayıtlı devlet sınırları dışında bulunması halinde, kayıtlı devletin tanımlı veriler ile talepte bulunması halinde sınırları içinde bulunan devlet veya devletlerce iade edilecektir.” (UNOOSA, 2022a).

Uzay faaliyetleri nedeniyle, uzay sahasında veya yeryüzünde gerçekleşebilecek herhangi bir çevre kirliliğine karşı devletlere getirilen yükümlülükler antlaşmanın 9. Maddesinde (UNOOSA, 2022a) yer almaktadır. Bu doğrultuda, devletlerin sorumluluğundaki tüm faaliyetlerin çevre kirliliği ve zararlı değişimlere neden olmayacak şekilde yürütülmesi

beklenmektedir. Ayrıca bu madde ile herhangi bir devletin uzay faaliyetlerinden kaynaklanan zararlı değişimlerin, diğer devletlerin faaliyetlerini engelleyici nitelikte olmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Devletlerin, herhangi bir devlet tarafından bahsi geçen şekilde engellendiğine dair inandırıcı bir nedene sahip olması halinde istişare talebi yolunun açık olduğu görülmektedir. Antlaşmanın 10. Maddesiyle (UNOOSA, 2022a), devletlerin uzay faaliyetlerinin diğer devletlerce gözlemlenebileceği üzerinde durulmaktadır. Ancak, gözlem sürecinin ilgili devletler arasında varılacak mutabakat kapsamında yürütülmesi ve eşitlik ilkesine riayet edilmesi gerekmektedir.

Uzayın barışçı amaçlarla kullanımı kapsamında, uzay sahasında gerçekleşecek her türlü faaliyet süresince dünya kamuoyunun aydınlatılması beklenmektedir. Bu konu, antlaşmanın 11. maddesinde (UNOOSA, 2022a) düzenlenmiş olup, faaliyetin yeri, önemi, sonuçları vb. bilgilerin tamamı BM Genel Sekreteri ile paylaşılmalıdır. BM Genel Sekreteri ise bu bilgileri, ilgililere yaymakla mükelleftir. Antlaşmanın 12. Maddesi (UNOOSA, 2022a) uyarınca, devletler tüm uzay istasyonları, uzay tesisleri ve uzay araçlarını karşılıklı ilkesini göz ardı etmeden diğer taraf devletlerin temsilcilerine açık tutacaktır. 13. maddede (UNOOSA, 2022a), uzay faaliyetlerine dair antlaşmanın uygulanması konusunda gündeme gelecek herhangi bir meselenin, antlaşmaya taraf devletler arasında ya da BM tarafından çözüme kavuşturulacağı belirtilmektedir. Antlaşmanın 14.-17. maddelerinde (UNOOSA, 2022a) ise antlaşmaya taraf olunması, taraf olma durumunun sona ermesi ve gerekli kayıtların nasıl yapılacağı gibi süreç yönetimine dair bilgiler paylaşılmaktadır.

Böylelikle, 1967 yılında yürürlüğe giren bu antlaşma ile Ay ve diğer gök cisimleri dahil olmak üzere, uzayda gerçekleşecek herhangi bir faaliyetin dünya barışına ve güvenliğine zarar vermeyecek şekilde yürütülmesi konusunda taraf devletlerce mutabık kalınmıştır. Bu konuda düzenlenen ilk uluslararası antlaşma olması nedeniyle önem arz eden bu düzenleme, uzayın insanlığın ortak kullanım alanı olduğunu tescil eder niteliktedir. Bu belge ile devletlere birinci derece sorumluluk yüklenirken, uzay cismini fırlatan, fırlattıran ya da egemenlik alanında fırlatılmasına izin veren devletler sorumluluk açısından eşitlik ilkesine tabi tutulmuştur. Antlaşmanın ortaya konulduğu dönemin önemli bir sorunu olarak nükleer silahlar ve diğer kitle imha silahlarının uzay çalışmaları ile bağdaşık bir biçimde kullanımı yasaklanmıştır. Benzer şekilde uzay ve yeryüzünün

kirletilmesi ya da başka herhangi bir şekilde zarara uğratılması, güvenlik meselesinin yalnızca geleneksel bağlamda ele alınmadığını göstermektedir. Bunlara rağmen, antlaşmada sorumlulukların yaptırımlara kıyasla daha net olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bir başka ifadeyle; devletlerin antlaşmaya uymaması halinde ne gibi yaptırımlarla karşılaşacağı konusunda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak, uzay faaliyetlerine ilişkin bahsi geçen ilk uluslararası uzay antlaşması, uzay hukukuna dair bir çerçeve sunması nedeniyle önemini korumaktadır.

2.3.2.2 1968 tarihli kurtarma ve iade antlaşması

1967 yılında uzay hukukuna dair atılan ilk adımdan sonra, 1968 yılında “Astronotların Kurtarılması, Astronotların ve Uzaya Fırlatılmış Olan Araçların Geri Verilmeleri Hakkında Antlaşma”¹³ (Agreement on the Rescue of Astronauts, the Return of Astronauts and the Return of Objects Launched into Outer Space) başlığını taşıyan antlaşma yürürlüğe girmiştir. Antlaşmanın mahiyeti iki yönlü olup, bunlardan bir tanesi uzaya gönderilen ve insanlığın ortak temsilcisi olarak ele alınan mürettebatın güvenliğine yönelik iken diğeri devletlerin mülkiyet hakkına sahip olduğu, uzay faaliyetlerinde kullanılan araçların güvenliğine yöneliktir. Antlaşmanın 1. maddesinde ifade edildiği üzere,

“Antlaşmaya taraf devletler, kendi egemenlik alanında olsun ya da olmasın, bir uzay aracı personelinin kaza geçirmesi veya tehlikeli koşullar yaşaması ve herhangi bir yere acil biçimde kasıtsız iniş yapması halinde, bu bilgiye ulaşan herhangi bir devlet, derhal: (a) fırlatan otoriteyi bilgilendirecek veya fırlatıcı otoriteyi tanımlayıp iletişime geçememesi halinde tüm uygun iletişim araçları ile kamuya duyuru yapacaktır; (b) bilgiyi, elindeki tüm uygun iletişim araçlarıyla gecikmeksizin yayması gereken BM Genel Sekreteri’ne bildirimde bulunacaktır.” (UNOOSA, 2022b).

Antlaşmanın 2. maddesine (UNOOSA, 2022b) göre; uzay faaliyetlerinde bulunan aracın, taraf devletlerden birinin egemenliği altındaki sahada bulunması halinde taraf devlet, her türlü yardımı yapmak durumundadır. Ayrıca, bu yardım süreciyle ilgili tüm bilgileri uzay faaliyetini yürüten devlet ile ve BM Genel Sekreteri ile paylaşması gerekmektedir. Uzay faaliyetini yürüten devletin, yardım çalışmalarında kolaylaştırıcı etkisi bulunacaksa,

¹³Türkiye, 1968 yılında yürürlüğe giren bu antlaşmaya 2006 yılında taraf olmuştur. Türkiye’nin antlaşmaya taraf olmasına dair karar ve antlaşmanın Türkçe metni için bkz. (T. C. Resmi Gazete, 2006a).

egemen devlete yardımda bulunabilecektir. Ancak, gerçekleştirilecek her türlü çalışma egemenliğe sahip taraf devletin yönetimi ve kontrolü doğrultusunda yürütülecektir.

3. maddeye (UNOOSA, 2022b) göre, eğer uzay faaliyetlerinde bulunan bir araç, herhangi bir egemenlik altında bulunmayan toprakta ya da açık denizlerde tehlike altındaysa, müdahalede bulunabilecek tüm taraf devletler iş birliği içinde hareket etmelidir. Taraf devletler yapılacak her türlü iş birliği için fırlatan devleti ve BM Genel Sekreterliği'ni bilgilendirmek durumundadır. Antlaşmanın 4. maddesi, uzay faaliyetlerinde yer alan bireylerin iadesiyle ilgilidir. 4. madde (UNOOSA, 2022b) gereğince, taraf devletler, uzay faaliyetlerine ilişkin tehlikeli bir durumun gerçekleşmesi halinde, yukarıda belirtildiği gibi gerekli yardımları ve bilgilendirmeleri yaptıktan sonra ivedilikle fırlatan devlete iade işlemini başlatmak zorundadır.

İadeye ilişkin süreç, antlaşmanın 5. maddesiyle (UNOOSA, 2022b) düzenlenmiştir. Taraf devletler, uzay faaliyetleri yürüten araç ve mürettebatı iade ile sorumlu olsa da herhangi bir zararlı maddenin varlığı vb. bir tespit halinde fırlatan makamı bilgilendirmelidir. Fırlatan devlet ise taraf devletin yönetimi ve kontrolü altında zarar tehlikesini ortadan kaldırmak için tedbirler almak zorunda olup iade ya da tedbirlerle ilgili masrafları karşılamakla yükümlüdür.

Antlaşmanın 6. maddesi, *fırlatan taraf* terimi ile yalnızca devletler değil fakat ilgili devletlerin sorumluluğundaki diğer girişimleri de kapsadığını açıklamaktadır. Bir başka ifadeyle; özel girişimlerin ya da uluslararası örgütlenmelerin faaliyetleri de *fırlatan taraf* olarak nitelendirilmektedir. Bu nitelendirme, özel girişimlerin ya da uluslararası örgütlenmelerin yürütecekleri faaliyetlerde, “[...], söz konusu kuruluşun, bu kuruluş için sağlanan hak ve yükümlülükleri kabul ettiğini beyan etmesi koşuluyla, bu kuruluşu ifade edecektir.” (UNOOSA, 2022b). Ancak, nihai sorumluluğun devletlerde olduğu tekrar belirtmek yerinde olacaktır. 7. ila 10. maddeler (UNOOSA, 2022b) ise antlaşmanın yürürlüğe girişi, devletlerin antlaşmaya katılma ve çekilme işlemleri gibi süreç yönetimiyle ilgilidir.

Antlaşma genel hatlarıyla incelendiğinde, öncelikle, 1967 yılında yürürlüğe giren antlaşmayı kimi konularda detaylandığı açıktır. Ayrıca, kurtarma ve iade ile ilgili süreci egemenliğe vurgu yapar bir biçimde düzenlemektedir. Antlaşmaya taraf devletler her türlü iş birliğinden sorumlu iken eşitlik ve egemenlik gibi uluslararası ilkelerin

korunmasına özen gösterilmiştir. Bunun yanı sıra mülkiyet hakkına da özel bir önem verildiği görülmektedir. Dolayısıyla, uzay faaliyetlerin yürütülmesinde barışçı yaklaşımın vurgulandığı gibi faaliyetler esnasında gerçekleşebilecek olası sorunların çözümü sürecinde de barış korumanın hedeflendiğini belirtmek mümkündür.

2.3.2.3 1972 tarihli sorumluluk antlaşması

Uzay faaliyetlerinin yürütülmeye başlandığı günden itibaren geliştirilmeye çalışılan en önemli konulardan bir tanesi, bu faaliyetlerden doğabilecek her türlü zarara karşı nasıl bir sorumluluk rejimi uygulanacağıyla ilgilidir. Bu nedenle, önceki antlaşmalarda maddeler halinde ele alınan bu konu, 1972 yılında “Uzay Cisimlerinin Verdiği Zarardan Dolayı Uluslararası Sorumluluk Hakkında Sözleşme”¹⁴ (Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects) başlıklı antlaşma ile detaylandırılmıştır. Antlaşmanın 1. maddesinde (UNOOSA, 2022c) *zarar, fırlatma, fırlatan devlet ve uzay cismi* terimlerine açıklık getirilmektedir. Zarar ile insan hayatı kaybına, yaralanmasına veya sağlığının olumsuz etkilenmesine neden olabilecek durumlar kastedilmektedir. Aynı zamanda, fırlatmaya konu malların kaybı ya da bu mallara olumsuz etkiler de zarar kapsamına alınmaktadır. Fırlatma, uzay cisminin fırlatılması ya da fırlatma teşebbüsünde bulunulmasını içermektedir. Fırlatan devlet, herhangi bir uzay cismini fırlatan, fırlattıran ya da egemenliği altındaki coğrafyada fırlatılmasına izin veren devlettir. Uzay cismi kavramı ise bir uzay cismini oluşturan parçalara, fırlatmayı sağlayan mekanizmaya ve bu mekanizmanın parçalarına karşılık gelmektedir.

Antlaşmanın 2. maddesinde, fırlatan devletin neden olacağı zararların karşılanması hususu yer almaktadır. Buna göre (UNOOSA, 2022c), “Fırlatan devlet, uzay cisminin dünya yüzeyinde veya uçuş halindeki uçakta neden olduğu zararlardan dolayı kesinlikle tazminat ödemekle yükümlü olacaktır.”. Bu madde ile uzay çalışmalarında, fırlatan devlet açısından alınan risklerin boyutu bir kere daha anlaşılmaktadır. Bu maddeden farklı olarak, uzay cisimlerinin uzayda birbirine zarar vermesi durumunda kesinlikten ziyade hata tespiti söz konusudur. Antlaşmanın 3. maddesinde şu ifadeler yer verilmiştir:

¹⁴Türkiye, 1972 yılında yürürlüğe giren bu antlaşmaya 2006 yılında taraf olmuştur. Türkiye’nin antlaşmaya taraf olmasına dair karar ve antlaşmanın Türkçe metni için bkz. (T. C. Resmi Gazete, 2006b).

“Fırlatan devletin uzay cisminin, yeryüzü dışında başka bir yerde, başka bir uzay cismine, uzay cisminin mürettebatına veya mallara zarar vermesi durumunda fırlatan devlet kendi hatasından ya da sorumlu olduğu kişilerin hatasından kaynaklanması durumunda sorumlu olacaktır.” (UNOOSA, 2022c).

sözleriyle bu konu açıklanmaktadır. Uzay faaliyetlerinde üçüncü bir fırlatan devletin zarar görmesi halinde zarara neden olan tarafların nasıl bir sorumluluğa sahip olduğu ise 4. maddeyle düzenlenmiştir. Bu madde, 2. ve 3. maddelerin bir sentezi olup zarara neden olan ve zarar gören tarafların birden çok olmasıyla ilgilidir. Buna göre (UNOOSA, 2022c), zararın yer yüzünde veya havada olması halinde zarar veren taraf zarar gören tarafa karşı kesin sorumluluğa sahipken, zararın uzayda gerçekleşmesi durumunda zarar veren tarafta kusur tespitine göre sorumluluk oluşmaktadır. Eğer kusur tespiti sağlanamıyorsa, zarar veren tarafların eşit sorumluluğu bulunmaktadır.

İki veya daha çok devletin bir uzay cismini birlikte fırlatması halinde, ortaya çıkabilecek zararlar konusunda, nasıl bir ortaklık oluştuğuna dair açıklamalar antlaşmanın 5. maddesinde yer almaktadır. 5. maddenin 2. fıkrasıyla (UNOOSA, 2022c) düzenlendiği üzere, fırlatan taraflar kendi aralarında faaliyete ilişkin anlaşma yapabilirler. Bu tür anlaşmalar dahilinde hasarı karşılayan taraf, ortaklığı bulunan diğer taraflardan mali yükü paylaşma talebinde bulunabilir. Bu durum zarar gören tarafın, zarara neden olan taraflardan birinden ya da her birinden tazminat talep etme hakkına hanel getirmemektedir. Bu maddedeki önemli konulardan bir diğeri, egemenlik alanında fırlatma işlemi gerçekleşen tarafın sorumluluğudur. 5. maddenin 3. fıkrasında (UNOOSA, 2022c), “Topraklarından veya tesislerinden bir uzay nesnesinin fırlatıldığı devlet, ortak fırlatma katılımcısı kabul edilecektir.” ibaresiyle, fırlatma kapasitesine sahip devletlerin bu eylemi gerçekleştirdikleri her şartta sorumluluk sahibi olduğu açıktır.

6. maddeye (UNOOSA, 2022c) göre, fırlatan taraf, zarar gören tarafın tazminatını ödeme sorumluluğundan ancak zarar gören tarafın ihmali ispatlayabildiği ölçüde muafiyet elde eder. Fırlatan devletin uluslararası hukuka (önceki iki antlaşmaya ve iş bu antlaşmaya) uygun olmayan bir biçimde faaliyet gösterdiği ve bu nedenle diğer taraflara zarar verdiği hallerde ise sorumluluktan muaf olması mümkün değildir. Fırlatan devletin neden olduğu zararı telafi etme sorumluluğundan muaf olduğu konuların devamı antlaşmanın 7. maddesinde düzenlenmektedir. 7. madde (UNOOSA, 2022c) uyarınca, antlaşmanın hükümleri, fırlatan devletin kendi vatandaşlarının zarar görmesi halinde uygulanmaz.

Benzer şekilde, yabancı ülke vatandaşları, fırlatan devletin yönetim ve kontrolü altında uzay cisminin fırlatılması sürecinin herhangi bir aşamasında yer alıyorsa, uzay faaliyetlerinin gerçekleşmesi için tahsis edilen alanın çok yakınında bulunuyorsa veya fırlatan devletin daveti üzerine kurtarma faaliyetlerine katılıyorsa antlaşma hükümlerinin uygulanması yolu kapalıdır.

Bir devletin gerçek veya tüzel kişilerinin gördüğü zarara karşı tazminat isteme hakkı antlaşmanın 8. maddesinde (UNOOSA, 2022c) açıklanmaktadır. Zarar gören uyruğun devleti, zarara neden olan devletten tazminat talep edebileceği gibi bu talebi zarar gören uyruğun devleti gerçekleştirmediği takdirde, zarar esnasında topraklarında bulunan devlet gerçek ve tüzel kişiler adına tazminat talebinde bulunabilmektedir. Eğer zarar gören uyruğun devleti ve zarar esnasında topraklarında bulunan devlet herhangi bir tazminat talebinde bulunmaz ise başka bir devlet, topraklarında devamlı ikamet eden kişiler adına tazminat talep edebilmektedir. Bir başka ifadeyle; tazminat talebine ilişkin öncelikli hak zarar gören gerçek veya tüzel kişilerin uyruğu olduğu devletin ardından zararın meydana geldiği süreçte topraklarında bulunan devletin ve bunların hak talep etmemesi halinde ise sürekli ikamet edilen devletindir. Bu talebin diplomatik kanallara ile gerçekleşmesi gerektiği, antlaşmanın 9. maddesinde vurgulanmaktadır. Antlaşmanın 9. maddesine (UNOOSA, 2022c) göre,

“Tazminat talebinde bulunun devletin, zarara uğratan devlet ile doğrudan diplomatik ilişkisinin bulunduğu durumlarda tazminat ikili ilişkiler üzerinden gerçekleşmelidir. Taraflar arasında diplomatik ilişki yok ise talep edecek taraf, üçüncü bir devlet ya da tarafların BM üyesi olması koşuluyla, BM Genel Sekreterliği aracılığıyla talepte bulunabilir.”

Antlaşmanın 10. maddesinde (UNOOSA, 2022c), tazminat talebinin hangi zaman aralığı içinde gerçekleşebileceğine dair bilgiler verilmektedir. Zararın gerçekleşmesi veya zarardan sorumlu fırlatan devletin tespitinden itibaren bir yıl içinde tazminat talebi gerçekleşebilmektedir. Zarara uğrayan devlet, zarara uğradığı konusunda bilgi sahibi değilse ya da fırlatan devleti tespit edememişse, bir yıllık süre bu bilgileri elde edebildiği tarihten itibaren uygulanmaktadır. Süre sınırları zararın tam boyutu bilinmese dahi geçerlidir. Bu süre sona erdikten sonra zararın boyutu tam olarak öğrenilirse, bir yıllık süre ile talebi gözden geçirme ve ek belgeler sunma hakkı bulunmaktadır.

11. madde uyarınca, “Fırlatan devlete, talepte bulunan devletin veya onun temsil ettiği gerçek veya tüzel kişilerin yararlanabileceği herhangi bir yerel hukuk yolunun önceden tüketilmesini gerektirmez.” (UNOOSA, 2022c). Bununla birlikte, 11. maddenin (UNOOSA, 2022c) devamında açıklandığı üzere, bir devlet kendi adına ve uyruğunda bulunan gerçek veya tüzel kişiler adına talepte bulunma işlemini fırlatan devletin mahkemelerinde yürütebilir. Ancak talepte bulunan devlet, fırlatan devletin hukuk makamları nezdinde takip konusu yaptığı bir durumda bu antlaşma kapsamında bir kere daha talepte bulunamaz. Aynı durum, taraf devletlerin bir uluslararası sözleşme yoluyla talep ve tazminat işlemini yürütmeleri halinde de geçerlidir.

Antlaşmanın 12. maddesinde (UNOOSA, 2022c) belirtildiği üzere, tazminat talebinin içeriği, *eğer zarar meydana gelmeseydi, zarara uğrayan tarafın çıkarları nasıl gerçekleşirdi?* sorusunun cevabına göre karşılık bulmaktadır. Dolayısıyla, tazminat talebi, zararın meydana gelmediği olağan akışın devam etmesi halinde zarara uğrayan devletin çıkarlarının gerçekleşeceğini fakat zararın bu çıkarları engellediğini varsaymaktadır. 13. maddede (UNOOSA, 2022c) tazminatın, taraflar arasında başka bir karara varılmadıkça, zarara uğrayan devletin para birimiyle ya da zarara uğrayan devletin talebi halinde zarar veren devletin para birimiyle ödenmesi gerektiği belirtilmektedir.

Antlaşmanın 14. ila 20. maddeleri (UNOOSA, 2022c), tarafların bir yıl içinde konuyu sonuca bağlayamamaları halinde kurulacak zarar komisyonu ile ilgilidir. Bu maddeleri özetlersek, taraflardan herhangi birinin talebi üzerine kurulacak bu komisyon, üç üyeden oluşmaktadır. Bu üyelerden birer tanesi taraf devletten, üçüncüsü ise tarafların mutabık olduğu üçüncü bir devletten olacak şekilde iki aylık süre içinde belirlenmelidir. Kararların oy çokluğu ile alındığı komisyonda diğer prosedürler de komisyon tarafından oluşturulmaktadır. Komisyonun en önemli görevi, tazminat talebinin haklılığı ve gerekiyorsa tazminatın miktarı hakkında karar vermektir.

Antlaşmanın 20. ila 27. maddelerinde (UNOOSA, 2022c), özetle, fırlatan devletin zarara uğrayan devlete zararı gidermesi için yardım ettiği hallerde tazminat sorumluluğundan kurtulamayacağı ve uluslararası kuruluşlarının zarar konusuna herhangi bir şekilde taraf olması halinde devletlerin ön planda olduğu olağan prosedürün uygulanacağına dair bilgilere yer verilmektedir. Uluslararası bir örgütlenmenin fırlatan taraf olması halinde, zarara uğrayan taraf tazminat talebini doğrudan bu uluslararası örgütlenmeye yapmalıdır.

Uluslararası örgütlenmenin talebi karşılamadığı durumlarda, üye devletler doğrudan sorumludur. Uluslararası örgütlenmenin zarara uğrayan taraf olması durumunda ise örgüt üyesi devletlerden bir tanesi zarara neden olan fırlatan devlete örgüt adına talepte bulunabilecektir. Bunlara ek olarak; antlaşmanın yürürlüğe girişi, devletlerin antlaşmaya katılma ve çekilme işlemleri gibi süreç yönetimiyle ilgili bilgiler de yine bu maddelerde açıklanmaktadır.

Nihayetinde, bu antlaşmanın, 1967 yılında yürürlüğe giren çerçeve antlaşma konularını detaylandıran bir başka antlaşma olduğu anlaşılmaktadır. Önceki uluslararası antlaşmalarda içeriğinin yüzeysel kaldığı kavramlar, bu antlaşma ile görece açıklık getirilmiştir. Kavramlara getirilen açıklık, devletlere yüklenen sorumluluk kapsamının açıklanması açısından önem arz etmektedir. Devletlere yüklenen sorumluluk ve mülkiyet hakkı, devletlerin egemenliklerini pekiştirir niteliktedir. Ayrıca, devletlerin sorumluluk ve mülkiyet hakkı açısından hiyerarşik olarak gerçek veya tüzel kişilere ek olarak uluslararası örgütlenmeler üzerindeki konumu da pekiştirilmektedir. Bu bilgilerden hareketle, incelenen antlaşmanın uluslararası uzay hukukunu geliştiren bir diğer antlaşma olduğu tespit edilmiştir.¹⁵

2.3.2.4 1975 tarihli tescil antlaşması

1967 yılında yürürlüğe giren çerçeve antlaşmasında ele alınan konuların detaylandırıldığı bir diğer antlaşma, 1975 yılında yürürlüğe giren “Uzaya Fırlatılan Cisimlerin Tescili Sözleşmesi”¹⁶ (Convention on Registration of Objects Launched into Outer Space) başlıklı antlaşmadır. Bir önceki başlıkta incelenen Sorumluluk Sözleşmesi gibi bu antlaşmanın da 1. maddesinde (UNOOSA, 2022ç) *fırlatan devlet* ve *uzay cismi* kavramları açıklanırken bunlardan farklı olarak, *tescil eden devlet* kavramı ortaya konulmakta ve “tescil eden devlet terimi, kayıt sicilinde bir uzay nesnesinin bulunduğu fırlatma devleti anlamına gelir.” ibaresiyle kavram açıklığa kavuşturulmaktadır. 2.

¹⁵Uzay faaliyetlerinden kaynaklanan zararlar nedeniyle doğan sorumluluklar kapsamında sorumluluk, fırlatan taraf, uzay cismi gibi kavramları tartıştıktan sonra 1972 tarihli ve “Uzay Cisimlerinin Verdiği Zarardan Dolayı Uluslararası Sorumluluk Hakkında Sözleşme” başlıklı antlaşmayı detaylı şekilde inceleyen bir çalışma için bkz. (Kerrest, 2005, s. 91-112).

¹⁶Türkiye, 1975 yılında yürürlüğe giren bu antlaşmaya 2006 yılında taraf olmuştur. Türkiye’nin antlaşmaya taraf olmasına dair karar ve antlaşmanın Türkçe metni için bkz. (T. C. Resmi Gazete, 2006c).

maddede (UNOOSA, 2022ç) düzenlenen kurallar, bir uzay cisminin uzay faaliyetleri için fırlatıldığında, fırlatan devlet tarafından kayıtların tutulduğu tescil sistemine kaydının gerçekleşmesiyle ilgilidir. Tescil işlemini gerçekleştirme sorumluluğu fırlatan devlete ait olup BM Genel Sekreterliği işlemin gerçekleştiğine dair bilgilendirilecektir. Fırlatan taraf açısından çoklu bir ortaklık söz konusu ise tescil işlemini hangi ortağın yapacağı, ortak devletler tarafından belirlenebilecektir.

BM Genel Sekreterliği'nin, tescil eden devletlerce verilen bilgileri kayıt altında tutacağı bir tescil sistemine sahip olacağına dair bilgiler antlaşmanın 3. maddesinde (UNOOSA, 2022ç) düzenlenmiştir. Aynı maddede, tescil sistemine erişimin tam ve açık olduğu belirtilmektedir. Tescil eden devlet tarafından BM Genel Sekreterliği'ne verilecek bilgilerin neler olduğu, antlaşmanın 4. maddesinde (UNOOSA, 2022ç) açıklanmaktadır. Bunlar, fırlatan devlet ya da devletlerin isimlerini, uzay ismini tanıtan bir isim ya da tescil numarasını, fırlatılış tarihi ve yerini, temel yörünge parametrelerini ve son olarak uzay cisminin genel fonksiyonunu açıklayan bilgilerdir. Tescil eden devlet tarafından verilen bilgilerde bir değişiklik olması durumunda, BM Genel Sekreterliği'nin değişiklik hakkında ivedilikle bilgilendirilmesi gerekmektedir. 5. madde (UNOOSA, 2022ç) ise 3. ve 4. maddelerde yer verilen kuralları tekrar eder niteliktedir.

Antlaşmaya taraf devletlerden herhangi biri ya da bu devletin uyruğundaki gerçek ve tüzel kişilerin, bir uzay cismi tarafından zarara uğraması halinde antlaşmanın 6. maddesi uygulanacaktır. İlgili madde (UNOOSA, 2022ç) uyarınca, zarara uğratılan cismin tescil olunduğu devletin tespit edilememesi halinde diğer devletler, zarara uğrayan devlete yardım etmekle yükümlüdür. Yardım talebi zarara uğrayan devlet tarafından doğrudan ya da BM Genel Sekreterliği aracılığıyla iletebilir. Yardımın mahiyeti ise ilgili taraflar arasındaki düzenlemeler ile netlik kazanabilmektedir. 7. maddeye (UNOOSA, 2022ç) göre, uluslararası örgütlenmeler, antlaşmayı kabul ettiklerini beyan etmeleri halinde, bu antlaşmanın içeriğinde düzenlenen sorumluluklardan muaf tutulmamaktadır. Aynı maddede yer verildiği üzere, antlaşmaya taraf devletler, herhangi bir örgütlenme üyesi olmaları durumunda, örgütlenmenin bu antlaşmayı kabul ettiğini beyan etmesi için gerekli tüm adımları atmaktan sorumludur.

8-9. ve 11-12. maddeler (UNOOSA, 2022ç), önceki antlaşmalarda olduğu gibi, antlaşmanın yürürlüğe girmesi, devletlerin antlaşmaya katılması ve antlaşmadan

ayrılması gibi süreç yönetimini kapsamaktadır. Antlaşmanın 10. maddesi (UNOOSA, 2022ç) ise önceki antlaşmalardan farklı bir biçimde, antlaşmanın yürürlüğe girmesinden on yıl sonra antlaşma üzerinde değişik yapılmasına gerek olup olmadığı konusunda sözleşmenin gözden geçirilmesini öngörmektedir. Aynı maddede, antlaşmanın yürürlükte kaldığı ilk beş yıl sonrasında, antlaşmaya taraf devletlerin üçte birinin teklif vermesi ve çoğunluğun onaylaması halinde, antlaşmanın gözden geçirilmesi için bir konferansın düzenlenebileceği üzerinde durulmaktadır.

1975 tarihli ve “Uzaya Fırlatılan Cisimlerin Tescili Sözleşmesi” başlıklı antlaşmada görüldüğü üzere, önceki antlaşmalardan farklı olarak, *tescil eden devlet* kavramına açıklık getirilmiştir. Bu antlaşmada tescil işlemi yönetim sürecinin detaylandırılması ile fırlatan devletin, uzay cisimlerinin ve uzay cisimlerinden doğacak olası zararların tespiti amaçlanmıştır. Tescil ve tespit sürecinin yönetimiyle ilgili sorumluluk devletlere aittir. Önceki antlaşmalardan farklı olarak, tescil kayıtlarının tutulması görevi fırlatan devletin bilgilendirmesi yoluyla BM Genel Sekreterliği’ne verilmiştir. Böylelikle, BM Genel Sekreterliği yalnızca taraf devletlerin ilişkilerinde aracı sorumlu değil fakat aynı zamanda tescil kayıtlarının tutulması dolayısıyla doğrudan sorumlu konuma gelmiştir. Bu antlaşmanın diğer antlaşmalardan farklılaştığı bir diğer konu antlaşma maddelerinde, gerekli koşulların gerçekleşmesi halinde, antlaşmanın gözden geçirilerek geliştirilebileceğine de yer verilmiş olmasıdır. Dolayısıyla, antlaşmanın zaman içinde gerçekleştirilecek değişimlere hazırlıklı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

2.3.2.5 1979 tarihli Ay antlaşması

Uzay faaliyetlerinin detaylı bir biçimde düzenlendiği bir başka belge “Devletlerin Ay’da ve Diğer Gök Cisimlerindeki Faaliyetlerini Düzenleyen Anlaşma”¹⁷ (Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies) başlığını taşımaktadır. Bu antlaşmaya, diğer antlaşmaya nazaran sınırlı sayıda devletin taraf olmasına ilişkin bir açıklama mevcuttur. Günel (2016, s. 28-29)’e göre; antlaşmaya taraf olan devlet sayısının sınırlı kalmasının iki temel sebebi bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi, antlaşmanın görüşmeleri süresince devletler arasında anlaşmazlık doğuran bazı

¹⁷Türkiye, 1979 yılında yürürlüğe giren bu antlaşmaya 2011 yılında taraf olmuştur. Türkiye’nin antlaşmaya taraf olmasına dair karar ve antlaşmanın Türkçe metni için bkz. (T. C. Resmi Gazete, 2011).

maddeler olup bunların en önemlisi *insanlığın ortak mirası* kavramıyla ilgilidir. Diğer sebep ise devletlerin Ay'ı bir doğal kaynak olarak kullanmaya ve keşfetmeye yönelik faaliyetlerini sınırlandırmak istememesidir. Her ne kadar antlaşmaya taraf devlet sayısı sınırlı olsa da bu antlaşma gerek önceki antlaşmalarla bütünlük sağlaması gerekse Ay'ın kullanımına yönelik uzay hukuku çalışmalarına bir çerçeve sunması açısından incelemeye değerdir.¹⁸

Ay Antlaşması, 1. maddesinde (UNOOSA, 2022d) yer verildiği üzere, antlaşmadaki Ay ile ilgili maddelerin, başka bir antlaşma yürürlüğe girmedikçe, güneş sistemindeki bütün diğer gök cisimlerini de kapsar nitelikte olduğunu belirterek başlamaktadır. Ayrıca, uzay çalışmaları nedeniyle Ay'a gidiş için belirlenmiş yollar ve onun etrafındaki diğer yörüngelerde yine belirtilen kapsamda yer almaktadır. Bu madde uyarınca, Dünya kapsam dışında bırakılmıştır. Benzer şekilde, yeryüzüne düşen doğal uzay cisimlerine de antlaşmanın uygulanması mümkün değildir. 2. maddede (UNOOSA, 2022d), Ay'ın keşif ve kullanımında uluslararası barış ve güvenliğe zarar vermeyecek faaliyetlerin yürütülmesi öngörülmüştür. Devletlerin çıkarlarının da aynı oranda gözetilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla, başta BM Şartı olmak üzere, uluslararası hukuka uygun bir yol izlenmesi gerekmektedir.

Ay'da mülkiyet oluşturulamayacağı ve sert güç kullanımına yönelik faaliyetlerin gerçekleştirilemeyeceğine dair kurallar 3. maddede (UNOOSA, 2022d) yer almaktadır. Devletler, herhangi bir güç kullanımı ya da güç kullanma tehdidi için Ay'ı mekan olarak kullanamayacaktır. Özellikle nükleer silahlar ve herhangi bir kitle imha silahının Ay yüzeyine yerleştirilmesi yasaklanmıştır. Benzer şekilde, Ay'ın yüzeyine herhangi bir devlet tarafından askeri üs ve tesis kurulamaz. Ancak bilimsel amaçlar ve diğer barışçıl amaçlar için askeri personel bulundurulması mümkündür. Benzer şekilde, Ay'ın barışçı kullanımına yönelik her türlü teçhizatın da kullanımı yasakların kapsamı dışındadır.

Antlaşmanın 4. maddesi (UNOOSA, 2022d) gereğince, Ay'ın keşfi ve kullanımı insanlığın ortak faaliyet alanı olarak değerlendirilmektedir. Buradan sağlanacak her türlü

¹⁸Ay ve diğer gök cisimlerinin doğal kaynak olarak keşif ve kullanımında ne gibi istismarların olabileceği, 1979 tarihli ve "Devletlerin Ay'da ve Diğer Gök Cisimlerindeki Faaliyetlerini Düzenleyen Anlaşma" başlıklı antlaşmanın detaylı bir incelemesi, *insanlığın ortak malı* kavramına yönelik tartışma ve konuya ilişkin diğer bilgilerin yer aldığı detaylı bir çalışma için bkz. (Tronchetti, 2009).

fayda BM Şartı'na uygun bir biçimde devletler arasında eşitlik ilkesi dikkate alınarak gerçekleştirilecektir. Antlaşmanın 5. maddesinde (UNOOSA, 2022d), bilgilendirme ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Herhangi bir devletin Ay'da yürüteceği faaliyetler için BM Genel Sekreterliği'ni teknik bilgileri de içerir bir biçimde paylaşması gerekmektedir. Ayrıca, faaliyetin sonuçları hakkında ve değişiklikler hakkında belirli aralıklarla bilgilendirme yapması zorunludur. Eğer farklı devletler, aynı alanda faaliyet yürütmeyi planlamış ise birbirlerinin faaliyet planları hakkında karşılıklı olarak bilgilendirmelidirler. Uzay faaliyeti yürüten devletler, insanlığı tehlikeye atabilecek bir bulgu ya da herhangi bir şekilde yaşam belirtisi olabileceğine yönelik bilgi edinirlerse bunu BM Genel Sekreterliği, bilim çevreleri ve kamuyla paylaşmak konusunda yükümlüdür.

Antlaşmanın 6. maddesinde (UNOOSA, 2022d), bilimsel araştırmalar nedeniyle Ay'da maden ya da diğer gök cisimlerinden örnek toplamanın mümkün olduğu üzerinde durulmaktadır. Taraf devletler, bu örnekleri incelemeye ancak uygun miktarda alabilmekte olup saklama hakkına sahiptir. Ancak bu saklama hakkı, diğer devletlerin incelemesine açık olmadığı anlamına gelmemektedir. Aksine, herhangi bir devlet, örnek üzerinde çalışan ve saklama hakkı bulunan devlet ile diplomatik kanallar aracılığıyla, örnekten faydalanmak için iletişime geçebilir. Böylesi bu durumda, örnek üzerinde çalışan devlet, diğer devletlerin de çalışabilmelerine olanak vermek zorundadır. 7. maddeye (UNOOSA, 2022d) göre, Ay'dan yeryüzüne getirilebilecek örneklerin Ay'da ya da yeryüzünde herhangi bir zarara neden olmaması gerekmektedir. Aynı maddede, Ay'da bilimsel açıdan özel ilgi çeken bölgelerin korunması için bilgilendirme yapılabileceği açıklanmaktadır. Böylesi bir durumda, o bölge için özel koruma anlaşmaları yapılmak suretiyle korunması sağlanabilecektir.

Ay yüzeyinin kullanımına ilişkin bilgilere antlaşmanın 8. maddesinde (UNOOSA, 2022d) yer verilmektedir. Taraf devletler, antlaşmanın hükümlerine sadık kalmak şartı ile Ay yüzeyini uzay aracı indirmek ya da fırlatmak için kullanabilecektir. Bu nedenle, her türlü istasyon, araç ve personelin Ay yüzeyine yerleştirilmesi ya da Ay yüzeyinde hareket edebilmesi diğer çalışmaları engellemek suretiyle mümkündür. Antlaşmanın 9. maddesi bir önceki maddeyi pekiştirirken, 10. madde ile Ay'da faaliyet yürüten

personelin tehlikelerden korunması için taraf devletlere ortak sorumluluk yüklenmektedir (UNOOSA, 2022d).

Ay'ın kullanımı ve keşfi kapsamında *insanlığın ortak malı* olduğuna dair düzenlemeler, antlaşmanın 11. maddesinde açıklanmaktadır. Bu gerekçe ile 11. maddenin 2. fıkrasında (UNOOSA, 2022d), “Ay, herhangi bir egemenlik iddiasıyla, kullanım veya işgal yoluyla veya başka herhangi bir yolla ulusal tahsise tabi değildir.” ibaresi bulunmaktadır. Yukarıda belirtildiği şekilde, Ay’da herhangi bir istasyon, tesis veya personel yerleştirmesinin yapılması, Ay’ın bir ulusal edinim haline gelmesini gerektirmez. Bir başka ifadeyle; devletlerin mülkiyet hakkı Ay yüzeyinde değil fakat uyuğuındaki personel ve araç gereçlere yöneliktir. Taraf devletlerden herhangi biri Ay’ın doğal kaynaklar açısından işletilmesinin mümkün hale geldiği yönünde bir gelişme kaydettiği takdirde BM Genel Sekreterliği’ni, bilim çevrelerini ve kamuyu haberdar etmek durumundadır. Böylelikle, konuya ilişkin bir uluslararası rejimin kurulması mümkün hale gelecektir. Bu uluslararası rejimin amaçları ise doğal kaynakların geliştirilmesi, rasyonel bir şekilde idare edilmesi ve kullanım imkanlarının genişletilmesi şeklindedir. Ayrıca, bahsi geçen doğal kaynakların taraf devletler arasında, gelişmekte olan ülkelerin gereksinimlerine ve çıkarlarına katkıda bulunulması halinde, katkıda bulunan devletlere özel bir önem verilerek hakkaniyete uygun paylaşılması vurgulanmaktadır¹⁹.

12. madde (UNOOSA, 2022d) ile ele alınan önemli bir husus insan hayatına yönelik tehdit içeren durumlar ile ilgili olup acil hallerde, hangi devlete ait olduğuna bakılmaksızın, Ay yüzeyindeki araç-gereç, istasyon, tesis vb. güvenlik sağlayabilecek devlet mülkiyetlerinin tehdidi bertaraf etmek amacıyla kullanılabileceğini belirtmektedir. Aynı maddede, taraf devletlerin Ay’daki personel ve mülkiyetlerine yönelik yargı yetkisinin bulunduğu da yer verilmektedir. 13. madde (UNOOSA, 2022d) uyarınca, “Ay yüzeyinde faaliyet gösteren bir devlet, kendisine ait olmayan bir uzay aracının ya da parçasının Ay yüzeyine kontrol dışında düştüğünü belirlerse, aracın tescilini yapan devleti ve BM Genel Sekreterliği’ni ivedilikle bilgilendirmekle yükümlüdür.”.

¹⁹Bu maddede yer alan Ay’ın doğal kaynaklarından elde edilecek faydaların paylaşımıyla ilgili olarak, uzay hukuku yazınında bahse konu maddenin belirsizlik oluşturduğu yönünde bir tartışma yürütülmektedir (Günel, 2016, s. 30). Bu nedenle, antlaşmanın çeşitli açılardan ele alındığı bir çalışma için bkz. (Buxton, 2004, 698-700).

Antlaşmanın 14. maddesi (UNOOSA, 2022d) ile Ay'da faaliyet gösterecek devlet dışı girişimler de devletler kontrolü ve sorumluluğu kapsamına alınmıştır. Aynı maddede, Ay üzerindeki faaliyetlerin yaygınlaşması halinde doğabilecek olası zararlar için ayrıntılı antlaşmalar düzenlenmesinin yolu açılmıştır. 15. madde (UNOOSA, 2022d) ise Ay'daki faaliyetlerin denetimine yöneliktir. Antlaşmaya taraf devletlerden herhangi birinin antlaşmaya uygun davranmadığına yönelik ikna edici nedenlerin ortaya konulması halinde, bu faaliyetlerin taraf devletlerce denetlenmesi mümkündür. Bu süreçte karşılıklı çözüm aranması ve iş birliği yapılması önceliktir. Fakat taraflar arasında bir uyuşmazlık yaşanması halinde taraflar, karşı tarafın rızasına gerek olmaksızın, BM Genel Sekreterliği'nden yardım talebinde bulunabilmektedir.

Bu antlaşmanın hangi devletlere uygulanabileceği, antlaşmanın 16. maddesinde (UNOOSA, 2022d) açıklanmaktadır. Herhangi bir devlet, antlaşmaya taraf olarak ya da antlaşmaya taraf olan bir uluslararası örgütlenmeye üye olmak suretiyle antlaşma hükümlerini kabul etmektedir. 18. madde (UNOOSA, 2022d) ile tescil içerikli antlaşmada olduğu gibi, antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren on yıl sonra gelişmelere göre gözden geçirilebileceği üzerinde durulmaktadır. Bu durum antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren beş yıl sonra, taraf devletlerin üçte biri değişiklik talebinde bulunması ve bu talep çoğunluk tarafından kabul edilmesi halinde de geçerlidir. 17. ve 19. ila 21. maddeler (UNOOSA, 2022d) ise antlaşmanın yürürlüğe girmesi, devletlerin antlaşmaya katılması ve antlaşmadan ayrılması gibi süreç yönetimini kapsamaktadır.

Sonuç olarak; bu antlaşmanın, 1967 yılında yürürlüğe giren çerçeve antlaşmanın içeriğini detaylandıran bir antlaşma olduğu anlaşılmaktadır. Ay'ın keşfi ve kullanımına yönelik düzenlemeler getiren bu antlaşmaya 2022 yılı itibariyle 18 devletin üye olduğu görülmektedir (UNTC, 2022). Antlaşmaya neden sınırlı sayıda devletin taraf olduğuna ilişkin görüşe yukarıda yer verilmiştir. Öne sürülen nedenlerden birincisi, Ay'ın kullanımı ve keşfine yönelik *insanlığın ortak malı* ilkesinin antlaşmada yer alması iken bir diğeri buradan sağlanacak faydaların paylaşımı konusunda antlaşmanın belirsizlik yarattığı şeklindedir. Bu nedenlerden ilki, önceki antlaşmalarda da *insanlığın ortak malı* ilkesinin bulunması ancak taraf devlet sayısına etki etmemesi nedeniyle, geçerli değildir. Öne sürülen ikinci neden ise antlaşmanın 11. maddesinden (UNOOSA, 2022d) tespit edildiği

üzere, net bir fayda paylaşımı olmadığına dairdir. Bu nedenle bir belirsizlik ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, devletler üzerinde bir çekince yaratması tartışmaya açıktır. Ancak, antlaşmaya sınırlı sayıda devletin taraf olmasının nedenleri, başka bir çalışmanın konusu olabilecek niteliktedir. Antlaşma bu haliyle, 1967 yılında yürürlüğe giren çerçeve antlaşmanın tamamlayıcısı olma özelliğini korumaktadır. Bunun yanı sıra, Ay'ın kullanımına ve keşfine ilişkin temel antlaşmadır.

2.3.2.6 Bağlayıcı olmayan temel uluslararası ilkeler

Uzay hukukuna, taraflar açısından bağlayıcılığı bulunan temel antlaşmalar dışında bağlayıcı olmayan temel uluslararası ilkeler de kaynaklık etmektedir. 1980'li yıllardan itibaren uzay hukukunda böyle bir değişimin yaşadığı tespit edilmiştir. Bu durum, temel antlaşmaların geçerliliğini yitirdiği anlamına gelmemekle birlikte uzay hukuku yapımında yöntem değişikliğine gidildiğinin bir göstergesidir. Uzay hukukunun gelişimine dair bağlayıcı antlaşmalar yönteminden, bağlayıcı olmayan ilkeler yöntemine geçilmesi nedeniyle uzay çalışmalarının ve uzay hukukunun önemini yitirdiği sonucuna da ulaşılmamalıdır.

BM Genel Kurul kararları, uluslararası hukuk kapsamında kimi açılardan öneme sahiptir. Öncelikle, BM Genel Kurul kararları, uluslararası toplumun hukuki görüşünü ifade etmesi açısından veya kararların kendisinden sonra gelebilecek antlaşmalara zemin oluşturması nedeniyle önem taşımaktadır (Günel, 2016, s. 32; Kopal, 2011, s. 229). Ayrıca, devletlerin bu tür bağlayıcı olmayan ilkelerle uyumlu politikalar sergileme eğiliminde oldukları yönünde bir kanı mevcuttur²⁰. Diğer yandan, “Her ne kadar BM Şartı’na taraf olan devletler Kurul kararlarını tavsiye olarak kabul etmişler de, bazı kararların zamanla devletler tarafından kabul gören bağlayıcı normlar haline geldiği gözlenmiştir.” (Çakmak, 2014b, s. 26). Bu bilgilerden hareketle, BM Genel Kurulu’nca uzay faaliyetleri kapsamında belirlenmiş temel ilkelerin detaylı incelenmesi gerekmektedir.

²⁰Uluslararası hukuk açısından bağlayıcı olmayan ilkeler “yumuşak hukuk” başlığı altında incelenmektedir. Devletlerin bu ilkelere uyma eğilimi gösterdiğini açıklayan kimi çalışmalar bulunmaktadır. Konuya ilişkin bir çalışma için bkz. (Druzin, 2017).

2.3.2.6.1 Uydular aracılığıyla doğrudan yayına dair ilkeler

1982 tarihinde yürürlüğe giren “Devletlerin Uluslararası Televizyon Yayını Uydularının Kullanımını Düzenleyen İlkeler” (Principles Governing the Use by States of Artificial Earth Satellites for International Direct Television Broadcasting) başlıklı belgeyle (UNOOSA, 2022e) uluslararası yayınlar için yapay uyduların kullanımı düzenlenmiştir. Amaçların açıklandığı bölüm üç maddeye ayrılmıştır. Bu bölümde (UNOOSA, 2022e) belirtildiği üzere, öncelikle, müdahale etmeme ilkesi de dahil olacak şekilde her taraf devletin yayın arama, alma ve iletme hakkı bulunmaktadır. Kültürel ve bilimsel bağlamda bilginin özgürce yayılmasına ilişkin karşılıklı değişim teşvik edilmelidir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin eğitim, sosyal ve ekonomi alanında kalite standartlarının artırılması önemlidir. Bu faaliyetler yürütülürken uluslararası barış ve güvenliğin yanı sıra karşılıklı anlayış kültürünün yerleştirilmesi hedeflenmektedir.

Uluslararası hukukun ilkelere uygulanabilirliğine dair bölüm (UNOOSA, 2022e), faaliyetlerin BM Şartı, uzay hukukuna dair antlaşmalar ve konuya ilişkin diğer düzenlemeler çerçevesinde gerçekleşmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Faaliyetler üzerinde haklar ve faydaların belirlendiği bölümde (UNOOSA, 2022e), öncelikle, her devletin bahse konu faaliyetleri yürütme ve faydalanma hakkı olduğu belirtilmektedir. Ayrıca devletler, kişi ve kuruluşların bu tür faaliyetleri gerçekleştirmesi aşamasında yetkili mercidir. Buna ek olarak, faaliyetlerde herhangi bir ayrımcılık yapılması söz konusu olamaz.

Gelişmekte olan ülkelerin gelişimine katkı sağlamak için düzenlemeler, belgenin uluslararası iş birliği bölümünde yer almaktadır. Bölümde yer aldığı şekilde,

“Uydu yoluyla uluslararası doğrudan televizyon yayıncılığı alanındaki faaliyetler uluslararası iş birliğini temel almalı ve teşvik etmelidir. Bu tür iş birliği uygun düzenlemelerin konusu olmalıdır. Ulusal kalkınmalarını hızlandırmak amacıyla, uydu aracılığıyla uluslararası doğrudan televizyon yayının kullanımında gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçlarına özel önem verilmelidir.” (UNOOSA, 2022e).

Anlaşmazlıkların barışçı çözümüne dair bölüme göre ise

“Bu ilkelerin kapsamına giren faaliyetlerden doğabilecek herhangi bir uluslararası anlaşmazlık, BM Şartı hükümlerine uygun olarak, anlaşmazlığın tarafları arasında anlaşmaya varılan anlaşmazlıkların barışçıl çözümüne yönelik yerleşik prosedürler yoluyla çözülmelidir.” (UNOOSA, 2022e).

Belgede ele alınan temel konulardan bir tanesi devletlerin sorumluluklarıyla ilgilidir. Konunun detaylandırıldığı bölümde (UNOOSA, 2022e), öncelikle, devletlerin yayın alanında kendileri tarafından ya da kendi yetki alanlarında yürütülen faaliyetler açısından uluslararası sorumluluk taşıması gerektiği vurgulanmaktadır. Benzer şekilde, uydu aracılığıyla uluslararası yayın faaliyetinin uluslararası örgütlenmeler aracılığıyla gerçekleştirilmesi halinde hem örgütlenmenin hem de örgütlenmeye üye devletlerin sorumluluk üstlenmeleri gerekmektedir. Bu sorumluluklar uluslararası hukukun genel amaçları kapsamındadır.

Belgenin ilgili bölümlerinde (UNOOSA, 2022e), devletlerin danışma hakkı, telif hakkı, BM Genel Sekreterliği'nin bilgilendirilmesi sorumluluğu, devletler arasındaki istişareler ve antlaşmalara uygunluk kapsamında düzenlemelere de yer verilmektedir. Buna göre; devletler birbirleriyle yayın faaliyetlerine yönelik bir talep halinde danışma girişiminde bulunmalıdır. Telif hakları, faaliyette bulunan ya da bulunulmasına izin veren devletlerin uluslararası hukuka uygun düzenlemeleriyle garanti altına alınmalıdır. Devletler, gerçekleştirecek her türlü faaliyet hakkında BM Genel Sekreterliği'nin bilgilendirilmesinden sorumludur. Faaliyette bulunacak devletler alıcı devletler ile istişareye girmekle yükümlüdür. Son olarak, uydu sinyallerinde kaçınılmaz aşırı radyasyon yayılması halinde Uluslararası Telekomünikasyon Birliği'nin düzenlemeleri dikkate alınacaktır.

2.3.2.6.2 Dünya'nın uzaydan uzaktan algılanmasına dair ilkeler

“Dünyanın Uzaydan Uzaktan Algılanmasına Dair İlkeler” (The Principles Relating to Remote Sensing of the Earth from Outer Space) başlıklı karar (UNOOSA, 2022f), BM Genel Kurulu'nca 1986 yılında alınmıştır. Bu karar ile uzaktan algılama²¹ teknolojilerinin ne gibi faaliyetlerde kullanılabileceği, faaliyetler gerçekleştirilirken nelere dikkat edilmesi gerektiği ve ilgili diğer konularda uzay hukukunun doğrultusunu belirleyebilecek diğer tavsiyeler ortaya konulmuştur.

Belgenin 1. ilkesinde (UNOOSA, 2022f) konuyla ilgili terimler maddeler halinde açıklanmaktadır. Açıklanan terimlerden ilki *uzaktan algılama* terimi olup doğal

²¹Uzaktan algılama konusunun detaylı biçimde ele alındığı bir çalışma için bkz. (Khorram vd., 2012).

kaynakların yönetimi, arazi kullanımında verimlilik sağlama ve doğal çevrenin korunması için kullanılan bir teknolojiyi tarif etmektedir. Algılanan nesneler tarafından yayılan veya yansıtılan elektromanyetik dalgaların algılanması yoluyla veri sağlanmaktadır. Bu yolla elde edilen ham veriler *birincil veri* terimine karşılık gelmektedir. Birincil verilerin, amaçları doğrultusunda kullanılabilir hale gelmesi durumunda bu *işlenmiş veri* elde edilmektedir. İşlenmiş verilerin, diğer kaynaklardan elde edilen verilerle birlikte yorumlanması halinde *analiz edilmiş bilgi* ortaya çıkmaktadır. Bu faaliyete yönelik sistem kurulum aşamasından, analiz edilmiş bilginin amaçları doğrultusunda kullanımına kadar yürütülen sürecin tamamı ise *uzaktan algılama faaliyetleri* olarak adlandırılmaktadır.

Belgenin 2. ilkesinde (UNOOSA, 2022f), “Uzaktan algılama faaliyetleri, ekonomik, sosyal veya bilimsel ve teknolojik gelişmişlik derecelerine bakılmaksızın, gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçları dikkate alınarak, tüm ülkelerin yararına ve çıkarları doğrultusunda gerçekleştirilecektir.” ibaresi yer almaktadır. Bu ilke, genelde uzay faaliyetleri özelde ise uzaktan algılama faaliyetleri kapsamında bencil bir yaklaşımın değil, aksine iş birliğinin temel alındığının önemli örneklerinden bir tanesidir.

3. ilkede (UNOOSA, 2022f), faaliyetlerin uluslararası hukuka uygun gerçekleşmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. 4. ilkede de benzer ifadeler bulunmaktadır. Buna ek olarak, 4. ilkede üzerinde durulan önemli bir nokta ise egemenlik ile ilgilidir.

“Bu faaliyetler, uluslararası hukuka uygun olarak, tüm devletlerin ve halkların kendi zenginleri ve kendi yetki alanları altındaki diğer kuruluşların doğal kaynakları üzerinde tam ve kalıcı egemenlik ilkesine saygı temelinde yürütülecektir. Algılanan devletin meşru haklarına ve çıkarlarına zarar verecek şekilde gerçekleştirilmeyecektir.” (UNOOSA, 2022f).

Bu ilke ile uzaktan algılama faaliyetleri esnasında devletlerin egemenliklerini zedeleyebilecek herhangi bir kazanımın olamayacağı netlik kazanmaktadır.

Uzaktan algılama faaliyetlerine yönelik 5. ilkeyle iş birliği konusu bir kez daha ele alınmaktadır. Buna göre, “Uzaktan algılama faaliyeti yürüten devletler, bu faaliyetlerde uluslararası iş birliğini teşvik edeceklerdir. Bu amaçla, diğer devletlere katılım fırsatlarını sağlayacaklardır. Bu tür bir katılım her durumda adil ve karşılıklı olarak kabul edilebilir şartlara dayanacaktır.” (UNOOSA, 2022f). 6. ilke (UNOOSA, 2022f) kazanımların nasıl arttırılabileceği ile ilgilidir. Bu kapsamda, elde edilen faydaların arttırılabilmesi için

bölgesel antlaşmalar vasıtasıyla bölgesel veri toplama ve işleme merkezlerinin kurulması gibi girişimler gerekli görülmektedir. 7. ve 8. ilkelerle (UNOOSA, 2022f) düzenlendiği üzere, konuyla ilgili teknik ihtiyaçların ortaya çıkması halinde gerek devletler kendi aralarında yardımlaşabilmeli gerekse BM'nin ilgili kuruluşlarından yardım alabilmelidir. 9. ilkeyle ise devletlere, uzaktan algılama faaliyetleri yürütürken, BM Genel Sekreterliği'nin ve faaliyetten etkilenebilecek tüm tarafların bilgilendirmesiyle ilgili sorumluluk yüklenmektedir.

Devletlerin sorumluluğu faaliyetlerin bildirilmesiyle sınırlı tutulmamaktadır. İlgili bölümlerde ele alındığı üzere, doğadan faydalanılması, doğanın korunması ve doğal afetlerden kaynaklanabilecek sorunların bertaraf edilmesi uzaktan algılama faaliyetinin temel hedefleri arasında gösterilmektedir. Bu nedenle, 10. ve 11. ilkelerde (UNOOSA, 2022f) açıklandığı üzere, faaliyette bulunan devletin, diğer devletlere faydalı olabilecek ya da aksine doğaya zararlı olabilecek herhangi bir gelişme hakkında diğer devletleri bilgilendirmesi gerekmektedir. 12. ilkeye göre (UNOOSA, 2022f), kendi egemenlik alanında algılama yapılan devlet, faaliyette bulunan devletten bilgi talep ederse, bilgi aktarımının gerçekleşmesi için gerekli maliyeti karşılaması beklenmektedir. Ayrıca, bu devlet, uzaktan algılama faaliyetine katılan herhangi bir devletin egemenliği altında bulunan bölgeye ilişkin mevcut bilgilere erişim hakkına da sahip olacaktır. Bu ilkeden edinilen sonuç, faaliyet gösteren taraf ile algılanan taraf arasında bilgi alışverişi olduğudur. Faaliyet gösteren tarafın masraf ve emeklerine karşılık, algılamaya konu tarafın makul maliyet koşullarıyla bilgi alışverişinin tarafı olduğu görülmektedir. Bu açıdan, uzay hukukunun temel ilkelerine uygunluk anlamında olabildiğince adil bir bilgi alışverişi gerçekleşmektedir. Son olarak, 15. ilkede yer verildiği üzere, “Bu ilkelerin uygulanmasından kaynaklanan herhangi bir anlaşmazlık, anlaşmazlıkların barışçıl çözümü için belirlenmiş prosedürler aracılığıyla çözülecektir.” (UNOOSA, 2022f).

2.3.2.6.3 Uzayda nükleer güç kaynaklarının kullanımına dair ilkeler

BM tarafından, uzay faaliyetlerine ilişkin bir diğer belge “Uzayda Nükleer Güç Kaynaklarının Kullanımıyla İlgili İlkeler” (Principles Relevant to the Use of Nuclear Power Sources in Outer Space) başlığıyla (UNOOSA, 2022g), 1992 yılında yürürlüğe girmiştir. Belge, uzayda nükleer güç kaynaklarının kullanımına yönelik faaliyetlerin uluslararası hukuka uygun yürütülmesine ilişkin ilkeyle (UNOOSA, 2022g)

başlamaktadır. Belgede kullanılan terimlerin açıklandığı 2. bölüme (UNOOSA, 2022g) göre; *fırlatan devlet* kavramı, belirli bir zaman diliminde, nükleer güç kaynaklarıyla faaliyet gösteren bir uzay cisminin yargı yetkisini ve kontrolünü elinde bulunduran devleti tanımlamaktadır. Faaliyet sürecinde, *öngörülebilir* ve *tamamen mümkün* olarak kullanılan terimler, güvenlik incelemelerinin amaçları kapsamında yalnızca güvenilir olasılıkları açıklamak için kullanılmaktadır. Sistem arızalarından kaynaklanabilecek zararları önlemek ya da azaltmak için kullanılabilecek ikincil (yedek) her türlü faaliyet *derinlemesine savunmanın genel konsepti* terimini açıklığa kavuşturmaktadır. Nükleer reaktörleri²² *kritik hale getirmek* ise sistem güvenliğini sağlamak için temel aşamalar dışında kalan asıl faaliyete başlanmasını işaret etmektedir.

Uzayda nükleer güç kaynaklarının güvenli kullanımına dair kriterlerin belirlendiği bölümde (UNOOSA, 2022g), uzaydaki radyoaktif madde miktarını ve bundan kaynaklanabilecek zararı en aza indirmek için nükleer güç kullanımına kısıtlama getirilmektedir. Bu açıdan, nükleer olmayan enerji kaynakları her zaman için önceliğe sahiptir. Nükleer olmayan enerji kaynaklarının kullanımının mümkün olmadığı durumlarda nükleer güç kullanılması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Bir sonraki bölümde (UNOOSA, 2022g), nükleer ve radyoaktif tehlikelerden kaynaklanacak zararın önlenmesi için genel teknik hedeflere yer verildiği görülmektedir. Temel olarak, uluslararası radyolojik koruma kılavuzunda yer alan ilkelere uygun bir sürecin izlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu nedenle, uzay faaliyetlerinde kullanılacak nükleer kaynaklı araçları, bu faaliyetlerin yürütüleceği alanı ve nükleer güç kullanımının doğrudan kendisini olabildiğince kısıtlama yönünde bir çerçeve oluşturulmuştur. Böylece, insanlığın ve yeryüzünün olası tehlikelerden korunması hedeflenmiştir.

Nükleer reaktörlerin nerede ve nasıl çalıştırılabileceğine dair bilgilerin yer aldığı bölümde (UNOOSA, 2022g), öncelikle, nükleer reaktörlerin gezegenler arası görevlerde, yüksek yörüngelerde ve yeterince yüksek yörüngelerde depolanmış olmaları şartıyla alçak yörüngelerde kullanılabileceği belirtilmektedir²³. Güvenlik önlemi olarak, nükleer

²²Reaktör, herhangi bir pervaneye ihtiyaç duymadan kimyasal tepkimeler sonucunda doğrudan tepki ile çalışan iki ucu açık boru biçiminde itici aracı tanımlamaktadır (TDK, t.y.b).

²³*Yüksek irtifa yörüngeleri* ya da *yüksek yörüngeler*, dünyadan yaklaşık 35 bin km uzaklığa sahip olan yörüngeleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Genellikle meteoroloji ve iletişim uydularının faaliyette bulunduğu bir yörünge türüdür. *Alçak irtifa uyduları yörüngeleri* ya da *alçak yörüngeler* terimi ise dünyadan

kaynaklı uzay cisimlerinin diğer herhangi bir cisimle çarpışma riskinin göz önünde tutulması gerekmektedir. Ayrıca, herhangi bir arıza veya çarpışma halinde zararlı maddeler dünya atmosferine girmeden önce etkisini kaybedecek düzeyde önlemlerle sınırlandırılmış olmalıdır. Benzer şekilde, reaktörlerin işletim sistemlerinin güvenlik önlemlerine uygun olması, tehlikenin olabildiğince erken bertaraf edilmesine olanak sağlayacaktır.

Güvenlik değerlendirmelerinin nasıl yapılması gerektiğini açıklayan bölüme (UNOOSA, 2022g) göre, güvenlik önlemlerinin uygunluk değerlendirmesi fırlatan devlet sorumluluğundadır. Faaliyeti gerçekleştiren tarafın bir devlet olması, özel veya tüzel kişilik olması ve uluslararası örgütlenme olması devletlerin sorumluluğunu ortadan kaldırmamaktadır. Bu nedenle, faaliyetin tüm süreçlerinde güvenlik denetlemeleri devletlere bırakılmıştır. Bu denetlemelerden elde edilen sonuçların mümkün olan en kısa sürede, faaliyetin tüm aşamalarına dair içeriğin de yer aldığı bilgilerle birlikte, fırlatmadan önce kamuoyuna ve BM Genel Sekreterliği'ne bildirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, fırlatan devlet, nükleer kaynaklı faaliyetlerin bir çarpışma ya da arıza gibi nedenlerle herhangi bir tehlike oluşabileceğini tespit ettiği takdirde, etkilenecek tüm tarafları bilgilendirmek durumundadır. Bu bilgilendirme içeriğinde, genel bilgilerden başka, nükleer güç kaynağına ilişkin detaylı bilgiler ile tehlikenin ortaya çıkabileceği olası zamana yer verilmesi gerekmektedir. Ayrıca, bu bilgilendirme ile gerek etkilenebilecek tarafların gerekse BM Genel Sekreterliği'nin ve kamuoyunun önlem alması mümkün hale gelecektir. Belgenin bir sonraki bölümünde (UNOOSA, 2022g) ise etkillenme ihtimali bulunan tarafların talepleri doğrultusunda ek bilgilendirmelerin uygulanabileceği üzerinde durulmaktadır.

Belgenin fırlatan devletin sorumluluklarını açıklayan bölümde (UNOOSA, 2022g) yer aldığı üzere, fırlatan devletlerden, nükleer kaynaklı faaliyetler nedeniyle herhangi bir tehlikenin önlenemediği ve zarara yol açtığı durumlarda, bilgilendirme dışında, mağdur taraflara yardım etmek için harekete geçmesi beklenmektedir. Ayrıca, konuyla ilgili teknik birikime sahip diğer devletler ve kurumlar da zararın etkilerini ortadan kaldırmak

yaklaşık 180-2000 km arasındaki uzaklıklarda yer alan yörüngeler için kullanılmaktadır. Bu yörüngeler, genellikle yer gözlem uydularının faaliyet gösterdiği yörünge türüdür. Detaylı bilgi için bkz. (HVKK, 2019).

için yardım faaliyetlerine katılmalıdır. Bu yardım faaliyetleri, tehlike olasılığının ortaya çıktığı zamandan etkilerinin ortadan kaldırıldığı zamana kadar tüm süreci kapsamaktadır. Fırlatan tarafın, uluslararası hukuka uygun bir şekilde, uluslararası bir örgütlenme olması halinde hem bütünsel olarak örgütlenme hem de örgütlenmenin üyeleri ayrı ayrı sorumlu tutulmaktadır. Zararın giderilmesiyle ilgili bölüme (UNOOSA, 2022g) göre, fırlatan taraf, zarara uğrayan tarafın zararı ortadan kaldırmak için giriştiği faaliyetlerin masraflarını gidermekten sorumludur. Buna ek olarak; zarara uğrayan tarafın zarardan önceki düzenini sağlayabilmesi için gerekli masrafların da fırlatan devlet tarafından giderilmesi gerekmektedir. Zararın giderilmesi sürecinde karşılaşılabilecek sorunların çözüme kavuşturulmasında uluslararası hukuka uygun yol izlenmelidir. Son olarak ise gelişmelere bağlı olarak en geç iki yıl arayla bu ilkelerin gözden geçirilmesinin uygun olacağı vurgulanmaktadır.

2.3.6.2.4 Uzayın devletlerin faydasına kullanımına dair ilkeler

“Uzayın, Özellikle Gelişmekte Olan Ülkelerin İhtiyaçları Dikkate Alınarak, Tüm Devletlerin Fayda ve İlgisi İçin Keşfi ve Kullanımına Dair Uluslararası İş Birliği Bildirisi” (Declaration on International Cooperation in the Exploration and Use of Outer Space for the Benefit and in the Interest of All States, taking into Particular Account the Needs of Developing Countries) başlıklı ilkelerin yer aldığı bildiri (UNOOSA, 2022ğ), 1996 yılında yürürlüğe girmiştir. Günel’e (2016, s. 36) göre; bu belge, gelişmekte olan devletlerin, gelişmiş devletlerin uzay faaliyetlerinde yeterince adil olmadıkları yönünde bir düşünceye sahip olmaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Belgenin başlığından da anlaşılacağı üzere, bu düşünce uluslararası alanda karşılık bulmuş ve bu belgede gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçlarının dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır.

Bildiri (2022ğ) ana hatlarıyla incelendiğinde birkaç konunun ön planda tutulduğu görülmektedir. Öncelikle, iş birliği ile ilgili olarak, gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelerin uzay bilimine dair faaliyetlerini teşvik etmek ve geliştirme yönünde adımlar atmalıdır. Özellikle, uzmanlık ve teknoloji paylaşımında bulunmak özel bir önem arz etmektedir. Devletlerin yanı sıra devletlerin sorumluluğundaki ulusal ve uluslararası ajanslar, araştırma kurumları, kalkınma kuruluşları vb. örgütlenmeler, gelişmekte olan ülkelerin uzay faaliyetlerine katkı sağlamalıdır. Böylelikle devletlerden başka, devletlerin sorumluluğundaki örgütlenmelere de sorumluluk ve önem atfedilmektedir. Dolayısıyla,

bu tür örgütlenmelerin, uzay çalışmaları kapsamında hem gelişmiş ülkelere hem de gelişmekte olan ülkelere katkı sağlamak şeklinde bir role sahip olduğu bir kere daha görülmektedir.

2.3.3 Yirmi Birinci Yüzyılda uluslararası uzay hukuku

Uzay hukuku, ortaya çıktığı tarihten 21. yüzyıla kadar önce uluslararası antlaşmalar temelinde sonrasında ise BM Genel Kurulu ilkesel kararları ile gelişimini sürdürmüştür. Bu gelişim süreci, 21. yüzyılın başından itibaren de BM Genel Kurulu tarafından alınan kararlar çerçevesinde devam etmektedir (Bkz. Yirmi Birinci Yüzyılda Uluslararası Uzay Hukuku Başlıca BM Genel Kurul Kararları). Kararların, kimi zaman temel antlaşmaları ve ilkeleri genel anlamda geliştirmeye yönelik iken kimi zaman ise doğrudan doğruya belirli konular üzerine alındığı görülmektedir. Örneğin; 2000'lerin başından itibaren ve en sonuncusu 2022 yılında olmak üzere, uzayın hukukun ana konularından, uzayın barışçıl kullanımında uluslararası iş birliğini güçlendirmek kapsamında yirmi altı karar belgesi açıklanmıştır (UNOOSA, t.y.a). Dolayısıyla, uzay hukukuna dair ana konuların belirli aralıklarla güncellendiğini fakat kendini tekrar ettiğini belirtmek mümkündür. Bu nedenle, BM Genel Kurulu'na 20. yüzyıldan itibaren uzay hukukuna dair alınan ve bağlayıcılığı bulunmayan belirli kararları²⁴ ana hatlarıyla ele almak, günümüzde uzay hukukunun geldiği noktayı belirlemek açısından önem arz etmektedir.

1996 yılında, yukarıda açıklanan “Uzayın, Özellikle Gelişmekte Olan Ülkelerin İhtiyaçları Dikkate Alınarak, Tüm Devletlerin Fayda ve İlgisi İçin Keşfi ve Kullanımına Dair Uluslararası İş Birliği Bildirisi” başlıklı belgenin dışında, “Uzayda Silahlanma Yarışının Önlenmesi” (Prevention of and Arms Race in Outer Space) başlıklı bir karar belgesinin (UNOOSA, 1997) daha ortaya konulduğu görülmektedir. Aynı konuyla ilgili en son karar (UNOOSA, 2008), 2007 yılında alınmıştır. Bu kararda öncelikle, uluslararası hukuk rejiminin, uzayda bir silahlanma yarışının önlenmesini kendi başına garanti etmediği üzerinde durulmaktadır. Uluslararası hukuk rejimi bu konuda önemli bir rol oynamanın ötesinde olmayıp, bu rejimin geliştirilmesi ve etkisinin arttırılması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca, rejimin ikili ve çok taraflı antlaşmalar gibi ek tedbirlere ihtiyaç

²⁴BM Genel Kurulu'na uzay hukukuna yönelik kararların kronolojik olarak sıralandığı veri tabanı için bkz. (UNOOSA, t.y.a).

duyulduğu ve bunlara sıkı sıkıya uyulması gerektiği belirtilmektedir. Dolayısıyla, silahlanma yarışının önlenmesine dair kararlar dizinin ana konusu, uzayın silahlanma yarışlarından ziyade barışçıl amaçlarla kullanımı kapsamaktadır. Uzay hukuku rejimine uyulması ve rejimin geliştirilmesi yönünde tavsiye niteliğindedir.

Tablo 2.2

Yirmi Birinci Yüzyılda Uluslararası Uzay Hukukuna Dair Başlıca BM Genel Kurul Kararları

Karar Başlığı	Karar Tarihi
Uzayın, Özellikle Gelişmekte Olan Ülkelerin İhtiyaçları Dikkate Alınarak, Tüm Devletlerin Fayda ve İlgisi İçin Keşfi ve Kullanımına Dair Uluslararası İş Birliği Bildirisi	1996
Uzayda Silahlanma Yarışının Önlenmesi	1996
Nükleer Silahsız Bir Dünyaya Doğru: Yeni Bir Gündem	2003
‘Fırlatan Devlet’ Kavramının Uygulanması	2004
Uzay Faaliyetlerinde Şeffaflık ve Güven Artırıcı Önlemler	2015
‘Uzay2030’ Gündemi: Sürdürülebilir Kalkınmanın İtici Gücü Olarak Uzay	2021

Not: Bu tablo, metin içinde ilgili yerlerde kaynak olarak atıf yapılan hukuki metinlerden elde edilen bilgiler ile yazar tarafından özgün olarak oluşturulmuştur.

2003 yılında, uzayda nükleer silah kullanımının engellenmesi amacıyla “Nükleer Silahsız Bir Dünyaya Doğru: Yeni Bir Gündem” (Towards a Nuclear-Weapon-Free World: A New Agenda) başlıklı kararın (UNOOSA, 2003) ortaya konulduğu görülmektedir. Buna göre; uzayda nükleer silah kullanımı ya da böyle bir yarışa girilmesi, insanlık için önemli bir tehdit olarak varlığını korumaktadır. Dolayısıyla, devletlerin uzayda nükleer silahların kullanımından ya da bu doğrultudaki bir yarıştan uzak durmaları gerekmektedir. Ayrıca, uzayda nükleer testin yasaklanması veya stratejik olmayan nükleer silahların kullanımının azaltılması gibi konularda da uluslararası hukukta yer edinmiş kurallara

uyulmasının önemi üzerinde durulmaktadır. Bunlara ek olarak; kararların ortaya konulduğu tarih itibariyle kimi ülkelerin ya da bölgelerin nükleer silahsızlanmaya teşvik edilmesi, nükleer silaha sahip devletlerin güvenlik önlemleri konusunda gereken özeni göstermesi vb. konular yine bu belgede ele alınmıştır. Dolayısıyla, nükleer silahların yalnızca yer yüzünde değil fakat uzayda kullanımı nedeniyle de insanlık üzerinde büyük zararlara yol açabileceğinden hareketle bu tür faaliyetlerin kısıtlanması, BM Genel Kurulu’na alınan kararlar arasındadır.

Fırlatan devlet konusuna ilişkin, BM Genel Kurulu tarafından alınan son karar 2004 yılında “‘Fırlatan Devlet’ Kavramının Uygulanması” (Application of the Concept of the “Launching State”) başlığıyla ortaya konulmuştur (UNOOSA, 2005). Bu belgede önemli konulardan bir tanesi, devletlere, ulusal hukuklarını geliştirmeleri ve uluslararası hukukla uyumlu hale getirilmeleri hakkında verilen tavsiyedir. Bu durum, fırlatma eylemini hangi aktörün gerçekleştirdiğine bakılmaksızın sorumluluğun *fırlatan devlet* olarak adlandırılan ve devletlerin özne olduğu taraflarda olmasından kaynaklanmaktadır. Devletler gerek kendi faaliyetlerinden, uyuşunda bulunan özel ve tüzel kişilerin faaliyetlerinden veya üye olmaları halinde uluslararası örgütlerin faaliyetlerinden doğrudan sorumludur. Dolayısıyla hem ulusal hukuklarını hem de taraf olduğu antlaşmaları geliştirmenin devletlerin çıkarına olacağı vurgulanmaktadır.

BM Genel Kurulu’nun belirli aralıklarla üzerinde durduğu bir başka konu şeffaflık ve güvenlikle ilgilidir. BM Genel Kurul kararlarında bu konuya 2015 yılında, “Uzay Faaliyetlerinde Şeffaflık ve Güven Artırıcı Önlemler” (Transparency and Confidence-Building Measures in Outer Space Law) başlığıyla yer verilmiştir (UNOOSA, 2015). Uzay faaliyetlerinde şeffaflık, yukarıda ele alındığı üzere, her türlü faaliyet hakkında detaylı bilgilendirmenin yapılmasına ilişkindir. Güven artırıcı önlemleri ise çift taraflı bir biçimde gerek faaliyetlerden oluşacak zararlar konusunda güvenlik önlemlerinin arttırılması gerekse devletlerin karşılıklı güven içinde faaliyet yürütmesi kapsamında değerlendirmek gerekmektedir. Belgeye göre, uzay faaliyetlerinde bulunan devletler uzay hukuku rejiminde yer alan antlaşmalar, ilkeler ve uygulamaların bir gereği olarak şeffaflık ve güven artırıcı önlemler konusunda sürekli olarak gelişim kaydetmelidir. Bu konuda devletlerin kendileri açısından gerekli özeni göstermeleri gerektiği gibi diğer devletlerin teşvik edilmesi konusunda da iş birliği içinde olması beklenmektedir.

Son olarak; 2021 yılında BM Genel Kurulu tarafından ortaya konulan ve uzay hukuku rejiminin yakın geleceğine yönelik bilgiler içeren kararı incelemek yerinde olacaktır. “‘Uzay2030’ Gündemi: Sürdürülebilir Kalkınmanın İtici Gücü Olarak Uzay” (The ‘Space2030’ Agenda: Space as a Driver of Sustainable Development) başlığıyla ortaya konulan kararlarda (UNOOSA, 2021b) stratejik vizyonlara, temel hedeflere ve bunların uygulanmasına yönelik bilgelere yer verilmektedir. Stratejik vizyonun açıklandığı bölümde, öncelikle, uzayın keşfinin ve barışçıl kullanımının dünyadaki yaşamı kökten değiştirdiği ve değiştirmeye devam edeceği üzerinde durulmaktadır. Bu nedenle, uzaydan sağlanan faydaya, özellikle gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçları dikkate alınarak, erişimin kolaylaştırılması amacıyla gerekli altyapının geliştirilmesi önemli bir gereklilik olarak belirlenmiştir. Bu gelişimin ise uluslararası hukuka bağlı kalınarak mümkün olacağı vurgulanmıştır.

Stratejik vizyon çerçevesinde ele alınan bir diğer konu gençlere ve kadınlara yöneliktir. Gençlerin ve kadınların bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik alanlarında kariyer edinmelerini teşvik etmenin bir gereklilik olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, uzay faaliyetlerinin gelişimine yönelik yedi tematik alana öncelik verilmektedir. Bu yedi tematik alan, uzayın kullanımında ve geliştirilmesinde küresel iş birliği alanlarının artırılması, uzay hukukunun güncel ve geleceğe yönelik perspektifinin geliştirilmesi, uzay faaliyetleri ve araçları hakkında bilgi alışverişinin artırılması, uzayda gerçekleştirilebilecek hizmetler için bir çerçevenin ortaya konulması, küresel sağlık için uzayın kullanımı, çevreye daha duyarlı ve çevresel zararlara daha dirençli toplumsal alanların oluşturulması ve son olarak, 21. yüzyıl uzay faaliyetlerinde genel kapasitenin yükseltilmesinden oluşmaktadır.

Uzay faaliyetlerinde geleceğe dair hedeflerin ele alındığı bölümün, dört kapsayıcı hedef etrafında yapılandırıldığı belirtilmektedir. Bu kapsayıcı hedefler, uzay ekonomisi, uzay toplumu, uzay erişilebilirliği ve uzay diplomasinden meydana gelmektedir. Uzay ekonomisine yönelik; uzaydan elde edilen faydayı geliştirmek ve sürdürülebilir kalkınmanın itici gücünü ilerletmek amacıyla uzay sektörünü geliştirmek gerektiği vurgulanmaktadır. Bu gelişimin ise enerjiden halk sağlığına, çevre ve iklim değişikliğinden bilgi ve iletişim teknolojilerine birçok sektörün bütünleşmesiyle mümkün olabileceği açıklanmaktadır. Ayrıca, uzay faaliyetleri konusunda ticaretin artırılması ve

yatırımların çoğaltılması da uzay ekonomisi açısından bir gerekliliktir. Dolayısıyla, bu hedefler, hem uzay faaliyetlerinin çoğaltılmasıyla dinamik bir ekonomik alanın geliştirilmesi hem de mevcut ekonomik faaliyetlerinin sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yöneliktir.

Uzay toplumu hedefi ile uzaydan elde edilen bilgi ve birikimin günlük hayatta kullanılması kastedilmektedir. İnsanlığın günlük hayatta karşılaştığı ve gelecekte karşılaşılabileceği sorunlar arasında doğal afetler, iklim krizleri, kaynakların yanlış kullanımı vb. gösterilmektedir. Ayrıca güncel bir mesele olarak, küresel sağlık sorunları da bu kapsamda yer almaktadır. Bunlara ek olarak; toplumsal mirasın korunması, altyapının geliştirilmesi, kentleşme ve göç kalıplarının incelenmesi gibi konularda bu çerçevede ele alınmaktadır. Uzay tıbbı, bilimi ve teknolojisinin gelişmesine paralel biçimde toplumsal düzeyde kullanımının arttırılması sorunlarla mücadele önemlidir. Bu nedenle, uzayın kullanımı ve buradan elde edilecek faydaların kullanımını toplumsal tabana yaymak önemli bir hedef olarak vurgulanmaktadır.

Uzay erişilebilirliği hedefi, tüm ülkelerin uzay bilimi, uzay teknolojisi, uzay ürünleri ve uzay temelli diğer bilgilere erişiminin sağlanmasını kapsamaktadır. Bu hedef doğrultusunda, çocukların ve gençlerin uzay sektörüne ilgisini çekecek eğitim ve etkinliklerin desteklenmesi gerekmektedir. Benzer şekilde, kadınların uzay faaliyetlerine katılım konusunda eğitim görmesi uzaya erişilebilirliğin sağlanması açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle, uzay erişilebilirliği hedefinin gerçekleştirilmesi için temel koşul, konuya ilişkin eğitimin ve ilgilinin arttırılmasıdır. Devletler, diğer konularda olduğu gibi bu konuda da iş birliği içinde olmalıdır. Özellikle, gelişmekte olan devletlerin bu konudaki çabalarını desteklemek ve teşvik etmek, erişilebilirliği arttırmak için önemlidir.

Uzay diplomasisi hedefi ise uluslararası iş birliği ve küresel ortaklığı geliştirebilmek için belirlenmiştir. Devletler gerek kendi aralarında gerek bölgesel bağlamda ve gerekse küresel düzeyde iş birliğine eğilim gösterdikleri düzeyde çok yönlü bir gelişime neden olabilecektir. Bu durum hem devletlerin kendi gelişimleri için hem de uzayın barışçıl kullanımı amacıyla iş birliğinin geliştirilmesi için bir gereklilik olarak görülmektedir. Uzaydan sağlanan faydanın geniş toplumlara yansısı ölçüde bu hedefe ulaşıldığını belirtmek mümkündür. Bu kapsamda, BM Genel Kurulu ve BM'ye bağlı alt kurumlar, devletler arasında uzay faaliyetlerine ilişkin diplomatik uygulamaları geliştirmeye devam

edecektir. Bu bilgiler ışığında, konuyu teori, güvenlik ve örgütlenme bağlamında incelemek gerekmektedir. Böylelikle, bütünsel bir bakış açısı elde etmek için bir aşama daha kaydedilmiş olacaktır.

3 TEORİ, GÜVENLİK VE ÖRGÜTLENME BAĞLAMINDA UZAY HUKUKU

3.1 Teorik Tartışma

Bir kavram olarak teori, en basit haliyle, olguları varsayımlara dayandırarak bütünsel ve sistemli bir biçimde açıklama modelidir. Buna ek olarak; teori, hangi olguların önemli ya da önemsiz olduğuna dair basitleştirici bir araç niteliği taşımaktadır (Smith, Baylis ve Owens, 2021, s. 43). Uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukuk açısından da bu durum farklı değildir. Uluslararası ilişkilerin, bugün kullanılan modern anlamıyla, 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa’da ulus-devletlerin doğuşu ile temelleri atılmıştır (Yurdusev, 2019, s. 19). Benzer şekilde, modern uluslararası hukukun köklerinin 1500-1800 yılları arasında egemen devletler sistemiyle bütünleştiği bilinmektedir (Lesaffer, 2020, s. 326). Dolayısıyla, farklı düşünürler tarafından hem uluslararası ilişkiler hem de uluslararası ilişkiler kapsamında uluslararası hukuk bütünsel ve sistematik bir biçimde açıklanmıştır. Bu açıklamalar geliştirilerek, sentezlenerek ya da eleştirilerek günümüz uluslararası ilişkiler teorilerine temel oluşturmuştur.

İngiliz Okulu araştırmacılarından Martin Wight, çalışmalarında, günümüz uluslararası ilişkiler teorilerine temel oluşturan düşünce sistemini üç ana gelenek üzerinden açıklamaktadır. Bahsi geçen üç ana gelenekten ilki Thomas Hobbes ile anılan *Hobbesyenizm*, ikincisi Hugo Grotius ile anılan *Grotiyenizm* ve üçüncüsü Immanuel Kant ile anılan *Kantiyenizm* olmakla birlikte bu düşünce akımları, Wight’ın çalışmalarında *Realism*, *Rationalism* ve *Revolutionism* olarak sınıflandırılmakta ya da ele alınmaktadır (Wight, 1987; Wight, 1992: s. 7-24; Wight, 2005). Bir çalışmasında açıkladığı şekliyle, Wight (1992, s. 7-8) için “Uluslararası teorinin üç geleneği, uluslararası ilişkilerin birbirine bağlı üç unsuruna referansla kabaca ayırt edilebilir. Realistler uluslararası anarşi unsurunu vurgulayan ve üzerinde yoğunlaşanlardır; Rasyonalistler uluslararası iş birliği unsurunu vurgulayan ve üzerinde yoğunlaşanlardır; Devrimciler ise devletler toplumu veya uluslararası toplum unsurunu vurgulayan ve üzerinde yoğunlaşanlardır.”.

Ahmet Nuri Yurdusev (2019, s. 51), *Revolutionism* sözcüğüne karşılık gelen *Devrimcilik* sözcüğünün Türkçe uluslararası ilişkiler yazınında anlamını tam olarak yansıtmadığı gerekçesiyle *Radikalizm* sözcüğünü tercih etmektedir. Bu çalışmada, Yurdusev sunduğu gerekçeyle, konunun *Kantiyenizm* veya *Radikalizm* olarak ele alınması tercih edilmekte

ve Wight'ın *Revolutionism* kavramına karşılık kullanılmaktadır. Buna ek olarak; Türkçe uluslararası ilişkiler yazınında kullanılan *Rasyonalizm* kavramı, iktisattaki yaygın kullanımıyla *hesabını bilmek* ya da epistemolojik anlamıyla *bilgi edinmek için tek ve en meşru yolun akıl olması* gibi bir içeriğe sahip değil, fakat *makuliyet* ifadesine karşılık gelmektedir (Yurdusev, 2019, s. 57).

Bu çalışmanın teorik bölümünde, uluslararası ilişkileri üç ana gelenek etrafında sistemli bir biçimde açıklama imkanı sağladığı için Wight'ın üçlü tasnifinden faydalanılacaktır. Çünkü bu düşünce akımları, uluslararası ilişkileri oldukça farklı açılardan değerlendirmekte ve bu değerlendirme içinde uluslararası hukuka oldukça farklı bir yer ayırmaktadır. Ancak bu durum, üç ana geleneğin kimi konularda kesişen açıklamalara sahip olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. İşte bu farklılıkların ve kesişim noktalarının açıklanmasına ek olarak pragmatik yaklaşımın birleştiriciliğinden yardım almak mümkündür.

Pragmatizm, zıt görüşler arasında dengeleyici ve sentezleyici bir bağ ya da köprü olarak düşünülürse (Doğan, 2003, s. 92) bahsi geçen ana akımlar arasında bir bütünsellik oluşturabilir. Böyle bir durumda ise çalışmanın amacı dahilinde geleceğe yönelik çıkarımlarda ve çözüm önerilerinde bulunulabilir. Bu nedenle, çalışmanın ilerleyen aşamasında üç ana geleneğin yanı sıra pragmatik yaklaşım incelenerek uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukuku nasıl değerlendirdiklerinin yanı sıra bu alana nasıl katkı sağladıkları açıklanacaktır.

3.1.1 Hobbesyenizm (Realizm)

1588-1679 yılları arasında yaşayan Thomas Hobbes, “Leviathan”²⁵ (Hobbes, 2019) başlıklı eseri başta olmak üzere, siyaset felsefesi eserleri ile günümüz uluslararası ilişkiler teorilerini şekillendirmiştir. “Leviathan” başlıklı eserinin önemli bir yanı, farklı konulara değindiği eserlerin temel hatlarını da bu eserinde bir bütün halinde sunmasıdır (Zabunoğlu, 1957, s. 222). Bu nedenle, bahsi geçen eser üzerinden Hobbes'ın uluslararası ilişkilere dair fikirlerine bütünsel bir biçimde ulaşmak mümkündür. Eser incelendiğinde,

²⁵Leviathan, ilk olarak 1651 yılında yayınlanmıştır (Kılıçbay, 2019, s. 11). Bu çalışmada, eserin İngilizce baskısından (Hobbes, 1998) ve Türkçe baskısından çapraz okuma yöntemiyle faydalanılmış, ana metinde Türkçe baskı üzerinden atıf verilmiştir.

özellikle *insan* ve *devlet* hakkında ortaya konulan fikirler dikkat çekmektedir. Bu durumun nedeni, eserin ortaya konulduğu dönem dikkate alındığında düşünce dünyasının uluslararası ilişkilerden ziyade bu iki konu etrafında şekillenmesinden kaynaklanmaktadır. Bu fikirlerden uluslararası ilişkiler hakkında çıkarımlarda bulunulmuştur ve bulunulmaktadır.

Hobbes’ın, uluslararası ilişkilere dair fikirleri insanlığın doğal durumu, doğa yasaları, devletlerin nasıl doğduğu ve haklarının neler olduğuna yönelik söylemleri üzerinden incelenebilir. Bu nedenle, bu fikirlerin açıklandığı bölümler önce ayrı ayrı incelenecek ve sonrasında bütünsel bir değerlendirme yapılacaktır. Öncelikle, *insanlığın doğal durumu nedir* sorusuna Hobbes’ın nasıl cevap verdiğini belirlemek gerekir. *İnsanlar doğuştan eşittir* ifadesiyle başlayan 13. bölümde (Hobbes, 2019, s. 99-103), insanlar farklı özelliklere sahip olmalarına rağmen eşit oldukları vurgulanmaktadır. Hobbes’a göre,

“Doğa, insanları, bedensel ve zihinsel yetenekler bakımından öyle eşit yaratmıştır ki, bazen bir başkasına göre bedence çok daha güçlü veya daha çabuk düşünebilen birisi bulunsa bile, her şey göz önüne alındığında, iki insan arasındaki fark, bunlardan birinin diğerinde bulunmayan bir üstünlüğe sahip olduğunu iddia etmesine yetecek kadar fazla değildir.” (2019, s. 99).

Bu açıdan insanlar arasındaki farklılıklar, aynı zamanda birbirlerine karşı dengeleyici özelliğe sahiptir. Bu eşitlikten güvensizlik doğar. Çünkü insanlar aynı anda aynı şeye sahip olmak istemeleri halinde birbirlerine düşman olabilirler. Bu durum ise savaşa neden olacaktır.

Hobbes (2019, s. 100)’a göre; savaş, güvensiz ortamın doğal bir sonucudur. Bu güvensiz ortamdan kurtulmak için tehdit algılayan taraf, tüm tehditleri bertaraf etmelidir. Bunu cebren ve hileyle yapması gibi olabildiğince çok insanı hakimiyeti altına alması da *akla yatkın* olandır. Hobbes, bu varsayımlar üzerinden insan doğasında üç temel kavga nedeni tespit etmektedir. “Birincisi, rekabet; ikincisi, güvensizlik; üçüncüsü de, şan ve şeref[tir].” (Hobbes, 2019, s. 101). Bir başka ifadeyle; insanlar sahip olma duygusu nedeniyle, kendini korumak nedeniyle ya da herhangi bir aşağılanma nedeniyle şiddete başvurmaktadır. Peki bu durum nasıl önlenabilir?

İnsanları doğal durumdaki güvensiz ortamdan kurtaracak tek şey devlettir. Çünkü Hobbes (2019, s. 101) açısından, “devlet olmadıkça, herkes herkese karşı daima savaş

halindedir.”. Bu savaş ortamı yalnızca çarpışmanın yaşandığı anlardan ibaret değil fakat bir güvencenin bulunmadığı tüm zamanları kapsamaktadır. Bunun dışında kalan zamanlar ise barış ortamı olarak nitelendirilmektedir. Hobbes (2019, s. 101)’ın tarif ettiği savaş ortamında “[...], hep şiddetli ölüm korkusu ve tehlikesi vardır; ve insan hayatı yalnız, yoksul, kötü, vahşi ve kısa sürer.”. Dolayısıyla, böyle bir savaş ortamında hiçbir şey adalete aykırı değildir. Etik bağlamında doğru veya yanlış, adalet veya adaletsizlik gibi kavramların geçersiz olduğu bir ortam söz konusudur. Çünkü böylesi bir ortamda genel güç yoktur.

Genel bir güç vurgusu ile kastedilen şey devletin kendisidir. Hobbes (2019, s. 103) için “Genel bir gücün olmadığı yerde, yasa yoktur; yasa olmayan yerde de adaletsizlik yoktur. Cebir ve hile savaşta en büyük iki erdemdir.” Bu güvensiz ortam, insanları barışa yönelten duyguları açığa çıkartmaktadır. Bu noktada akıl devreye girmekte ve insanlara, üzerinde anlaşabilecekleri uygun barış ortamını yaratmaktadır. Uygun barış ortamı ise doğa yasaları ve sözleşmeler ile mümkündür. Çünkü Hobbes (2019, s. 104) için birinci ve temel doğa yasası “barışı aramak ve izlemek[tir].”.

Leviathan’ın 14. bölümünde (2019, s. 103-113)’nde doğa yasaları ve sözleşmeler üzerine açıklamalar bulunmaktadır. “Doğa yasası, akılla bulunan ve insanın kendi hayatı için zararlı veya hayatını koruma yollarını azaltıcı olan şeyleri yapmasını yasaklayan veya insanın hayatını en iyi şekilde koruyabileceğini düşündüğü bir ilke veya genel kuraldır.” (Hobbes, 2019, s. 103-104). Burada *hak* ile *yasa* arasında bir ayrım yapılmaktadır. “Hak, yapmak veya yapmamak özgürlüğünden oluşur; yasa ise bunlardan birini tespit ve ilzam eder [...]” (Hobbes, 2019, s. 104). İnsanlık, kimi haklarından feragat ederek barışa ulaşmak için çaba sarf edebilir. Ancak bütün haklar devredilebilir değildir. Bu durum iradi bir eylem olup iradi eylemin amacı kendine fayda sağlamak ile şekillenmektedir. Sözleşme bu aşamada devreye girmekte ve uygun barış ortamını sağlamaktadır. Karşılıklı hak devriyle açıklanan sözleşme, insanın kendi güvenliği için kimi özgürlüklerinden feragat etmesi gerektiğini işaret etmektedir.

Hobbes, eserinin 15. bölümünde (2019, s. 113-125)’nde doğa yasalarını açıklamaya devam etmektedir. Bu tez açısından önem arz eden yasalardan bir tanesi *ortak şeylerin eşit olarak kullanılması* ile ilgilidir. Buna göre, “Bölünemeyen şeyler, eğer mümkünse ve miktarı esirgemeksizin yetiyorsa, ortaklaşa kullanılmalı; bölünebilir ise, hakkı olan

kişilerin sayısı ile orantılı olarak kullanılmalıdır.” (Hobbes, 2019, s. 122). *Zilyetlik*²⁶ ile ilgili yasa (Hobbes, 2019, s. 122) ise bunun tamamlayıcısıdır. Taraflar arasında kararlaştırılmış bir zilyetlik uygulanamıyorsa, bazı durumlarda *ekberiyet*²⁷ anlayışı devreye girecektir. Ancak herhangi bir konuyla ilgili arasında sorun bulunan taraflar, barışın sağlanması için üçüncü bir tarafın hakemliğine karşılıklı razı olarak doğal hukukun gereklerine uygun davranmış kabul edilir. Barışa yönelik karşılıklı irade gösterilmesi önemlidir. Çünkü doğa yasaları vicdanen hep bağlayıcı olsa da fiilen sadece güvenlik olduğunda bağlayıcıdır. Bir başka ifadeyle; kendini güvende hissetmeyen taraf doğa yasalarına uymaktan kaçınacaktır. Hobbes, bu güvenliğin nasıl sağlanacağını devlet üzerine fikirleriyle açıklamaktadır.

Leviathan’ın 17. bölümünde Hobbes (2019, s. 133-137), güvenliğin hukukla sağlanamayacağını, kılıcın zoru olmaksızın ahitlerin sözlerden ibaret olacağı varsayımıyla açıklamaktadır. Bu durumda, doğa yasalarına uyulmadığında ne gibi yaptırımlara maruz kalınacağı önem kazanmaktadır. Ayrıca, bu yaptırımın uygulayıcı tarafı kimdir? Hobbes (2019, s. 136), bu soruya *egemen* ve *uyruk* kavramlarını açıklayarak cevap vermektedir. Egemen, bir topluluk üyelerinin birbirleri ile yaptıkları ahitlerle, her birinin ortak güvenliği ve huzuru için, kendi içlerinden birinin hepsinin gücünü ve imkanlarını kendi uygun bulacağı şekilde kullanabilir. Devletin özü egemende toplanmış olup bu tanımın dışında kalan herkes ise egemenin uyuğudur. Egemenin haklarına ilişkin bilgilere ise 18. bölümde (2019, s. 137-145) yer verilmektedir. Bu bölümde egemene ya da devlete layık görülen hakları Hobbes (2019, s. 144)’ın sözleriyle ifade etmek yerinde olacaktır: “Efendinin huzurunda hizmetçiler nasıl eşit ve şereften yoksun iseler; uyruklarda egemenin huzurunda böyledir.”.

Hobbes’ın fikirlerinden hareketle uzay hukukuna yönelik kimi çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Öncelikle, günümüzde anarşik ortam devam etmekle birlikte uluslararası hukukun birçok alanda düzenleyici işlevi yadsınamaz bir gerçektir. Hobbes’ın belirttiği

²⁶Zilyetlik, genel anlamıyla, sahibi kendisi olsun ya da olmasın bir malı kullanan veya elinde tutan kimseyi işaret etmektedir (TDK, t.y.c).

²⁷Ekberiyet, tarihsel süreçte, ilk doğmuş olmak ya da ilk olmak nedeniyle belirli bir sahiplik üzerinde *tesadiüfi* hak elde edilmesiyle açıklanmaktadır (Hobbes, 2019, s. 59). Çalışmanın konusu açısından incelendiğinde bir konuda ilk olan, ilk yapan anlamı taşımaktadır.

üç temel çatışma nedeni olarak rekabet, güvenlik ve son olarak şan ve şeref arayışı önemini korumakla birlikte dönüştüğü görülmektedir. Uzay hukuku ile aktörler, istisna haller dışında, rekabetten ziyade iş birliğine yönelik adımlar atmaktadır²⁸. Uzay çalışmalarında iş birliği, aktörlerin gerek klasik güvenlik anlayışı açısından gerekse haklarının güvenliği açısından uzay hukukunun önemini ortaya koymaktadır. Uzay çalışmalarında iş birliği teknik gelişim açısından da önemli bir yer tutmaktadır. Eşitlik ilkesine dayalı bir uzay hukuku ise aktörlerin birbirlerinden herhangi bir özellikleri nedeniyle ayırtılamayacağını netleştirmektedir. Uzay çalışmalarında geri kalmış aktörlere pozitif ayrımcılık yapılması uzay hukukunda vurgulanan konulardandır.

Uzay hukukunda vurgulanan bir diğer önemli konu olarak *ortak kullanım alanı*, Hobbes'ın *ortak şeylerin eşit olarak kullanılması* fikrine karşılık gelmektedir. Uzay hukukunda (UNOOSA, 2022a), Hobbes'ın öngördüğü gibi, eşit şekilde paylaşımı zor olan durumlarda kullanım hakkı *ortak kullanım alanı* şeklinde düzenlenmiştir. Elbette uluslararası hukukun kişileri üzerindeki yaptırım gücü, devletlerin uyrukları üzerindeki haklarına benzer nitelikte değildir. Fakat tarafların düzenlemeleri kabulü ve uyulmaması halinde uygulanabilecek yaptırımlar caydırıcı niteliktedir. Sonuçta, günümüzde uygulanan uzay hukukunu Thomas Hobbes'ın bakış açısıyla açıklamak mümkündür. Çünkü birçok konuda fikirlerinden esinlendiği ve geliştirilerek uluslararası hukuk açısından uygulanabilir hale getirildiği görülmektedir.

3.1.1.1 Klasik realizm

Thomas Hobbes'ın fikirleri temelinde, günümüzde klasik realizm olarak isimlendirilen teorik çerçeve farklı düşünürlerin uluslararası ilişkilere dair görüşleriyle şekillenmiştir.

“Birinci Dünya Savaşı’nın hemen ertesinde ‘idealist’ yaklaşımın bir eleştirisi olarak ortaya çıkan ‘realizm’, uluslararası hukuk ve uluslararası örgütlerin uluslararası ilişkiler üzerindeki etkisine karşı çıkmış, ve daha çok ‘güç’ eksenli bir uluslararası ilişkiler teorisi oluşturmaya çalışmıştır.” (Bozdağlıoğlu ve Özen, 2004, s. 60).

²⁸Bu konudaki istisnai durumlara örnek olarak Rusya’nın 2022’de Ukrayna’ya müdahalesi sonrasında uluslararası uzay çalışmalarında kimi iş birliklerinin sonlanmasına yönelik söylem ve uygulamalar örnek verilebilir. Rusya’nın müdahalesinin durdurulması amacıyla uygulanan yaptırımlar Rusya’nın karşı yaptırımlar uygulamasıyla devam etmektedir. Fakat uluslararası uzay faaliyetleri birçok proje üzerinden iş birliği ile devam etmektedir.

Yukarıda değinildiği üzere, uluslararası ilişkilerde *birinci büyük tartışma* olarak anılan realizm-idealizm tartışması ortaya çıkmıştır.

Bir düşünce sistemi olarak klasik realizm, E. H. Carr'ın “Yirmi Yıl Krizi 1919-1939” (Carr, 2020) başlıklı eserinde 1. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan ve 2. Dünya Savaşı'na uzanan uluslararası siyaseti açıklama girişimiyle dikkat çekmiştir. Eserde 1. Dünya Savaşı sonunda kurulan ve olumlu seyretmesi beklenen *ideal düzen* Carr tarafından *ütopyacılık* olarak ele alınmaktadır. Bu düzende idealist bakış açısının eksikliği eleştirilmekteyken bu eleştiriler üzerinden klasik realizme dair temel fikirler ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle klasik realizmin uluslararası hukuku nasıl ele aldığı açıklanırken bahsi geçen eserin detaylı incelenmesi gerekmektedir.

Öncelikle, Carr açısından ütopya ve gerçeklik arasında, aşağıdaki alıntıda verildiği üzere, önemli bir fark bulunmaktadır.

“Ütopyacı zorunlu olarak iradecidir (volontarist): gerçekliği az ya da çok radikal bir şekilde reddetme ve iradi eylemle gerçekliğin yerine ütopyasını getirebilme ihtimaline inanır. Gerçekçi, değiştirme gücüne sahip olmadığı, önceden belirlenmiş bir gelişim yönünü analiz eder.” (Carr, 2020, s. 61).

Yukarıdaki alıntıda irdelenen durumda, uluslararası ilişkilerin ya *olması gereken* üzerine odaklanmış ve en azından *ideal* bir bakış açısıyla ilerlemesi ya da tamamıyla *olan* üzerine odaklanmış ve *olabilecek* şeyler üzerine çıkarımlarda bulunması beklenir. Ancak Carr'ın önerisi bu yaklaşımların ayrılığından ziyade bir aradalığı şeklindedir.

Carr, ütopya ile gerçeklik arasında kurduğu ilişkiyi, ikisi arasında kurulması gereken bir *denge* olarak tarif etmektedir. Carr'a göre,

“[...], ütopya ile gerçeklik arasında, özgür irade ile belirlenimcilik arasında bir denge kurulmalıdır. Tamamen gerçekçi olan, olayın nedensel düzenini koşulsuz kabul ederek, kendisini gerçekliği değiştirme imkanından yoksun bırakır. Tamamen ütopyacı olansa, nedensel düzeni reddederek, kendisini değiştirmeye çalıştığı gerçekliği veya bu gerçekliğin değiştirebileceği süreçleri anlama imkanından yoksun bırakır.” (2020, s. 62).

Bu sözlerden anlaşılacağı üzere, Carr'ın olay ve olguları açıklarken kullandığı *realist* bakış açısında *ideal düzen* bir *denge* üzerine kurulmaktadır.

Carr, düşüncesinin temelinde yatan denge anlayışını siyaset ve hukuk arasındaki ilişkiyi açıklarken de kullanmaktadır. Onun açısından, her şeyden önce, “Uluslararası meselelerle

ilgilenen pek çok insan arasında hukuka siyasetten bağımsız ve üstün bir şey muamelesi etmeye yönelik güçlü bir eğilim bulunmaktadır. ‘Hukukun ahlaki gücü’ siyasetin örtük olarak ahlaksız yöntemleriyle karşılaştırılmaktadır.” (Carr, 2020, s. 210). Oysa ikisi arasında herhangi birinin üstünlüğünden ziyade benzerlikler ve birbirini dengeleyen bir ilişki bulunmaktadır.

“Hukuk, siyaset gibi, etik ile gücün buluşma noktasıdır.” (Carr, 2020, s. 216). Bir başka ifadeyle, Hukuk ve siyaset, etik ve gücün dengelendiği bir ortamda var olur. Bu ortamda toplum tarafından “Hukuk bağlayıcı görülür, çünkü eğer görülmeseydi siyasi toplum var olamazdı ve hukuk da olmazdı.” (Carr, 2020, s. 215). Diğer taraftan, hukukun bu *bağlayıcı* rolünü de *denge* yaklaşımı ile açıklamak gerekir. Carr açısından, “Hukuk bağlayıcı görülür, çünkü toplumun doğru algısını temsil eder: ortak iyinin bir aracıdır. Hukuk bağlayıcı görülür, çünkü otoritenin güçlü eli tarafından uygulanır: baskıcı olabilir ve sık sık öyledir de. Her iki cevap da doğrudur ve her ikisi de sayece yarı doğrudur.” (2020, s. 215). İşte hukuk, bu bağlayıcılık rolüyle var olmaktadır.

Bu varoluş için, yukarıda yer verildiği üzere, bir uluslararası toplum ihtiyacı da bulunmaktadır. Carr’a (2020, s. 216) göre, “Uluslararası hukuk da, ‘asgari ortak görüş’ temelinde onu bağlayıcı olarak gören bir uluslararası toplum olmadığı müddetçe var olamaz.”. Ayrıca, uluslararası toplumun varlığı da tek başına yeterli değildir. Çünkü “Uluslararası hukuk gelişmemiş ve tamamen bütünleşmemiş bir toplumun hukuku olması bakımından, modern devletlerin iç hukukundan farklıdır. Herhangi bir gelişmiş iç hukuk sisteminde asli kısımlar olan üç unsurdan yoksundur: yargı, yürütme ve yasama.” (Carr, 2020, s. 210). Bu durum uluslararası hukukta *dengesizlik* olarak karşılık bulmaktadır. Dolayısıyla, *denge* yaklaşımının *kuvvetler ayrılığı* anlayışını da kapsadığı açıktır. Öyleyse, Carr’ın düşünce sisteminde uluslararası hukuk, görüşlerini asgari müşterekte dengeleyen bir uluslararası toplumun uygulamada kuvvetler ayrılığını ilke edinmesi halinde anlam kazanmaktadır.

Carr’ın klasik realizme temel oluşturan bu düşünce sistemi, Hans J. Morgenthau’nun ortaya koyduğu fikirler ile pekişmektedir. Morgenthau’nun bu fikirleri, *klasik realizmin el kitabı* olarak anılan (Tuğtan, 2018, s. 119) ve ilk basımı 1948’de yapılan “Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace” (Morgenthau, 2004) başlıklı eserinde bütünsel bir biçimde açıklanmaktadır. Öncelikle, Morgenthau için “Uluslararası siyaset

bir güç mücadelesidir.” (2004, s. 16). Ancak bu güç anlayışı tehdit, şiddet içeren eylemler veya doğrudan savaşlar gibi şiddetin fiili olarak uygulanmasından başka bir şeydir. Bu durum düşünürün şu sözlerinden anlaşılmaktadır:

“Güçten bahsettiğimizde, insanın diğer insanların zihinleri ve eylemleri üzerindeki kontrolünü kastediyoruz. Siyasi güç derken, kamu otoritesini elinde bulunduranlar arasındaki ve bu otoriteyi elinde bulunduranlar ile halk arasındaki karşılıklı kontrol ilişkilerini kastediyoruz.” (Morgenthau, 2004, s. 17).

Morgenthau, klasik realizmin çerçevesini çizerken 6 temel ilkenin varlığından söz etmektedir. Birincisi, “Bir siyaset teorisi akıl ve deneyimin ikili testine tabi tutulmalıdır.” (Morgenthau, 2004, s. 4). Bir başka ifadeyle, teori ve pratik, düşünce ve gerçek birlikte kullanıldığında bir siyaset teorisi üretmek mümkündür. Bu doğrultuda, “Realizm, ne kadar kusurlu ve tek taraflı olursa olsun, siyaset yasalarının nesnellğine inandığı gibi rasyonel bir teori geliştirme olasılığına da inanmalıdır.” (Morgenthau, 2004, s. 4).

Geliştirilen teorinin uluslararası siyaseti açıklaması için araçsallaştırılmış kimi kavramlara ihtiyaç duyulur. Morgenthau bu ihtiyaca ortaya koyduğu ikinci temel ilkeyle cevap vermektedir. Morgenthau açısından “Siyasal realizmin uluslararası politikada yolunu bulması için rehberlik edecek temel araç, güç açısından tanımlanmış çıkar kavramıdır.” (2004, s. 5). Bu noktada, çıkar kavramının nasıl tanımlandığı sorusu önem kazanmaktadır. Morgenthau’nun üçüncü temel ilkesi bu konuya ilişkindir:

“Realizm, güç olarak tanımlanan çıkar kavramının evrensel olarak geçerli nesnel bir kategori olduğunu varsayar, ancak bu kavrama bir kere ve herkes için sabitlenmiş bir anlam yüklemeyiz. Çıkar fikri gerçekten de siyasetin özü niteliğinde olup zaman ve mekan koşullarından bağımsızdır.” (Morgenthau, 2004, s. 7).

Klasik realizmin çıkar kavramına siyasetin özü olarak yüklediği anlam, bu kavramın ahlaki açıdan nasıl bir anlam ifade ettiği sorusunu ortaya çıkarmaktadır. Klasik realist fikrin temelini *çıkara uygun hareket etmek adına her yol mübahtır* anlayışından ziyade Morgenthau’nun siyaset ahlakı anlayışı oluşturmaktadır. Morgenthau’nun dördüncü temel ilkesine göre,

“Realizm, siyasi eylemin ahlaki öneminin farkındadır. Ayrıca, ahlaki emir ile başarılı siyasi eylemin gereklilikleri arasındaki kaçınılmaz gerilimin de farkındadır. [...]. Realizm, evrensel ahlaki ilkelerin devletin eylemlerine soyut evrensel formülasyonlarında uygulanamayacağını, ancak bunların zaman ve mekanın somut koşullarından süzülmesi

gerektiğini savunur. Birey kendi adına ‘fiat justitia, pereat mundus’ (Adalet sağlansın, dünya yok olsa bile) diyebilir, ancak devletin uyrukları adına bunu söyleme hakkı yoktur. [...]. Tedbir olmadan; yani ahlaki eylemin siyasi sonuçları dikkate alınmadan siyasi ahlak olamaz. O halde realizm, tedbiri -alternatif siyasi eylemlerin sonuçlarının tartışılması- siyasetteki en üstün erdem olarak görür. Soyut olarak etik, eylemi ahlaki yasaya uygunluğuna göre yargılar; siyasi etik, eylemi siyasi sonuçlarına göre yargılar.” (2004, s. 8-9).

Morgenthau’nun tarif ettiği çıkar temelli siyasi ahlak, yaygın evrensel ahlak anlayışından öte öznel bir yapıya sahiptir. Ancak devletlerin dikkate alması gereken bu siyasi ahlak anlayışıyla adalet, eşitlik veya iş birliği gibi değerlerin de göz ardı edilmediği görülmektedir. Morgenthau’nun beşinci temel ilkede söz ettiği üzere,

“Realizm, belirli bir ulusun ahlaki özlemlerini evreni yöneten ahlaki yasalarla özdeşleştirmeyi reddeder. [...]. Diğer taraftan, bizi hem o ahlaki aşırılıktan hem de politik çılgınlıktan kurtaran şey, tam da güç terimleriyle tanımlanan çıkar kavramıdır. Çünkü kendi milletimiz de dahil olmak üzere tüm milletlere, kendi çıkarlarını güç terimleriyle tanımlayan politik varlıklar olarak bakarsak, hepsine adaletli davranabiliriz. Ve hepsine ikili bir anlamda adaletli davranabiliriz: Diğer milletleri kendi milletimizi yargıladığımız gibi yargılayabiliriz ve bu şekilde yargıladıktan sonra, diğer milletlerin çıkarlarına saygı duyan, aynı zamanda kendi milletimizin çıkarlarını koruyan ve destekleyen politikalar izleyebiliriz. Politikadaki ılımlılık, ahlaki yargının ılımlılığını yansıtmaktan geri kalmaz.” (2004, s. 9).

Morgenthau, çıkar temelli güç arayışını ahlaki açıdan problemli bir alan olarak tarif etmediği gibi siyaset alanının özerk bir ahlak anlayışına sahip olması gerektiğini vurgular. Bu açıdan klasik realist yaklaşımın yadırganması değil bu özerk ahlak anlayışının kavranması gerekir. Morgenthau’ya göre,

“Realizm, entelektüel olarak, siyasi alanın özerkliğini, tıpkı iktisatçının, hukukçunun, ahlakçının kendi özerkliğini koruması gibi korur. [...]. İktisatçının servet olarak tanımlanan çıkar açısından uygunluğunu; hukukçunun, eylemin yasal kurallara uygunluğunu; ahlakçının, eylemin ahlaki ilkelere uygunluğunu düşündüğü gibi, iktidar olarak tanımlanan çıkar açısından düşünür.” (2004, s. 9).

Morgenthau’nun altı temel ilkesinin klasik realizme dair bir çerçeve çizdiği ve bu çerçevede çıkar temelli güç hedefinin ön planda tutulduğu görülmektedir. Bu çıkar temelli güç hedefini, şiddet yönlü değil fakat siyasi bir güç olarak tarif etmekte ve uluslararası ilişkilerde barış ortamının, idealist düşünceden farklı olarak, bu bakış açısıyla mümkün olduğunu öne sürmektedir. Böyle bir çerçevede uluslararası hukuka dair düşüncenin ne olduğu önem kazanmaktadır. Bu nedenle Morgenthau’nun uluslararası hukuka dair

görüşlerini incelemek gerekmektedir. İncelenen eserini güç ve barış kavramları etrafında planlayan Morgenthau'ya açısından,

“Hareket ettirici gücü egemen uluslararası güç arzusu olan bir dünyada, barış yalnızca iki araçla sürdürülebilir. Biri, uluslararası güç mücadelesinde, yani güç dengesinde kendini gösteren toplumsal güçlerin kendi kendini düzenleyen mekanizmasıdır. Diğeri, uluslararası hukuk, uluslararası ahlak ve dünya kamuoyu biçiminde bu mücadeleye getirilen normatif sınırlamalardan oluşur.” (2004, s. 24).

Morgenthau, uluslararası hukuku barış ortamına katkı sağlayan bir araç olarak görse de ebedi barış ortamını sağlayacak bir önem atfetmemektedir. Bunun temel sebebi uluslararası hukukun, ulusal hukuktan farklı olarak, bir egemene tabi olmamasıdır. Bu açıdan bakıldığında, başat aktörün devlet olduğu uluslararası sistemde uluslararası hukuk devletlerin kabulü ölçüsünde etki etmektedir. Başka bir ifadeyle, “Morgenthau'ya göre uluslararası hukuk devletler arasında ortaya çıkan bir mutabakatla bağlayıcı bir hukuk olarak kabul edilir.” (Arsava, 2012, s. 356).

Klasik realizm yaklaşımında uluslararası hukukun ne anlam ifade ettiğini Morgenthau'nun sözleriyle açıklamak gerekirse,

“Uluslararası hukukun varlığını kabul etmek, onun ulusal hukuk sistemleri kadar etkili bir hukuk sistemi olduğunu ve özellikle uluslararası sahnede güç mücadelesini düzenleme ve sınırlamada etkili olduğunu iddia etmek anlamına gelmez. [...]. Uluslararası hukukun merkezsiz doğası, uluslararası toplumun merkezsiz yapısının kaçınılmaz sonucudur. İç hukuk, örgütlü gücün tekeli elinde tutan grup, yani devletin yetkilileri tarafından dayatılabilir. [...]. Uluslararası hukuk, varlığını ve işleyişini, her ikisi de nitelik olarak merkezsiz olan iki faktöre borçludur: Bireysel devletlerin özdeş veya tamamlayıcı çıkarları ve aralarındaki güç dağılımı. Ne çıkar topluluğu ne de güç dengesi varsa, uluslararası hukuk yoktur.” (2004, s. 254).

3.1.1.2 Neo-realizm

Realist yaklaşım çerçevesinde, uluslararası ilişkileri açıklamak için, klasik realist yaklaşımda kimi yönleriyle farklılaşan fikirler de ortaya konulmuştur. Realist bakışı açıklarken bu yaklaşımları da incelemek gerekmektedir. Bunların arasında yer alan, “Yapısal realizm ya da neorealizm [...], bir devletin uluslararası çevresinin yarattığı kısıtlama ve fırsatların onun davranışını anlama bakımından temel öneme sahip olduğunu ileri sürer.” (Glaser, 2017, s. 15).

Klasik realist yaklaşımda devletlerin davranışları incelenirken, devletin kendisine odaklanılmakta ve davranışlar içten dışa doğru/özelden genele açıklanmaktadır. Neo-realist yaklaşım ise uluslararası ilişkileri uluslararası sistem odağında açıklayarak klasik realizmden farklılaşmaktadır. Neo-realist yaklaşımın temsilcilerinden Kenneth N. Waltz'a göre, "Teoriler, indirgemeci ve sistemik teoriler olmalarına göre basit bir ayrıma tabi tutulabilir. Bireysel veya ulusal seviyede nedenlere odaklananlar teoriler indirgemeci, uluslararası düzeyde işleyen nedenlere odaklanan teoriler ise sistemiktir." (2010, s. 18). Waltz'ın bu görüşü, realist çerçeveyi, başat aktör olarak devletleri merkeze alan, onların rasyonel varsayılan davranışlarına odaklanan ve kurdukları ilişkileri açıklarken bu seviyeyi dikkate alan bir düzlemde uluslararası sistemi merkeze alan bir düzleme taşımıştır. Çünkü "Sistemik teoriler, analiz seviyesi olarak, sistemi oluşturan birimlerle değil sistemin kendisinde işleyen dinamikler ile ilgilenir." (Ersoy, 2015, s. 173).

Uluslararası sistemin anarşik yapısı içinde kendiliğinden gerçekleşen bir düzen oluşmaktadır. Çünkü, devletler anarşik uluslararası sistemde öz yardım (self help) durumundadır. Hayatta kalma amaçlarına uygun olarak davranışlarını düzenlerler ve diğer devletlerle ilişkileri hayatta kalma isteklerini yansıtmaktadır. Dolayısıyla, bu eksende bir düzen oluşmaktadır. Uluslararası hukuk, ulusal hukuktan farklı olarak yaptırımdan uzak konumda olup bir düzenleyici vazifesi görmemektedir. Neo-realist yaklaşımın bu görüşleri çerçevesinde uluslararası hukuk *güçlünün elinde, gücün varlığını korumak ya da arttırmak için bir araç* olmaktan öte geçememektedir. Güç odaklı rekabette hiyerarşik olarak bir üst egemenin olmayışı, güvenlik açısından devletleri güç arayışına itmektedir. Bu durum iş birliğini de sınırlandırmaktadır.

Waltz için devletlerin iş birliği içinde zenginleşmesi ya da güç elde etmesi mümkündür. "Milletler sadece üretim süreçlerindeki emeği değil, aynı zamanda siyasi yönetim ve askeri savunma süreçleri yönetirken de iş birliğini seçerek karşılıklı güç elde edebilirler." (Waltz, 2010, s. 105). Bu ihtimalin varlığına rağmen devletlerin iş birliğini sınırlayan nedir? Waltz'ın bu soruya devletler arasındaki güvensizlik nedeniyle kendi kendine yetebilme ve göreceli güç anlayışı çerçevesinde yanıt vermektedir.

"Uluslararası politikanın yapısı, devletlerin iş birliğini iki şekilde sınırlar. Bir öz yardım/kendine yardım sisteminde, birimlerin her biri çabasının bir kısmını kendi iyiliğini

ilerletmeye değil, kendisini başkalarına karşı korumanın araçlarını sağlamaya harcar. Bölünmüş emek sisteminde uzmanlaşma herkesin avantajına çalışır, ancak eşit şekilde değil. Bu eşitsizlik, iş bölümünü uluslararası alanda genişlemesine karşı bir durum yaratır. Bir iş birliği olasılığında devletler kazancın nasıl bölüneceğini sormak zorundadırlar. ‘İkimiz de mi kazanacağız?’ diye değil, ‘Kim daha fazla kazanacak?’ diye sormak zorunda kalırlar. [...] Her iki taraf için büyük mutlak kazançlar olasılığı olsa bile, her biri diğerinin artan yeteneklerini nasıl kullanacağından korktuğu sürece, iş birliği ortaya çıkamaz.” (Waltz, 2010, s. 105).

Waltz’ın, devletler arasında iş birliğinin uluslararası sistemin doğası gereği sınırlanması nedeniyle savunmacı bir siyaset izlenmesinin uygun olduğuna dair görüşü, bir başka neo-realist düşünür John J. Mearsheimer tarafından *savunmacı* olarak sınıflandırılmasına neden olmuştur. İki düşünür arasındaki durumu açıklayan bir görüş, şu ifadeleri paylaşmaktadır:

“Her ikisi de temelde neo-realist bir çizgi izlemesine rağmen Waltz’ın teorisini ‘savunmacı realizm’ olarak tanımlayan Mearsheimer, kendisini saldırgan realizmin teorisyeni olarak sunar. Ona göre, [devletler için] hayatta kalmanın tek ve garantili yolu diğer bütün devletlerin size meydan okumasını önleyecek kadar güçlü olmaktır.” (Balcı, 2018, s. 138).

Mearsheimer (2001, s. 51-52), Waltz’ın devletler arasında iş birliğinin mümkün olduğu fakat göreceli kazanç ve karşılıklı güvensizlik nedeniyle hem kurulması hem de sürdürülmesi zor olduğu fikrine katılmaktadır. Diğer taraftan, savunmacı yaklaşım ile saldırgan yaklaşım arasındaki en önemli fark güç ve güvenlik konularına ilişkindir. Mearsheimer, savunmacı yaklaşımı ele alırken “Her şeyden önce güvenlik ararlar.” (2001, s. 19) tespitinde bulunmaktadır. Heywood, iki yaklaşım arasındaki farkı açıklarken bu ayrıma dikkat çekmektedir. Heywood’a (2013, s. 93) göre, saldırgan realizm için devletler, uluslararası ortamı kontrol etme arzularının sınırsız olması nedeniyle, *güç maksimizasyonu* çabasıdadır. Savunmacı realizm açısından ise devletler, saldırıdan kaçınma arzusuna dünya gücü olmaktan daha fazla öncelik vermektedir. Bu durum, onların *güvenlik maksimizasyonu* çabasında olduğunun göstergesidir. Böylece her iki yaklaşımda da devletlerin uluslararası hukuka uygunluk, iş birliği, örgütlenme gibi davranışları güç veya güvenlik odaklı algıladıkları ve açıkladıkları anlaşılmaktadır.

3.1.2 Grotiyenizm (Rasyonalizm)

1583-1645 yılları arasında yaşayan Hugo Grotius, özellikle uluslararası hukuk alanına katkıları nedeniyle bu alanın en önemli düşünürleri arasında yer almaktadır (Onuma, 2022). Grotius, siyaset felsefesi kapsamındaki görüşlerini rasyonellik ile temellendirmektedir. Bu noktada *rasyonellik* kavramını ana hatlarıyla açıklamak gerekmektedir. Nejat Doğan’a göre,

“En temel ve basit anlamda rasyonellik, bireyin ve diğer aktörlerin çıkarlarını en üst seviyeye çıkarma (çıklarlarını maksimize etme çabasıdır. Buna göre; aktörlerin hem belirli amaçları vardır, hem de bu amaçları gerçekleştirmek için kullanabilecekleri çok çeşitli araçları ve önlerinde birçok olası tercihleri bulunmaktadır. Aktörler ilgili bu araçların ve tercihlerin ve olumlu ve olumsuz yönleri ile maliyetlerini ve faydalarını karşılaştırma kapasitesine sahiptirler. Dolayısıyla aktörler, bu karşılaştırma sonucunda, kendilerini amaçlarına ulaştıracak ‘en iyi’ tercihi seçeceklerdir.” (2012, s. 87).

Yurdusev’e (2019, s. 50-51) göre; Grotius’un rasyonalist düşünceyi temsil eden görüşleri, insanın sosyal ve akıllı (rasyonel) bir varlık olduğu varsayımından hareketle *uluslararası toplum* anlayışını ön plana çıkarmaktadır. Bu yönüyle realist düşünceden ayrılan Grotius, devletlerin de bireyler gibi sosyalliğe sahip olduğunu ve uluslararası toplum ihtiyaçlarının karşılıklılık içerdiğini savunmaktadır. Uluslararası toplumun karşılıklılığa dayalı ilişkisi ise uluslararası hukuka işaret etmektedir. Böylece, Grotius, devletlerin kısa vadeli çıkarlarından ziyade uzun vadeli çıkarlarını göz önünde bulundurduklarını ve bu nedenle uluslararası hukuk çerçevesinde davranış sergilemeleri gerektiğine dikkat çekmektedir.

Grotius’un fikirlerinde uluslararası hukuk ne anlam ifade etmektedir ve uluslararası hukuka katkısı nedir? Her şeyden önce dine bağlı hukuk anlayışının yerine insan aklını ve yaşamın gereklerini koymuştur. Bu durumu Shaw şu sözleriyle özetlemektedir:

“Grotius, uluslararası hukuku teolojiden ayırdı ve uluslararası hukuk çalışmalarında ilahi hukuk konseptlerinin konuyla ilgisiz olduğunu vurguladı. Tanrı olmamış olsaydı bile doğa hukukunun geçerli olacağını söyledi, ki bu ifade uygun bir şekilde dini üslupla söylenmiş olsa da son derece cüretkardı. Doğa hukuku artık münhasıran akıl üzerine dayandırılıyordu. Adalet insanın sosyal yaşamındaki fiillerinin bir parçasıydı ve bu yüzden yalnızca yararlı değil aynı zamanda zaruriydi.” (2018, s. 16).

Grotius’un fikirleriyle uluslararası hukukun teolojiden ayrılarak kendine özgü bir anlam kazanması, aktörlerin hukuk temelinde iş birliklerine de zemin hazırlamıştır. Bundan

sonra günümüze dek birçok farklı konuda uluslararası hukuk uygulanırken, teolojik konuların başat rol oynamadığı görülmektedir. Grotius'un bahsi geçen etkisine Anthony Carty batı dünyasını örnek göstermektedir. Buna göre,

“Batı uluslararası hukukun en güçlü ve ortak noktalarından biri, Grotius ve Vestfalya Barışı'ndan bu yana, uluslararası hukukun Hristiyan kiliselerden ayrı, dinsel köklerine bakılmaksızın halkları birleştirebilen seküler bir bilgi dalı olduğudur.” (Carty, 2007, s. 143).

Grotius'un fikirlerinde hukuk, teolojiden ayrılmasının ve etki alanı olarak evrensel bir boyut kazanmasının yanı sıra doğal hukuk da pozitif hukuktan ayrılmaktadır. Grotius, bu durumu “Birçok hakkın uluslararası hukuktan doğduğunu söylemektedirler; bu, aslında doğru değildir.” (2005b, s. 634) sözleriyle ifade etmektedir. “Bu bağlamda Grotius, uluslararası hukuk ve diğer hukuk türlerinin kaynağının/temelinin doğal hukuk olması gerektiğinin altını çizmektedir.” (Yeşilçayır, 2020a, s. 253). Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, Grotius, uluslararası hukuk temelinde elde edilen hakların dinsel bir emir ya da belirli bir zamanda belirli bir toplumun ortaya koyduğu kurallardan ziyade sosyal yaşamdaki eylemlerin bir parçası olarak doğal hukuk ile özdeşleştirmiştir.

Grotius'un hukuk alanına dair katkılarını daha derin bir biçimde ele almak mümkün olmakla birlikte tezin konusu gereği ana hatlarıyla ele alınmıştır. Öncelikle, Grotius'un uluslararası hukuka temel oluşturacak katkılar sağladığına yukarıda değinilmiştir. Ancak bu katkılar düşünsel seviyede ortaya konulmuş, uluslararası hukukun somut unsurlarıyla örneklendirilmemiştir. Bunun en önemli sebebi, tez çalışması sürecinde Grotius'un fikirlerinin birçok açıdan günümüz uzay hukukuyla bağdaştığının anlaşılmasıdır. Böyle bir durumda, derin bir düşünsel tartışmadan ziyade uzay hukukundan somut örnekler ile Grotius'un uluslararası hukuka katkılarını pekiştirmek gerekmektedir.

3.1.2.1 Grotius'un fikirleri temelinde uzay hukuku değerlendirmesi

Grotius'un uluslararası hukuka yönelik fikirlerini paylaştığı en kapsamlı eseri “Savaş ve Barış Hukuku” (Rights of War and Peace) başlığını taşımaktadır (2005a). Günümüz uluslararası hukukunu, bu eseriyle temellendirdiği fikirler üzerinden açıklamak mümkündür. Öncelikle, Grotius açısından, “[...], kardeşler, vatandaşlar, arkadaşlar ve müttefikleri gibi bazıları toplumlarda görüldüğü üzere eşittir.” (2005a, s. 136). Bir başka ifadeyle, sıralanan kavramlar oluşturan unsurlar arasında hiyerarşik bir düzen yoktur. Bu nedenle, aralarında hiyerarşik ilişkinin bulunmadığı devletler de birbiriyle eşittir. Grotius,

eşitliği müttefiklik ile bağdaştırmış olsa da aralarında bir hukuk ilişkisi olan aktörlere eşitlik atfetmekte ve realist düşünceyle benzer biçimde, devletler üzerinde bir üst otorite olmadığını kabul etmektedir. Fakat bu durumun, eşitler arasında sürekli savaş haline neden olacağı sonucuna ulaşmamaktadır. Çünkü hukuk, anarşik ortamı düzenleyici konumdadır.

Peki, anarşik ortamı düzenleyen hukukun savaş olgusunu ortadan kaldırması mümkün müdür? Grotius, bu soruyu, savaşın meşruluğunu sorgulayarak açıklamaktadır. Savaş her zaman meşru olmamakla birlikte kimi durumlarda meşru görülebilmektedir. Doğru akıl ve toplumun doğası tüm şiddet biçimlerini yasaklamayıp, yasak olan şiddet biçimlerini bir başkasının hakkına tecavüz ile sınırlar. “Çünkü toplumun tasarımı, herkesin, tüm topluluğun ve yardımı ve birleşik gücü ile sahip olunan ortamın huzurlu bir biçimde yaşamasıdır.” (Grotius, 2005a, 184). Bu açıdan bakıldığında, hak tecavüzüne uğrayan tarafın, haklarını korumak için savaşması meşru görülmektedir. Grotius’un bu düşünceleri günümüz uluslararası hukukunu şekillendirmektedir. Bir başka ifadeyle; herhangi bir şiddet tarzının meşru olup olmadığına uluslararası hukuk çerçevesinde karar verilmektedir. Örneğin; uzayın *ortak kullanım alanı* olarak uluslararası hukuk metinlerinde yer alması nedeniyle, bir aktörün diğerlerinin haklarını tecavüze yönelik uygulamaları (yasak olan şiddet tarzı), onlara bir yaptırım biçimi olarak haklarını savunmak üzere şiddete başvurmalarına (yasak olmayan şiddet tarzı) imkan tanımaktadır.

Yukarıda belirtildiği üzere, uzay hukukunun temel ilkelerinden bir tanesi uzayın, *insanlığın ortak kullanım alanı* olduğudur. Bu ilkenin hangi temel üzerine kurulduğunu yine Grotius’un fikirleriyle açıklamak gerekir. Öncelikle, İnsanlık tarihsel süreçte gelişmekte ve temas ettiği alanı genişletmektedir. Fakat bu tür gelişmelerden önce *ortak kullanım* ihtiyacı olmadığı açıktır. Bu durumu Grotius, şöyle ifade etmektedir:

“O zamanlar şeyleri ortak kullanmanın olanağı yoktu; bunun birinci nedeni, yerleşilen yerlerin uzaklığı; ikinci nedeni ise ortak kullanıma yönelik hakkaniyet ve bu konuda tutkulu bir niyet kusuru nedeniyle emek, tüketim ve gelirden adil bir eşitlik sağlanamamasıdır.” (2005b, s. 426).

Benzer şekilde, “Karalar bölünmeye başladığında, okyanus, en azından büyük bir kısmı keşfedilmemişti; ve dolayısıyla birbirlerinden bu kadar uzak olan insanların böyle bir bölünme konusunda hemfikir olmaları düşünülemez.” (Grotius, 2005b, s. 426) sözleriyle

de *ortak kullanım* anlayışına yönelik açıklamalarını pekiştirmektedir. Sonuçta, mülkiyet ve egemenlik gibi hak sahipliği içeren kavramlar, yaşanan dönemin gerekleri dahilinde alan değiştiriyor olmakla birlikte, bölünme ya da paylaşılma işleminin uygulanamayacağı kadar büyük ve ulaşılması güç *şeyler* üzerinde etkisiz kalmaktadır.

Grotius, yaşadığı dönemde şahit olduğu sömürü düzeni nedeniyle denizlerin ve okyanusların kullanımına dair detaylı bilgiler içeren “Açık Denizler” (The Free Sea) başlıklı çalışmasını (Grotius, 2004) ortaya koymuştur. Çalışma, dönemin olguları üzerinden ortaya konulmuş olsa da günümüz deniz hukukunun temellerini oluşturan fikirleri barındırmaktadır. Bir diğer çalışmasında,

“Deniz o kadar geniştir ki, milletlerin kullandığı tüm faaliyet alanları için yeterlidir. Oradan su, balıkçılık veya navigasyon konusunda yararlanabilirsiniz. Aynı şeyi hava için de iddia edebiliriz, eğer onu herhangi bir şekilde kullanabilirsek.” (Grotius, 2005b, s. 428).

sözleriyle fikirlerini paylaşmaktadır. Bu yaklaşım, günümüzde deniz ya da hava çeşitli egemenlik alanlarına bölünmüş olsa da geçerliliğini büyük ölçüde korumaktadır. Bilindiği üzere, dünya sularının ve havasının büyük bir bölümü uluslararası hukuk çerçevesinde ortak kullanıma açıktır. Uzayın ise henüz, tamamıyla, *ortak kullanım alanı* olarak uluslararası hukukta yer aldığını belirtmek gerekir. Ayrıca, uzayın yakın gelecekte herhangi bir şekilde bölünmesi mümkün değildir.

Uzayın bir *ortak kullanım alanı* olması nedeniyle, ortakların zarar görmesi durumunda zarar veren tarafın sorumluluğu bulunmaktadır. Günümüzde bir uluslararası hukuk düzenlemesi olarak uygulanan bu ilke, Grotius’un fikirlerinden esinlenilen bir başka konudur. Grotius’un *haksız eylemin yarattığı zarar; bu zarardan doğan yüküm* olarak ele aldığı bu konu, uzay hukukunda güncel haliyle yer almaktadır. Grotius (1967, s. 122-123)’a göre; zarar, bir kimsenin sözleşme, mülkiyet hakkı ya da yasalardan elde ettiği yollarla sahip olduğu şeylerden yoksun bırakılmasıdır. Zarardan birinci derece sorumlu, zarar veren eyleme herhangi bir şekilde iştirak edendir. Yapılması gereken şeyin yapılmamış olması da yine zarar veren eylemler arasında yer almaktadır. Ancak hiçbir kusuru olmayan taraf herhangi bir zarardan sorumlu tutulamaz. Günümüz hukuk anlayışının temel prensibi olan bu görüşler, uzay hukuku açısından da geçerlidir. Yukarıda incelendiği üzere, uzayda gerçekleşebilecek herhangi bir zarardan, zarar veren eyleme herhangi bir şekilde ortak olanlar sorumludur. Örneğin; uzaya bir roket

fırlatıldığında fırlattıran, fırlatan ve egemenlik alanı içerisinde fırlatılmasına izin veren tarafların tamamı sorumludur. Uzay hukuku, bu fırlatma eylemi sonrasında elde edilecek herhangi bir faydanın tüm insanlık için kullanılmasını öngörmektedir. İlkesel olarak yalnızca bir kazadan ya da bilinçli zarardan değil, elde edilen faydanın paylaşımından kaynaklanan bir sorumluluk da mevcuttur. Özetle, uzay hukuku kapsamında zarar ve zarardan doğan sorumluluk konularının, Grotius'un fikirleri doğrultusunda şekillendiği açıktır.

Sonuç olarak; günümüz *uluslararası toplum, uluslararası hukuk, iş birliği, ortak kullanım alanı, zarar, zarardan doğan sorumluluk* gibi kavramları Grotius'un fikirleriyle temellendirilebilmekte ve açıklanabilmektedir. Grotius, insanın akıllı ve sosyal bir varlık olmasından hareketle yaşadığı dönemin şartlarını sentezleyerek fikirlerini sunmuştur. Bu fikirler yalnızca yaşadığı dönemi değil, fakat ondan önceki ve sonraki dönemi de açıklar niteliktedir. Gerek uluslararası hukuk düzeyinde gerekse uzay hukuku düzeyinde incelendiğinde bu sonuca ulaşılmaktadır. Kendisinden sonra da fikirleri geliştirilerek günümüz uluslararası hukuku ve uzay hukukunda önemini korumuştur. Dolayısıyla, uzay hukuku, güvenlik ve örgütlenme bağlamında göz ardı edilmemesi gereken bir düşünce sistemi olarak çalışmada yerini almıştır.

3.1.3 Kantiyenizm (Radikalizm)

1724-1804 yılları arasında yaşayan Immanuel Kant'ın fikirlerini paylaştığı birçok eser olsa da en büyük etkiyi “Ebedi Barış Üzerine Felsefi Bir Tasarı” (Perpetual Peace: A Philosophical Sketch) başlıklı çalışması ile yaratmıştır (Kant, 2020). Özellikle *liberalizm, idealizm* ve *Kantian yaklaşım* olarak anılan fikir akımlarının Kant'tan etkilendiği bilinmektedir. Fakat Kant'ın *Ebedi Barış* gibi insanlığın ufkunu genişleten düşüncesiyle, bahsi geçen fikir akımlarından daha geniş bir alana yayıldığı açıktır. Çünkü liberaller gibi kurumların rolünü ya da realistleri gibi yapıların rolünü değil, bireyler ve yapılar arasındaki etkileşimi vurgulamıştır (Doğan, 2007, s. 617-618). Dolayısıyla, devletleri inkar etmemekle birlikte uluslararası ilişkilerin, devletlerarası ilişkilerin ötesinde ve bireyler bazında algılanması gerektiğini savunmuştur (Yurdusev, 2019, s. 51). Bu bilgiler ışığında uluslararası hukuk, güvenlik ve örgütlenme konularını Kant'ın katkılarıyla açıklanabilir.

Kant'ın düşünce sisteminde kalıcı barış için ön maddeler ve nihai maddeler bulunmaktadır. Yaşadığı dönemin olgularıyla temellendirdiği ön maddelerden ilkinde göre (Kant, 2020, s. 31-32), “Bir barış sözleşmesi, gelecekte ortaya çıkması muhtemel ve hatta tarafların tahmin edemediği bütün savaş nedenlerini bertaraf edici mahiyette olmalıdır.”. Beşinci ön maddede (Kant, 2020, s. 35), “Hiçbir ülke başka bir ülkenin toprak bütünlüğüne ve yönetimine zor kullanarak müdahale edemez.” ifadesiyle, egemenlik hakkına saygıyı vurgulamaktadır. Altıncı ön maddede (Kant, 2020, s. 36-27) ise “Savaş sırasında hiçbir ülke, gelecekteki barış için karşılıklı güveni imkansız hale getirecek, başkalarına yönelik, düşmanlıklara izin vermemelidir.” sözleriyle savaş sırasında dahi barış ortamının sağlanmasına dair çaba sarf edilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Hemen uygulanması gereken yasalar olarak gösterilen (Kant, 2020, s. 37) bu ön maddeler günümüz uluslararası hukuk ve güvenlik anlayışını açıklar niteliktedir. Uluslararası antlaşmalarda herhangi bir gizli madde olmamasına dair fikir, I. Dünya Savaşı sonrası gibi geç bir tarihten itibaren uluslararası hukuka yerleşmiş olsa da aktörler arasında barışın ömrünü uzatan bir gelişmedir. Bu yönüyle aktörler arasında ortaya konulan tüm uluslararası hukuk metinlerinde şeffaflık, genel ilke olarak yerini korumaktadır. Dolayısıyla, uzay çalışmalarında bu şeffaflığın yer aldığı açıktır. Bir aktörün başka bir aktörün egemenlik alanına zor kullanarak müdahale etmemesi gerektiği fikri de benzer şekilde günümüz uluslararası hukukuna uyarlanmıştır. Örneğin; uzay bir mülkiyet alanı olmamakla birlikte, uzay araçları üzerinde aktörlerin mülkiyet hakları ve bu nedenle egemenlik hakları bulunmaktadır. Uzay hukuku bölümünde açıklandığı üzere, uzayda bir aktörün başka bir aktörün uzay aracına herhangi bir şekilde zor kullanarak müdahale etmesi uzay hukukunun ihlal edildiğini göstermektedir.

Altıncı ön madde ise yukarıda belirtildiği üzere, savaş sırasında tarafların karşılıklı güveni imkansız hale getirmemesi gerektiğidir. Çünkü Kant, savaş, hukukun bulunmadığı doğal durumda görülen bir olgu olarak açıklamaktadır. Bu açıdan “Savaş, yalnızca doğal durumda (nihai kararı verebilecek bir mahkemenin bulunmadığı hallerde), olağanüstü, trajik bir acil durum aracıdır.” (Kant, 2020, s. 36). Dolayısıyla bir imha savaşına dönüşmesinin önlenmesi gerekmektedir. Bunu önlemek için Kant'ın önerisi şu sözleriyle açıklığa kavuşmaktadır:

“Bununla birlikte olası bir imha savaşı, tarafların her ikisini ve hukukun tamamını ortadan kaldıracığından, ebedi barış sadece insanlığın büyük mezarlığında hayat bulacaktır. Böyle bir savaşın ve dolayısıyla savaşa yol açacak araçların kullanımının kesinlikle yasaklanması gerekir.” (2020, s. 36).

Savaş olgusuna bakışı nedeniyle Kant ile Grotius arasında fark bulunmaktadır. Kant, Grotius’u *savaşı, doğanın değişmez bir kanunu* olarak ileri sürmesi nedeniyle eleştirmektedir (Kant, 2020, s. 47; Yeşilçayır, 2020b, s. 15). İmha savaşı ve imha araçları söz konusu olduğunda başta nükleer silahlar hatırlanmaktadır. Fakat bu tür maddelerin uzay araçlarında kullanıldığı düşünüldüğünde, olası bir savaşın yok edici etkisi daha çok artmaktadır. Kant’ın ortaya koyduğu fikir temelinde, uzay hukuku ile bu tür maddelerin insanlığa zarar verecek her türlü kullanımı yasaklanmıştır. Bu şekilde, aktörlerin yeryüzündeki herhangi bir sorunu uzaya taşıması, uzayda herhangi bir imha tehdidinde bulunması ya da uygulaması gibi güvenlik bozucu fiillerin önüne geçilmesi hedeflenmiştir.

Son olarak, nihai maddelerin ikincisini, Kant (2020, s. 45), “Devletler hukuku hür devletlerden oluşmuş bir federasyona dayanmalıdır.” sözleriyle ifade etmektedir. Bu fikir temelinde, herkesin güvenliğini garanti altına alabilmek için milletler devleti değil, fakat milletler birliğine ihtiyaç vardır. Bir sözleşme ile milletler arasında sürekli barış durumunun sağlanması gerekmektedir. Ancak böylesi bir durumda aklın, devletler hukuku ile ilişkilendirildiği federal bir örgütlenme kurmak mümkündür. Kant’ın ortaya koyduğu bu fikrin, günümüz BM’sinin ve BM Şartı’nın temelini oluşturduğu açıktır. Elbette bu fikir ile günümüzdeki uygulama tamamen örtüşmemektedir. Fakat Kant’ın düşüncesinde *Ebedi Barış*, çabuk ve kolay erişilebilecek bir hedeften ziyade süreç isteyen bir hedef olarak yer almaktadır (Doğan, 2007, s. 605). Kant (2020, s. 82-83)’ın düşüncesinde farklı devletlerin federal şekilde bir arada oluşu, fikirlerindeki ulusal hukuk ve uluslararası hukuk ayrımını da açıklar niteliktedir. Uzay çalışmaları özelinde bir değerlendirme yapıldığında, günümüzde geçerli olan uzay hukukunun ve bu metinleri ortaya koyan örgütlenmenin BM çatısı altında yer alması nedeniyle Kant’ın fikirleriyle temellendirilebilir. Kant’ın fikirlerinin güncel bir uygulaması olarak BM ve alt kuruluşları, uzay hukuku, örgütlenme ve güvenlik konularında birinci derece etkiye sahiptir.

Sonuçta, Kant'ın birey odaklı düşünce sisteminde *Ebedi Barış* hedefiyle ortaya koyduğu fikirler ile günümüz uluslararası hukuk, güvenlik ve örgütlenme konuları açıklanabilir. Hukuki metinlerde gizli maddelerin yasaklanması, mülkiyet ve egemenlik hakkı gibi haklara saygı, aktörler arasında karşılık güvenin sürdürülmesi gibi öneriler önce uluslararası hukukun sonra da uzay hukukunun temel ilkelerinden olagelmıştır. Benzer şekilde, dünya siyasetinin en önemli aktörlerinden BM ve onun nezdinde ortaya konulan uygulamalar yine Kant'ın fikirleri temelinde gelişmeler içermektedir. Dolayısıyla, uzay hukuku, güvenlik ve örgütlenmenin açıklanabileceği temel düşünce sistemlerinden biri olarak kabul edilmelidir.

3.1.4 Güncel bir sentez: Pragmatik yaklaşım

Siyaset felsefesinin üç önemli fikir akımı sonrasında, güncel bir sentez olarak pragmatik yaklaşımı detaylandırmak çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınacak konuların açıklanabilmesi için önem arz etmektedir. Öncelikle, pragmatizm Türkçe'de "yararcılık" (TDK, t.y.ç), pragmatik ise "yararcı" (TDK, t.y.d) olarak tanımlanmaktadır. Fakat, Doğan'a göre; pragmatizmin bir kelime ya da cümle ile açıklanması yeterli değildir. Çünkü pragmatizm hem bir anlam, hem bir araştırma, hem bir gerçek, hem de bir etik teorisi. Buna ek olarak; değişim yoluyla evrimsel bir gelişimi hedeflemektedir. Bu yönüyle pragmatizm, zıt görüşler arasında dengeleyici bir yaklaşım olarak tarif edilebilir (2003, s. 83, 91-92).

Pragmatizmin öncülerinden Charles Sanders Peirce, anlam ile ilgili görüşlerini açıklarken bir harekete neden olan güç örneğinden yola çıkmaktadır. Buna göre; gerçek anlamı elde edebilmek için gücün etkilerini biliyor olmamız yeterlidir. Öyleyse, uygulanan güç ortaya konulduğunda o gücün etkisi dolayısıyla elde etmemiz gereken anlama yeterli biçimde kavuşmuş sayılırız (Peirce, 1958a, s. 129). Ancak, pragmatizmin bir diğer öncüsü William James bu fikirleri bir adım öteye taşıyarak elde etmek istediğimiz anlama tepkiler vasıtasıyla ulaşabileceğimizi öne sürmüştür. Bir başka ifadeyle; cismi hareket ettiren güç üzerinden anlamı kavramak, ona ne tepki vereceğimizi kestirebildiğimiz takdirde önem arz etmektedir (James, 1975, s. 29'dan akt. Doğan, 2003, s. 84-85).

Pragmatizmin araştırma yaklaşımı, anlam yaklaşımı ile bütünleşiktir. Peirce (1958b, s. 100)'ye göre; bakış açısıyla anlama ulaşma ve ulaşılan anlama karşı tepki verebilmek için araştırma gereklidir. Bir başka ifadeyle; araştırma, anlam ve o anlam karşısında verilecek

tepkiye ulaşmak için gösterilen çabadır. Araştırmanın amacı ise düşüncenin bir sonuca ulaştırılmasıdır. Pragmatizmin bir başka önemli düşünürü olan John Dewey için de araştırma, bir çabayı işaret eder. Bu çaba çevredeki sorunlara çözüm bulma çabasından başka bir şey değildir (Doğan, 2003, s. 86). Ancak Peirce ile Dewey'i araştırma anlayışı açısından farklılaştıran bir nokta bulunmaktadır. Peirce'in araştırma anlayışı açısından kanaati belirlemek önemli iken, Dewey'in araştırma anlayışında içinde bulunulan durumu onarmak önemlidir (Smith, 1978, s. 98'den akt. Doğan, 2003, s. 86). Bu görüşlerin bir sentezi olarak, pragmatizm açısından araştırmanın *hem bir kanaate ulaşmak hem de içinde bulunulan durumu onarmak* şeklinde iki yönlü bir hedefe sahip olduğu görülmektedir.

Pragmatist açıdan gerçek, kanaat ile ilişkilidir. İçinde bulunulan durumu onarmak ve bir kanaate ulaşmak için girişilen araştırma tek başına yeterli değildir. Gerçeğin ne olduğu sorunu, herhangi bir şeyin gerçek anlamına mı, yoksa bir fikrin doğru olabilmesi için neyi ve nasıl etkilemesi gerektiğine mi atıfta bulunmaktadır (Dewey, 1908, s. 92)? Bu noktada önemli olan, ulaşılan kanaatin gerçekliğidir (Doğan, 2003, s. 88). Peki, pragmatist açıdan gerçek ne anlama gelmektedir? Peirce'ye (1958a, s. 133) göre; gerçek, araştırma sonucunda, araştıran herkes tarafından ulaşılmaması ve kabul edilmesi kaçınılmaz olan görüştür. Böylece, pragmatizm açısından gerçeğin nihai aşamada tek olduğunu sonucuna varılır.

Son olarak; pragmatizmin etik konusuna dair düşüncesi, her şeyden önce etiğin dogmatik olamayacağı ile ilgilidir. Birey odaklı pragmatizm, bireyi herhangi bir şekilde davranmaya zorlayan her türlü kuralı reddetmektedir (Doğan, 2003, s. 90). Bir başka ifadeyle; basite indirgenmiş ya da formülleştirilmiş bir faydacılıktan ziyade bireyin anlam, araştırma ve gerçeğe ulaşmasını savunmaktadır. Genel kanının aksine, etik açıdan salt çıkarıcı bir yaklaşıma karşı durulmaktadır. Dolayısıyla, bireyin günlük hayatında zorlama olmaksızın uygulaması gereken anlam, araştırma ve gerçek yönündeki çabası pragmatizmin etik yaklaşımının ifadesi olarak görülmektedir. Birey odaklı olması nedeniyle sabit değil, pragmatizmin temel anlayışı gibi farklılığı kabul eden evrimsel bir etik (melioristic) yaklaşımdır.

Pragmatizm, çıkış noktasına bireyi koyması nedeniyle rasyonalizm ile benzeşiyor olsa da James'in gerçek hakkında düşünceleri rasyonalizm ile pragmatizm arasındaki farkı

açıklar niteliktedir. James'e (1922, s. 67) göre; rasyonalizm ancak soyutlamaların var olduğu bir ortamda rahat iken, aksine pragmatizm gerçeklerden uzak olduğu noktada rahatsızdır. Bir başka ifadeyle; pragmatizm, rasyonalist yaklaşımın soyutlayıcı yönünün aksine realizmin gerçek anlayışına daha yakın bir duruş sergilemektedir. Politika argümanları değerlendirme aşamasında pragmatik yaklaşım, politika argümanlarının doğasını ve amacını daha net bir şekilde tarif etmektedir (Ball, 1995, s. 4).

Pragmatizmin hem yukarıda verilen özellikleri hem de liberalizmin ütöpik yaklaşımından ve realizmin karamsarlığından daha farklı bir yaklaşım gereksinimiyle Doğan (2007, s. 613), uluslararası ilişkileri açıklamak için pragmatik liberalizmin önemini vurgulamaktadır²⁹. Pragmatik liberalizmin, pragmatizmin yukarıda verilen özellikleri ile politik liberalizmin özelliklerini bir araya getiren uluslararası ilişkiler yaklaşımı olduğu görülmektedir. Albert Hunter ve Carl Milofsky'ye (2007, s. 160) göre; pragmatik liberalizm, sorunlar üzerinde başarısızlık olasılığını kabul ettiği gibi yanılmazlık iddiasında da bulunmaz. Pragmatizmin bir gereği olarak, değişen durumların karmaşıklığını kabul etmektedir. Çözüm üretme konusunda çeşitliliğe önem vererek, çözüme ulaşılması noktasında ısrarcı bir tutum sergilemektedir. Doğan (2001)'ın pragmatik liberal olarak tanımladığı Inis L. Claude, Jr (1988, s. 73), pasifist politikayla ilgili fikirlerini paylaşırken bu duruma da açıklık getirmektedir. Buna göre; uluslararası ilişkilerdeki aktörlerin hepsi pasifist bir politika sergileseydi uluslararası ilişkilerde herhangi bir sorunla uğraşılmaya gerek olmayabilirdi. Fakat her aktörün pasifist bir tutum sergilemediği uluslararası ortamda dünya düzeninin sağlanması için sorunlara çözüm üretilmesi bir zorunluluktur. Düzenin sağlanması konusunda ise en önemli görev uluslararası hukuka düşmektedir.

Pragmatizmin ve liberalizmin bir arada oluşu, uluslararası ilişkilerde ne gibi bir fayda sağlar? Bu soruya Doğan'ın (2001, s. 85, 89) cevabı, liberalizmin *teşvik edilmesi gereken değerlerin*, pragmatizmin ise *nasıl ilerlenmesi gerektiğinin* bilincinde olduğu ve dolayısıyla birinin diğerini tamamladığı yönündedir. Bu nedenle, aktörlerin hedeflerine

²⁹Doğan'ın pragmatik liberalizm ile ilgili yayınlanmış doktora tezi bulunmaktadır. Bahsi geçen tez çalışmasında, Inis L. Claude'un uluslararası ilişkilere pragmatist ve liberal bakışı nedeniyle pragmatik liberalist olarak adlandırılabilceği önerisinden hareketle Claude ve pragmatik liberalist bakış açısının dünya düzeni hakkında fikirleri incelenmektedir. Detaylı bilgi için bkz. (2001).

ulaşması noktasında bir yol haritası vazifesi görmektedir. Dolayısıyla, pragmatizmin yöntemleriyle liberal bir dünyaya ulaşma çabası, diğer yaklaşımların radikal duruşlarından uzaklaştırarak hata payını en aza indirebilecektir.

Pragmatizm ve pragmatik liberalizm açıklamasından sonra bu düşünce sisteminin uluslararası hukuku nasıl değerlendirdiği konusunu ele almak gerekmektedir. Pragmatizmin hukuktaki yansıması eleştirel hukuk çalışmaları ekolünün ortaya attığı fikirlerde görülmektedir (Çelebi ve Özdemir, 2010, s. 73). Dolayısıyla, pragmatik yaklaşımın uluslararası hukuka dair fikirlerini anlayabilmek için bu ekolden faydalanmak gerekmektedir. China Miéville'ye (2005, s. 45) göre; 2. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası hukuk teorisyenleri kurumsal süreci, işlevsel ilerlemeyi, uluslararası örgütlerin karar alma süreçlerini, somut sorunlara odaklanan çalışmaları ön plana alırken klasik hukuk çıkarımlarını ve soyutlamayı geri planda tutmaktadır. Bu durum ise sorunlara çözüm bulma anlamında sonuç odaklı bir düşünce sistemi olan pragmatizmin bir gereği olarak değerlendirilmektedir (Çelebi ve Özdemir, 2010, s. 73).

Martti Koskenniemi'ye (2005, s. 534, 544-545) göre; eleştirel hukuk çalışmaları ekolünün düşüncesinde uluslararası hukuk, uluslararası ilişkilerin, aktörlerin kendi çıkarlarına yönelik düzenlenmesi için rasyonel bir vizyon içermelidir. Fakat hali hazırda böyle bir rasyonalite içermiyorsa, aktörlerin uluslararası hukuka uygun davranmaları beklenemez. Egemenlikten rıza anlayışına, kendi kaderini tayin hakkından eşitlik ilkesine kadar birçok kavramın arka planında birbiriyle çelişen görüşler bulunmaktadır. Ayrıca bu sorunların çözümü konusunda da çelişkili durum geçerlidir. Eleştirel yaklaşım, bu çelişkileri ortaya koymaya ve sorunları inkar etmeden onlarla başa çıkmak için gerekli düzenlemeleri önermeye çalışmaktadır. Bunun uluslararası hukuk açısından meşru bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için iki koşul bulunmaktadır. Bunlardan ilki çözüm yolunda alternatif fikirlere yer verilmesi, ikincisi ise özgün katılımcıların bulunduğu ve şeffaf bir çözüm sürecinin sağlanmasıdır.

Gelinen noktada, pragmatik bir uluslararası hukuk anlayışının her şeyden önce çoğulculuğa önem verdiği görülmektedir. Aktörlerin kendi çıkarlarına yönelik düzenleme girişimlerinin bir uzlaşma zemininde buluşmasıyla, bencillik değil fakat çoğulculuk hakim olmalıdır. Uluslararası hukukta görülen sorunların çoğulcu ve şeffaf bir ortamda çözüme kavuşturulması yoluyla dünya düzeninin sağlanacağı fikrini savunduğu anlaşılmaktadır.

Alan Hunt (1993, s. 180), eleştirel hukuk çalışmaları ekolünü ele alırken, bu ekolün hukuka karşı realist bakış açısındaki biçimcilikten farklı olduğunu belirlemektedir. Bir diğer deyişle; alışılmış kurallara karşı bir duruş sergilenmektedir. Farklılık en başta realistlerin ortadoks düşüncesinin aksine bu ekolün heterodoks bir duruş sergilemesinde yatmaktadır (Hunt, 1993, s. 211; Milovanovic, 2003, s. 122). Hunt'a (1993, s. 180) göre; ekolün, hukukun kendisinin ele alınan sorunları çözebilme konusunda tam anlamıyla başarılı olamadığı yönünde bir eleştiri mevcuttur. Bu durumun nedeni olarak ise hukukun durağanlığı gösterilmektedir. Oysa hukuk kendini sürekli yeniden üreten bir yapıya sahip olduğu ölçüde başarılı olabilecektir. Bireyin özgürleşmesi de yine bu bakış açısının uygulanmasıyla mümkün hale gelebilecektir.

Andrea Bianchi'nin (2016, s. 136) çalışmasında, pragmatizm çerçevesinde eleştirel hukuk çalışmaları ekolünün dikkat çeken fikirlerinden, *hukuk siyasettir* söylemine yer verilmektedir. Bu söylem, ekolün savunmaktan ziyade olumsuz eleştirdiği bir hukuk düzenini işaret etmektedir. Olumsuz eleştirilen nokta ise hukukun sözde nesnelliği ve tarafsızlığına ilişkindir. Ekol, her toplumun, ideolojinin ya da devletin farklı hukuk anlayışları olabileceğini kabul etmek ve savunmakla birlikte, bunların ortaklaştırılması gerektiğini vurgulamaktadır (Tushnet, 2021, s. 332). Bir başka ifadeyle; uluslararası hukukun siyasi anlamda güçlü bir gruba değil, tüm taraflara hizmet etmesi gerektiği savunmaktadır (Bianchi, 2016, s. 136; Tushnet, 2021).

Sonuç olarak; pragmatik liberalizm ve eleştirel hukuk çalışmaları ekolünün fikirlerini de özünde barındıran pragmatizmin, çok yönlü bir yaklaşım olduğu anlaşılmaktadır. Kendi içinde kapsamlı oluşunun yanı sıra Hobbesyenizm, Grotiyenizm ve Kantiyenizm gibi fikir akımlarının izlerinin de pragmatizmde mevcut olduğu açıktır. Yukarıda belirtildiği gibi, bu özelliğiyle onu bir *sentez* ya da *dengeleyici* olarak tanımlamak mümkündür. Uluslararası hukuk açısından düşündüğümüzde, pragmatik liberalizm değişen durumlara çözüm üretme konusunda birey odaklı ve evrimsel bir anlayışı benimsemektedir. Sorunlar değiştiği gibi çözümleri de değişebilir. Bu yönüyle uluslararası hukukun durağanlığı yerine, çoğulcu bir biçimde dönüşümünü bir gereklilik olarak yansıtmaktadır. Uluslararası ilişkilerde temel sorun güvenlik olarak düşünülürse, güvenliği tehdit eden unsurlar değiştiği gibi çözümler de değişebilmelidir. Bir başka ifadeyle; tehdit unsurlarına karşı tepkilerimiz, çoğulcu bir ortamda düzenlenmelidir. Bunun için uygun bir zemine

oturtulmuş örgütlenmeler gereklidir. Dolayısıyla, uzay hukuku açısından da bu yaklaşım geçerlidir. Uzay hukuku, güvenlik ve örgütlenme üçgeninde sorunlara çoğulcu bir şekilde çözüm üretebilmek pragmatik yaklaşımın içeriğini ortaya koymaktadır. Çalışmada ele alınan konuların, bu sentez yaklaşımın kapsayıcılığından faydalanılarak açıklanması uygun görülmüştür. Bu şekilde, yaklaşımın özünde olduğu gibi çoğulcu bir bakış açısını yansıtabilmek hedeflenmiştir.

3.2 Güvenlik Bağlamında Uzay

Canlılar, doğaları gereği, yaşamlarını sürdürebilmek için kendilerini güvenlik tehditlerinden uzak tutma eğilimindedir. Bu eğilim nedeniyle, güvenlik sağlamaya yönelik sürekli bir çaba sarf edilir. İnsanlar, bu çabayı hem teorik hem de pratik biçimde ortaya koymaktadır. Bu çaba, uluslararası ilişkiler disiplininin kapsamı açısından da farklı değildir.

“Uluslararası ilişkiler disiplininin [Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı’nın] incelediği en büyük sorunlardan bir tanesi, başta devletler olmak üzere aktörlerin güvenlik kaygısı ve bu kaygının nasıl bertaraf edilebileceği ile ilgilidir. Bu bağlamda; güvenlik konusu, tarihsel süreçte siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler kapsamında ele alınan önemli konulardan bir tanesi olmuştur.” (Akkaya, 2020, s. 174).

Güvenlik kavramının tanımı diğer birçok uluslararası ilişkiler kavramı gibi zamandan, mekandan, bakış açısından ya da olay ve olgulardan bağımsız değildir. Gerek siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler teorilerinden gerekse güvenlik teorilerinden her birinin kendi içinde dahi farklı tanımlamaları mevcuttur. Diğer taraftan, en genel haliyle *öznenin, kendini herhangi bir tehlike ya da tehlike tehdidinden özgür hissetmesi* güvenlik kavramının içeriğini oluşturmaktadır.

Günümüzde, güvenlik konusunu yalnızca salt askeri meseleler içinde değil, fakat askeri meseleler başta olmak üzere birçok farklı açıdan incelemek mümkündür. Bir benzetme ile anlatmak gerekirse; güvenliği herhangi bir cümle olarak düşünürsek, bu cümlenin öznesi, yüklemi, nesnesi ya da diğer tüm öğeleri bir güvenlik konusu olarak incelenebilmektedir. Böylesi geniş bir konuyu ele alırken sınırlanmalardan faydalanmak, açıklanan konuya odaklanması açısından kıymetlidir. Bu nedenle, çalışmanın bundan sonraki kısmında güvenlik konusu küresel ve ulusal düzeyle ele alınırken uzay

jeopolitiğinden faydalanılmaktadır. Ortaya konulan bilgiler ise uzay ve uzay hukuku bağlamında değerlendirilmektedir.

3.2.1 Küresel güvenlik ve uzayın güvenlik kapsamındaki yeri

Küreselleşme, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler kapsamında birçok açıdan ele alınan ve tartışılan bir konudur. En genel haliyle; temas edilebilen, etki edilebilen ya da etkilenilebilen mesafenin ve zamanın görece kısalması olarak açıklanabilir. Örneğin; iletişim ve ulaşım alanlarında teknolojik ilerlemenin bir sonucu olarak daha hızlı ya da kolay bir biçimde konumunuzdan uzak noktalar ile temasa geçilebilmektedir. Güncel bir başka örnek olarak, 2019 yılında ortaya çıkan Covid-19 salgını, oldukça yerel nitelikteyken kısa sürede dünyanın genelini her boyutuyla etkileyen bir mesele haline gelmiştir. Benzer biçimde, bu salgının bertaraf edilmesine yönelik girişimlerden olan aşı çalışmaları dünyanın geneline yayılmış ve belirli ölçüde başarıya ulaşmıştır. Dolayısıyla, küresel bir mesele olarak, güvenlik boyutu da dahil olmak üzere, birçok farklı açıdan ele alınabilmektedir.

Siyaset bilimini, uluslararası ilişkileri ve güvenlik çalışmalarını konu edinen araştırmalarda küresel güvenlik konularının çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Küresel güvenlik meselesinin daha iyi açıklanabilmesi için ilgili kaynaklarda ortak bir şekilde ele alınan konulardan birkaçının incelenmesi yerinde olacaktır. Böylelikle, herhangi bir olgunun nasıl küresel güvenlik konusu olduğunu detaylandırmak hedeflenmektedir.

Birçok farklı kaynakta küresel güvenlik meselesi olarak ele alınan konuların başında terörizm gelmektedir (Hough, 2004; Mansbach ve Rafferty, 2008; Williams, 2008; Buzan ve Hansen, 2009; Aydın, Brauch, Çelikipala vd., 2012; Heywood, 2013; Hough, Malik, Moran vd., 2015). Peki, terörizm nedir ve neden bir küresel güvenlik meselesi olarak incelenmektedir? Leonard Weinberg ve William L. Eubank'e (2006, s. 4) göre; terörizm, belirli siyasal hedefler uğruna şiddet içeren davranışları kapsamaktadır. Bu davranış, tanık olanların ya da potansiyel hedef kitlenin duygularını etkilemek veya davranışlarını değiştirerek kendi siyasal amaçları etrafında birleştirmek beklentisiyle gerçekleştirilmektedir. Şiddet içeren bu davranış ile olabildiğince geniş bir yankı uyandırmayı bekledikleri için şiddet eylemlerini genellikle sivil kitlelere ya da devlet unsurlarına yöneltmektedirler.

Küresel güvenlik odaklı kaynaklar terörizm konusunun küresel bir mesele olarak ele alınışı açıklanırken, 11 Eylül 2001 ABD'ye karşı gerçekleşen terör eylemlerini başlangıç noktası olarak sunmaktadır (Mansbach ve Rafferty, 2008, s. 334-339; Rogers, 2008, s. 171-185; Buzan ve Hansen, 2009, s. 226-256; Falk, 2012, s. 89-99; Moran, 2015, s. 15-164). Bu durumun önde gelen sebeplerinden ilki, dünyanın *en güçlü* devleti olarak anılan ABD'nin büyük çaplı bir terörizme maruz kalmış olmasıdır. İkincisi, içinde bulunulan çağ nedeniyle bu terörist eylemin dünyada yayılarak geniş yankı uyandırmasıdır. Üçüncüsü, bu terörist eylemler sonucunda ABD'den çok uzak coğrafyaların dahi siyasal, ekonomik, toplumsal ya da bireysel boyutta etkilenmiş olmasıdır. İşte bu nedenlerin hepsi, güvenlik kapsamında değerlendirilebilmektedir. Çünkü küresel anlamda güvenlik anlayışını etkilemiştir.

Terörizm örneğinde görüldüğü üzere, bir meselenin küresel düzeyde güvenlik anlayışını etkilemesi, onun küresel güvenlik meselesi olarak incelenmesi sonucunu doğurmaktadır. Bunun da ötesinde, küresel güvenlik meseleleri hakkında uluslararası hukuk kuralları düzenlenerek olası tehditlerin bertaraf edildiği bilinmektedir. Bir meselenin küresel güvenlik kapsamında incelenmesi için şiddet içermesi zorunlu değildir. Küresel düzeyde güvenliğe bir tehdit ya da tehdit algısı oluşturması yeterlidir. Yarattığı etkinin boyutu, onu küreselleştirmektedir. Bu bilgiler ışığında, uzay konusunun güvenlik kapsamındaki yerini belirlemek gerekmektedir.

Uzayın, Soğuk Savaş Dönemi'nde SSCB tarafından ilk uydunun fırlatılmasıyla birlikte güvenlik konuları arasındaki yerini aldığını belirtmek yanlış olmayacaktır. Peter L. Hays (2011, s. 7-23), 4 Ekim 1957'de Sputnik-1'in fırlatılmasıyla, her şeyden önce, çift kutuplu ve gergin bir uluslararası ortamda kutuplardan birinin bir diğerine üstünlük sağladığını belirtmektedir. Ancak bu üstünlük uzun sürmemiş, ABD'nin de uzay çalışmalarında ilerlemesiyle karşılıklı rekabet halini almıştır. Dönemin şartları gereği bu kutuplardan herhangi birine dahil olanların yanı sıra olmayanların dahi etkilendiği bir sürecin başlangıcı olmuştur. İlk zamanlarında, nükleer silahların etki mesafesini ve hızını arttırdıkları için bir tehdit olarak görülen roketler, ilerleyen süreçte yeryüzündeki rekabetin uzaya taşınması açısından bir tehdit haline gelmiştir. Dolayısıyla, her durumda kürenin tamamını etkileyen bir boyut kazanmıştır. Çalışmanın “Uzay Hukuku”

Bölümü’nde detaylı bir biçimde incelendiği üzere, 1967 yılında uzay hukukunun ilk metni küresel bir örgüt olan BM çatısı altında ortaya konulmuştur.

1957’den itibaren uzayın bir uluslararası güvenlik gündeminde yer alması, günümüze değin evrimsel bir biçimde ilerlemiştir. Özellikle, 1967 yılından itibaren konuyla ilgili olarak sürekli bir biçimde uluslararası hukuk düzenlemelerinin ortaya konulmuş olması, bu durumun en somut örneğidir. Diğer taraftan, güvenlik çalışmaları kapsamlı kimi çalışmaların güncel baskılarında uzay güvenliği konusunun birçok açıdan incelendiği görülmektedir (Williams ve McDonald, 2018). Güvenlik konularının ve uzay konularının geçirdiği sürekli değişim, uzay güvenliği hakkında net bir tanımlamayı zorlaştırmaktadır (Antoni, 2020, s. 13). Buna rağmen, Space Security Index’in bir uzay güvenliği tanımı yaptığı görülmektedir. Bu tanıma göre; “Uzay güvenliği, uzaya güvenli ve sürdürülebilir erişimin yanı sıra uzay temelli tehditlerden özgür olmaktır.” (SSI, 2020). Böylece, genel bir tanımlamayla olsa da günümüzde uzay güvenliğinin nasıl ele alındığı anlaşılmaktadır.

Uzay güvenliğinin tanımlanmasının ötesinde, jeopolitik ve teorik bağlamda yapılacak bir değerlendirme uzayın güvenlik açısından ne anlam ifade ettiğini açıklamaktadır. Jeostratejist Nayef R. F. Al-Rodhan’ın (2012, s. 2-3) uzay jeopolitiğini incelediği çalışmasına göre; uzay, eşsiz işlevler ve fırsatlar sunmaktadır. Günümüzde, uzayın eşsiz işlevler ve fırsatlar sunduğu alanlar çevreden ekonomiye, diplomasiden ulusal prestije, sağlık uygulamalarından sosyal uygulamalara, iletişim sistemlerinden erken uyarı sistemlerine, astronomi çalışmalarından askeri çalışmalara kadar oldukça geniş bir yelpaze görünümündedir. Bahsi geçen konuların birey, toplum ve devlet gibi aktörler tarafından hayati bir anlam ifade ettiği açıktır. Buradan elde edilecek kazanımlara ulaşılması, mevcudiyetin sürdürülebilmesi için aktörler açısından bir gereklilik olarak görülebilmektedir. Dolayısıyla, uzay, başlı başına bir güvenlik konusu olarak stratejik açıdan incelenmelidir.

Uzayın güvenliğinin ne yöne doğru ilerlediğini inceleyen bir çalışma (Mitchell, 2018, s. 570), konuyu iki açıdan ele almaktadır. Bunlardan biri, uzayda kolonileşme yoluyla geçmişte örnekleri görülen şekilde bir sömürgecilik düzeninin yeniden ortaya çıkabileceğiyle ilgilidir. Diğeri ise uluslararası hukukta uzayın *insanlığın ortak kullanım alanı* olarak düzenlenmesine rağmen, ilerleyen süreçte bu alana egemen olabilme

anlayışının ilhak etme çabalarıyla sonuçlanabileceği yönündedir. Bahsi geçen ihtimaller iki farklı konu gibi görünse de odak noktanın, *uzayda hakimiyet sağlayabilme yönündeki olası çabalar* olduğu anlaşılmaktadır. Jeopolitik strateji teorileri bu aşamada devreye girmekte ve *hakimiyet kurma* çabasını gerekçelendirmektedir. Bir başka ifadeyle; *Herhangi bir alan üzerinde, neden ve nasıl hakimiyet kurulmalı* sorusuna cevap aramaktadır.

3.2.2 Uzay jeopolitiği ve teorik bakış açıları

Jeopolitik strateji çalışmaları incelendiğinde, Alfred Thayer Mahan (1898) tarafından 19. yüzyılın sonlarında ortaya konulan ve yeryüzü sularının kimi noktalarında hakimiyet kurulması halinde dünya siyasetinde söz sahibi olunabileceğini belirten çalışması dikkat çekmektedir. Mahan (1898, s. 1-24), 1660-1783 yılları arasını incelediği çalışmasında Süveyş Kanalı ya da Cebelitarık Boğazı gibi bağlantı noktalarına özel önem vermektedir. Çünkü bahsi geçen bağlantı noktaları, özellikle incelenen dönem kapsamında siyasi, askeri ve ekonomik alanda devletlere fayda sağlamaktadır. Siyasi tarih incelendiğinde; Süveyş Kanalı, Panama Kanalı, Cebelitarık Boğazı, Ümit Burnu, İstanbul Boğazı veya Çanakkale Boğazı gibi önemli noktalar uğruna oldukça çekişmeli mücadelelerin verildiği görülmektedir. Mahan için, ele aldığı dönemin bir gereği olarak, aktörlerin bu noktaları ellerinde bulundurmaları özellikle deniz kuvvetlerinin görece üstün olmasına bağlıdır.

Mahan (1898, s. viii), çalışmasında devletlerin deniz gücünü etkileyen başlıca koşulları açıklığa kavuşturmaktadır. Bu koşullar; coğrafi konum, coğrafyanın doğal kaynaklar ve iklim açısından verimliliği, coğrafyanın genişliği, nüfus, nüfusun yapısı ve ulusal kurumları da içeren devletin yapısıdır. Mahan'ın çalışmasından hareketle, herhangi bir devlet, bu koşullara uyumlu olduğu ölçüde dünya üzerinde hakimiyet sağlayabilecektir. Mahan'ın ortaya koyduğu bu teori ile incelediği dönemin şartları dahilinde bütünsel bir bakış açısı sergilediği anlaşılmaktadır.

Mahan'ın farklı olarak Halford John Mackinder'a göre; kara gücüne ve kara hakimiyetine sahip olunabildiği ölçüde dünya siyasetinde söz sahibi olunabilecektir. Bu fikrini açıklarken yararlanılan haritaya (Mackinder, 1904, s. 435) göre, yaklaşık olarak günümüz Rusya toprakları, Orta Asya Bölgesi toprakları ve Karadeniz'in kuzeyinden Avrupa sınırlarına dayanan topraklar, devletlerin hakimiyet kurması gereken *hayati öneme sahip bir coğrafi alan, en önemli bölge ya da kıtanın kalbi, kalpgah (heartland)*

olarak verilmektedir. Bu alanı, deniz kıyısı olmaması ve coğrafyanın doğal kaynaklar açısından zengin olması nedeniyle diğer alanlardan ayrı tutmakta ve alanın önemini “Bu büyük bölgeye kıtanın kalbi adını verelim” (Mackinder, 1919, s. 93) sözleriyle ifade etmektedir. Ayrıca, tarihsel süreçte bu coğrafya, her zaman için askeri ve ekonomik anlamda işlevsel bir rotaya sahiptir. Rusya’nın bu coğrafyada kurduğu demiryolları, onu dünyanın çeşitli bölgelerine hakim kuvvetlerden biri konumunda tutmaktadır. Rusya’nın demiryolları ile sahip olduğu gücü, Mackinder (1904, s. 434), “Mançurya’daki Rus ordusu, Güney Afrika’daki deniz gücünün olduğu kadar, hareketli kara gücünün de bir kanıtıdır.” şeklinde ortaya koymaktadır.

Mackinder’ın teorisinde, bahsi geçen coğrafyaya hakim olan kuvvetin dünya siyasetine hakim olması mümkündür. Bir başka ifadeyle; yeryüzü sularından ziyade hayati öneme sahip bu coğrafya üzerinde egemenlik kurulması dünya siyasetinde söz sahibi olmak isteyen devletler açısından elzemdir. Çünkü dünyayı bir organizma olarak ele aldığı gibi tarif edilen alanı da bu organizmanın merkezi olarak göstermektedir (Sloan, 1999, s. 20). Bu savıyla, coğrafya ile siyaseti ilişkilendirme yolunu seçmiştir. Mackinder’ın, bu yaklaşımı, tarihte deniz kuvvetleriyle emperyal bir siyaset sergileyen İngiltere’ye tehdit oluşturabilecek aktörleri belirlemek amacıyla orta koyduğunu vurgulayan bir çalışma bulunmaktadır (Akın, 2021, s. 15-16). Ortaya konulma sebebinden bağımsız olarak, günümüz gelişmeleri nedeniyle bu yaklaşımın yetersiz kaldığını belirtmek mümkündür. Gelişen teknolojiyle birlikte hava unsurları devreye girmiş ve jeostrateji anlayışını önemli ölçüde değiştirmiştir.

Osman Yalçın (2021a, s. 21-23)’ın, Türk havacılığıyla ilgili çalışmasında, dünya genelinde uçakların askeri amaçlı kullanımı hakkında tarihsel süreç incelenmektedir. Bu çalışmaya göre; 18. yüzyılın sonlarında balonlar askeri amaçlara hizmet için kullanılmış olsa da uçaklar bu amaca ancak 20. yüzyılın ilk çeyreğinde hizmet eder hale gelmiştir. ABD, ilk askeri uçağına 1909 yılında sahip olmuş ve bu yönüyle dünyada ilk olma özelliğini elde etmiştir. 1910’lu yıllarda İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve Rusya gibi devletlerin uçak, teçhizat ve personel bakımından *hizmete hazır* oldukları görülmektedir. Ayrıca Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan gibi Balkan devletleri de havacılıkla ilgili teşkilatlanma yoluna gitmiştir. Bunlara ek olarak; Osmanlı İmparatorluğu’nun da bu dönemde havacılıkla ilgili teşkilatlanma çalışmaları yaptığı bilinmektedir. Askeri

alandaki bu gelişmeler, devletlerde hava hakimiyeti anlayışını doğurmuştur. 2. Dünya Savaşı sonrasında ise strateji çalışmalarında bu anlayışa yönelik gelişmeler görülmektedir.

Harry A. Sachaklian, 1950’de hava gücünü ele alan bir çalışma yayınlayarak hava hakimiyeti alanında öncü olmuştur. Sachaklian (1950, s. 11-12, 14)’ın tarif ettiği üzere, hava gücü, deniz gücü ile kara gücü arasındaki bir çatışmada gücün üçüncü bir ifadesi olarak kenara atılmaması gereken bir unsurdur. Mackinder’in işaret ettiği merkez coğrafyada egemen olan SSCB’nin, 2. Dünya Savaşı’nda hava gücü faktörü olmadan hayatta kalma olasılığını oldukça düşük bulmaktadır. Benzer şekilde, bu savaşta SSCB’nin Avrupa yönüne genişlemesini durduran unsurların başında yine hava gücünün geldiğini belirtmektedir. Sachaklian’ın, dönemin şartlarını dikkate alarak oluşturduğu fikirleriyle, hava gücünü stratejik açıdan belirleyici bir unsur olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

İsmail Hakkı İşcan (2004, s. 66-69)’ın uluslararası ilişkilerde klasik jeopolitik yaklaşımları incelediği eserinde, “Hava Hakimiyet Teorisi” başlığıyla bir değerlendirme mevcuttur. Buna göre; teorinin temelinde, herhangi bir devletin hava gücünde hakim olması halinde tüm dünyaya hakim olacağı düşüncesi yatmaktadır. Bu teoride hava güçleri, Mackinder’in işaret ettiği merkez coğrafya ve kara hakimiyetine bir alternatif olmaktan ziyade tamamlayıcı konumdadır. Bir başka ifadeyle; kara, deniz ya da hava unsurları arasında bir seçim önerilmemekte fakat hava unsurlarının önemi vurgulanmaktadır. Bu nedenle, *belirleyici* veya *tamamlayıcı* sıfatlarıyla tarif edilebilmektedir. Sonuçta, hava hakimiyetine yönelik bu fikir, diğer hakimiyet fikirleri gibi dönemin siyasal, ekonomik, askeri ve teknolojik şartları dikkate alınarak şekillenmiştir. Bahsi geçen alanlarda yaşanan gelişmelerle birlikte, *dünyaya hakim olma mücadelesi* kara, deniz ve hava unsurları ile sınırlı kalmayıp uzaya, bir anlamda dünyanın ötesine taşınmıştır.

İnsanlığın uzaya teması, devletlerin siyasi, askeri ve ekonomik iş birliğinden ziyade, Soğuk Savaş Dönemi’nin şartları gereği, rekabetlerinin bir sonucudur. Gerçekleşen temas ile rekabet anlayışının yok olmadığını, aksine devam ettiğini belirtmek mümkündür (Bormann ve Sheehan, 2009, s. 3). İnsanlığının uzaya temasına ek olarak, SSCB’nin dağılmasıyla birlikte, uzaydan yararlanma olasılığının artması ve

dolayısıyla uzaya olan ilginin artması nedeniyle uzaya yönelik jeopolitik bağlam derinden değişmiştir (Al-Rodhan, 2012, s. 4). Bu derin değişim, uzaya yönelik jeopolitik yaklaşımların ya da bakış açılarının çeşitlenmesini de beraberinde getirmiştir. Bu bakış açıları uzay çalışmaları yazınında, genel anlamda “uzay jeopolitiği” (geopolitics of outer space) olarak ele alınmakla birlikte “astropolitik” (astropolitics) kavramıyla da incelenebilmektedir.

Realist yaklaşım açısından genel bir değerlendirme yapıldığında, bu yaklaşımda devletlere birincil rol verildiği, uluslararası sistemin anarşik olduğu ve bu nedenle devletler arasında güce dayalı bir rekabet anlayışının hakim olduğu bilinmektedir. Bu rekabet anlayışı, uzaya yönelik stratejilerin açıklanmasın konusunda da kendi içinde tutarlılık göstermektedir. Realist bakışa göre, uzay jeopolitiği, Soğuk Savaş Dönemi’nde ABD ve SSCB’nin uzay faaliyetleri ile rakip süper güçlerin karşısında çıkarlarını yükseltme çabalarını sahne olan bir alandır (Al-Rodhan, 2012, s. 7). Bu durumda bir uzay programının varlığı, devletler açısından genel güç anlayışına *değerli bir katkı* olarak görülmektedir (Sheehan, 2007: 8).

Realist yaklaşımın uzay jeopolitiğine yönelik fikirleri, Everett C. Dolman’ın “Astropolitik” (2002) başlıklı çalışmasıyla detaylı bir biçimde açıklığa kavuşmaktadır. Dolman’ın ifadesiyle,

“İnsanlığın uzaya girişiyle ilgili en popüler anlatımlarda yer alan uyum ve iş birliği retoriği, tarihsel kayıtlarla tamamen çelişmektedir. Evreni uluslararası bir ortak alan haline getirmeye yönelik devam eden çabalara rağmen, Dünya’ya yakın uzay alanlarına doğru genişleme çabası, birçok ulusun bir araya geldiği uzlaşmacı bir çaba olarak değil, daha ziyade siyasi hayatta kalmalarını sağlamaya çalışan ihtiyatlı süper devletler tarafından uygulanan genel bir stratejinin ayrılmaz bir bileşeni olarak ortaya çıktı.” (2002, s. 75).

Dolman (2002, s. 145) için, “Astropolitik, politika planlama ve uygulama aşamasında altı boyutun dikkate alınmasını gerektirmektedir.”. Bu altı boyut (Dolman, 2002, s. 145-147) “toplum ve kültür”, “politik ortam”, “fiziksel ortam”, “askeriye ve teknoloji”, “ekonomik dayanak” ve “teori ve doktrin” şeklinde sıralanmaktadır. Toplum ve kültür, astropolitik bağlamda ileri görüşlü ve uzayın keşfi ya da fethi için hevesli olmalıdır. Uzaya yönelik hedefler doğrultusunda yapılan harcamaları gereksiz görmemeli ve fakat bunu bir milli mesele olarak algılamalıdır. Politik ortam, teknolojik projelere büyük kamusal yatırımlar için verimli bir şekilde organize edilmelidir. Örneğin; kendi

kendini idame ettiren bir uzay istasyonu hem teknolojik anlamda büyük bir proje olup hem de diğer aktörlerden bağımsız bir yatırımdır. Bunun için devlet, fiziksel ortam, doğal kaynaklar ve karasal uzay çalışmalarını desteklemek açısından zengin olmalıdır. Askeriye ve teknoloji, uzay çalışmaları açısından kendine ön saflarda yer bulan konulardır. Bu nedenle, devlet tarafından geliştirilen strateji doğrultusunda askeriye ve teknoloji olabildiğince ileri seviyelerde uzay çalışmalarına entegre edilmelidir. Ekonomik dayanak, devletin sanayi konusundaki gelişmişliğiyle ilgilidir. Sanayisini stratejik bir biçimde yeniliğe açık olarak planlayan devlet uzay çalışmalarına yönelik üretimlerini ve araştırmalarını da bu doğrultuda düzenlemelidir. Teori veya doktrin ise bilgiyi organize etmeyi ve dünyayı algılamamızı sağlayan “mercek” vazifesi görmektedir. Bu yüzden, verilen tüm boyutları kapsayan ve koordine eden bir yapıda teori ve doktrine sahip olmak, astropolitik açıdan olmazsa olmazdır.

Realist yaklaşımdan farklı olarak liberal ve neoliberal yaklaşım (liberal-republican), uluslararası ilişkilerde olduğu gibi, en genel haliyle uzay çalışmalarında iş birliğine ve uluslararası kurumların düzenleyici rolüne önem atfetmektedir (Al-Rodhan, 2012, s. 10). Liberal düşünce çatısı altında uzay jeopolitiğine ilişkin fikirleri detaylı bir biçimde ele alan araştırmacı ise Daniel Deudney’dir. Deudney (2020, s. 317) açısından, uzayın bölünmeyi zorlaştıran bir yapıya sahip olması, onu uluslararası antlaşmalar ile tüm devletlerin kullanımına sunmakta ve egemenliğin yasaklandığı bir alan olmasını kolaylaştırmaktadır. Bu durumda, genel hakimiyet amacı güdenler dışındaki tüm devletler belirli bir çerçeve içinde ekonomik ve güvenlik odaklı çıkarlarını koruyabilmektedir. Deudney, Dolman ile benzer şekilde, yalnızca bir devletin uzaya hakim olması halinde dünyaya hakim olacağı görüşündedir. Ancak, Dolman’dan farklı olarak, bunu bir sorun olarak görmekte ve iş birliği yoluyla kontrol altında tutulabileceğini vurgulamaktadır (Al-Rodhan, 2012, s. 10).

Deudney (1983, s. 8) için uzay çalışmaları ile “Dünya güvenliğinin sağlanmasında gerçekçi bir iyi komşuluk politikasının yerini hiçbir şey tutamaz.”. Dünyada görülen güvenlik çıkmazlarına karşı teknolojik çözümlerden ziyade ortak güvenlik anlayışının geliştirilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Örneğin; Soğuk Savaş Dönemi’nde ABD ve SSCB’nin cephanelik envanterinin ölçeği, esasında uluslar arasındaki gerçek farklılıkları yansıtmamakta fakat modern silah biliminin potansiyelini göstermektedir. Deudney’in

fikirlerinden anlaşılacağı üzere, liberal ve neoliberal bakış uzay stratejisini iş birliği, uluslararası kurumlar ve uluslararası hukuk üzerine inşa etmektedir. Bu yönüyle, hakimiyet karşıtı üzerinde strateji geliştirme çabası ortaya konulmaktadır. Liberal ve neoliberal anlayışın bu çerçevedeki fikirleriyle *iş birliği astropolitiği* şeklinde kavramsallaştırılan bir stratejiyi talep ettiği ve/veya önerdiği anlaşılmaktadır (Havercroft ve Duvall, 2009, s. 48; Al-Rodhan, 2012, s. 10).

Uzay jeopolitiğini de kapsamı nedeniyle incelenmesi gereken diğer bir görüş, “eleştirel jeopolitik” (critical geopolitics) olarak adlandırılmaktayken bu görüşü sistematik olarak savunan ilk araştırmacının Gearóid Ó Tuathail olduğu bilinmektedir (Al-Rodhan, 2012, s. 13). İçerik olarak eleştirel jeopolitik, realist ve liberal bakış açılarını yansıtan Dolman ve Deudney’in eleştirileri ile temellendirilmiştir. Tuathail (1996, s. 5) ise eleştirilerini “coğrafi güç olarak adlandırmak istediğim sorunsal; coğrafi bilgi *masum* bir bilgi ve öğrenme bütünü değil fakat devletlerin ürettiği/inşa ettiği ve coğrafi alanın yönetimini amaçlayan iktidar işleyişidir.” sözleriyle ifade etmektedir. Bu nedenle, realist ve liberal yaklaşımlara karşı ana eleştirisinin coğrafya üzerinden inşa edilmeye çalışılan iktidar işleyişine yöneliktir. Eleştirel biçimde ele aldığı bu sorunsalı, *jeo-iktidar/jeo-güç* (geo-power) olarak kavramsallaştırılmıştır (Tuathail, 1996, s. 5).

Eleştirel jeopolitiğin bir diğer öncüsü John Agnew’e (2003, s. 6) göre, klasik/tarihsel jeopolitik anlayışlar, belirli bir düşünceye yakın yazarlarca ortaya atılmış ve gerçeği bulduklarına dair içi boş iddialar barındırmaktadır. Eleştirel jeopolitik böyle bir iddiası olmaması nedeniyle diğerlerinden farklılaşmaktadır. “Eleştirel jeopolitik yazar için gerçekten önemli olan görev, siyaset ve coğrafyaya ilişkin genellikle iyi tanımlanmamış varsayımları ve anlayışları tekrarlamaktan ziyade dünya siyasetine ilişkin teorileri yorumlamaktır.” (Dodds, 2005, s. 29). Eleştirel jeopolitik, incelediği alana ilk olarak bu şekilde katkı sağlarken, ikinci olarak “Dünya siyasetinin teorisi ve pratiğinde gücün nasıl işlendiğine dair daha bilinçli bir biçimde jeopolitiğin yeniden formüle edilmesi” (Havercroft ve Duvall, 2009, s. 51) şeklinde bir katkı sağlamaktadır.

Eleştirel jeopolitik çalışmaları dahilinde, uzayın doğrudan konu edildiği öncü çalışmalardan bir tanesi Fraser MacDonald tarafından ortaya konulmuştur. MacDonald (2007) savlarını detaylandığı ilgili çalışmasında, dünyanın çevresi olarak uzayın askeri strateji, uydu gözetimi ve diğer uzay teknolojisi uygulamaları vasıtasıyla inşa edilen bir

kullanım alanı halinde dönüştüğünü ifade etmektedir. Özellikle, Dolman'ın realist bakış açısının “uzayda ABD hegemonyasına hizmet eden bir strateji ürettiği” yönündeki iddiasını vurgulamaktadır. Çünkü, uzay jeopolitiğinin yeni bir hegemonya alanı olarak görüldüğünü vurgulama çabasıdır. Bu bilgiler ışığında eleştirel jeopolitik, uzay jeopolitiğine yönelik fikirlerin de *verili gerçekler* ve *güç yaratma işleyişi* gibi önermelerin ötesinde ele alınması gerektiğini işaret etmektedir.

Meta-Jeopolitik (Meta-Geopolitics) kavramını ortaya koyan Al-Rodhan'e (2012, 14-16, s. 19) göre, bu aşamaya kadar ele alınan jeopolitik yaklaşımların ortak dezavantajları yeryüzüne bağlı varsayımları ve bu varsayımlarını uzaya uygulamaya çalışmalarıdır. Bu durum, uzaya temas edildiğinden itibaren gerçekleşen değişiklikleri açıklayabilmek için yetersizdir. Meta-Jeopolitik, klasik ve eleştirel yaklaşımlara ek olarak devlet kapasitelerini içermektedir. Devlet kapasiteleri yedi farklı güç alanını kapsamaktadır. Al-Rodhan bu yedi güç kapasitesini “sosyal ve sağlık konuları”, “iç politika”, “ekonomi”, “çevre”, “bilim ve insan potansiyeli”, “askeri meseleler ve güvenlik konuları” ve “uluslararası diplomasi” şeklinde sıralamaktadır. Uzay çalışmalarında bu olguların hesaba katılması yoluyla gerçekleşecek çok boyutlu analizler, barışa yönelik tehditleri önceden tespit edebilecek ve onları bertaraf edebilecektir.

Sonuçta, uzay jeopolitiği ve teorik bakış açıları incelendiğinde, uzayın deniz, kara ve hava gibi bir hakimiyet alanı olarak görüldüğü realist yaklaşımın yanı sıra iş birliğini ön planda tutan liberal bakış açısı ortaya konulmuştur. Eleştirel jeopolitik ise bu iki yaklaşımı verili gerçekler üzerine jeopolitik çıkarımlarda bulundukları gerekçesiyle eleştirmektedir. Özellikle, realist bakış açısının ABD'nin stratejik çıkarları çerçevesinde hakim güç olabilmesi için stratejik çerçeve çizdiği üzerinde durulmaktadır. Ancak, eleştirel jeopolitik eleştirel ve yorumlayıcı bir temel üzerine kurulduğu için alternatif üretmekten uzaktır. Klasik yaklaşımlara alternatif olarak, meta-jeopolitik yaklaşım ortaya konulmuştur. Bu yaklaşım ile uzay çalışmalarına yönelik çok boyutlu bir analiz önerilmekte olup bu şekilde barışa yönelik tehditlerin bertaraf edileceği savunulmaktadır. Bu bilgiler toplamında, uzay sahasına yönelik stratejik yaklaşımların niteliksel ve niceliksel anlamda yetersiz oldukları açıktır. Ayrıca, uzay sahasının klasik jeopolitik yaklaşımların aksine bir hakimiyet alanı olarak değil, fakat insanlığın tamamına ve barışa

hizmet edecek bir stratejik alan olarak incelenmesi uluslararası güvenlik açısından kıymetlidir.

3.2.3 Ulusal güvenlik ve savunma

Uzay faaliyetlerini güvenlik kapsamında incelerken detaylandırılması gereken konulardan bir tanesi ulusal güvenlik ve savunmada uzay faaliyetlerinin rolüdür. Bu rolün açıklanabilmesi için ise öncelikle *güvenlik*, *ulusal güvenlik* ve *savunma* kavramlarını genel hatlarıyla açıklamak yerinde olacaktır. Güvenliği klasik biçimde tanımlayacak olursak, *her türlü tehlike ve tehlike tehdidinden özgür olunması* açıklayıcıdır. Ancak bu tanımlama *yüzeysel* olmakla birlikte, kapsayıcıdır. Çünkü, güvenlik kavramı derinleştikçe öznelleşmektedir. Örneğin; ulusal güvenlik, devletler tarafından öznelleştirilmiş bir güvenlik anlayışıdır.

Lee H. Hamilton'a (1985, s. 261) göre; ulusal güvenliği tanımlayabilmek için ulusal çıkarları tanımlamak gerekmektedir. Ulusal çıkarlar, temel değerlerin ve devlet bekasını koruyacak şekilde ortaya konulmalıdır. Bu süreci, dış politika oluşturma sürecinin temeli olarak düşünmek gerekmektedir. Dolayısıyla, ulusal güvenlik askeri gücün yanında siyasi, ekonomik ve diplomatik boyutlara da sahip bir anlayış biçimidir. Yalnızca askeri açıdan bakmak ulusal güvenlik açısından eksik bir bakış açısını doğurmaktadır. Bu durumda, Hamilton'un bakış açısıyla ulusal güvenliğin, *aktörün çıkarlarına göre düzenlenmiş çok boyutlu güvenlik anlayışı* olduğu görülmektedir.

Fikret Birdişi'nin (2019, s. 43-46) ulusal güvenlik açıklamasında, ulusal güvenliğin neredeyse tüm devletler tarafından içselleştirildiği ve kendilerine özgü unsurlar taşıdığı belirtilmektedir. Bu nedenle, ulusal güvenlik bir politika konusu olup ulusal güvenlik politikaları kimi ortak özellikler sergilemektedir. Her devletin kendi özgü çıkar ve tehdit tanımlarının olması, devletlerin ulusal güvenlik politikalarını kamuya açıklamalarının bir zorunluluk olmaması ancak ulusal güvenlik politikalarına yönelik belirli prensipler açıklansa da uygulamaların gizli tutulabilmesi bahsi geçen özelliklerden bazılarıdır. Bunlara ek olarak; ulusal güvenlik politikası farklı değişkenlere sahip olması nedeniyle muğlak bir yapıya sahip olabilmektedir. Ayrıca, ulusal güvenlik politikalarının temelinde *siyasal kültür* ve *stratejik kültür* yatmaktadır. Siyasal kültür, toplumların tecrübeleriyle oluşan ve eylemlerine yön veren bilinçaltı düşüncelerdir. Stratejik kültür ise siyasal kültürün dış politikada uygulanma durumudur.

Columba Peoples, uzayın giderek daha fazla güvenlikleştirilmesi konusunu incelediği çalışmasında, ulusal güvenlik ve uzay çalışmaları ilişkisini şu sözlerle açıklamaktadır: “Uzay politikası, uzayı ulusal güvenlik ve hayatta kalma açısından çeşitli şekillerde hayati öneme sahip olarak tanımlayan ‘güvenlikçi hamlelerin’ hızla yaygınlaştığı alanlardan biridir.” (2010, s. 206). Bir başka ifadeyle; uzayın, hayatta kalmaya yönelik çıkarların gerçekleşmesi yönündeki çabalarla şekillenen ulusal güvenlik açısından oldukça önemli bir alan olduğu belirtilmektedir. Radosław Bielawski (2019, s. 1) ise konuyla ilgili çalışmasında uzayı, “ulusal güvenlik açısından yeni bir tehdit kategorisi” olarak değerlendirmektedir. Bielawski’nin uzayı salt askeri açıdan değerlendirmedeği çalışmasında, temel argüman uzayın teknolojik gelişmelere bağlı olarak ulusal güvenlik açısından fırsatlar sunduğu kadar tehditler de oluşturduğudur.

Ulusal güvenlik ve savunma politikaları, ABD’nin 18 Ekim 1947’de kabul edilen Ulusal Güvenlik Yasası (National Security Act)³⁰ gündeme gelmiş ve zamanla diğer devletlere yayılmıştır (Birdişi, 2019, s. 40). Bu aşamada, önce ABD’nin sonrasında ise Türkiye’nin güncel ulusal güvenlik ve savunma politikalarında uzaya nasıl yer verildiğine değinmek konunun açıklanması açısından önemlidir. ABD’nin Ekim 2022 tarihli Ulusal Güvenlik Stratejisi’ne (National Security Strategy, 2022, s. 45) göre; ABD’nin uzaydaki çıkarları korunması, silahlanma yarışından kaçınılması ve uzay ortamının sorumlu bir şekilde yönetilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda; ABD’nin uzaydaki “lider” konumu korunacak, alanın sürdürülebilirliğini, istikrarını ve güvenliğini sağlamak için uluslararası toplumla birlikte çalışılacaktır. ABD, uzay yönetişiminin güncellenmesi, uzay trafiğinin koordine edilmesi ve silah kontrolü için planlama yapılması konusunda öncülük etmelidir. Müttefikleriyle ve ortaklarıyla birlikte çalışarak, ABD’nin ticari uzay sektörünün uluslararası alanda rekabet etmesini sağlayacak politikalar geliştirilmelidir. Ulusal güvenlik işlevi bulunan uzay sistemlerinin dayanıklılığı arttırılmalıdır.

Türkiye’de ulusal güvenlik konuları, ABD’nin uygulamasından farklı olarak ulusal güvenlik strateji belgesi olarak yayınlanmamaktadır. T. C. Cumhurbaşkanlığı Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği’ne (MGKGS) göre, 15 Temmuz 2018 tarihli ve 6 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Milli Güvenlik Kurulu (MGK) ve MGKGS

³⁰Bahsi geçen belge için bkz. (National Security Act-1947).

yeniden teşkilatlandırılmıştır (MGKGS, 2018a). Dolayısıyla, ulusal güvenlik ve savunma konularına ilişkin konular Cumhurbaşkanı'nın başkanlığını yaptığı kurul tarafından yönetilmektedir. MGKGS, kurulun işlerini yürütmekten ve “Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi” hazırlık çalışmalarından sorumludur (MGKGS, 2018a). Ancak, araştırma esnasında bu belgelerin kamuoyu ile paylaşılmadığı belirlenmiştir. Ayrıca, güncel verilere ulaşmak için 2022 yılına ait toplantılardan sonra yapılan basın açıklamaları incelenmiş fakat “uzay” ile ilişkili herhangi bir konuya değinilmediği tespit edilmiştir (MGKGS, 2018b).

24 Mayıs 2022’de T. C. Resmi Gazete’de yayınlanan Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ile Milli Uzay Programı Strateji Belgesi’nin Türkiye Uzay Ajansı (TUA) tarafından yayınlanacağı kamuoyu ile paylaşılmıştır. Ayrıca bu genelgede, uzaydan birçok konuda faydalanmanın Türkiye açısından büyük önem arz ettiği belirtilmektedir (T.C. Resmi Gazete, 2022). Bu nedenle, Türkiye’nin ulusal güvenlik ve savunma politikalarında uzay faaliyetlerinin yerini ve önemi anlayabilmek için bahsi geçen belgenin incelenmesi gerekmektedir. “Milli Uzay Programı Strateji Belgesi: 2022-2030” başlığıyla yayınlanan belgeye (TUA MUP Strateji Belgesi, 2022) göre Türkiye’nin uzay faaliyetlerinin belirli hedefleri bulunmaktadır. “Uzaya erişim ve uzayın kullanımında bağımsızlığın güvenceye alınması, uzay ekosisteminin güçlendirilmesi, uzayın toplum yararına kullanılması imkanlarının geliştirilmesi, küresel uzay pazarından ülkemizin giderek daha fazla pay alması, uzayın barışçıl amaçlarla kullanımını destekleyen uluslararası iş birliği imkanlarının geliştirilmesi ülkemizin öncelikli hedefleri arasındadır.” (TUA MUP Strateji Belgesi, 2022, s. 17).

Sonuçta, ulusal güvenlik ve savunma konusu gerek kavramsal yönden gerekse uygulama yönünden öznelliği nedeniyle muğlaklık içerse de belirli çerçeveye sahip olduğu görülmektedir. Ulusal güvenlik ve savunma kapsamında uzay faaliyetlerinin, faaliyetin öznesi açısından “ulusal güvenliği savunmak için önem arz eden bir faaliyet alanı” olarak algılandığı açıktır. Birçok değişkene bağlı olması nedeniyle, amaçlar benzer olsa da stratejilerin farklı olduğu anlaşılmaktadır. ABD ve Türkiye örnekleri, bu durumu açıklayıcı niteliktedir. Diğer taraftan, ABD, Türkiye ya da başka herhangi bir aktörün ulusal güvenlik ve savunma politikalarında uzay faaliyetlerine yer vermemeleri

durumunda dahi ilgili konuda uzay faaliyetlerinin önemli olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

3.3 Uzay, Güvenlik ve Örgütlenme

Teori ve güvenlik konularından sonra uzay faaliyetlerinin değerlendirilmesi gereken bir diğer konu örgütlenmedir. Örgütlenme kavramı, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanlarının olduğu kadar yönetim bilimi ya da kamu yönetimi alanlarının da önemli bir çalışma konusudur. Dolayısıyla, örgütlenmelerin açıklanacağı bu aşamada bahsi geçen alanlardan ortak biçimde faydalanmak elzemdir.

Ahmet Hamdi Aydın (2011), örgütlenmeyi yönetim bilimi açısından ele aldığı çalışmasında belirli bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Örgüt ve örgütlenme kavramlarını inceleyen Aydın'a (2011, s. 50) göre, "örgüt, kısaca belirli bir amacı gerçekleştirmeye çalışan ve ayrı parçalardan oluşan bir sistem olarak tanımlanabilir.". Diğer yandan, "yönetimin önemli ve temel fonksiyonlarından olan örgütlenme, bir kuruluşun amaçlarının gerçekleştirilmesi için gerekli olan yer, araç-gereç ve personelin sağlanması, bunların belirli bir sistem dahilinde bir araya getirilmesi ve kişiler ile birimler arasında görev ve yetki dağılımının yapılması olarak tanımlanabilir.".

İyi ya da *faydalı* bir örgütlenmenin hangi özelliklere sahip olması gerektiğiyle ilgili olarak da Aydın'ın incelemesinde yer alan sözlerinden faydalanılmalıdır.

"İyi bir örgütlenme, görev, yetki ve sorumlulukların sağlıklı bir şekilde dağıtılmasını; bu yetki ve sorumlulukların sınırlarının çizilmesini, kimin kimden emir alıp kime vereceğinin belirlenmesini; örgütün yapısını oluşturan tüm unsurların örgütün amaçları doğrultusunda çalışmasını ve sosyo-ekonomik ve teknik gelişmelerin yakından izlenip ona göre örgüte yeni bir yön verilmesini sağlar.

Örgütlenme şeklinin bu yararı sağlayabilmesi için örgüt kurulmadan önce (örgütün amacı, süresi, yeri vs. gibi) ve kurulduktan sonra (politikası, personel ve diğer kaynakların temini vs. gibi) bazı konuların dikkate alınması gerekir." (Aydın, 2011, s. 52).

Uluslararası ilişkiler açısından ise örgütlenme, çok boyutlu bir yapılanmayı tarif etmektedir. En genel haliyle "uluslararası örgütler" olarak kavramsallaştırılan yapıların ortaya çıkış nedenleri farklılık gösterebilmektedir. Uluslararası örgütlerin neden ortaya çıktığı sorusunu inceleyen Çakmak'a (2018, s. 455) göre, "Bunun en temel nedeni, tek başına devletlerin, kendilerinin oluşturdukları uluslararası sistemin bazı ihtiyaçlarına

cevap veremiyor hale gelmesidir.”. Dolayısıyla, uluslararası örgütlenmeler herhangi bir ihtiyacın giderilmesini ve bu sürecin düzenlenmesini sağlayan aktörlerdir. Bu aktörler uluslararası siyasete etki edebilmektedir. Ayrıca, devletler tarafından oluşturulan uluslararası örgütlenmeler, devletlere ek olarak uluslararası hukukun öznelere olabilmektedir. Bir başka ifadeyle, “Prensip olarak uluslararası örgütlerin objektif uluslararası hukuki kişiliğe sahip olabileceği günümüzde artık çok yerleşik bir görüştür.” (Shaw, 2018, s. 197-198). Ancak bu özne olma halinin gerçekleşmesi, uluslararası örgütlenmenin antlaşma ya da sözleşme ile kurulması sonucunda mümkün olabilmektedir. Buna ek olarak; uluslararası hukuk tarafından yönetilmesi, ona tabi olması gerekmektedir.

Sonuçta, örgütlenme hem yönetim bilimi hem de uluslararası ilişkiler açısından belirli amaçların gerçekleştirilmesi için kurulmuş yapılar olarak ele alınmaktadır. İçinde bulunan sisteme yapısal ve işlevsel katkı sağlama temelinde belirli ihtiyaçlar sonucunda ortaya çıkmaktadır. Uluslararası örgütlenmelerin, gerekli koşulların yerine getirilmesi halinde, yalnızca bir aktör değil fakat uluslararası hukukun öznesi olabildikleri görülmektedir. Örgütlenmeler birçok açıdan tasnif edilebilecek olsa da uzay çalışmaları kapsamında küresel, bölgesel ve ulusal örgütlenmeler şeklinde bir inceleme uygun görülmüştür. İnceleme esnasında örgütlerin kurumsal yapısına, faaliyetlerine, başarılarına ve projelerine yer verilmektedir.

3.3.1 Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü: ICAO

Şikago Konvansiyonu’yla getirilen düzenlemelerin bir gereği olarak, 1945 yılında Geçici Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (Provisional International Civil Aviation Organization) kurulmuştur. Örgüt, 1947 yılında geçici statüden çıkıp sürekli statüye sahip olmuştur. Örgütün ismi bu tarihten itibaren Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (International Civil Aviation Organization: ICAO) olarak değişmiştir (ICAO, t.y.a). Günümüzde BM’ye bağlı bir uzmanlık ajansı olan ICAO, 2. Dünya Savaşı sonrasında faaliyete geçen ilk BM örgütlerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Sand, Lyon ve Pratt, 1960b, s. 131). ICAO’nun merkezi Montreal/Kanada’da olup “diplomatik topluluklar” (diplomatic bodies) olarak adlandırılan üç sütunlu bir örgüt yapısına sahiptir. Örgütün üç sütununu oluşturan organlar ise meclis, konsey ve genel sekreterliktir. Örgüt

bu haliyle, Şikago Konvansiyonu düzenlemelerinin 43. maddesinde belirtilen yapıya uygun şekilde faaliyet göstermektedir.

Günümüzde 193 üyeye sahip meclis, ICAO'ya üye devletlerin temsilcilerinden oluşmakta ve üç yılda bir defadan az olmamak üzere bir araya gelmektedir. Meclisin olağanüstü toplantı yapabilmesi için konseyin çağrıda bulunması ya da üye devletlerin toplam sayısının en az beşte birinin olağanüstü toplantı talebinin olması gerekmektedir. Meclisin temel yetki ve görevleri; konsey raporlarını inceleyerek uygun önlemler almak, kendisine bildirilen konuları karara bağlamak, konseye verilecek ya da alınacak yetkilere karar vermek gibi faaliyetlerden oluşmaktadır. Bu faaliyetlerin konusu ise teknik, idari, ekonomik veya hukuki meseleleri kapsayabilmektedir (ICAO, t.y.c). ICAO'nun bir diğer organı olan konsey, üç yıllık süreyle seçilen ve meclise karşı sorumlu tutulan 36 üye devletten oluşmaktadır. Konsey raporları meclise sunmakta, meclisin talimatlarını yerine getirmekte, meclisi toplayabilmekte ve Şikago Konvansiyonu düzenlemelerinin getirdiği sorumlulukları ICAO adına yürütebilmektedir. Ayrıca ICAO Genel Sekreteri, Konsey tarafından atanmaktadır. Bunlara ek olarak; üye devletler arasındaki uzlaşmazlıklar, uluslararası hava trafiğinin düzeni ve hava konusundaki uluslararası standartların geliştirilmesi gibi konular da yine konseyin faaliyetleri arasındadır. Hava konusundaki herhangi bir güvenlik meselesi başta konsey olmak üzere ICAO'nun faaliyet alanları arasında önemli bir yer edinmiştir (ICAO, t.y.ç). Genel sekreterlik, ICAO'nun üçüncü organı olup beş ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler hava seyrüsefer bürosu, hava taşımacılığı bürosu, teknik iş birliği bürosu, hukuki ve dış işler bürosu ve son olarak yönetim ve hizmetler bürosudur. Genel sekreterlik konseye karşı sorumludur. Bu bağlamda; ICAO genel sekreteri, sivil havacılık konusunda uzman uluslararası personele liderlik ederken aynı zamanda örgütün icraatlarıyla ilgili olarak konseyin kararlarını uygulamakla yükümlüdür (ICAO, t.y.d).

ICAO'nun tarihsel gelişimi ve örgütlenme yapısının yanında, bu örgütün ne gibi amaçlarla hareket ettiği konusu önem arz etmektedir. Örgütün amaçlarını güvenliğin sağlanması, devletler arası ilişkilerin düzenlenmesi ve teknik gelişimin sürekliliği şeklinde üç ana madde ile özetlemek mümkündür (Erdem Burger, 2020, s. 104). Örgütün güvenlik boyutu taşıyan genel amaçları; uluslararası sivil havacılığın düzenli ve güvenli bir şekilde gelişmesini sağlamak, hava taşıtlarının barışçıl amaçlarla kullanımını teşvik

etmek, güvenli ve verimli hava taşımacılığı ihtiyacını giderebilmek ve uluslararası hava trafiğinde uçuş güvenliği için gerekli düzenlemeleri yapmak gibi temel konulardan oluşmaktadır. Ayrıca, devletler arasında hava ile ilgili konularda ilişki düzenini belirleyecek genel amaçlara da sahiptir. Bu amaçlar devletlerin hava ile ilgili konularda haklarını sağlamak ve savunmak, havayolu işletmeleri kapsamında devletlere eşit imkanlar sunmak ve devletler arasında ayrımcılığı önlemekle ilgilidir. Hava yollarının, havaalanlarının ve hava seyrüsefer tesislerinin gelişimi gibi meseleler ise teknik gelişimin sürekliliğine dair amaçlar arasında yer almaktadır.

Örgütün genel amaçları çerçevesinde belirli dönemler için stratejik amaçlar belirlediği bilinmektedir. 2030 yılına kadar gerçekleşmesi için ortaya konulan stratejik amaçlar beş ana madde ile açıklanmaktadır. Bunlardan ilki havacılık faaliyetlerinde asayiş ile ilgili olup devletlerin düzenleyici gözetim yeteneklerinin geliştirilmesini kapsamaktadır. İkincisi, hava seyrüsefer kapasitesinin ve verimliliğinin artırılması için yeni prosedürlerin ortaya konulmasıyla ilgilidir. Üçüncüsü, güvenliğin sağlanması ve kolaylaştırılması yönündeki adımlarda ICAO'ya duyulan ihtiyaca yanıt vermektir. Hava sınırına dair güvenlik konuları bu madde altında değerlendirilmektedir. Dördüncüsü, sağlam ve ekonomik olarak uygulanabilir bir sivil havacılık sistemine yönelik destekleyici faaliyetleri hayata geçirebilmektir. Son stratejik amaç ise BM çevre koruma politikaları kapsamında çevresel güvenlik politikalarının geliştirilmesine liderlik edilmesi ve uygulanmasıdır (ICAO, t.y.e).

ICAO'nun kuruluş süreci, örgütsel yapısı, genel amaçları ve dönemsel stratejik amaçları incelendiğinde, temelde hava güvenliğinin sağlanmasına yönelik faaliyetlerde bulunan bir örgütlenme olduğu anlaşılmaktadır. ICAO, hava güvenliğinin sağlanmasıyla ilgili süreci üç farklı çalışma alanı üzerinden gerçekleştirmektedir. Bunlardan ilki teknik konular üzerinden güvenlik içeren uygulamaların düzenlenmesidir. Bir diğeri, hava trafiğiyle ilgili güvenli uçuşun ve asayişin tesis edilmesiyle ilgilidir. Sonuncusu ise devletler arasında meydana gelebilecek anlaşmazlıkları bertaraf etmeye odaklı faaliyetlerin yürütülmesidir.

ICAO'nun uluslararası bir kurum olarak özünde, güvenliğin sağlanması amacıyla iş birliğine ihtiyaç duyan devletlerce inşa edilmiş uluslararası toplumunun örgütlenme yönünü gösteren bir yapılanma olduğunu belirtmek mümkündür. Bu durum, ICAO'nun

küresel bir örgütlenme modeli olarak uluslararası hukuk, güvenlik ve örgütlenme açısından detaylı bir biçimde incelenebileceğinin göstergesidir. Böylelikle, çalışmanın konusu kapsamında küresel bir örgütlenme modelinin ihtiyaçlara cevap verme noktasında yetkin ve/veya eksik olduğu durumlar tespit edilebilir.

Öncelikle, yukarıda değinildiği üzere, bir aktörün uluslararası hukuk açısından kişilik vasfı taşıyan bir özne olabilmesi için kimi özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu özelliklerin başında, uluslararası hukukun temel öznelerinden devletler tarafından kurulmuş olması gelmektedir (Shaw, 2018, s. 197-198, 941-976). Kurulma işlemi devletler arasında yapılan antlaşmalarla gerçekleştiği takdirde, bir örgütlenmenin uluslararası hukukta kişilik vasfını taşıması için bir diğer özelliği taşıdığı görülmektedir (Çakmak, 2018, s. 453-454). Böylece örgütlenme uluslararası hukuk düzeninin bir parçası olmaktadır. Bahsi geçen özelliklere sahip olunması halinde bir örgütlenme uluslararası örgüt ya da hükümetler-arası örgüt olarak uluslararası hukukta siyasi varlık gösterebilmektedir. ICAO, devletler tarafından kurulmuş olması, Şikago Konvansiyonu ile ortaya çıkan bir uluslararası hukuk metnine sahip olması ve bunların sonucunda uluslararası hukuk düzeninin bir parçası halini almıştır. Bu nedenle, uluslararası hukukta kişilik vasfı taşıyan uluslararası örgüt ya da hükümetler-arası örgüt olarak tanımlanmaktadır.

Bir uluslararası örgüt olarak ICAO, yetki, işlev ve coğrafi alan bakımından küresel olma özelliği taşımaktadır. Öncelikle, 2023 yılı itibarıyla 193 devletin üye olduğu bir örgütlenme olması, temsiliyet açısından küresel olduğunun ispatı niteliğindedir. Çakmak (2014a, s. 3), uluslararası hukuku uluslararası ilişkiler açısından açıklarken, devletlerin istisna durumlar dışında uluslararası hukuka riayet etmelerinin bir kural olduğunu vurgulamaktadır. Bir başka ifadeyle; uluslararası ilişkilerde uluslararası hukuka uyulmayan durumlar oldukça sınırlıyken, uluslararası hukuk istisnalar dışında işlevini yerine getirmektedir. İhlaller, büyük yıkımlara yol açan savaflara neden olabildiği gibi görece daha hafif sonuçları da bulunabilir. Fakat, uluslararası ortamda genel olarak bir düzen bulunmaktadır. Diplomatik görüşmeler, ekonomik ilişkiler, ortak alanların kullanımı, çevresel mücadeleler, düzenli veya düzensiz göç hareketleri ve hatta savaş esnasında uygulanan kurallar uluslararası hukukun bir parçasıdır. ICAO ise bu düzen içerisinde havacılığa dair hemen her şeyin uluslararası hukuki muhatabı konumundadır. Örneğin;

hemen her an dünyanın herhangi iki noktası arasında faaliyet gösteren hava araçları tüm yönleriyle ICAO'nun sağladığı uluslararası hukuk düzeni içinde faaliyet göstermektedir. Devletler, kendilerinin kurdukları ve/veya taraf oldukları sözleşmenin bir gereği olarak ICAO'nun düzenlemelerine uymakla yükümlüdür. Bu özellikleri nedeniyle, ICAO küresel bir uluslararası örgüttür.

Devletler neden böyle bir örgütlenmeye ihtiyaç duymaktadır? Devletlerin en temel kaygıları güvenlidir. Bu nedenle, kendilerine güven tesis edeceklerine kanaat getirdikleri her türlü davranışı sergileyebilmektedirler. Anarşik ortamda hükümetler-arası örgütlenmeler, devletlerin görece birbirlerine karşı şüphelerini azaltma ve uyum içinde hareket etme imkanı sağlamaktadır. Bu yönüyle devletler bir düzen oluşturma eğilimindedir. Bull (2002, s. 122-156, 134-135), uluslararası düzen için gerekli unsurlar arasında uluslararası hukuka yer vermektedir. Uluslararası hukukun neden önemli olduğunu açıklarken ise örgütlenmelerin tanımlanması, aktörler arasında temel ortaklık kurallarının ortaya konulması ve uluslararası toplum bağlamında kurallara uyumun sağlanması gibi işlevlere dikkat çekmektedir. Sonuçta, devletlerin kendi açılarından güvenli bir ortam ve düzen elde etmek için örgütlenme yoluna gittiklerini belirtmek yanlış olmayacaktır.

ICAO incelendiğinde, ortaya çıkma nedenin genel eğilimden farklı olmadığı görülmektedir. Bir başka ifadeyle; devletlerin uluslararası alanda güvenliği tesis etme, egemenlik alanlarını güvende tutma ve hava trafiğinin güvenli bir düzen içinde seyretmesi ihtiyacının bu örgütlenmeyi ortaya çıkardığını belirtmek mümkündür. Ancak, Bull tarafından ortaya konulan uluslararası toplum kavramı (2002, s. 22-50), ICAO ile ortaya çıkan uluslararası toplumu karşılamakta eksik kalmaktadır. Öncelikle, Bull'un uluslararası toplumu küresel değildir. Fakat, ICAO ile küresel bir uluslararası toplumdan bahsetmek mümkündür. Buna ek olarak; Bull'un uluslararası toplumunda beklenen özellik, toplumu oluşturanların ortak değerlere sahip olmasıdır. Bundan farklı biçimde ICAO, dünya üzerindeki birçok farklı değerleri olmasına rağmen ortak sorun ya da ihtiyaç etrafında birleşmektedir. Çakmak'ın (2014a, s. 13) tanımıyla, uluslararası hukuk açısından uluslararası toplumu, kimi açılardan hala belirsiz görünen ve ulus olarak adlandırılan siyasal varlıklardan ve bunların etkileşiminden meydana gelen bir bütün olarak değerlendirdiğimiz takdirde daha geniş bir anlam ifade etmektedir. Bu durumda

ise ICAO'nun, Bull'un uluslararası toplum fikrinde tarif edilenden çok daha geniş bir uluslararası toplumu temsil ettiğini belirtmek mümkündür.

Örgütlenme, üç ana gelenek açısından ve pragmatik açıdan ne anlam ifade etmektedir? Bir hükümetler-arası küresel örgütlenme olarak ICAO, hangi çerçevede açıklanabilir? Hobbes (2019, s. 119-122), barışın sağlanması için *ortak şeylerin eşit olarak kullanılması* konusunda *bölünebilir* durumda olan bir şeyin ortakların sayısı ile doğru orantılı bir biçimde paylaşılması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca *karşılıklı uyum veya nezaket* gerekliliğine dikkat çekmektedir. ICAO, havacılık faaliyetlerinin gelişmesiyle birlikte devletlerin ortak şeyleri eşit olarak kullanabilmesi için yetkili küresel bir örgütlenmedir. Ancak Hobbes, karşılıklı uyum veya nezaketi salık verse de bunun nasıl sağlanabileceğine dair realist bakışın varsayımları, tavsiyenin içeriğine uygun değildir. Realist açıdan uluslararası sistem anarşik olup, güç unsurları devreye girmektedir. Uluslararası örgütler, etkisiz yapılar olarak görülmekte ve otoriteleri sorgulanmaktadır (Heywood, 2013, s. 515). Herhangi bir anda, dünyanın birçok noktasında havacılık konusundaki faaliyetlerin, istisna haller dışında, bir düzen içinde ilerlemesi bu fikri çürütmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda, ICAO'nun havacılık faaliyetlerini egemen eşit biçimde düzenlemesi Hobbes'ın fikirleriyle açıklanabilirken, anarşik ortamda karşılıklı uyum veya nezaketi sağlayıcı rolünü bu çerçevede açıklamak mümkün değildir.

Grotius'un, anarşik ortamın düzenleyicisi olarak hukuku işaret etmesi bu noktada önem kazanmaktadır. Grotius (2005a, s. 136), aralarında hukuk ilişkisi olan aktörlere eşitlik atfetmektedir. Anarşik uluslararası ortamda devletler herhangi bir konu hakkında eşit haklara sahip olduklarını hukuki çerçevede garanti altına almış olmaktadır. Bu durum anarşik ortamı bozmamakla birlikte, anarşik ortamın yarattığı güvensiz ortamı görece güvenli hale getirmektedir. Devletlerin neden bir örgütlenme yoluna gittiklerine dair Grotius'un fikri, bireyler gibi devletlerin de sosyal varlıklar olduğudur (Yurdusev, 2019, s. 49). Bu fikir, uluslararası toplum fikrinin temelini oluşturmaktadır. Uluslararası toplum ise ihtiyaçların karşılıklılığı nedeniyle oluşmaktadır (Yurdusev, 2019, s. 49).

Grotius'un siyaset felsefesinde temel düşünce rasyonelliktir. Rasyonellik, çıkarların üst seviyeye çıkarılmasına yönelik bir çabayı tarif etmekte olup rasyonel aktör bu hedefe uygun araçları değerlendirebilme kapasitesine sahip aktördür (Doğan, 2012, s.

87). Bu düşüncede, devletlerin rasyonel aktör oldukları varsayılmaktadır. İş birliğinin, devletler açısından rasyonel bir davranış olduğu kabul edilmekteyken iş birliği için geliştirilen örgütlenmenin hem güven sağlayıcı hem de mutlak kazancı önceleyen bir girişim olduğu üzerinde durulmaktadır (Heywood, 2013, s. 515).

ICAO'nun yapı ve faaliyet olarak Grotiusçu düşünceyle birçok konuda örtüştüğü açıktır. Öncelikle, uluslararası hukuk çerçevesinde varlık gösteren bu örgütlenme, anarşik uluslararası ortamda havacılık faaliyetlerini düzenleyici konumdadır. Uluslararası hukuk çerçevesinde varlık göstermesi, egemen eşitliğin görece güvence altına alınmasını sağlamaktadır. Havacılık konusunda ihtiyaçların karşılıklılığı devletlerce görülmekte olup bu konuda bir uluslararası toplumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu fikir temelinde aktörler, havacılık faaliyetlerinin güvenli yürütülmesi ve mutlak kazanç sağlaması yönünde iş birliği yönünde davranış sergilemiştir. Grotius'un düşüncesi çerçevesinde ICAO'nun varlığı incelendiğinde, taraf devletlerin havacılık konusunda rasyonel aktör olduklarını, ICAO'nun ise rasyonel hedefleri gerçekleştirmek için bir araç olduğunu belirtmek mümkündür.

Immanuel Kant'ın düşünce sistemi üzerinden ICAO, iki ayrı noktaya dayandırılarak açıklanabilir. Bunlardan ilki, devletlerin egemenliği ile ilgilidir. İkincisi ise devletler federasyonu önerisine dayanmaktadır. Kant (2020, s. 35)'ın, ebedi barış fikrinin gerçekleşebilmesi için ortaya koyduğu ön maddelerden biri, herhangi bir devletin diğer herhangi bir devletin egemenlik alanına güç kullanarak müdahale etmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Buna ek olarak; ebedi barış fikrinin gerçekleşmesi için önerilen nihai maddeler arasında, “devletler hukuku hür devletlerden oluşmuş bir federasyona dayanmalıdır.” (Kant, 2020, s. 45) şeklinde koşul öne sürülmektedir.

ICAO, küresel hükümetler-arası bir örgütlenme olarak, Kant'ın işaret ettiği egemenlik alanlarına saygı duyulmasına hizmet etmektedir. Havacılık faaliyetlerinin devletlerin egemenlik alanlarına ayrılması, uluslararası koordinasyonun sağlanması, devletlerin birbirlerinin egemenlik haklarına uygun bir şekilde havacılık faaliyetlerini yürütmesi gibi birçok gelişme uluslararası hukuk çerçevesinde ICAO tarafından ortaya konulan düzenlemelerdir. Bu örgütlenme ile Kant (2020, s. 31-32)'ın ebedi barış için devletlere önerdiği şeffaflık ilkesi temelinde bir hava hukuku ortaya koymak mümkün olmuştur. Bu durum, devletlerin güvenlik tehditlerinden uzak bir biçimde havacılık

faaliyetleri yürütmesini sağlamaktadır. Ancak, günümüz uluslararası siyaset ortamında devletler hukukunun hür devletlerden oluşmuş bir federasyona dayandırılması fikri ICAO gibi küresel hükümetler-arası bir örgütlenmenin ötesindedir. Bunun en önemli sebebi, Kant'ın da ön maddeler arasında vurguladığı egemenlik meselesidir. Devletler, günümüzde egemenlik haklarından ancak sınırlı ölçüde feragat etmektedir. Kant'ın ebedi barış fikri için ortaya koyduğu ön maddeler ve nihai maddeleri aşama olarak düşündüğümüzde günümüz anlayışının henüz ön aşamada olduğunu belirtmek mümkündür. ICAO, Kant'ın küresellik anlayışına karşılık gelmekle birlikte konu olarak sınırlı kalmaktadır. Özetle, Kant'ın fikirleri açısından ICAO, ebedi barışa giden süreçte küresellik açısından örnek olabilecek bir örgütlenme iken bir sonraki aşamalar için de önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Küresel bir örgütlenme anlayışı ve bunun bir örneği olarak ICAO, pragmatizm yaklaşımıyla nasıl açıklanabilir? Anlam, araştırma, gerçek ve etik teorisi olarak ele alınması gereken pragmatizmin, zıt görüşler arasında dengeleyici yaklaşıma sahip olduğu yukarıda vurgulanmıştır. Anlamı kavramak, cismi hareket ettiren güç üzerinden, ona ne tepki vereceğimizi kestirebildiğimiz takdirde önem ifade etmektedir (James, 1975, s. 29'dan akt. Doğan, 2003, s. 84-85). “Devletleri bir küresel hükümetler-arası örgütlenmeye yönlendiren güç nedir ve devletler buna nasıl tepki vermiştir?” sorularına verilecek cevaplar anlamı kavramayı sağlayacaktır.

Pragmatik açıdan araştırmanın hedefi, bir kanaate ulaşmak kadar içinde bulunulan durumu da onarmaktır. “Devletler hangi kanaate ulaşarak içinde bulunulan durumu düzeltme yoluna gitmektedir?” sorusu, pragmatik açıdan bir başka önemli soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü pragmatik açıdan gerçek, kanaat ile ilişkilidir. Ulaşılan kanaatin gerçekliği, önemli bir unsurdur (Doğan, 2003, s. 88). Peirce'ye (1958a, s. 133) göre; gerçek, araştırma sonucunda, araştıran herkes tarafından ulaşılması ve kabul edilmesi kaçınılmaz olan görüştür. “Küresel bir örgütlenme için devletlerin ‘gerçek’ olarak kabul ettikleri durum nedir?” sorusuna verilecek cevap, devletlerin örgütlenme süreçlerini anlamlandırmak için bir başka önemli adımdır. Bu durum etik çerçevesinde de kıymetlidir. Çünkü birey odaklı pragmatizm, bireyi herhangi bir şekilde davranmaya zorlayan her türlü kuralı reddetmektedir (Doğan, 2003, s. 90). Devletler ele alındığında zorlamanın sonuçları daha vahim sonuçlar doğurabilmektedir. Ayrıca, pragmatizme

yönelik genel kanının aksine, etik açıdan salt çıkarıcı bir yaklaşıma karşı durulmaktadır. “Devletleri örgütlenme süreçlerinde herhangi bir şekilde davranmaya zorlayan herhangi bir kuraldan söz etmek mümkün müdür?” sorusu, örgütlenmelerin etik açıdan sorgulanmasını sağlayacaktır.

ICAO konusunda devletleri küresel hükümetler-arası bir örgütlenmeye yönlendiren gücü anlamak için ortaya çıktığı dönemin şartlarını hatırlamak gerekmektedir. 1900’lü yıllardan itibaren uçak kullanımı önemli bir ivme kazanırken, özellikle 2. Dünya Savaşı’nda hava araçlarının yıkıcı etkilerinin devletleri konuya ilişkin etkili bir düzenlemeye sevk ettiği görülmektedir. 1944’te ortaya konulan ve ICAO’nun hukuki temelini oluşturan Şikago Konvansiyonu işte böyle bir dönemin ürünüdür. Bir başka ifadeyle; devletlerin havacılık özelinde hissedilen güvenlik tehdidine karşı tepkisi, buradan gelecek tehlikeleri bertaraf etmek için iş birliği halinde bir hukuki düzenleme yoluna gitmek olmuştur.

Burada devletlerin ulaştığı kanaatin, “anarşik uluslararası ortamda iş birliği ile hukuki düzenlemelere gidilmemesi halinde güvenliğin bozulacağı” şeklinde geliştiği açıktır. Bu bakımdan, Grotius’un fikri çerçevesinde devletler anarşik ortamın içerdiği tehlikeli sonucu görmekle birlikte, egemenliklerinden taviz vermeden iş birliği ile ortaya konulan uluslararası hukuk düzenlemesinin güvenliği sağlayacağına kanaat getirmiştir. Düzenlemenin ortaya çıkışı ve uygulanışı devletlerin bu yöndeki ortak kanaatini açıklar niteliktedir. Ortaya çıktığı dönemden günümüze ICAO, anarşik uluslararası ortamın kabulüyle, egemenlik ve iş birliği ilkelerine uygun biçimde havacılık faaliyetlerinin gerçekleşmesine hizmet etmektedir. ICAO’nun hizmet ettiği amacın ve sağladığı faydanın pragmatik açıdan gerçekliği, günümüzde 193 üyeye sahip bir örgütlenme olmasıyla açıklanabilmektedir. Bu noktada, devletlerin *gerçek* anlayışlarının kesiştiği görülmektedir.

ICAO, devletlerin ortak kanaatlerinin bir ürünü olması sebebiyle ortaya çıkmıştır. Ortak sorunları gidermekte ve ortak ihtiyaçlara cevap vermektedir. Devletleri uluslararası hukuk çerçevesinde belirli kurallara uymaya zorlamaktadır. Ancak bu durum pragmatizm temelinde etik açıdan karşı çıkılan bir zorlamaya karşılık gelmemektedir. Devletler, ICAO gibi örgütlenmelerin dayanağı olan uluslararası hukuk metinlerinde rıza yoluyla yer almaktadır. Herhangi bir olumsuz halinde gerçekleştirilecek yaptırımları kabul ederek,

uyulacak kuralları önceden bilerek uluslararası hukukun tarafı olmaktadır. ICAO özelinde, devletleri zorlayıcı güç bu tür düzenlemelere taraf olup olmama noktasında kendi açılarından gerçekleştirdikleri fayda-maliyet analizinin bir sonucundan öte görünmemektedir. Bu davranış, Grotius'un fikirleri temelinde rasyonel aktörden beklenen davranıştan başka bir değildir.

Pragmatizmin ele alınan aşamaları çerçevesinde çıkarlarına göre hareket eden devletler, liberalist yaklaşım ile özdeşleşen *iş birliği* sonucuna ulaşmıştır. Pragmatik liberalizm düşüncesi bu noktada önem kazanmaktadır. Pragmatik liberalizm, sorunlar üzerinde başarısızlık olasılığını kabul etme veya yanılmazlık iddiasında bulunmamakla birlikte, çözüm üretme konusunda çeşitliliğe önem vermekte ve çözüme ulaşılması için ısrarcı bir tutum sergilemektedir (Hunter ve Milofsky, 2007, s. 160). Pragmatizm ile liberalizmin bir aradalığı uluslararası ilişkilerde aktörlerin hedeflerine ulaşması için bir yol haritası görevi görmektedir. Çünkü, liberalizm “teşvik edilmesi gereken değerler” pragmatizm ise “nasıl ilerlenmesi gerektiği” noktalarında bilince sahip olup birbirlerini tamamlamaktadırlar (Doğan, 2011, s. 85).

Liberalist açıdan önem arz eden iş birliği ve örgütlenme, ICAO özelinde geniş bir tabanda karşılık bulmuştur. Realist açıdan keskin bir öneme sahip egemenlik ile Kant'ın ortaya koyduğu ideal dünyanın gerekleri arasında görece dengeleyici bir rol oynamaktadır. ICAO, devletlerin egemenlik sınırlarına saygılı bir biçimde uluslararası havacılık faaliyetlerinin düzenlenmesini sağlamaktadır. Ancak realist bir bakışla rekabete dayalı bir düzen içinde değil, fakat iş birliği içinde gerçekleştirilmektedir. Diğer yandan, bu düzeyde bir düzenleme için devletlerin egemenlik devrinden ziyade eşitlik ve mütekabiliyet ilkeleri çerçevesinde faaliyet yürüttükleri görülmektedir. Dolayısıyla, ICAO örneğinde Grotius'un soyut fikirlerinin pragmatizm sürecinden geçerek somut bir hal aldığını belirtmek mümkündür.

Havacılık çalışmalarında gelişmiş bir örgütlenme modeli olan ICAO, uzay çalışmalarındaki rolü nedeniyle tartışılmaktadır. Konuyla ilgili tartışılan önemli nokta, uzay çalışmalarında ilerleme sağlanması için ICAO ile aynı yapıya sahip bir başka örgütlenmenin kurulması ya da çalışmaların ICAO çatısı altında yürütülmesiyle ilgilidir. Örneğin; uzay faaliyetlerinin artmasıyla doğru orantılı bir biçimde uzay trafiğinin sürekli güncellenerek düzenlenmesi gerekmektedir. BM'ye bağlı COPUOS, kanun yapma ve

yargı yetkisi olmamakla birlikte uzay trafiğinin düzenlenmesini tek başına gerçekleştirememektedir (Abeyratne, 2011, s. 51). Bunun en önemli iki nedeni, ICAO kadar gelişmiş bir örgütlenme olmayışı ve havacılık faaliyetleri ile uzay faaliyetleri arasında yakın ilişki bulunmasıdır. ICAO'nun uzay trafiğinin düzenlenmesi çalışmalarına katılımını destekleyen araştırmacılar (Jakhu ve Battacharya: 2002'den akt. Abeyratne, 2011, s. 51), uzay trafiğinin hava trafiğiyle uyumlu bir şekilde düzenlenmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Dolayısıyla, uzay faaliyetlerinin ICAO yapısı altında düzenlenmesinde bir sakınca görülmemektedir. Ayrıca, ICAO'nun uzay faaliyetlerindeki rolünü, uzay trafiği sorunlarını çözen bir düzenleyici ve arabulucu olarak kritik görmektedirler.

Uzay çalışmalarında BM bünyesinde yöneticilik görevlerinde bulunmuş Nandasiri Jasentuliyana, konuya ilişkin örgütlenmenin nasıl gelişmesi gerektiğini açıklarken ICAO'yu önemli bir örnek olarak sunmaktadır (Jasentuliyana, 1995, s. 349'dan akt. Abeyratne, 2011, s. 51-52; Jasentuliyana, 1999, s. 381-386'dan akt. Bal, 2013, s. 1513). Jasentuliyana, ICAO'yu örnek göstererek uzay ile havacılık çalışmalarını yürüten ayrı örgütlenmeler olması gerektiğini işaret etmektedir. Görüldüğü üzere, uzay çalışmalarına yönelik örgütlenmenin ICAO bünyesinde ya da ayrı bir yapı olarak ortaya çıkması konusundaki tartışma dahi ICAO'nun örgütsel önemini vurgular niteliktedir. Ancak, sürekli gelişmeye devam eden ve etkisi bakımından küresel ölçülere sahip uzay çalışmaları diğer birçok konu gibi uzmanlık gerektirmektedir. Bu nedenle, ICAO'nun örgütlenme yapısının örnek alınması ve iç içe geçmiş konularda uyumlu çalışılması halinde uzay çalışmalarında ayrı bir örgütlenmeye gidilmesi faydalı olacaktır. Bu önerinin temelinde, her şeyden önce hava ile uzay arasındaki ilişkinin doğası yatmaktadır. Hava-uzay ilişkisinde, birinin başladığı ya da bittiği yerde diğerinin başladığı ya da bittiği yönünde genel kabul, farklı çalışma alanları oldukları ve ayrı örgütlenmeleri gerektiği gerçeğini yansıtmaktadır.

Özetle, ICAO, Şikago Konvansiyonu'nun bir gereği olarak havacılık faaliyetlerinin düzenlenmesi için 1945'te temelleri atılmış, 1947'de bir uzmanlık ajansı niteliğiyle BM'ye dahil olmuş, günümüzde 193 üyeye sahip küresel bir örgütlenmedir. Kuruluş süreci, örgütlenme yapısı ve genel amaçları incelendiğinde odak noktasının güvenlik olduğu anlaşılmaktadır. Temelinde egemen devletlerce imzalanan bir

anlaşmanın olması, ICAO'yu bir hükümetler-arası örgüt olarak uluslararası hukukun öznesi yapmaktadır.

Teorik açıdan değerlendirildiğinde, ICAO yapılanmasında Hobbes'un özel önem atfettiği egemen devlet düşüncesine uygunluk görülse de devletler arasında örgütlenmenin kendisine karşı olumlu bir görüş mümkün bulunmamaktadır. Grotius, Hobbes ile benzer şekilde anarşik ortamın varlığını kabul etmekle birlikte ondan farklı olarak anarşik ortamda uluslararası hukuk ile düzenin sağlanabileceğini işaret etmektedir. Ayrıca iş birliği ve örgütlenmenin güvenlik sağlayıcı rolünü ön plana çıkarmaktadır. ICAO'nun, Grotius'un fikirleriyle bir tezat oluşturmadığı anlaşılmaktadır. Kant'ın ebedi barış düşüncesinde nihai durum her açıdan birbirine bağlı küresel bir yönetim modeline vurgu yapmaktadır. ICAO, küresellik açısından bu düşünceye uygunluk göstermekle birlikte çalışma konusunun sınırlı olması onu, Kant'ın öngördüğü modelin yalnızca bir parçası olarak değerlendirmeye neden olmaktadır.

Bahsi geçen düşünce sistemlerinin bir sentezi olarak pragmatik liberalizm ICAO'nun açıklanması aşamasında faydalı olmaktadır. Pragmatizm ile Grotius'un fikirleri üzerine inşa edilen liberalizmin bir aradalığı uluslararası ilişkilerde aktörlerin hedeflerine ulaşması için bir yol haritası görevi görmektedir. Uluslararası ilişkilerde aktörlerin temel hedeflerinin güvenlik olduğu düşünüldüğünde bu tespit anlamlı hale gelmektedir. Ayrıca, ICAO'nun havacılığın yanı sıra uzay çalışmalarını da kapsayan bir örgütlenme olması ya da olmaması üzerine yapılan tartışmayı da aydınlatmaktadır. Hava ve uzayın, en basit haliyle birinin sınırlarının başladığı yerde diğerinin sınırlarının sonlandığı bir ilişki içinde oluşu iki farklı örgütlenme ihtiyacını ortaya koymaktadır. Pragmatik liberal açıdan değerlendirildiğinde, uzayın da havacılık faaliyetlerinde olduğu gibi gelişmiş bir örgütlenmeye sahip olması hedefleniyorsa, ICAO'nun model alınması gereken bir örgütlenme olduğu sonucuna varılmaktadır. Uzay çalışmalarında ICAO benzeri bir örgütlenmenin, ICAO başta olmak üzere birçok aktör ile iş birliği ve uyum içinde faaliyet göstermesi halinde devletlerin ana hedefi olan güvenliğe ulaşabilecekleri görülmektedir.

3.3.2 Avrupa Uzay Ajansı: ESA

Avrupa Uzay Ajansı (European Space Agency: ESA), 1975'te uzayın barışçıl keşfi ve kullanımı amacıyla kurulmuştur (ESA, t.y.b). Günümüzde, 22 Avrupa devleti üyesi³¹ bulunmakta ve bu yönüyle bölgesel bir örgütlenme olarak değerlendirilmektedir. 1967 tarihli Uzay Antlaşması ve 1972 tarihli Sorumluluk Antlaşması'nı kabul ettiği için uzay hukuku açısından *fırlatan devlet* statüsündedir (Jakhu, Sgobba ve Dempsey, 2011, s. 24). ESA'nın kurumsal yapısında (ESA, t.y.ç) iki organ bulunmaktadır. Bunlardan ilki konsey ikincisi ise genel direktörlüktür. Konsey, üye devletlerden oluşmakta ve bakanlık ya da delege düzeyinde toplanmaktadır. Genel direktörün başında bulunduğu yönetim kadrosunda ise teknoloji, mühendislik ve kalite direktörü, insan ve robotik keşif direktörü, Avrupa hukuksal işler ve uluslararası ilişkiler direktörü, uzay nakil direktörü, dünya gözlemi direktörü, navigasyon direktörü, bilim direktörü, telekomünikasyon direktörü, iç servis direktörü, operasyonlar direktörü ve son olarak ticarileştirme direktörü bulunmaktadır (ESA, t.y.d).

ESA'nın yönetim kadrosundaki çeşitlilik onun faaliyet alanlarındaki çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Faaliyet alanlarını "Avrupa Uzay Ajansı Kuruluş Sözleşmesi" (Convention of Establishment of a European Space Agency)³² başlıklı belgede belirtilen amaçlara göre düzenlemektedir. Bu doğrultuda; faaliyetlerinin (ESA, t.y.e) başında Avrupa Uzay programını hazırlamak ve uygulamak gelmektedir. Bir diğer faaliyeti, uzay hakkında bilgi edinmenin yanı sıra uzay tabanlı teknolojiler vasıtasıyla hizmetleri geliştirmektir. Bunlara ek olarak; ESA, Avrupa dışındaki uzay ajanslarıyla her türlü ilişkinin yürütülmesinden sorumludur.

ESA'nın başarılarıyla dikkat çeken faaliyetlerine birçok örnek verilebilmektedir. Bunlardan bir tanesi 2003'te Ay'a gönderilen "SMART-1" (ESA, t.y.f) isimli uydudur. Bu uydunun görevi Ay'ı genel olarak gözlemlemek ve yüzeyindeki kimyasal elementlerin incelenmesini kolaylaştırmaktır. Uzay aracının navigasyonu ile ilgili dönemin yenilikçi kontrol teknikleri uygulanmıştır. SMART-1'in görevini yerine getirmiş olması, bilimsel

³¹ESA'ya üye devletlerin listesi için bkz. (ESA, t.y.c)

³²Avrupa Uzay Ajansı Kuruluş Sözleşmesi için bkz. (ESAmultimedia, t.y.)

ve teknik açıdan başarılı olduğunu kanıtlamıştır. Buna ek olarak; Avrupa'yı Ay'ın keşfi konusunda teknolojik yetkinliğe ulaştırmıştır.

ESA'nın 2003 yılında Mars'a uydu gönderme faaliyeti "Mars Express" (ESA, t.y.g) ismiyle anılmaktadır. Bu faaliyet çeşitli başarıları barındırmaktadır. Örneğin; bu proje ile Mars'ın üç boyutlu fotoğrafları elde edilmiştir. Ayrıca, atmosferin kimyasal bileşim haritası eksiksiz bir biçimde oluşturulmuştur. Bunlara ek olarak; Mars'ın ona en yakın uydusu incelenebilmiştir. En önemli başarılarından bir diğeri ise dünya su varlığının tarihiyle Mars'ın çevresel koşullarının karşılaştırılmasına zemin hazırlayarak, Mars'ın bir zamanlar yaşam için uygun olabilecek çevresel koşullara sahip olduğunu göstermiş olmasıdır. Mars Express projesinden edinilen bilgiler, 2005 yılında "Venus Express" (ESA, t.y.ğ) isimli projenin hayata geçirilmesini kolaylaştırmıştır. Bu proje ile ilk kez Venüs'e uzay aracı gönderilmiştir. Gezegenin dinamikleri ve kimyası hakkında bilgiler sağlanmıştır. Ayrıca atmosfer ile yüzey arasındaki etkileşimler incelenmiş ve Venüs yüzeyinin özellikleri hakkında bilgiler elde edilmiştir.

ESA'nın çok ortaklı başarılarının en önemlisi ise Uluslararası Uzay İstasyonu (International Space Station: ISS) isimli projedir. 1998'de fırlatılan ISS (ESA, t.y.h) ile ABD, Rusya, Japonya, Kanada ve ESA arasında ortaklı sağlanmıştır. Tüm zamanların en büyük uzay istasyonu olma özelliği taşıyan bu istasyonda ESA, iki temel istasyon unsurundan sorumludur. Bunlardan ilki Avrupa Columbus Laboratuvarı ikincisi ise Otomatik Transfer Araçları'dır. Laboratuvar, istasyonun araştırma kapasitesinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Çünkü akışkanlar fiziği, malzeme bilimi ve yaşam bilimleri gibi araştırma alanlarında uzmanlaşmaya zemin hazırlayan bir yapıya sahiptir. Otomatik Transfer Araçları, bilimsel yükler ve itici yakıt dahil olmak üzere tonlarca ağırlığın taşınmasını sağlamıştır. Ayrıca araçların motorları, ISS'nin atmosferde sürüklenmesine karşı koyarak sabit kalmasını kolaylaştırmaktadır.

ESA'nın dikkat çeken bir diğeri projesi "JUICE" (JUICE, 2020-2023) isimli projedir. 2015-2025 vizyon programının bir çıktısı olarak, ilk büyük sınıf görev olma özelliği taşımaktadır. 2023'te fırlatılan uydunun, Jüpiter'de en az üç yıl boyunca kalması planlanmaktadır. Bu sürede Jüpiter ve en büyük üç uydusu hakkında ayrıntılı gözlemlerde bulunulacaktır. Geleceğe dair projeler arasında, 2037'de fırlatılacağı hesaplandığı için en ileri tarihte hayata geçirilmesi planlanan proje ise "LISA" ismini taşımaktadır. ESA'nın

üçüncü büyük sınıf görevi olarak tanımlanan bu proje (ESA, 2025), ilk uzay tabanlı yerçekimi dalgası gözlemevi olacaktır. Dolayısıyla, projenin ana hedefi yerçekimi evreninin bilim temasını incelemektir. LISA, bu görevini Dünya'yı Güneş etrafındaki yörüngesinde takip ederek gerçekleştirecektir. Projenin sistemi, aralarında 2,5 milyon km mesafe bulunan ve üçgen şekli oluşturacak üç uzay aracından meydana gelmektedir.

ESA'nın projelerinden verilen örneklerden anlaşılacağı üzere, bu örgütlenme ile uzay çalışmalarında geçmişten günümüze ve gelecek çalışmalara dair önemli yol katedilmiştir. Bu durumda, bölgesel bir örgütlenme olarak başarılı projeler geliştiren ESA'nın kuruluşunda hangi motivasyonla hareket edildiğini açıklamak, uzay çalışmalarının geliştirilmesi açısından önemlidir. 1975 tarihli Avrupa Uzay Ajansı Kuruluş Sözleşmesi'nde (ESA Convention, 2005, s. 11-12) belirtildiği üzere, ESA'nın kuruluşu 20 Aralık 1972 ve 31 Temmuz 1973 tarihlerinde Avrupa Konseyi tarafından düzenlenen Avrupa uzay konferanslarının bir sonucudur. 1972'deki konferansta (Council of Europe, t.y.a) bu tarihten önce fırlatma-geliştirme ve bilimsel araştırma faaliyetlerinin iki farklı örgütlenme ile yönetildiği (European Launch and Development Organization: ELDO ve European Space Research Organization: ESRO), bu iş birliğinin geliştirilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu gelişimin ise bir Avrupa uzay ajansının kurulmasıyla mümkün olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

1972'de gerçekleşen konferans sonuçlarına göre; Avrupa Uzay Ajansı aracılığıyla yürütülecek uzay programı Avrupa'nın teknolojik, ekonomik ve siyasi bağımsızlığına katkıda bulunduğu gibi dünyadaki kültürel etkisini de arttıracaktır. Avrupa uzay programının başarıya ulaşması için ajansın yürütmesine yeterli karar yetkisinin verilmesi de yine bu konferansta kararlaştırılmıştır. 1973'teki konferansta (Council of Europe, t.y.b), bir önceki konferansta alınan kararlar onaylanmış olup 1975'te ESA'nın kurucu sözleşmesi olan Avrupa Uzay Ajansı Kuruluş Sözleşmesi kabul edilmiştir.

ESA sözleşmesinde (ESA Convention, 2005, s. 13-14) yer alan amaçlar, uzayın güvenlik tehdidi yaratmayacak şekilde kullanımına işaret etmektedir. Bu amaçlara ulaşmak ise iş birliğinin sağlanması ve teşvik edilmesinin gerekli olduğu belirtilmektedir. Sözleşmenin iş birliği bölümünde (ESA Convention, 2005, s. 39-40), ortak çalışmaların yalnızca ESA üyeleri arasında olmadığı üzerinde durulmaktadır. ESA, alacağı kararlar doğrultusunda bu örgütlenmenin dışında kalan aktörler ile iş birliği yapabilmektedir. Bu ve benzeri

kararların alınması, ESA üyesi devletlerden oluşan konseyde üçte ikilik bir çoğunluğa ulaşılması halinde mümkündür. İlgili bölümde ele alındığı üzere (ESA Convention, 2005, s. 84-86), ulusal çalışmaların uluslararası nitelik kazanması için üye devletler kendi aralarında her türlü iş birliğini gerçekleştirebilmektedir. ESA, üye devletlerin ulusal uzay programlarını yok saymamaktadır. Ancak, üye devletlerden ESA'nın kapsayıcı rolüne uygun davranmalarını beklemektedir. Üye devletlerin üye olmayan devletlerle de iş birliği yapması mümkündür. Fakat genel ilke olarak, bu tür iş birliklerinde ESA çalışmalarına ya da ESA üyelerinin ulusal çalışmalarına zarar vermemesi gerekmektedir. Bu durumda, ESA'nın, belirli şartlar dahilinde, dışa kapalı bir örgütlenme olmadığı anlaşılmaktadır. ESA'nın üyeler dışındaki aktörler ile iş birliğine açık olması, uzay çalışmalarının iş birliği içinde gelişmesine önemli katkı sağlamaktadır.

Uzay hukukunda, uzay güvenliğinin temel ilkesi herkesin uzaya barışçıl amaçlarla erişebilmesi ve kullanabilmesidir (West, 2020, s. 9). ESA açısından güvenlik konusu, özellikle 2000'li yıllardan itibaren, faaliyetlerde giderek daha fazla dikkate alınan bir konu niteliği taşımaktadır. Uzaydan sağlanan güvenlik ve uzay faaliyetlerinin güvenli bir şekilde gerçekleşmesi bu kapsamda ele alınmaktadır (Antoni, 2020, s. 21). Ekonomik egemenlik de Avrupa güvenliğinin bir parçası olarak bu çerçevede değerlendirilmektedir (Nassini ve Patatti, 2020, s. 224). Buna ek olarak; ESA'nın kapasite geliştirme, Ar-Ge çalışmaları, hukuksal düzenlemeler gibi birçok konuyu güvenlik kapsamında değerlendirdiği ve bu alanlarda önemli rol aldığı üzerinde durulmaktadır (Tortora ve Moranta, 2020, s. 458). Ele alınan bu geniş kapsamlı güvenlik anlayışı doğrultusunda, Avrupa devletlerinin uzay ve güvenlik faaliyetlerinde AB ve ESA'nın temel aktör olduğu vurgulanmaktadır (Antoni, Adriaensen ve Giannopapa, 2020, s. 468).

ESA, 22 Ocak 2019 tarihinde, uzay ve güvenlik konusuna verdiği önemi pekiştirmek amacıyla önemli bir adım atmıştır. Üye devletlerin aldığı karar doğrultusunda, Avrupa uzay çalışmalarının geleceği için ortak vizyon ve hedefler belirlenmiştir. Güvenlik programatik sütunları olarak ele alınan dört sütunun içeriğini bilim ve keşif, uzayın güvenliği ve uzaydan sağlanan güvenlik, uzay çalışmalarına temas ve destek, son olarak ise uygulama ve kullanım konuları oluşturmaktadır (ESA, 2019). Bunlardan ilkinde bilimsel programlar, robotik keşifler ve bilim destekleri yer almaktadır. İkincisinde, uzay çalışmalarının güvenli bir düzen içinde ilerlemesi ve buradan sağlanan fayda ile

yeryüzünde güvenliğin ileri seviyeye taşınması hedeflenmektedir. Üçüncüsünde, üye devletlerin uzay çalışmalarını geliştirmek için gerekli teşvik ve desteklerin sağlanması vurgulanmaktadır. Son olarak, uygulama ve kullanım konularında özellikle yer gözlemi, telekomünikasyon, navigasyon ve bütünleşmiş uygulamalara ağırlık verildiği görülmektedir (Antoni, Adriaensen ve Giannopapa, 2020, s. 1208). ESA'nın uzay çalışmalarına yönelik düzenlediği ilkesel sütunların güvenlik ana teması üzerinden şekillendirilmesi, güvenlik konusuna verilen önemi ve diğer konular üzerindeki kapsayıcılığını göstermektedir.

ESA'nın uzay çalışmalarında güvenlik konusuna kapsayıcı bir yer vermesi ile üye devletler ile bu örgütlenme arasındaki ilişkiyle benzerlik taşımaktadır. Bir başka ifadeyle; ESA, üye devletlerin ulusal uzay programlarını kapsayıcı niteliğe sahiptir. Bu durumda, uzay çalışmaları özelinde üye devletlerin egemenlik hakkını paylaşma yoluyla bütünsel güvenlik sağlamayı tercih ettikleri görülmektedir. Örneğin; ESA üyelerinden Fransa, 2. Dünya Savaşı sonrasında uzay çalışmalarına özel önem gösteren bir devlettir. Laurance Nardon'a (2011, s. 63) göre; Fransa açısından, uzay çalışmaları uluslararası ortamda güç ve prestij unsuru olarak görülmektedir. Ayrıca, Fransa için uzay çalışmalarında aktif rol oynamak, sürdürülebilir güvenliği beraberinde getirmektedir. Ancak, ulusal bütçe ile uzay çalışmalarına dair yeterli ilerleme sağlanamayacağı düşüncesiyle Fransa, diğer Avrupa devletlerini uzay çalışmalarında iş birliğine ikna etme yoluna gitmiştir. Nihayetinde, Fransa diğer devletleri ikna etme çabasında başarılı olmuş ve ESA kurulmuştur. Fransa, ESA'nın kuruluşuna ilişkin gösterdiği bu çaba nedeniyle Avrupa uzay çalışmalarında *itici güç* olarak anılmaktadır (Howorth, 2005, s. 39). Fransa'nın ESA kuruluşundaki başat rolüne ve temelini oluşturan düşünceye baktığımızda ESA'nın bir kolektif güvenlik örgütlenmesi olarak ortaya çıktığını belirtmek yanlış olmayacaktır.

Devletlerin tek başlarına yapamayacakları yatırımlara çözüm olarak ortaya çıkan ESA, üyelerine kolektif güvenlik örgütlenmesi olarak katkısı nedeniyle "Avrupa'nın uzaya açılan kapısı" olarak nitelendirilmektedir (Hertzfeld, 2011, s. 123-124). ESA'nın bu rolünü Polonya örneği üzerinden de pekiştirmek mümkündür. Polonya Uzay Ajansı (Polish Space Agency: POLSA) 26 Eylül 2014'te faaliyete geçmiş görece yeni bir ulusal uzay ajansıdır. POLSA'nın ana hedefi Polonya'nın güvenliğini sağlamak ve uzay faaliyetleri aracılığıyla savunma kapasitesini arttırmaktır. Bu amaçla, ESA çerçevesinde,

ikili ve çoklu ilişkiler yürütmektedir (POLSA, 2023a). Małgorzata Polkowska'ya (2020, s. 496-497) göre; ESA, Polonya uzay sektörü için temel ortak olarak önemli rol oynamaktadır. ESA ile iş birliğinin önemi ise Polonya uzay sektörünü geliştirme çalışmalarını finanse etmenin yanı sıra Polonya kuruluşlarına bilgi birikimini aktarmasında yatmaktadır. ESA ile Polonya arasında iş birliğinin işlevselliği açısından önemli gelişmelerden bir tanesi de Eylül 2022'de, Polonyalı bilim insanı Sławosz Uznański'nin ESA astronot rezervi grubuna seçilmesidir (ESA, t.y.1; POLSA, 2023b).

ESA ile üyeleri arasındaki iş birliğinde karşılıklı fayda sağlandığına dair örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu iş birliklerinde üye devletler, başta güvenlik olmak üzere birçok konuda avantaj elde etmektedir. Üye devletler, ESA faaliyetleri için Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) miktarlarıyla hesaplanan bir katkı sağlamaktadır (Hertzfeld, 2011, s. 124). Bunun karşılığında, ESA'nın çerçeve kuralları dahilinde uzay çalışmalarına katkıda bulunmak ve ulusal uzay çalışmalarını geliştirmeleri beklenmektedir. Ayrıca, üye devletlerce ESA projelerine yapılan yatırımlar, ESA'nın coğrafi geri dönüş politikası kapsamında üye devletlerin ülkelerine geri yatırım fırsatı sunmaktadır (Hertzfeld, 2011, s. 124; Rumpf, 2015). Bir başka ifadeyle; herhangi bir üye devletin ESA projelerine yatırım yapması halinde, ESA bunun bir karşılığı olarak yatırım yapan üye devlete aynı oranda geri yatırım yapmaktadır. Bu yatırımlarda ESA, üye devletler arasında eşitlik ve adillik ilkelerini gözetmektedir (ESA, t.y.i). Nihai olarak, ESA ile üye devletler arasında güvenlik ihtiyacına dayalı dinamik ve karşılıklı bir ilişki bulunduğunu belirtmek mümkündür.

ESA'nın “uzayda güvenlik” ve “uzaydan güvenlik” şeklinde çift yönlü güvenlik politikaları, 2016 yılında yayınlanan vizyon ve hedefler kapsamında ilerlemektedir (ESA, t.y.j). 2030 yılına kadar gerçekleşmesi beklenen hedeflerden bir tanesi, uzay teknolojilerinden faydalanarak Avrupa ve dünyaya sorunlar karşısında etkin çözümler bulmaktır. Ayrıca, uzaydan sağlanacak fayda ile Avrupa değerlerinin ve toplumunun daha güvenli bir ortamda gelişmesi hedeflenmektedir. Bunlara ek olarak; Avrupa uzay sektörünün küresel rekabet ortamında mücadele edebilir seviyede özerk bir yapılanma olarak varlığını korunması kararlaştırılmıştır.

ESA'nın güvenlik içerikli hedeflerine ulaşmak için uzay çalışmalarına nasıl katkı sağladığı önemlidir. ESA'nın Avrupa güvenlik politikaları temelinde sağladığı katkıları

inceleyen araştırmaya göre (Giannopapa vd., 2018, s. 3); katkılardan ilki, Avrupa'nın güvenlik faaliyetlerine uzay çalışmalarının faydasını arttırmaktır. İkincisi, jeopolitik bağlamda Avrupa istikrarını sağlayabilmek için uzay faaliyetlerini teşvik etmektir. Üçüncüsü, Avrupa uzay çalışmalarında inovasyon ve endüstrinin rekabet gücünü yükseltmektir. Dördüncüsü, uzaydan güvenli ve sürdürülebilir bir şekilde faydalanılması için gerekli girişimlerde bulunmaktır. Beşincisi, Avrupa'nın uzaydan herhangi bir engelle maruz kalmaksızın faydalanmasının sağlanması ve stratejik teknolojilerde dışa bağımlılığının ortadan kaldırılmasıdır. Son olarak ise Avrupa uzay çalışmaları altyapılarının güçlendirilmesidir.

ESA'nın faaliyetlerini Avrupa'nın güvenlikleştirme politikaları bağlamında açıklayan Columba Peoples'a (2010, s. 206-207) göre; faaliyetler salt askeri güvenlik anlayışından çok daha geniş bir boyuta sahiptir. ESA'nın uzay teknolojileri vasıtasıyla sağladığı güvenlik, Avrupa'nın siyasi birliğinin korunması amacına hizmet etmektedir. Bu açıdan ESA, "Avrupa bütünleşmesinin katalizörü" ve "Avrupa politikasının temel taşlarından biri" olarak ele alınmaktadır. Peoples'in açıklamalarından yola çıkarak, ESA ile AB ve bu örgütlenmelere üye devletler arasında güvenlik anlayışının ortaklaştığını belirtmek mümkündür. Bu ortak güvenlik anlayışı, devletler ve örgütlenmeler arasında karşılıklılık ilkesine dayanan bir bağ oluşturmaktadır.

Avrupa güvenliği temelinde uzay çalışmalarında bulunan ESA'nın faaliyetleri teorik olarak nasıl açıklanabilir? Hobbes'ın sözleşmeler ile ilgili düşüncelerinde (2019, s. 103-125), doğa yasasının, insanın kendi güvenliğini sürdürmek için akılla bulduğu genel kurallar bütünü olduğu görülmektedir. Benzer bir durum iradeyle ortaya konulan sözleşmeler için de geçerlidir. Sözleşmeler, uygun barış ortamını sağlayıcıdır. Bu ortam kimi hakların bir üst otoriteye devredilmesiyle mümkündür. Ortak şeylerin eşit kullanımı ya da kazanımların adil paylaşımı, sözleşme yoluyla hakların devredildiği bir üst otoritenin kurduğu barış ortamında karşılık bulmaktadır.

Hobbes'ın fikirleri insanların ve üst otorite olarak devletlerin davranışlarını açıklamak için kullanılsa da ESA örneğinde görüldüğü üzere devletler uzay çalışmalarında kimi haklarını bir üst otoriteye devretmiştir. ESA üyeleri, egemenlikleri üzerinden tanımlanmış haklarından akıl ve irade yoluyla feragat ederek barış ortamını bozacak tehditleri görece bertaraf etmişlerdir. Böylece, ortak şeylerin eşit kullanımı ya da

kazanımların adil paylaşımı gibi kazanımları elde ettikleri de görülmektedir. Bu gelişmelerin hepsi, ortak bir sözleşmenin ortaya konulmasıyla mümkün olmuştur. Realist düşüncede öne sürülen uluslararası ortamın anarşik yapısı, uluslararası hukuk temelinde bölgesel bir iş birliği örgütlenmesi ile görece barışa uygun hale gelmiştir. Devletlerin bir üst otoriteye haklarını devretmeleri Hobbes için egemenliğe hanel getirmekle eş değerdir. Ancak siyasi tarih incelendiğinde, Avrupa devletlerinin çeşitli aşamalardan geçerek günümüzdeki anlayışa kavuştuğu görülmektedir. Avrupa devletleri açısından, ESA özelinde görülen iş birliği egemenliklerine zarar vermektan ziyade egemenliklerini korudukları rızaya dayalı bir örgütlenmedir.

Grotius'un düşünce sisteminde rasyonelliğe önem atfedilmektedir. Doğan'a göre (2012, s. 87), aktörlerin çıkarlarını üst seviyeye çıkarma çabaları onların rasyonel bir davranıştır. Rasyonellik yolunda aktörün çıkarlarına ulaşması için kimi araçlar bulunmaktadır. Rasyonel aktör, hedefleri doğrultusunda bu araçları fayda-maliyet analiziyle değerlendirebilme kapasitesine sahip aktördür. ESA örneğinde, üye devletlerin ulusal ve uluslararası çıkarları doğrultusunda fayda-maliyet analiziyle iş birliği yoluna gittiği görülmektedir. Aktörlerin bu tutumu, Grotius düşüncesinde işaret edilen rasyonellik anlayışına uygun düşmektedir. Diğer taraftan, ESA uluslararası hukukta kişilik vasfı bulunan bölgesel bir örgütlenme olarak üyeleri dışındaki aktörlerle de çeşitli seviyede iş birlikleri yapmaktadır. ESA'nın üyelerinin, örgütlenme olarak kendisinin ve "diğerleri" ile gerçekleştirilen projelerin uzay çalışmalarına katkısı nedeniyle de ESA'nın rasyonel düşünceye uygun bir yol izlediği görülmektedir.

Yurdusev (2019, s. 50-51), Grotius'un düşünce sisteminde insanın sosyal ve akıllı (rasyonel) bir varlık olduğu varsayımı nedeniyle uluslararası toplum anlayışının ön planda olduğunu belirtmektedir. Uluslararası siyasette de aktörler arasında, insan ilişkilerinde olduğu gibi, karşılıklılığa dayalı bir ilişki söz konusudur. Uluslararası toplum kavramı açısından ESA, Grotius'un düşünce sistemindeki oldukça kapsamlı uluslararası toplum yapısını karşılamamaktadır. ESA'yı iki katmanlı bir bölgesel örgütlenme olarak ele aldığımızda, ilk katman ile kendi içinde bir uluslararası toplum oluşturduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu açıdan Grotius'un düşünce sistemindeki uluslararası toplum kavramından ziyade İngiliz Okulu araştırmacılarından Bull'un daha dar bir kapsamda tanımladığı uluslararası topluma karşılık gelmektedir. Bull'a (2002, s. 13-14) göre;

egemen eşit devletlerin herhangi bir vesileyle etkileşimde bulundukları sistem devletler sistemidir. Bundan farklı olarak uluslararası toplum, ortak değerler temelinde kurumsallaşmış bir yapıya karşılık gelmektedir. ESA üyeleri, her şeyden önce “Avrupalı” kimliği üzerinden ortak değerlere sahiptir. Bu nedenle, ESA’nın kendi içinde bir uluslararası toplum oluşturduğu görülmektedir. ESA üyesi olmayan devletler ile ilişkiler ise Bull’un uluslararası toplum anlayışının ötesinde pragmatik liberalizm ile ilişkilendirilebilir. ESA’nın bir örgütlenme olarak diğer aktörlerle olan ilişkisi pragmatik liberalizm ile açıklanarak ileride ele alınacaktır. Öncesinde, Grotius’un uluslararası toplum ve hukuk ilişkisini açıklamak gerekmektedir.

Grotius’a (2015a, s. 136) göre; devletler kendi aralarında, bir ailenin çocukları ya da bir devletin vatandaşları gibi, eşitliğe sahiptir. Bu eşitlik durumu müttefiklikle ilişkilendirilmiş olup eşitler arasındaki hukuk ilişkisi ile karşılık bulmaktadır. ESA’nın uluslararası hukuk temelinde bir iş birliği örgütlenmesi olarak kurulması, Grotius’un düşüncesindeki müttefikler arasında hukuka dayalı eşitlik anlayışıyla uyumlu bir yapı olduğunu göstermektedir. ESA’nın bir bölgesel örgütlenme olarak üyeleri arasında eşitlik ilkesine dayalı yapısının yanı sıra uluslararası hukuk kapsamında da diğer aktörlerle eşit bir statüye sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle, uluslararası hukukun yalnızca ESA’nın iç ilişkilerinde değil, aynı zamanda diğer aktörler ile iş birliği konusunda da eşitlik ilkesini ön plana çıkarttığını belirtmek mümkündür. Grotius’un önerdiği gibi uluslararası hukuk, anarşik ortamda görece düzen sağlayan bir araç olarak kullanılmaktadır.

Grotius’un (2005a, s. 184) öne sürdüğü düzende savaş olgusu her zaman meşru görülmemekle birlikte kimi durumlarda doğru akıl ve doğru toplumun doğası tüm şiddet tarzlarını yasaklamamaktadır. Başkasının hakkını gasp etmek için uygulanan şiddet tarzı bu düşünce sisteminde olumlu karşılanmamaktadır. Hakkı gaspa uğrayan tarafın, hakkını korumak için başvurduğu şiddet ise meşru görülmektedir. ESA örneğinde; üye devletler olası gaspa uğrama durumları için uzay çalışmalarıyla savunma ve güvenlik önlemleri almayı hedeflemektedir. Üye devletler gerek kendi aralarında gerekse diğer aktörlere karşı uluslararası hukuk temelinde iş birliği yoluna giderek olası tehditleri görece bertaraf etme yoluna gitmektedir. ESA’nın varlığı üye devletlerin kendi arasında olası şiddet

ihtimalini büyük oranda ortadan kaldırdığı gibi diğer devletler ile olan ilişkilerinde de uzay çalışmaları vasıtasıyla güvenli bir zemin hazırlamaktadır.

ESA, Kant'ın fikirleri ile açıklanmak için dar kapsamlı bir örgütlenmedir. Çünkü Kant'ın (2020, s. 45) “Ebedi Barış” için öne sürdüğü nihai maddelerden bir tanesi “devletler hukuku hür devletlerden oluşmuş bir federasyona dayanmalıdır.” şeklindedir. Bu fikirde bir “milletler devleti” değil, fakat bir “milletler birliği” ihtiyacı üzerinden değerlendirme yapılmaktadır. Bu birlik, aktörler arasında yapılacak sözleşmeyle ortaya çıkmaktadır. Sonuçta, akıl ile hukukun ilişkilendirildiği federal bir örgütlenme ortaya çıkacaktır (Kant, 2020, s. 45-51). ESA'nın uzay çalışmaları gibi belirli konuya özgü ve bölgesel bir örgütlenme oluşu, Kant'ın kapsamlı fikriyle uyumlu değildir. Fakat Kant'ın öne sürdüğü “Ebedi Barış” fikri, çabuk ve kolay erişilebilecek bir hedeften öte, süreç isteyen bir hedeftir (Doğan, 2007, s. 605).

ESA, belirli konuya özgü ve bölgesel bir örgütlenme olsa da Kant'ın “Ebedi Barış” fikri için önemli bir adım niteliğindedir. ESA'ya üye devletlerin rıza yoluyla egemenliklerinden belirli oranda verdikleri tavizler onları tehditlerden özgür kılan bir iş birliğini ortaya çıkarmıştır. Uluslararası hukuk ile temellendirilen bu iş birliği, ESA dışındaki aktörlerle iş birliğini engellemediği gibi “ikna edici” bir görünümündedir. Kant'ın fikirlerini bir süreç olarak ele aldığımızda, ESA'nın dar kapsamlı fakat önemli bir örgütlenme olduğunu belirtmek mümkündür. Dolayısıyla, diğer çalışma konularına ya da diğer bölgesel örgütlenmelere örnek teşkil edebilecek niteliktedir. Dünya genelinde bu tür örgütlenmelerin çoğalması ve uyum içinde çalışmaları uzay faaliyetlerinde “Ebedi Barış” anlayışına hizmet edebilecektir.

Bir anlam, araştırma, gerçek ve etik teorisi olarak pragmatizm Hobbes, Grotius ve Kant'ın fikirlerini uzlaştıran niteliktedir. Pragmatik düşüncede, elde edilmek istenilen anlama tepkiler aracılığıyla ulaşılabileceği savunulmaktadır. Cismi hareket ettiren güç üzerinden anlamı kavramak, tepkimize dair kanaat oluşturduğumuzda önem kazanmaktadır (James, 1975, s. 29'dan akt. Doğan, 2003, s. 84-85). Bu durumda, ESA'nın ortaya çıkmasını sağlayan kanaat süreci açıklanabilmektedir. Avrupa siyasi tarihi incelendiğinde, teorik ve pratik anlamda iş birliği düşüncesinin oldukça geliştiği görülmektedir. Bu nedenle aktörlerde herhangi bir konuda gelişmiş iş birliği anlayışı hakimdir. Tehditlerden özgür olma ve varlığını sürdürme hedefi, uzay çalışmalarının önem kazanmasıyla birlikte, ESA

üyesi devletlerde “bir arada hareket etmeleri halinde hedefe ulaşılacağı” kanaatini oluşturmuştur. ESA’nın günümüz uzay çalışmalarındaki konumunun yanı sıra, yukarıda verilen Fransa ve Polonya’da uzay çalışmalarının seyri bu kanaati doğrular niteliktedir.

Pragmatik düşüncenin öncülerinden Peirce ve Dewey’in araştırmaya dair açıklamalarından hareketle, araştırmayı “hem bir kanaate ulaşmak ve hem de içinde bulunulan durumu onarmak” şeklinde özetlemek mümkündür (Smith, 1978, s. 98’den akt. Doğan, 2003, s. 86). ESA üyesi devletler, iş birliğinin olumlu etkisine dair ortak kanaate ulaşmakla kalmayıp içinde bulunulan durumu onarma yolunda önemli bir adım atmıştır. Bu devletlerin gelişmiş bir iş birliği kültürüne sahip olması, uzay çalışmalarında iş birliği yönünde kanaat oluşturma sürecini hızlandırmıştır. Bu nedenle, pragmatik açıdan araştırma safhasının ESA özelinde görece “kolay” olduğu anlaşılmaktadır. İçinde bulunulan durumu ele aldığımızda ise Soğuk Savaş döneminin keskin hatlarla ayrılmış tehditkar uluslararası ilişkilerini görürüz. Böylesi bir durumda devletlerin iş birliği ile savunma ve güvenlik mekanizmalarını geliştirecek adımlar atmak, içinde bulunulan durumu onarma girişimleri olarak açıklanabilmektedir.

ESA üyesi devletler iş birliğiyle güvenlik sağlayacakları yönünde kanaat geliştirmiştir. Pragmatik düşüncede ulaşılan kanaatin gerçekliği önemli bir yere sahiptir (Doğan, 2003, s. 88). Bu düşüncede gerçek, herkes tarafından ulaşılması ve kabul edilmesi kaçınılmaz olan görüştür (Peirce, 1958a, s. 133). ESA özelinde bu durum, ortak değerler ve hedefler etrafında birleşmeyle açıklanmalıdır. Avrupa’nın bütünleşmesi fikri, istisnalar dışında, köklü bir düşüncedir. Teorik ve pratik anlamda barış ortamının yaratılması için yegane davranışın iş birliği olduğu düşüncesi hakimdir. Bir başka ifadeyle; iş birliği anlayışı Avrupa’nın kanaati olup görece olumlu seyri ve örnekleri nedeniyle gerçek kabul edilmektedir. Bölgesel olması ve belirli bir konuya özgü olması ESA’nın dar bir örgütlenme olarak tanımlanmasına neden olmakla birlikte Avrupa bütünleşmesinin bir parçası olarak düşünüldüğünde pragmatik düşüncenin gerçek anlayışıyla uyumlu görünmektedir.

Pragmatik düşüncede etik, dogmatik olmamalıdır. Birey odaklı olması nedeniyle, bireyin herhangi bir şekilde davranmaya zorlandığı her türlü kural reddedilmektedir (Doğan, 2003, s. 90). ESA örneğinde; üye devletlerin kendi rızasıyla bir araya geldiği bilinmektedir. Elbette anarşik uluslararası ortamın bir gereği olarak, ESA üyelerinin uzay

alışmalarını düzenleyen kurallar bulunmaktadır. Ancak bu kurallar, ereve niteliğinde olup ye devletlere özerklik sağlamaktadır. Buna ek olarak; ESA’nın veya üyelerinin, ye olmayan devletlerle yrttğ lişkiler nedeniyle “kapalı” bir örgütlenmeden ziyade “açık” bir örgütlenme olduğunu belirtmek mümkündür.

ESA zelinde, Hobbes, Grotius ve Kant’ın fikirlerinin bir sentezi niteliğindeki pragmatik liberalizm anlayışının bu örgütlenmeye hakim olduğunu belirtmek mümkündür. Çünkü, özellikle liberal görüşe temel oluşturan Grotius ve Kant’ın fikirlerini uygulamaya koyarken Hobbes’ın gerçekçiliğinin göz ardı edilmediği görülmektedir. “Teşvik edilmesi gereken değerler” ve “nasıl ilerlenmesi gerektiği” ile ilgili süreçler (Doğan, 2001, s. 85, 89), temel fikirlerin sentezinden bir yol haritası oluşturulmasına neden olmuştur. Bu yol haritasının ESA olduğunu belirtmek mümkün değildir. Fakat Avrupa’nın yerleşik iş birliği kültürü, ESA rneğinde de pragmatik liberal düşüncenin uygulamaya konmasına vesile olmuştur. Pragmatik liberalizm temelinde ESA yesi devletler, çıkarları için eşitlik ilkesine dayalı uluslararası bir örgütlenme yolunda “egemenliklerinden taviz vermek” noktasında bir sakınca görmemektedir. Bu durum Avrupa özelinde pragmatik liberal düşüncenin geldiği aşamayı gösterir niteliktedir. Klasik “egemenlik” anlayışının özellikle Avrupa’da etkisini yitirdiğini, iş birliğinin ve bu yolda verilen rızaya dayalı tavizlerin egemenliğe zarar vermediği yönünde bir düşüncenin hakim olduğunu belirtmek mümkündür.

3.3.3 Amerikan Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi: NASA

Amerikan Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (National Aeronautics and Space Administration: NASA) 1958’de kurulmuştur. Birçok açıdan, dünyanın en gelişmiş ulusal uzay örgütlenmesidir. NASA, kurumsal yapı olarak (NASA, t.y.b) idari yönetim, danışma kurulları, insan kaynakları, görev yönetimleri, görev destek yönetimleri, merkez ve tesis yönetimleri, uzay çalışmaları enstitüleri başta olmak üzere birçok yönetim birimlerine ayrılmıştır. Bu yönetim birimleri ise kendi içinde yine birçok alt birim ile çalışmalarını sürdürmekte ve kamusal iletişim araçlarıyla çalışmalarını kamuoyuna sunmaktadır (Handberg, 2002, s. 31). Özetlenen şekilde bir örgütlenmeye sahip NASA’yı çalışmanın konusuyla bağlantılı bir biçimde açıklamak için öncelikle bu örgütlenmenin kuruluş aşamasını ele almak gerekmektedir. Sonrasında sırasıyla; NASA’nın ABD devlet

yapısında nasıl yer aldığı, ABD güvenlik ve savunma politikaları açısından ne anlam ifade ettiği ve uzay çalışmalarına katkılarının neler olduğu incelenmektedir.

ABD uzay çalışmalarının örgütlenme süreci, 1915-1958 tarihleri arasında faaliyet gösteren Ulusal Havacılık Danışma Komitesi'nin (National Advisory Committee on Aeronautics: NACA) kuruluşuna kadar geriye götürülebilir. Bu dönemde uzaya dair faaliyetler bağımsız bir çalışma alanından ziyade genellikle havacılık çalışmaları kapsamında değerlendirilmiştir. 1957-1958 yıllarına gelindiğinde, ABD Başkanı Dwight W. Eisenhower ve ekibinin uzay bilimine ayrı bir önem verdikleri görülmektedir (Hays, 2011, s. 217-218). Bir başka ifadeyle; bir sivil uzay ajansına ihtiyaç olduğu ve bağımsız çalışmalar yürütmesi gerektiği yönünde politika geliştirilmiştir.

Uzay çalışmaları, Baskın Oran'ın (2004a, s. 481) tarifiyle “Soğuk Savaş en hızlı olduğu dönemde” önemli somut adımların atıldığı bir alan olması sebebiyle bu dönemin ürünü olarak tanımlanabilir. ABD, Soğuk Savaş Dönemi çift kutuplu sisteminde yer alan kutuplardan bir tanesinin lideridir. Bu nedenle, NASA'nın kuruluş aşaması hakkında bir inceleme yapılırken Soğuk Savaş Dönemi koşullarının göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bir ulusal uzay çalışmaları örgütlenmesi olarak NASA, Doğu Bloğu ve Batı Bloğu arasındaki rekabetin ABD uzay çalışmalarına yansımadır.

NASA'nın gelişme sürecini hukuk, güvenlik ve örgütlenme açısından açıklayabilmek için ABD başkanlarınca ortaya konulan uzay politikalarından faydalanmak mümkündür. 1950'li yıllarda, ABD'nin ulusal uzay politikasına yön vermek isteyen iki farklı bakış açısından bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki, ABD uzay politikalarının havacılık ekseninde seyretmesi yönünde baskı uygulayan askeri kanattır. İkincisi ise 1953-1961 tarihleri arasında ABD Başkanlığı görevini yürüten Eisenhower'ın Soğuk Savaş Dönemi gerçeklerini dikkate alan ve “akıllı uzay güvenliği politikası” olarak da adlandırılan bakış açısidir (Bulkeley, 1991, s. 123-183; Sambuluk, 2015, s. 1-4). Sonuçta, bu fikir ayrılığında Eisenhower politikaları galip gelmiş ve başlı başına uzay çalışmaları yürütecek olan NASA, 2 Nisan 1958'de kurulmuştur (Hall, 1995, s. 226).

NASA'nın kurucu belgesi “1958 Tarihli Ulusal Havacılık ve Uzay Yasası” (National Aeronautics and Space Act of 1958) ismiyle anılmaktadır. Bu belge (NASA Act of 1958, 2008) incelendiğinde, ABD'nin uzay politikasında öncelikli amaçlarını tespit etmek mümkündür. Uzay çalışmalarına dair amaçlarından ilkiyle ABD, uzay faaliyetlerinin tüm

insanlığın faydalanabileceği biçimde barışçıl amaçlarla kullanılması yönünde politika izlenileceğini beyan etmektedir (NASA Act of 1958, 2008: 4). Bu nedenle, uzayın Hobbes, Grotius, Kant düşüncesinde ve pragmatik liberal düşüncede olduğu gibi “ortak şeylerin ortak kullanılması gereken bir alan” olarak belgede yer aldığını belirtmek mümkündür. ABD’nin uzaya yönelik bu yaklaşımının, ilk uluslararası uzay hukuku belgesi olma özelliği taşıyan 1967 tarihli uzay anlaşmasına yön verdiğini belirtmek yanlış olmayacaktır. Bir ulusal ajansın kurucu belgesi aracılığıyla ve özellikle Soğuk Savaş Dönemi koşullarında, eşitlik ilkesini ön planda tutarak uluslararası barış ve güvenliğe katkı sağladığı görülmektedir.

Eisenhower’dan itibaren her ABD başkanının, temel yapısı aynı fakat hedeflerin veya anlayışların farklı olabildiği uzay politikaları belirlediği bilinmektedir (İnce, 2020, s. 282-283). Ancak NASA’nın uzay çalışmalarına katkılarını açıklamak için uzay çalışmalarını etkileyen belgelere ve politikalara öncelik vermek yerinde olacaktır. Ayrıca, NASA’nın uzay politikaları açısından önemli bulunduğu ve kronolojik olarak sunduğu “Uzay Politikası Tarihinde Temel Belgeler” (NASA, t.y.c) başlıklı arşivden de NASA’nın gelişimini takip etmek mümkündür. Burada yer verilen önemli belgelerden bir tanesi, Eisenhower’dan sonra ABD Başkanlığı görevinde bulunan John F. Kennedy’nin (1961-1963), görevinin ilk günlerinde ABD’nin uzay politikalarına dair bir rapor hazırlanmasını istemesidir. “Wiesner Report” olarak anılan ve Kennedy’ye sunulan bu raporda uzaydaki faaliyetlerin altı ana kategoriden oluştuğu belirtilmektedir. Bunlar; balistik füzeler, uydulardan bilimsel gözlemler, güneş sisteminin derin uzay incelemeleriyle keşfi, askeri uzay sistemleri, uzaya insan gönderme ve askeri olmayan uzay teknolojisi uygulamalarıdır (Wiesner Report, 1995, s. 416).

1960’lı yılların başında ABD’nin uzay politikasını gösteren bir başka belge, ABD Uzay Konseyi’nce Kennedy’ye sunulan bir rapordur. Bu raporda (Secretary of Defense, 1995, s. 424-426), uzay yarışında ABD’nin SSCB’yi geçip geçemeyeceği ve bunun ekonomik sonuçlarının ne olacağı, uzay çalışmalarında ne kadar hızlı hareket edilebileceği ve azami çabanın gösterilip gösterilmediğine dair açıklamalar bulunmaktadır. Ancak açıklamalardan ziyade bu açıklamaların neden yapıldığı önemlidir. Çünkü Kennedy’nin uzay politikası azami çalışma süreleriyle, maliyeti önceden hesaplanmış ve SSCB karşısında ABD’yi güçlü konuma getirecek bir programa sahiptir (Memorandum for Vice

President, 1995, s. 423-424). Açıklamaların yer aldığı rapor, Kennedy'nin bu yöndeki sorularını açıklığı kavuşturmak için oluşturulmuştur.

Kennedy'nin 1962'te BM Genel Kurulu'ndaki konuşması (U. S. Department of State, t.y.) NASA'nın uzay çalışmalarına yön veren politikaları açıklayan bir başka kaynaktır. Dönemin şartları gereği, Kennedy, uzayda nükleer silahlara dair herhangi bir çalışma yürütülmemesi gerektiğini vurgularken devletlerin tamamen güvende hissetmesi için barışçıl iş birliğinden bahsetmektedir. Benzer biçimde Ay'a ulaşmak için ulusal uzay çalışmaları yerine uluslararası iş birliklerinin daha verimli olacağını ve egemenlik sorunu oluşturmayacağını belirtmektedir. Böylelikle araştırma, inşa ve çeşitli harcamalar açısından kayıpların önüne geçileceğini de eklemektedir. Son olarak; ABD ve SSCB'nin uzay çalışmaları konusunda özel bir kapasiteye sahip olduğunun altını çizmektedir.

Kennedy'nin ABD Başkanlığı döneminde, Wiesner Report'tan anlaşıldığı üzere, askeri ve sivil uzay çalışmalarının benzer derecede öneme sahip olduğu görülmektedir. Kennedy'nin uzay politikası ise azami oranda çalışmaların gerçekleştirilmesi, maliyet olarak “kabul edilebilir” düzeyde olması ve SSCB'ye karşısında güçlü konumda olmaktır. Bu açıdan bakıldığında, Kennedy'nin uzay politikasının realist bakış açısına yakın olduğu görülmektedir. Çünkü ABD'yi uzay çalışmalarında lider konuma getirme hedefini açıkça beyan etmektedir. Diğer taraftan, BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada uluslararası güvenliğin uzayın barışçıl kullanımı ve iş birliği ile mümkün olacağını dile getirmektedir. Bu durumda, Kennedy'nin uluslararası alanda uzay politikasını rasyonalist düşünce ile temellendirdiği söylenebilir. Bunların ötesinde, uluslararası iş birliğinin devletleri tamamen güvende hissettirecek yegane davranış olduğu, maliyeti azaltacağı ve egemenliğe zarar vermeyeceği vurgulanmaktadır. Bu nedenle, son aşamada, realist ve rasyonalist politikaların bir sentezi olarak pragmatik liberalizm fikriyle hareket edildiğini belirtmek yanlış olmayacaktır. ABD uzay örgütlenmesi olarak NASA'nın ulusal çıkarlara hizmet edecek bir biçimde gelişirken, uluslararası iş birliğine açık olması bunun en önemli göstergesidir. Dolayısıyla, bu dönemde NASA'nın, uzay çalışmalarına katkısı hem ulusal hem de uluslararası düzeyde çok yönlü gelişime yöneliktir.

ABD başkanlığını 1963-1969 yılları arasında Lyndon B. Johnson yürütmüştür. Paul B. Stares'e (1985, s. 93'ten akt. Dolman, 2020, s. 373) göre; Johnson döneminde, Kennedy'nin askeri uzay programı devralınmış ve uygulanmıştır. Bu nedenle, Johnson

yönetiminin resmi politikası ABD çıkarlarını uzayda savunmak için uygun askeri araçlar geliştirmek olmuştur. Diğer yandan, uzay çalışmalarında özgürlük ve silah kontrol düzenlemelerinin kontrolüne önem verilmiştir. Ayrıca, uluslararası iş birliği anlayışı da sürdürülmüştür. Özetle, Johnson dönemi uzay politikalarında bir farklılığa gidilmediği için Kennedy döneminden farklı bulunmamaktadır. Öyle ki Johnson döneminde uzay çalışmalarına bir farklılık getirilmediği gerekçesiyle uzay ile özdeşleştirilmeyen bir ABD başkanı olarak anılmaktadır (Collectspace, 2023). Bu nedenlerle, NASA açısından bakıldığında 1960'lı yıllar, Kennedy ve Johnson başkanlığında pragmatik liberal bir uzay politikasına hizmet eden çalışmaların yürütüldüğü dönem olarak tanımlanabilir.

1960'lı yıllarda ABD başkanlarının uzay politikaları NASA çalışmalarına nasıl yansımıştır? “10 yılda hayalden gerçeğe” söylemiyle değerlendirilen bu dönemde, Kennedy'nin NASA'ya işaret ettiği en önemli hedef Ay'a insan gönderilmesidir (Mansfield, 2012). Bu hedef gerek ulusal gerekse uluslararası uzay çalışmaları açısından önemlidir. ABD için ulusal açıdan önemli olmasının nedeni, 1957'de SSCB'nin Sputnik-1'i fırlatarak uzay çalışmalarında kazandığı öncü konumu bitirmektir. Uluslararası açıdan önemi ise 1967 tarihli Uzay Anlaşması ile “insanlığın ortak kullanım alanı” olarak tanımlanan Ay'a “insanlığın temsilcisi” olarak ayak basmaktır. Bir ABD vatandaşı olan Neil Alden Armstrong 20 Temmuz 1969'da, NASA'nın çalışmaları sonucunda, Ay'a ayak basan ilk insan olmuştur. Kennedy döneminde hedeflenen, Johnson döneminde çalışılan ve 1969'da Richard Nixon (1969-1974) döneminde gerçekleşen Ay'a insan gönderme projesi sonucunda ABD, uzay çalışmalarında kazandığı öncü konumu günümüzde devam ettirmektedir.

1960'lı yıllarda NASA faaliyetlerinin maddi boyutunu kimi veriler ile incelemek mümkündür (Bump, 2015; NASA Fiscal Year, 1966; The Guardian, t.y.). 1960'ta NASA'nın ABD bütçesindeki payı 401 milyon dolar ile %0,5'tir. 1966'da ise yaklaşık 5,9 milyar dolar ile %4,41 oranında bir pay elde etmiş ve 1960'lı yılların en yüksek bütçesine ulaşmıştır. 1966'dan sonra düşüş yaşanmış ve 1969'da yaklaşık 4,25 milyar dolar ile %2,31'lik bir paya sahip olmuştur. NASA'ya (NASA Historical Data Book, t.y.) göre bu düşüşün nedenlerinden bir tanesi, kamuoyundaki gidişatın değişimiyle ilgilidir. NASA'nın uzay çalışmalarında öncü konuma yerleşmesi, kamuoyunun uzay

alışmalarına olan hevesini ve desteğini kreltmiştir. Buna ek olarak; Vietnam Savaş, ABD kamuoyunu fazlasıyla meşgul etmeye başlamış ve ekonomiye ağır yük getirmiştir.

Oran, 1960-1970 yılları arasındaki geçişi ‘‘Soğuk Savaşın Yumuşaması’’ ve ‘‘ABD’nin Gerilemesi’’ başlıklarıyla incelerken, Nixon döneminde ABD’nin ‘‘dünya jandarmalığı’’ politikasını terk ettiğini belirtmektedir (2004b, s. 657-658). Nixon dönemi, ABD açısından bir ‘‘içerdeki sorunları czme kavuşturma ve kamuoyu tepkilerini nleme’’ süreci olarak tanımlanabilir. Bu durum NASA’nın çalışmalarına da yansımıştır. Nixon göreve geldiğinde, uzay görev grubundan çalışmalara dair rapor istemiştir. Bu raporda (Report of the Space Task Group, 1969) insan uzay uçuşunu destekleyecek tavsiyeler, uzay ulaşım sistemi kurulması, Dünya yörüngesinde dönen bir uzay istasyonu kurulması, Ay yörüngesinde dönen bir uzay istasyonu kurulması, Ay yüzeyinde bir s kurulması ve Mars’a insan gönderilmesi için gerekli çalışmalardan oluşmaktadır. Ancak bu tavsiyeler, NASA’nın bütçesinde önemli artışlar gerektirdiği için Nixon tarafından gösterişli ve pahalı bulunmuştur (Uri, 2022a).

Nixon döneminde önemli gelişmelerden bir tanesi, Soğuk Savaş’ın rekabet ortamına rağmen, ABD ve SSCB arasında uzay keşfi için iş birliği anlayışının ortaya çıkmasıdır (National Archives, 2017). 1970’lerin başında iki devlet arasında ortak bir kenetlenme sistemi geliştirmek için görüşmeler başlamıştır (Uri, 2022b). 1972 yılında ise ABD ile SSCB arasında imzalan iş birliği anlaşmasıyla (Agreement between USA and SSCB Concerning Cooperation, 1972) somutlaştırılmıştır. Anlaşmaya göre; NASA ile SSCB Bilimler Akademisi arasında, uzay meteorolojisinden doğal cvrenin incelenmesine, yakın uzayın, ayın ve gezegenlerin keşfinden uzay biyolojisi ve tıbbına kadar birçok alanda iş birliği yapılması öngörülmüştür. Ayrıca, her iki devletin insanlı uzay araçlarının ve istasyonlarının kenetlenme sistemlerinin uyumlu olmasına yönelik projeler geliştirilmesi planlanmıştır. Anlaşmanın uluslararası hukuku ön plana alan dördüncü maddesinde, uzay çalışmalarının hukuki düzeninin güçlendirilmesi ve geliştirilmesi için iş birliği yapılacağı vurgulanmıştır.

Anlaşmada yer alan, her iki devletin insanlı uzay araçlarının ve istasyonlarının kenetlenme sistemlerinin uyumlu olmasına yönelik proje, 1975’te Gerald Ford’un ABD Başkanlığı Dönemi’nde (1974-1977) gerçekleşmiştir. Apollo-Soyuz Test Projesi olarak isimlendirilen ortak çalışma ile iki devletin insanlı uzay araçları 15 Temmuz 1975’te

Dünya yörüngesine fırlatılmıştır (NASA Apollo-Soyuz Test Project Overview, 2017). İki devletin uzay araçları dünya yörüngesinde kenetlenmiş, astronotlar ve kozmonotlar birbirlerinin araçlarını ziyaret etmiştir. Proje, diplomasi ile bilimi birleştirmesi, ABD ve SSCB iş birliğinin mümkün olduğunu göstermesi ve gelecekte bir uluslararası istasyonu projesinin de gerçekleştirilebileceği yönünde fikir vermesi açısından uzay çalışmalarına katkı sağlamıştır (National Archives, 2016).

Jimmy Carter'ın ABD Başkanlığı Dönemi'nde (1977-1981) ulusal uzay politikasına dair bir belge (Presidential Directive, 1978) yayınlanmıştır. Bu belgede, uzay çalışmalarıyla ABD'nin çıkarlarının korunması ve insanlığın güvenliğinin sağlanması için iş birliği yapılması hedefleri yer almaktadır. Hedeflere ulaşmak için sivil uzay programlarının yürütülmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca, sivil uzay yeteneklerinin ve sistemlerinin yerel ticari kullanımının teşvik edilmesi öngörülmüştür. Ancak ABD'nin uzay politikası ve NASA'nın örgütsel değişimini ortaya koyan belge (Brzezinski, 1978), dönemin ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski tarafından ortaya konulan başkanlık yönergesidir.

Bahsi geçen yönerge ile sivil uzay politikasına ve ABD'nin uzay çalışmalarında nasıl bir gelecek inşa edeceğine dair bilgiler bulunmaktadır. Buna göre; ABD'nin sivil uzay politikası üç temel bileşenden oluşacaktır. Öncelikle, uzay çalışmalarında verimlilik esas alınacaktır. Bu nedenle, tek ve büyük bir başarıya odaklanmak yerine evrimsel bir politika benimsenecektir. İkincisi, gerek dünya çevre şartlarına uyumluluk açısından gerekse ulusal mali kaygılar açısından dengeli bir uzay politikası yürütülecektir. Dolayısıyla, projelerde esneklik önemli bir kriter olacaktır. Gelecek yirmi yıllık planda maliyetleri azaltmak için projelerin esnek, sürdürülebilir ve evrimsel olması kaçınılmazdır. Ulusal programlar arasında entegrasyon ve teknoloji transferi sağlanmalıdır. Üçüncüsü, yüksek zorlukta ve yüksek maliyetli uzay faaliyetlerinin dönemin şartları dahilinde hem mümkün hem de gerekli olmadığıdır.

1970'lerde NASA'nın hangi yönde ilerlediğini, yukarıda verilen örnekler ile açıklamak mümkündür. Öncelikle, Nixon'un dönemin şartları gereği NASA'nın çalışmalarını maliyetli bulduğu anlaşılmaktadır. Soğuk Savaş Dönemi'nin rekabet ortamı ve Vietnam Savaşı'nın ABD kamuoyunda oluşturduğu baskı, Nixon dönemi uzay politikalarında önceki dönemden farklı politikalar uygulamayı zorunlu kılmıştır. Ford ve Carter

dönemlerinde de durum değişmemiştir. Aksine Carter döneminde, rekabetten çok verimliliğin esas alındığı ve mali kısıtlamaların gelecek çalışmaları da belirlediği yönergeler çıkarılmıştır. 1970’lerde dönemin koşullarını realist bir perspektifle değerlendirdiğini belirtmek mümkündür. Çözüm olarak ise rasyonalist bir politika izlenmiştir. Bunun en somut örneği, ABD tarafından rakip olarak görülen SSCB ile iş birliği yapılmasıdır. İki devlet arasında iş birliği yapılırken vurgulanan noktalardan bir tanesi de uluslararası hukuka verilen önemdir. Bu gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde, realist bir değerlendirmeye rasyonalist bir politika uygulandığı görülmektedir. İki yaklaşım arasında bir sentez ya da çıkarlar açısından dengeleyici bir politika izlendiğini belirtmek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle, ele alınan dönemde pragmatik liberal bir uzay politikası uygulandığını ve NASA’nın bu yöndeki politikalara hizmet ettiği açıktır.

NASA’nın kuruluşundan 1970’lerin sonuna kadar yaşanan gelişmeler yukarıda dönemsel politikalar ile açıklanmaktadır. NASA, bu politikalara hizmet eden bir örgütlenme olarak faaliyet gösterdiği dönemin yapısına uyumlu hareket etmek zorundadır. Bir başka ifadeyle; dönemsel politikalar NASA’nın örgütsel yapısında da kimi değişimlere yol açabilmektedir. Bu nedenle, başkanlık dönemleri ve uzay politikaları incelenirken NASA’nın faaliyetleri açıklanmakla birlikte, örgütsel değişimi açık bir şekilde ortaya koyabilmek için dönemler arası karşılaştırma yapmak yerinde olacaktır.

W. Henry Lambright (2010, s. 152), NASA’nın örgütsel değişimini incelediği çalışmaya göre, kuruluştan 1980’lere kadar olan dönem üç alt döneme ayrılmaktadır³³. Bu alt dönemlerden ilki 1958-1961 tarihlerini kapsayan kuruluş dönemi, ikincisi 1961-1972 yıllarını kapsayan ve “Apollo” Projesi ile anılan dönem, üçüncüsü ise 1972-1984 yıllarını kapsayan “Mekik” dönemidir. Apollo ve Mekik dönemleri arasındaki temel fark, 1970’lerde görülen uzay politikasının NASA faaliyetlerine yansımasıdır. David Bruggeman (2002, s. 416), NASA’nın işleyişinde 1970’lere kadar olan dönemi “süresiz

³³W. H. Lambright’ın, NASA’nın örgütsel değişimini incelediği çalışmasında, kuruluştan çalışmanın yayınladığı 2010’a kadar beş döneme ayrıldığı görülmektedir. Ana metinde verilen üç döneme ek olarak, 1984-2004 yıllarını kapsayan dönem uzay istasyonu projesi ve 2004’ten sonraki dönem ise Ay-Mars projeleri ile anılan dönemler bulunmaktadır.

olarak sürdürülemez” olarak tanımlamak ve 1970’lerle birlikte önceliklerin değişerek kaynakların başka sektörlere aktarıldığını vurgulamaktadır.

1960’lı yılların “süresiz olarak sürdürülemez” uzay politikaları NASA’yı rekabet anlayışı çerçevesinde faaliyet göstermeye itmiştir. Sınırlandırılma olarak yalnızca uzay çalışmalarını kapsayan ve bu kapsam içinde sınırsız faaliyet gösterme becerisi beklenen bir örgütlenme olarak varlık göstermiştir. Ancak bu politika uzun soluklu olmamış, NASA’nın faaliyetleri 1970’li yıllarda öncelikle bütçe olarak sınırlandırılmıştır. Ayrıca Soğuk Savaş’ın devam etmesine rağmen rekabet anlayışından uzaklaşmış ve SSCB ile iş birliği yoluna gidilmiştir. Bu nedenle, NASA açısından, ulusal bir örgütlenmeyken uluslararası uzay çalışmalarının önemli bir aktörü olmanın ilk adımları da atılmıştır. Bunlara ek olarak; NASA’ya, salt uzay faaliyetlerini yerine getirmenin yanında diğer ulusal kurumlar arasında koordinasyon sağlama sorumluluğu verilmiştir. “Büyük” projelerden ziyade verimlilik odaklı projelere odaklanılması gerektiğine dair yönergeler yine bu dönemin ürünüdür.

Bu gelişmeler sonucunda NASA, örgütsel bağlamda “başarısız” olarak görülebilir. Howard E. McCurdy (1991, s. 308), 1970’lerle birlikte NASA’nın yirmi yıllık bir organizasyonel yavaşlama dönemine girdiğini belirtmektedir. McCurdy, bu durumu organizasyonel düşüş olarak değerlendirmekte ve olumsuz bir eleştiri sunmaktadır. Ancak, bu değişimi “NASA’nın verimli ve sürekliliğe sahip olması için gerekli bir yavaşlama dönemi” olarak tanımlamak gerekmektedir. Çünkü Soğuk Savaş’ın yıkıcı rekabet ortamı ve Vietnam Savaşı’nın mali yükü gibi olgular, uzay faaliyetlerinde yaşanan büyük sıçramaların sürekliliğini engellemektedir. Bu noktada dönemin realist bir biçimde incelendiği ve rasyonalist politikaların uygulanmaya konulduğu açıktır. NASA, bu geçiş döneminin bir ürünü olarak verimli, sürekli sürdürülebilir, iş birliğine açık, gelecek planlarının rasyonel olduğu ve ulusal kurumlar arasında koordinasyon açısından liderlik elde etmiş bir yapıya evrilmiştir. Bu nedenle, 1960’ların rekabet odaklı örgütlenmesinden 1970’lerin çok yönlü örgütlenmesine giden süreci bütünsel olarak değerlendirerek pragmatik liberal politikanın bir sonucu olduğunu belirtmek mümkündür.

1981-1989 yılları arasında ABD Başkanlığı görevini Ronald Reagan yürütmüştür. Bu nedenle, 1980’li yılları Reagan dönemi olarak da adlandırmak mümkündür. Reagan göreve başladıktan sonra bir ulusal uzay politikası belgesi (Ronald Reagan National

Space Policy, 1982) ortaya koymuştur. Belgenin giriş ve ilkeler bölümünde 1970'lerin uzay çalışmalarından olan "Mekik" projesinin ABD'nin ulusal güvenliğine hizmet ettiği ve bu görevin sürdürüleceği belirtilmektedir. Aynı bölümde uzay politikası ve temel hedefler sıralanmaktadır. Buna göre; ABD'nin ulusal güvenliği güçlendirilmeli ve uzay çalışmalarındaki liderliği sürdürülmelidir. Özel sektör yatırımları teşvik edilmeli ve sivil uzay faaliyetlerine yer verilmelidir. Benzer şekilde, uluslararası iş birlikleri teşvik edilmeli ve uluslararası çalışmalar güçlendirilmelidir. Reagan'ın uzay politikası belgesinde NASA'ya doğrudan verilen görev, "Mekik" projesi başta olmak üzere uzay transfer sistemlerinde ABD Savunma Bakanlığı ile iş birliği içinde çalışmaları geliştirmektir. NASA bu tür projelerde kamuoyunun faydalarını gözeten bir garantör görevi görmek ve ulusal güvenlik önceliğine göre hareket etmekten sorumludur.

NASA, bu yıllarda Reagan'ın ulusal uzay politikasında yer alan görevlerin yanı sıra uluslararası boyuta sahip bir görevin daha yürütücüsü konumundadır. Özellikle, uzay istasyonu yapılmasına ilişkin proje, Reagan'ın göreve geldiği ilk yıllardan itibaren gündeme gelmeye başlamıştır. W. Henry Lambright (1989, s. 516)'a göre; NASA açısından dikkat çekici nokta, uzay istasyonu programının gerçekleştirilmesine ilişkin baskının NASA tarafından gelmiş olmasıdır. Çünkü NASA bir ajans olarak devamlılığının sağlayabilmek için büyük ölçekli bir program geliştirme görevi üstlenmelidir. NASA'nın Reagan'a yönelik baskısı, 1982'de ilk sonucunu almış ve uzayda daha kalıcı bir varlık kurulması yönünde fikir beyan etmesine neden olmuştur.

Reagan'ın uzay istasyonu ile ilgili açık beyanatı (O'Keefe, 2004; NASA Space Station, 2023) 1984'te gerçekleşmiş ve bu beyanatta NASA'ya, kalıcı mürettebatlı bir uzay istasyonu inşa etmesi için çağrıda bulunmuştur. Ayrıca, NASA'ya, diğer devletleri uzay istasyonu çalışmalarında iş birliğine davet etme sorumluluğunu da vermiştir. Böylelikle büyük ölçekli bir proje üzerinden uluslararası iş birliği yolu açıldığı gibi NASA kendine oldukça önemli bir konum elde etmiştir. NASA'nın örgütsel değişimini inceleyen Lambright (2010, s. 152), bu gelişmeler nedeniyle, 1984-2004 tarihlerini kapsayan dönemi uzay istasyonu dönemi olarak adlandırmaktadır. 1985 yılına gelindiğinde, uzay istasyonu ile ilgili olarak NASA'nın karşısına bütçe problemi çıkmıştır.

1985 ve sonrasında NASA, ISS için bütçe tahsisi içeren girişimlerin içinde yer almıştır. Bu noktada, ABD İdare ve Bütçe Ofisi (Office of Management and Budget: OMB)'nin

projeye karşı çıktığını belirtmek gerekmektedir (Logsdon, 2019, s. 122-123). NASA, bütçe konusunda uzlaşma sağlayabilmek amacıyla uluslararası iş birliği ve paylaşım hamlelerini somutlaştırmıştır (Lambright, 1989, s. 517). NASA'nın devletleri uzay istasyonuna dair projede iş birliği davetine Kanada, Japonya ve ESA arasında 1985'te ikili anlaşmalar aracılığıyla olumlu yanıt verilmiştir (NASA, 2018; Government of Canada, 2023). Ancak, NASA bütçe görüşmelerinde istediği desteği alamamış ve NASA Başkanı James Retcher 1986'da programın küçültülmüş bir versiyonunu duyurmak zorunda kalmıştır (Jones, 1986, s. 25'ten akt. Lambright, 1989, s. 517). 1984'ten sonra NASA'nın bütçe içindeki payı düşüşe geçmişken, 1985-1987 yılları arasında NASA'nın bütçesi toplam bütçenin ortalama %0,76'sına denk gelmektedir (The Guardian, t.y.).

1986 yılı, NASA açısından yalnızca uzay istasyonunun küçük bir versiyonunu açıklamak zorunda kaldığı bir tarih değildir. Aynı zamanda, "Challenger Kazası" olarak anılan bir çalışma kazasının da yaşandığı yıldır. Challenger Projesi (Mars, 2021) ile altı günlük bir zaman diliminde yedi kişilik mürettebatın çeşitli görevleri gerçekleştirmesi planlanmıştır. Ancak uzay mekiği fırlatma işleminden kısa bir süre patlamış ve yedi astronot hayatını kaybetmiştir (Britannica, 2023). Bu durum NASA'nın başarısızlığı olarak görülmüş ve uzay istasyonu planlarını büyük ölçüde sekteye uğratan gelişmelerden biri olmuştur.

1987'de, ABD Başkanlığı'nın, gerek İran-Irak Savaşı'na odaklanması gerekse diğer genel sorunlar nedeniyle uzay istasyonu projesini desteksiz bıraktığı belirtilmektedir (Lambright, 1989, s. 517). Bütçe konusunda istediğini alamayan NASA, politik açıdan da beklediği ilgiyi ve desteği görememiştir. Bu gelişmeler sonucunda, özellikle bütçe kısıtlamaları nedeniyle proje durdurulmuştur (Clinton Presidential Library, t.y.a). Ronald Reagan, 1988'de ulusal uzay politikası yönergesiyle NASA'nın ve uluslararası uzay istasyonunun geleceğine dair yönergeyi ortaya koymuştur.

Reagan'ın ortaya koyduğu yönergeye (Ronald Reagan Presidential Directive, 1988) göre; NASA, sürekli kalıcı insanlı uzay operasyonları çerçevesinde, uluslararası uzay istasyonu projesini 1990'lı yılların ortalarına kadar geliştirmeye devam edecektir. 1989'da Ronald Reagan'ın ABD Başkanlığı sona ermiş, yerine George H. W. Bush (1989-1993) gelmiştir. Bu dönemi inceleyen NASA tarih bölümü bürokratı Steve Dick, H. W. Bush'un 20 Temmuz 1989'da yaptığı konuşmaya (University of California, t.y.) atıfta bulunarak bir değerlendirme yapmaktadır. Dick (t.y.)'e göre; H.W. Bush'un uluslararası uzay

istasyonunun inşası ve Mars'a insan gönderme gibi projeler için çalışma çağrısı yaptığını ancak NASA'nın bütçe planlamasını, uluslararası girişimler dahilinde bile, oldukça maliyetli bulduğunu belirtmektedir.

H. W. Bush'un 1989'da yaptığı konuşmada (University of California, t.y.), "Uzay Keşif Girişimi" (Space Exploration Initiative: SEI) projesini duyurmuştur. Proje üç alt kategoriden oluşmaktadır. Bunlardan ilki uzay istasyonu kurmak, ikincisi Ay'da üs kurmak ve üçüncüsü Mars'a insanlı bir uzay görevi gerçekleştirmektir. Ancak James A. Varda (1996, s. 186-187)'ya göre; proje, yalnızca başkanlığın ilk günlerinde kamuoyunda coşku oluşturacak bir konuşma seviyesinde kalmış sonrasında ise NASA'ya yeterli destek sağlanmamıştır. Konuşma sonrasında NASA'nın 90 günlük bir çalışmayla proje taslakları oluşturmuş olsa da mevcut bütçe ile uzun süreli projelerin desteklenmediği görülmüştür. Logsdon (2008), 1990'da, dönemin havacılık ve uzay endüstrisi yöneticisi Norman Augustine'nin NASA'nın genel bir araştırmasını yapmak üzere görevlendirildiğini ve bu araştırma sonucunda NASA'yı "aşırı taahhütte bulunan" ve "çok fazla şey yapmaya çalışan" bir kurum olarak tanımlandığı belirtmektedir.

H. W. Bush döneminin NASA açısından ilk başta aktif bir dönem gibi başladığını fakat pasif geçtiğini belirtmek mümkündür. Bu durumun çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bunların başında maliyet konusundaki engeller, NASA projelerinin uzun zaman dilimlerini kapsamaması ve kimi projelerin "aşırı" görünmesi gibi nedenler gelmektedir. Ayrıca H. W. Bush'un başkanlığı döneminde yalnızca ABD açısından değil fakat uluslararası ilişkiler açısından oldukça önemli bir gelişme yaşanmıştır. 1991'de SSCB'nin dağılmış ve çift kutuplu sistem sona ermiştir. Dönemin öznelere için bir "belirsizlik" durumu söz konusudur. Bu belirsizlik dönemi, NASA'nın bu değişimden nasıl etkileneceği konusunda da geçerli olmuştur.

1993-2001 yılları arasında Bill Clinton'ın ABD Başkanlığı Dönemi başlamıştır. 1993'te göreve başladığında, uzay istasyonuna ilişkin projenin yeniden yapılandırılması için yönergeler oluşturulmuştur. Bu yönergeler (Space Station Redesign Decision, 1993; Fact Sheet: Space Station Redesign, 1993) ile aynı zamanda NASA'nın da yapısal değişikliklere gitmesi yönünde politika sergileneceği vurgulanmıştır. Uzay istasyonuna ilişkin projede uygulanan politika maliyetin azaltılması ve projenin küçültülmüş bir versiyonunun hayata geçirilmesi yönündedir. Clinton'ın, NASA özelinde maliyetleri

düşürmek, bürokrasiyi azaltmak ve büyük yönetim değişiklikleri uygulamak için NASA'yı yöneteceği şeklinde beyanatı da yönergelerde yer almaktadır. Bir başka ifadeyle; NASA için öngörülen yapısal değişiklikler, bütçe arttırmaktan kaçınmak, bürokrasiyi azaltmak için personel sayısını azaltmak ve yönetimde yapılan değişikliklerden ibarettir. Aynı yıl, ABD Kongresi'nde eski adıyla "Freedom", yeni adıyla "Uluslararası Uzay İstasyonu" (International Space Station: ISS) Projesi onaylanmış ve NASA'nın proje üzerindeki çalışmaları başlamıştır (Clinton Presidential Library, t.y.a).

1993 yılı ve sonrası, Rusya başta olmak üzere, ABD'nin çeşitli devletleri NASA aracılığıyla ISS çalışmalarına dahil ettiği bir döneme karşılık geldiği için önemlidir. John Krige (2010, s. 141), bu gelişmeyi NASA açısından, çok taraflılık ve karşılıklı bağımlılığa doğru bir hareketlenme olarak değerlendirmektedir. Bu değerlendirmenin nedenleri ise 1995'te Kanada ve Japonya'nın yanı sıra Avrupa ülkeleriyle ISS odaklı anlaşmalar yapılmış olmasıdır. Ayrıca Rusya ile malzeme tedariki konusunda iş birliği yapılmıştır. 1997'de Brezilya ile benzer şekilde anlaşma sağlanmıştır. Ancak bu nedenlerin en önemlisi, 1998'de Rusya'nın işlevsel olarak ISS projesine bir anlaşmayla (ISS Agreement, 1998) entegre olmasıdır. Bu gelişmeler sonucunda, 1998'den itibaren ISS projesinde ABD'yle birlikte Rusya'nın da önemli bir diğer aktör olarak yer aldığını belirtmek yanlış olmayacaktır.

Clinton, 1996'da ikinci kez başkanlık görevini yürütmeye başlamış ve yeni bir "Ulusal Uzay Politikası" belgesi ortaya koymuştur. Bu belgeye (President Issues New National Space Policy, 1996) göre; ABD'nin sivil ve ulusal uzay politikası, ABD'nin dünya liderliği rolüyle, Soğuk Savaş sonrası dönemde ilk kez ele alınmaktadır. Belge, üç madde ile dönemin uzay politikasına ve NASA'nın faaliyetlerine ışık tutar niteliktedir. Bu maddelerden ilki, sivil uzay programı çerçevesinde ISS'nin ve gelecek nesil fırlatma araçlarının geliştirilmesiyle ilgilidir. Ayrıca Mars'a yönelik sürdürülebilir keşif yöntemlerinin geliştirilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bunlara ek olarak; uzaydan uzun dönem çevresel gözlem programının devamlılığı için gerekli girişimlerin başlatılması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Uzayın ticari sektör olarak ele alındığı ikinci madde, ulusal düzeyde özel sektör için yatırım imkanlarının sağlanması, uluslararası düzeyde ise ABD'nin ticari girişimlerinin genişletilmesi ile ilgilidir. Son madde ise ulusal güvenlik

kapsamındadır. Bu madde ile ABD'nin dünya genelindeki operasyonlarının desteklenmesi ve stratejik askeri tehditlerin bertaraf edilmesi gibi konularda uzaydan elde edilen faydanın geliştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Clinton'un ikinci dönem başkanlığında, NASA aracılığıyla, ISS odaklı iş birliklerinin gerçekleştiği ve 1998'de uluslararası hukuk ile temellendirildiğine yukarıda değinilmiştir. ISS'nin yapım aşamasına da yine bu tarihte geçilmiştir. Aynı yılın sonuna doğru, ABD ve Rusya ortak çalışmasıyla, bir Rus roketi içinde ilk modüller (uzay aracı parçası) gönderilmeye başlanmıştır. 31 Ekim 2000'de ise ilk yerleşik mürettebat ISS'ye ulaşmış ve yerleşmiştir (Brabaw, 2020; Clinton Presidential Library, t.y.b). Clinton'un ABD Başkanlığı 2001 yılında sonlanmış ve yerine 2001-2009 yılları arasında başkanlık yürütecek George W. Bush gelmiştir. Bush döneminde NASA'nın faaliyetlerini ele almadan önce, Clinton dönemi gelişmelerinin genel bir değerlendirmesini yapmak yerinde olacaktır.

Clinton döneminde, uluslararası uzay çalışmalarından NASA'nın faaliyetlerine kadar etki eden en önemli gelişme Soğuk Savaş'ın sonlanmış olmasıdır. Bu gelişmeyle birlikte, 1993'ten itibaren, NASA aracılığıyla çok taraflılık ve mütakabiliyet anlayışları ön plana alınmıştır (Krige, 2010, s. 141). Böylece NASA, Soğuk Savaş rekabetinin yoğun şekilde yansıdığı bir kurum olmaktan ziyade uzay çalışmalarında iş birliğini teşvik eden bir örgütlenme haline gelmiştir. NASA açısından bakıldığında, maliyetli uzay çalışmalarında yaşanan bütçe kısıtlamaları iş birliği ile belirli ölçüde bertaraf edilmiştir. Uluslararası uzay çalışmaları açısından bakıldığında ise bilgi paylaşımı, ortak çalışma ve sorunlara birlikte çözüm üretme gibi faaliyetlerin olumlu katkı sağladığı açıktır. Bu değişim, uzayın yalnızca uluslararası hukukta “insanlığın ortak kullanım alanı” değil, her aşamasında ortaklıkların olabileceğinin göstergesidir.

Clinton ile Reagan dönemini karşılaştıran Lambright (2010, s. 155), Reagan döneminde uzay çalışmalarının SSCB ile rekabet üzerine temellendirildiğini, Clinton döneminde ise Rusya ile iş birliğine odaklanıldığı belirtmektedir. Lambright'ın tespitini, “realist bir yaklaşımdan rasyonalist bir yaklaşıma geçiş” olarak açıklamak yanlış olmayacaktır. Bu geçiş ile geçişin öncesi ve sonrası bütünsel değerlendirildiğinde, pragmatik liberal bir düşünce ve davranışın ürünü olarak açıklamak mümkündür. ABD ve uzay örgütlenmesi olarak NASA, içinde bulunulan dönemin şartlarını kabul etmekte ve şartlara göre

davranmaktadır. Clinton öncesi dönem, rekabete dayalı olduğu için çıkarlarını rekabet üzerinden tanımlamıştır. Soğuk Savaş'ın sonlanmasıyla ise çıkarlarını iş birliği ile temellendirmiştir. Bu durum, ABD ve uzay örgütlenmesi olarak NASA'nın realist ve rasyonalist bakış açısını pragmatik bir çerçeveye oturtarak liberal politika sergilediğini göstermektedir. Diğer yandan, uzay çalışmalarında “dünya liderliği” vasfına vurgu, Kantçı düşünceyi de göz ardı etmedikleri anlaşılmaktadır. Pragmatik liberalizmin bir sentez ve değişime açık bir model olduğunu düşünürsek, ABD ve dolayısıyla NASA'nın davranışları bu model ile örtüşmektedir.

20 Ocak 2001'de George W. Bush, 20 Ocak 2009'a kadar sürecek ABD Başkanlığı görevine başlamıştır. Aynı yıl, ABD'ye karşı gerçekleşen fakat uluslararası ilişkiler açısından da önemli dönüm noktalarından biri sayılan 11 Eylül 2001 terör saldırısı yaşanmıştır. Bu saldırı sonrası ABD'nin uzay güvenliğinde nasıl değişim yaşandığını inceleyen Denise Chow (2011)'a göre; NASA güvenlik önlemlerini ileri düzeyde arttırmak zorunda kalmıştır. En önemli güvenlik önlemleri, füze savunmalarını güçlendirmek ve daha geniş bir alana yaymak olmuştur. Ayrıca, NASA aracılığıyla gerçekleştirilen tüm uzay faaliyetleri ABD Hava Kuvvetleri başta olmak üzere askeri personel desteğiyle yüksek güvenlik önlemlerinin alındığı bir ortamda yürütülmüştür.

Bahsi geçen saldırı, NASA'ya güvenlik konusunda görece daha fazla sorumluluk yüklerken, ABD'nin terörizmle mücadelesinin maliyeti nedeniyle “imkanlar dahilinde” bir uzay güvenliği sağlanması beklenmiştir. Bir başka ifadeyle; saldırı nedeniyle uzay çalışmalarında da güvenlik artırılması uygun görülmüş fakat saldırıya karşı cevap niteliğinde izlenen politika nedeniyle uzay çalışmalarına olağandışı bir bütçe ayrılmamıştır. 2001 yılında NASA'ya ayrılan bütçe genel bütçenin %0,76'sı olup, bu oran Bush dönemi boyunca NASA'ya ayrılan en yüksek orandır (The Guardian, t.y.). Yukarıda “olumlu” ya da “olumsuz” herhangi bir konuda NASA üzerinde çeşitli beklentiler gerçekleşirken, bütçe konusunda beklentilere kıyasla değişiklik olmadığı belirtilmiştir. Bu saldırı sonrasında da NASA'nın bütçesi, diğer gelişmelere benzer bir biçimde, önemli oranda değişmemiştir.

1 Şubat 2003'te NASA'nın uzay çalışmalarını ve örgütsel yapısını etkileyen önemli bir olay yaşanmıştır. “Columbia Kazası” ya da Columbia Felaketi (Columbia Accident, Columbia Disaster) olarak anılan bu olayda bilimsel araştırma görevi için fırlatılan bir

uzay mekiği Dünya'ya dönerken parçalanmış ve yedi astronot hayatını kaybetmiştir (Dobrijevic ve Howell, 2023). Uzay mekiğinin enkazı Teksas ve Louisiana eyaletlerine dağılmış olup, kazanın teknik ve örgütsel nedenlerini ortaya çıkarmak amacıyla NASA'ya soruşturma açılmıştır (Donahue ve O'Leary, 2012, s. 406). Soruşturmayı yürütmek ve raporlandırmak üzere Columbia Kazası Araştırma Kurulu (Columbia Accident Investigation Board: CAIB) kurulmuştur. Böylelikle başta NASA'nın soruşturmaya müdahalesi önlenerek bağımsız bir soruşturma yürütülmesi hedeflenmiştir (Hall, 2003, s. 242).

Soruşturma sonrasında düzenlenen raporda (CAIB, 2003, s. 177-194); öncelikle, geçmiş başarılarla güvenildiği ve bu nedenle etkili mühendislik uygulamalarının ihmal edildiği vurgulanmıştır. Örgüt yapısında, kritik güvenlik bilgilerinin iletilmesini engelleyen ve mesleki görüş farklılıklarını bastıran engeller bulunduğu belirtilmiştir. Program unsurları arasında entegrasyon ve koordinasyon yönetiminin eksikliğine dikkat çekilmiştir. Bunlara ek olarak ise örgütün işleyiş kurallarına uygun olmaksızın, bir komuta zinciri ve karar alma sürecinin varlığı üzerinde durulmuştur. Raporda sunulan bu tespitler, kazanın yalnızca teknik nedenlerle değil, NASA'nın örgütsel yapısındaki aksaklıklar nedeniyle de gerçekleştiğini göstermektedir (Krause, 2005, s. 220-221). Ancak bu kazadan sonra NASA'nın örgütsel yapısında önemli değişiklikler yapıldığını belirtmek mümkün değildir. Bunun en önemli nedeni olarak ise NASA üzerindeki siyasi ve bürokratik baskılar işaret edilmektedir (Hall, 2003, s. 246).

14 Ocak 2004'te Bush'un yaptığı bir konuşma (NASA, 2004) ile NASA'nın gelecekte nasıl faaliyet sergileyeceği açıklığa kavuşmuştur. Buna göre; Columbia Kazası, uzay çalışmalarında risk olduğunu göstermektedir. Fakat insanlığın faydasına gerçekleştirilen faaliyetlerde her zaman için böylesi riskler mevcuttur. Eğer ABD böylesi bir risk alıyor ise risk unsurlarını azaltırken faydayı yükseltmeye odaklanmalıdır. Bush, bu bakış açısı nedeniyle uzay çalışmalarında bir sıçrama gerçekleşmesi gerektiğini ve bu sıçramanın Ay başlangıçlı uzay faaliyetleriyle gerçekleştirebileceğini belirtmektedir. Mars başta olmak üzere ve uzayın diğer unsurları üzerine çalışmalar yapabilmek için Ay'ın, Dünya başlangıçlı uygulamalardan her anlamda daha üstün olduğu vurgulanmıştır. Bu konuşma, "Ay-Mars projeleri dönemi" olarak adlandırılan dönemin başlangıcı niteliğindedir

(Lambright, 2010, s. 155-156). Bu konuşma ile Columbia Kazası'nın olağanlaştırıldığını ve görece daha büyük hedeflere dikkat çekildiğini belirtmek mümkündür.

Bush'un bahsi geçen konuşmasında (NASA, 2014) dikkat çektiği hedefleri üç aşamayla detaylandığı görülmektedir. Bunlardan ilki, Uluslararası Uzay İstasyonu'nu 2010'a kadar tamamlamaktır. İkincisi, 2008'e kadar yeni bir uzay aracı olan Mürettebat Keşif Aracı'nı geliştirip test ederek en geç 2014'ten sonra uzay istasyonuna mürettebat taşımaya hazır hale getirmektir. Üçüncüsü ise 2020'ye kadar, uzay faaliyetlerinde Ay başlangıçlı projelere uygulamaya koymaktır.

Bush'un konuşmasında (NASA, 2014) vurguladığı hedeflere ulaşılması için NASA'ya düşen sorumluluklara da değinilmektedir. Öncelikle, NASA'ya büyük ve birleştirici bir sorumluluk verildiği belirtilmektedir. Bunun için tüm faaliyetlerini gözden geçirmesi ve bahsi geçen hedeflere yönlendirmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Konuşmada, hedeflerin gerçekleşmesi için maliyetin nasıl karşılanacağına yönelik bilgilere de yer verilmektedir. Bush, hedeflerin uzun soluklu ve yüksek maliyetli olduğunu, bu nedenle ilk beş yıllık dönem için ABD Ulusal Kongresi'nden her yıllık bütçeye ek olarak bir milyar dolar talep edeceğini bildirmektedir. NASA yıllık bütçesinin ABD yıllık bütçesine oranı incelendiğinde (The Guardian, t.y.), 2004'te %0,66 olan oran 2006'ya kadar düşerek %0,57'ye ulaşmıştır. Bu tarihten itibaren 2008'e kadar artış yaşanmış ve %0,60 seviyesine yükselmiştir. Bir önceki dönem olan Clinton dönemi ile kıyaslanacak olursa, Clinton döneminde NASA yıllık bütçesinin ABD yıllık bütçesine oranı %0,75 iken, Bush döneminde en yüksek oranın %0,76 olduğu görülmektedir. Bu nedenle, Bush'un işaret ettiği hedeflere NASA'nın ancak mevcut bütçeyi bahsi geçen hedeflere yönlendirebildiği ölçüde ulaşabileceği anlaşılmaktadır.

NASA, hedeflerin büyük bütçenin ise belirli bir çerçevede olması nedeniyle iş birliğinin önemini Uluslararası Uzay İstasyonu girişiminde tecrübe etmiştir. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte, iş birliği ortamının görece uygun olduğu bir döneme girilmesi NASA açısından önemlidir. NASA'nın örgütsel evrimini inceleyen araştırmacı grubu (Heracleous, Terrier ve Gonzalez, 2019, s. 3), bu dönemde uluslararası alanda hiyerarşik bakıştan giderek uzaklaşıldığı ve iş birliği düzenine geçildiğini açıklamaktadır. Bu nedenle, NASA'nın baskın taraf olmaktan ziyade bir iş birliği içinde nasıl çalışılacağı konusunda deneyim kazanmaya doğru evrildiği bir dönem tarif edilmektedir. Sonuçta,

NASA bir örgütlenme olarak zorluklarla karşılaşmakta fakat belirli ölçüde çözümler üretebilmektedir. Uzay çalışmalarının doğası gereği, yüksek maliyetli olduğu ancak iş birliği ile tarafların paylaşarak maliyetleri düşürebildiği anlaşılmaktadır.

31 Ağustos 2006’da George W. Bush, yeni bir Ulusal Uzay Politikası (U. S. National Space Policy, 2006) belgesi imzalamıştır. Bu belgede ABD’nin yeni uzay politikasına dair prensipler yer almaktayken, bu prensiplerden bazıları öncekilerle benzer biçimde iş birliğine atıfta bulunmaktadır. Ancak belgede “tehdit” olarak nitelendirilebilecek sertlikte ilkelerin de bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Örneğin; prensiplerden bir tanesi, ABD’nin gerçekleştirdiği uzay çalışmalarında özgürlüğünü kısıtlayacak yeni uluslararası hukuk rejimlerinin ortaya çıkmasına karşı çıkacağı yönündedir. Konuya bir başka örnek prensip ise “Bush Doktrini” olarak anılan “Ulusal Güvenlik Strateji” (The National Security Strategy of the USA, 2002) belgesinde yer alan “Önleyici Vuruş” (Preventive Strike) anlayışı ile ilişkilidir. Bu prensipte, öncelikle, ABD’nin uzay faaliyetlerinin ulusal çıkarları açısından hayati öneme sahip olduğu vurgulanmaktadır. Bu çıkarları korumak için gerekirse, düşmanların uzay yeteneklerini ABD’nin ulusal çıkarlarına düşman olacak şekilde kullanmasının engelleneceği belirtilmektedir.

Uluslararası hukuk açısından bir değerlendirme yapılacak olursa, her şeyden önce ABD’nin uluslararası hukuk karşısında diğer devletlerle eşit olduğunu belirtmek gerekmektedir. Herhangi bir uluslararası hukuk metninde, meşru müdafaanın ötesinde bir müdahaleye yönelik hukuka uygunluk söz konusu değildir. Meşru müdafaa için ise bir saldırı tehdidi ya da tehdit algısının ötesinde saldırının gerçekleşmiş olması beklenir. Bu nedenle, bahsi geçen prensipler icra edildiği takdirde uluslararası hukuk açısından uygun değildir. Yukarıda değinildiği gibi gerek uluslararası hukukta gerekse uzay hukukunda en temel ilke faaliyetlerin barışa hizmet etmesidir. Bu amaç doğrultusunda, gerçekleşmiş anlaşmazlıklarda dahi diplomatik yollara öncelik verilirken, ABD’nin “önleyici” politikalarının uluslararası hukuka uygun olmadığı açıktır.

Böylesi sert prensipler NASA’yı ise iki açıdan etkilemektedir. Bunlardan ilki, uzay çalışmalarında güvenlik odaklı anlayışın yerleşmesine neden olmasıdır. İkincisi ise NASA’nın henüz yönelmeye başladığı iş birliği anlayışını zorlaştırabilecek nitelikte olmasıdır. Buna rağmen, Bush yönetimindeki ABD “tehdit” odaklı bir uluslararası politika stratejisi belirlediği görülmektedir. Sonuçta; NASA için bu dönem, faaliyetlerde

güvenlik unsurunun ön planda tutulduğu, büyük hedeflere yönlendirildiği, bütçenin belirli çerçevede kaldığı ve iş birliğinin yeniden zorlaştırıldığı bir dönem olarak tarif edilebilir. Soğuk Savaş'ın hemen sonrasında Clinton yönetiminde uzay çalışmalarında giderek yükselen iş birliği odaklı yaklaşım, Bush'un başkanlık yaptığı ilk yıllarda devam etse de 2006'da ortaya koyduğu uzay politikasıyla tekrar tartışmaya açık hale gelmiştir.

20 Ocak 2009'da Barack H. Obama'nın ABD Başkanlığı Dönemi başlamış ve 20 Ocak 2017'ye kadar devam etmiştir. George W. Bush Dönemi'nin ardından uzay çalışmalarında görece “yumuşak” bir döneme girildiği, Obama'nın 15 Nisan 2010 tarihli uzay konferansında yaptığı konuşmada (Remarks by the President on Space Exploration, 2010) açıklığa kavuşmuştur. Obama, uzay faaliyetleri açısından içinde bulunduğu dönemi değerlendirirken bir rakibe karşı yarışılmadığını ve bir zamanlar küresel rekabetin var olduğunu ancak bunun artık küresel bir iş birliğine dönüştüğünü vurgulamaktadır. Küresel iş birliği ortamında NASA'nın misyonuna ve geleceğine bağlı bir politika sergileyeceğini beyan etmektedir.

Obama'nın konuşmasında (Remarks by the President on Space Exploration, 2010) dikkat çektiği konulardan bir diğeri, NASA ile özel sektör arasında iş birliği sağlanmasına yöneliktir. Obama, NASA'nın özel sektör ile iş birliği fikri güvenlik nedeniyle olumsuz eleştiri aldığını belirtmektedir. Fakat geçmiş iş birliklerinden örnekler vererek güvenlik standartlarının sağlanabileceğini açıklamaktadır. Ayrıca NASA'nın maliyetlerini düşürmesi açısından da özel sektör ile iş birliğinin önemli olduğunu vurgulamaktadır. Buna rağmen, özel sektör ile iş birliği aşamasında “yabancı” sağlayıcılardan ziyade ABD'ye bağlı sağlayıcıların işaret edildiği görülmektedir. Bu bilgilerden hareketle, Obama Dönemi'nde özel sektör ile iş birliğinin görece ön plana alındığını belirtmek mümkündür. Güvenlik endişelerini belirli oranda hafifletebilmek amacıyla ABD'ye bağlı özel sektörü işaret etmiştir. Mali açıdan ise NASA'nın maliyetlerini düşürürken kaynağın “yabancı” sağlayıcılara yönelmesine değil ABD içinde tutulmasına öncelik vermiştir.

Obama'nın ulusal uzay stratejisini açıkladığı belge (National Space Policy, 2010) 28 Haziran 2010'da yayınlanmıştır. Belgede, öncelikle, uzayın güvenliğine dair konulara değinilmiştir. İnsanlığın gelişimine paralel olarak uzaydan faydalanan devlet ve kuruluş sayılarının arttığı, bu nedenle güvenlik problemlerinin ortaya çıkabileceği belirtilmektedir. Örnek olarak ise dünya yörüngesinde biriken enkazlara ve uzay

araçlarının çokluğu nedeniyle yaşanabilecek çarpışma olasılıklarına değinilmektedir. Tüm ulusların uzayı kullanmaya ve keşfetmeye hakkı olduğu gibi sorumluluklarının da olduğu vurgulanmaktadır. Bu vurgu üzerinden ABD'nin liderliğinde iş birliğinin önemi üzerinde durulmaktadır. Bir başka ifadeyle; uzayın özgürlüğünün ABD'nin liderliğinde gerçekleşecek iş birliği ile mümkün olduğu açıklanmaktadır. Dolayısıyla, uzay çalışmalarında ABD'nin “koruyucu” ve “lider” rolüne işaret edilmektedir. ABD'nin ulusal uzay ajansı olarak NASA'ya düşen görev ise ABD'nin bu rolüne uygun çalışmalar yürütmektir.

Obama'nın ulusal uzay stratejisini açıkladığı belgede, (National Space Policy, 2010) uzay çevresinin korunması ve uzayın kullanımına dair sorumluluklara yer verilirken NASA'nın görevleri tarif edilmiştir. Buna göre; NASA ve ABD Savunma Bakanlığı ortak sorumluluk alarak uzay çalışmalarından kaynaklanan enkazı azaltmak ve ortadan kaldırmak, konuya ilişkin tehlikeleri azaltmak, geleceğe yönelik anlayışı geliştirmek gibi görevleri yerine getirmelidir. NASA'nın sorumlu tutulduğu bir başka konu, uzay çalışmalarında özellikle çarpışma gibi kazaların önlenmesine dair uyarı tedbirlerinin geliştirilmesinin teşvik edilmesiyle ilgilidir. Bunun için NASA'dan, veri tabanlarının korunmasına ve geliştirilmesine, uluslararası veri standartlarına öncülük edilmesine ve uluslararası kuruluşlara bilgi sağlanmasına yönelik çalışmalar yürütmesi beklenmektedir.

Obama'nın uzay politikasının NASA'yı nasıl etkilediğini açıklayabilmek için Obama ile G. W. Bush'un uzay politikalarını karşılaştırmak yerinde olacaktır. Öncelikle, Bush'un uzay politikasının görece “agresif” olduğu açıktır (Dolman, 2020, s. 378). Küresel gelişmeler ile Bush'un realist bakış açısı ABD'nin tehdit algısını hassaslaştırmıştır. Böylesi bir durumda NASA'nın askeri çıkarlara hizmet etmesi öncelik kazanmıştır. Obama döneminde daha “yumuşak” bir uzay politikası sergilenmiştir. Güvenlik meseleleri, küresel askeri meselelerden ziyade uzayın güvenliği, çevre güvenliği ve uzay trafiğinin güvenliği gibi konulara yönelmiştir. NASA, “koruyucu” ve “lider” gibi vasıfların sürekliliğini sağlayarak bahsi geçen güvenlik meselelerini iş birliği içinde yürütmekle görevlendirilmiştir. Bu nedenle, realist bakış açısının keskin rekabet anlayışından liberalizmin daha esnek rekabet anlayışının uygulamaya koyulduğu görülmektedir.

Obama ve Bush dönemlerini uluslararası hukuk açısından karşılaştırdığımızda, Bush Dönemi'nde genelde uluslararası hukukun özelde ise uzay hukukunun göz ardı edildiğini belirtmek mümkündür. Bush Dönemi'nde yüksek tehdit algısı, “önleyici müdahale” anlayışıyla uzay çalışmalarının gidişatını etkileyebilecek düzeye ulaşmıştır. Bu dönemde NASA'nın uzay hukukunu ihlaline yönelik bir örnek bulunmasa da ulusal otoritenin “agresif” tutumu, uluslararası uzay çalışmalarına olumsuz etki edebilecektir. NASA'nın öncü bir örgütlenme olarak uluslararası hukuku geri planda tutması, “diğer” uzay çalışmalarında da çeşitli ihlallere neden olabilecektir. Obama Dönemi'nde, bu tutum terk edilmiş ve NASA “müttefiklerle birlikte hareket eden”, “uzay hukukunu önceleyen”, “uzayın güvenliğini önceleyen” ve bu konularda “uluslararası çalışmaları teşvik eden” bir örgütlenme olacak şekilde yönlendirilmiştir (National Space Policy, 2010).

Obama ve Bush dönemleri arasında farklılık gösteren bir diğer konu iş birliği anlayışıdır. İş birliği, uzay çalışmalarında maliyeti düşürmek için gerekli görüldüğü gibi uzay hukukunda aktörlerin iş birliği yapacağına dair rızaya dayalı anlayışın hakim olduğu da görülmektedir. Bush döneminde iş birliği, her iki açıdan arka plandadır. Bu durum, NASA'nın iş birliği yaparak gelişimini sağlayabilmesini zorlaştırmıştır. Ancak Obama'nın uzay politikasında iş birliğine önem verildiği görülmektedir. Obama, iş birliği konusunda öncelik açısından ABD'ye bağlı özel sektör girişimleri işaret etmiştir. Ayrıca diğer devletler ile iş birliğine olumlu bakılmaktadır. Obama döneminde iş birliği anlayışının ticari alana kaydığını belirtmek gerekmektedir. NASA'ya düşen görev ise hem bu ticari alanda “çatı” görevi görmek hem de olası ticaret işlerine taraf olarak uzay çalışmalarını geliştirmektir. Bu nedenle, NASA'nın güvenlik odaklı çalışmalardan ziyade çok yönlü çalışmalar yürütebilmesinin önü açılmıştır.

Özetle, Bush ve Obama dönemlerinin güvenlik, uzay hukuku ve iş birliği konuları başta olmak üzere, birbirinden ayrıştığı görülmektedir. Bush dönemi uzay politikalarının keskin rekabete dayalı, iş birliğinden uzak, uluslararası hukuku geri plana alan yapısı realist yaklaşımla açıklanabilir. Diğer yandan, Obama döneminde rekabetin mutlak kazanç anlayışıyla ele alındığı, iş birliğine sıcak bakıldığı ve uluslararası hukuka önem verildiği için liberal yaklaşımın ilkeleriyle örtüştüğünü belirtmek mümkündür. Obama döneminde “gerçek” anlayışı, NASA'nın “uzay çalışmaları yürüten bir örgütlenme” olduğu yönündedir. Bahsi geçen “gerçek” anlayışı, realizmin karamsarlığından uzak

olduğu gibi Kant'ın işaret ettiği “ütopik” dünyadan da uzaktır. Süreç olarak ele alındığında, Obama dönemi politikalarının herhangi bir “zorlama” sonrasında değil, rızaya dayalı bir anlayışın ürünü olduğu ortaya çıktığını belirtmek mümkündür. Bir başka ifadeyle; pragmatik çerçevede kararların alındığı bir süreç yaşanmıştır. Sürecin sonunda uygulamaların liberalizm ile örtüşmesi nedeniyle, NASA çalışmalarının pragmatik liberal bir çerçeveye oturduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır.

20 Ocak 2017’de ABD Başkanlığı görevini devralan Donald Trump, bu görevi 20 Ocak 2021’ kadar yürütmüştür. Başkanlık görevi boyunca uzay çalışmalarına ilişkin altı yönerge ve bir ulusal uzay politikası açıklanmıştır (NASA, t.y.c). Yönergelerden ilki (Presidential Memorandum, 2017), Obama Dönemi’nde ortaya konulan ulusal uzay stratejisinde yapılan değişikliği ilan etmektedir. Bu değişiklikle birlikte, geniş kapsamlı keşif kilometre taşlarının belirlenmesine dair strateji terkedilmiştir. Terkedilen strateji yerine, Güneş Sistemi boyunca insanlığın genişlemesini sağlamak için Dünya’ya yeni bilgiler ve fırsatlar sunulması gerektiği vurgulanmıştır. ABD’nin, ticari ve uluslararası ortaklarla yenilikçi programlara liderlik edeceği üzerinde durulmuştur. Bu değişiklikten anlaşılacağı üzere, muğlak bir hedeften ziyade belirli hedefe işaret edilmiştir. Ayrıca ticari ve uluslararası ortaklıklara vurgu yapılması, iş birliğinin giderek artan bir biçimde ticari yöne evrildiğini göstermektedir.

ABD’nin uzay çalışmalarında ticari yöne evrildiğini gösteren bir diğer belge, Trump’ın ticari uzay politikası direktiflerinin yer aldığı belgedir. Bu belgeye (Presidential Space Policy Directive-2, 2018) göre; öncelikli hedef, uzay çalışmalarının ticari alanında ABD liderliğinin güvence altına alınmasına ilişkindir. Belgede özel sektör açısından belirsizlik yaratan durumların en aza indirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Buna ek olarak; ABD’nin ekonomik başarısının ve güvenliğinin desteklenmesi için hükümet müdahalesinin esnetilerek özel girişimlerin serbest bırakılması yönünde talimat verilmektedir. Bu belge ile özel girişimlerin ulusal ve uluslararası ortamda rekabet edebilir hale gelmesi planlanmıştır. Bunun sonucunda NASA, ulusal ve uluslararası çalışmalarda ticari ilişkileri de gözetken bir örgütlenmeye doğru evrilmektedir. Uzayın giderek ticari bir sektör olarak ele alınması nedeniyle, kar amacı gütmeyen bir örgütlenme olmamakla birlikte, NASA varlığını sürdürebilmek için bu direktiflere uyum sağlamaktadır.

Uzay trafiğinin ve uzaydaki enkazın etkilerinin azaltılmasına ilişkin yönerge, Trump döneminde ortaya konulan yönergelerden bir diğeridir. Yönergede (Presidential Space Policy Directive-3, 2018), sivil ve ticari uzay trafiğinin artışına uyumlu biçimde güvenliğin sağlanması gerektiği açıklanmaktadır. Bu konuda ABD'nin lider ülke konumunda olması beklenirken, ABD'nin çıkarlarını ve özel sektörün ihtiyaçlarını gözeten bir trafik yönetiminden söz edilmektedir. Benzer şekilde, büyüyen yörünge enkazı tehdidini bertaraf edebilmek için ticari sektör girişimlerinin takip edilmesi ve kuralların bu doğrultuda güncellenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Uzay güvenliğine dair verilerin ve hizmetlerin ABD Ticaret Bakanlığı tarafından açıklanmaya, uzay nesnelerinin yetkili kataloğunun ise ABD Savunma Bakanlığı tarafından kaydedilmeye devam etmesi yönünde karar verilmiştir. NASA bu yönergeden muaf olmadığı gibi ulusal ve uluslararası iş birliği sürecinde bu yönergeye uygun çalışmalar yürütmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla, NASA'nın uzay çalışmalarında güvenli konusu dönemin şartlarına uyumlu bir biçimde varlığını sürdürmektedir.

ABD'nin uzay çalışmalarını salt askeri güç olarak somutlaştıran ve sivil-askeri ayrımını ortaya koyan en önemli gelişmelerden bir tanesi ABD Uzay Kuvvetleri'nin kurulmasıdır. ABD Uzay Kuvvetleri, Trump tarafından imzalanan bir başka yönerge ile 2019 yılında kurulmuştur. Yönergeye (Presidential Space Policy Directive-4, 2019) göre; uzay, ABD yaşam tarzının, ulusal güvenliğinin ve modern savaşların ayrılmaz bir parçasıdır. ABD uzay çalışmalarında lider konumda olsa da “potansiyel düşmanlar” uzay çalışmalarında kendilerini geliştirmektedir. Bu durumda, ABD'nin uzay çalışmalarında askeri yetenekler geliştirerek caydırıcı bir kuvvet olması kaçınılmazdır. Bu kuvvet uluslararası hukuka uygun hareket edecek ve barışa hizmet edecektir. ABD Uzay Kuvvetleri'nin kuruluş amacı ne olursa olsun, NASA açısından bakıldığında çalışmaların askeri meseleleri odak noktasına aldığı görülmektedir. NASA birçok konuda bilim odaklı çalışmalar yürütmekle birlikte, ABD Uzay Kuvvetleri'ni “besleyen” bir örgütlenme halini alması kaçınılmazdır. Ayrıca NASA'nın uluslararası iş birliklerinden edinilen faydaların ABD Uzay Kuvvetleri'ne yansması mümkündür. Bu durum, “diğerleri” ile NASA arasında gerçekleşebilecek iş birliklerini zorlaştırabilecektir. Özetle, Trump'ın yönergesiyle kurulan ABD Uzay Kuvvetleri'nin, NASA açısından olumsuz gelişmelere neden olabileceğini belirtmek yanlış olmayacaktır.

Trump’ın uzay çalışmalarına ilişkin imzaladığı bir diğer yönerge uzay sistemlerinde siber güvenlik konusuyla ilgilidir. Bu yönergede (Presidential Space Policy Directive-5, 2020), uzay sistemlerinin günümüzde hemen her konuda faaliyet gösteriyor olması nedeniyle uzun ömürlü siber güvenlik anlayışının yerleşmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Çünkü ABD’nin ticari uzay ekonomisinin büyümesi ve refahı, uzay çalışmalarının güvenli bir şekilde yönetilmesiyle ilişkilendirilmektedir. Bu aşamada NASA, uzay çalışmalarının güvenli bir şekilde yönetilmesini sağlamak ve uzay çalışmalarında siber güvenlik anlayışını teşvik etmektir. Dolayısıyla, NASA’dan, kendi çatısı altındaki uzay çalışmalarında siber güvenlik konusunu ön plana almasının yanı sıra “denetleyici” ve “teşvik edici” rolünü de yerine getirmesi beklenmektedir.

2020 yılının sonunda uzay çalışmalarına dair ortaya konulan bir diğer belgeyle ABD’nin ulusal uzay stratejisi açıklanmaktadır. Belgede (National Space Policy, 2020) NASA’ya çeşitli sorumluluklar yüklenmektedir. Bu sorumlulukların birincisi, uzay nükleer sistemlerine ilişkin olup bu sistemlerin tasarımı, geliştirilmesi ve kullanımını kapsamaktadır. Bu faaliyetleri yürütmek veya desteklemek ABD Savunma Bakanlığı ve NASA’nın ortak sorumluluğundadır. İkincisi, ilgili bakanlıklar tarafından uzay kazalarının önlenmesine ilişkin tedbirlerin geliştirilmesi teşvik edilirken NASA’ya danışılması gerektiği vurgulanmaktadır. Üçüncüsü, NASA’nın, uzay bilimi ve keşfine ilişkin konularda ulusal yasalara uygun biçimde ticari ortaklarla iş birliği yürütmesi beklenmektedir. Dördüncüsü, NASA’nın daha düşük maliyetlerle çalışma yürütebilmesi için gerekli ortaklıkların yürütülmesi gerektiği belirtilmektedir. Son olarak; ABD’nin çeşitli kurumları tarafından gözlem, çevre ve iklim konularında yapılacak çalışmalarda NASA’dan “satın alma aracı” olarak faydalanılması beklenmektedir. Bu belgeden yola çıkarak, bir uzay çalışmaları örgütlenmesi olarak NASA’nın yürütücü, denetleyici ve aracı kurum olma özelliklerini taşıdığını belirtmek yanlış olmayacaktır.

Trump’ın başkanlığı döneminde uzay çalışmalarıyla ilgili son belge, ulusal uzay stratejisinin sonrasında ortaya konulan yönerge metnidir. Bu yönergenin (Presidential Space Policy Directive-6, 2020) konusu, uzay çalışmalarında nükleer enerjiden güç elde edebilmek üzerinedir. Yönergede NASA’ya verilen sorumluluklar kullanılabilecek yakıtların tespitinden uygulanma sürecine, ilgili kurumlar arasında koordinasyondan uygulamaların denetimine ve özel sektörün teşvik edilmesine varana kadar çeşitlilik

göstermektedir. Dolayısıyla, NASA'dan uzay çalışmalarına ilişkin “çok yönlü faaliyet göstermesi beklenen bir uzay örgütlenmesi” şeklinde bahsetmek mümkündür. Geline nokta, NASA'nın faaliyet kapsamına ve sorumluluklarına dair bilgiler yukarıda bahsedilen belgelerle sınırlı değildir.

Donald Trump'ın ABD Başkanlığı döneminde kurulan ABD Uzay Kuvvetleri, NASA ile arasındaki beş önemli farkı açıklamaktadır. Bu açıklama NASA'nın bir örgütlenme olarak günümüzde nasıl ele alındığını göstermesi nedeniyle kıymetlidir. ABD Uzay Kuvvetleri'nin açıklaması (United States Space Force, 2023) her iki kurumun uzay ortak noktasının uzay çalışmaları olduğu fakat odak noktalarının farklı olduğu bilgisiyle başlamaktadır. ABD Uzay Kuvvetleri özgürlüğü savunma ve mevcut sınırları korumaya odaklanmış askeri bir örgütlenmedir. NASA ise yeni dünyaları keşfeden ve güncel sınırlar belirleyen sivil bir örgütlenmedir. Bahsi geçen beş önemli farkı her şeyden önce bu kapsamda değerlendirmek yerinde olacaktır.

ABD Uzay Kuvvetleri ile NASA arasında önemli farklardan ilki (United States Space Force, 2023), gözlem ve keşif konusuyla ilgilidir. Her iki örgütlenme uzaydan algılama ve gözetleme araçları kullanmakla birlikte, bu araçların kullanım amaçları farklıdır. Uzay kuvvetlerinin amacı bilimsel çalışmalara yönelik geniş kapsamlı gözlem yapmak yerine belirli sorulara yanıt aramak için “düşman odaklı” gözlem yapmaktır. NASA'nın amacı ise ormanlar, okyanuslar, kum tepeleri, sel suları veya buz örtüleri gibi çevresel konularda gözlem yaparak gelişmelere göre faaliyet yürütmektir. Bir diğer önemli fark savunma konusundadır. Konunun açıklığa kavuşturulması için “gezegensel savunma” ve “ulusal savunma” ayrımı yapılmaktadır. Bunlardan ilki NASA'nın çalışma alanıyken, ikincisi ABD Uzay Kuvvetleri'nin çalışma alanıdır. Dolayısıyla, NASA'nın ulusal ve sivil bir uzay örgütlenmesi olarak savunma konusundaki çalışma alanı olarak ulusal düzeyden çok daha geniş bir alanı hedeflediği görülmektedir.

İki uzay örgütlenmesi arasındaki üçüncü önemli fark (United States Space Force, 2023), faaliyet ortamına ilişkindir. Faaliyet ortamı “uzay” (doğal ortam) ve “siber uzay” (dijital ortam) olarak ikiye ayrılmaktadır. NASA'nın faaliyet ortamı uzay ya da doğal ortam olarak adlandırılan alandan oluşmaktadır. ABD Uzay Kuvvetleri ise uzay operasyonları kapsamında iletişim güvenliğinin sağlanması başta olmak üzere, güvenlik konularında siber uzay ya da dijital ortam olarak adlandırılan alanda da faaliyet yürütmektedir. Bu

nedenle, ABD Uzay Kuvvetleri'nin NASA'dan faaliyet ortamı konusunda daha kapsamlı olduğunu belirtmek mümkündür.

Bir diğer fark “üretmek, inşa etmek” ve “beslemek, var olanı korumak” faaliyetleri hakkındadır (United States Space Force, 2023). NASA'nın faaliyetleri araştırmak, keşfetmek, üretmek ve inşa etmek gibi eylemler ile temellendirilmektedir. ABD Uzay Kuvvetleri ise doğası gereği güvenlik ihtiyacına cevap vermektedir. Ayrıca kendi ihtiyaçları doğrultusunda uzay çalışmalarını besleyen bir yapıya sahiptir. Bu aşamada, örgütlenmelerin farklarıyla dahi karşılıklılık arz ettiğini belirtmek mümkündür. Bir başka ifadeyle; Soğuk Savaş Dönemi'nin bir ürünü olarak NASA ortaya çıkmış, NASA giderek sivil bir örgütlenme halini almış, sonrasında ise bir uzay kuvvetleri örgütlenmesi yoluna gidilmiştir. Dolayısıyla, bahsi geçen fark, örgütlenmeler arasındaki karşılıklılığa dayalı döngüyü göstermesi açısından da kıymetlidir.

ABD Uzay Kuvvetleri'nin açıkladığı, NASA'yla arasındaki önemli farklardan sonuncusu, “hazır olmak” ile ilgilidir (United States Space Force, 2023). NASA, uzun süreli, planlı, programları, projelendirilmiş vb. çalışmalar ile faaliyetin gerçekleşeceği gün “hazır” olmaktadır. Örneğin; yeni bir uzay aracının gönderilmesi belirli bir sürede yönetilen plan dahilinde işlemekte ve istisnalar dışında gönderileceği an her şey hazır durumdadır. ABD Uzay Kuvvetleri ise görev ve sorumlulukları gereği “her an müdahaleye hazır” olacak şekilde çalışmalar yürütmektedir. Dolayısıyla, bu fark da yine sivil ve askeri ayrımının bir ürünüdür.

Donald Trump'ın ABD Başkanlığı Dönemi sonucunda NASA'nın nasıl bir örgütlenmeye evrildiğini özetleyecek olursak; her şeyden önce ticari bir yapı kazandığını belirtmek yanlış olmayacaktır. NASA, Soğuk Savaş Dönemi koşullarında sivil uzay çalışmaları yürüten bir örgütlenme olarak kurulmuştur. Devlet odaklı yapısı nedeniyle ticari anlayış ön planda olmamıştır. Ancak Trump yönetimiyle birlikte ticari anlayışa dair bir yapının resmi belgeler aracılığıyla oluşturulduğu görülmektedir. Çalışmaların maliyetinin düşürülmesi, teknolojik gelişmeler, uzay çalışmalarında faaliyet gösteren aktörlerin çoğalması, her alanda “lider” konumu koruma çabası ve hepsinin temelinde pragmatik liberal politikaların uygulanıyor olması gibi nedenler bu süreçte etkili olmuştur. Buna ek olarak; uzay çalışmalarında askeri güvenlik konularında oldukça net bir ayrıma gidilmiştir. ABD Uzay Kuvvetleri'nin kurulması bunun en somut örneğidir. Bu durum

ise NASA'nın sivil yanını güçlendirmekle birlikte, "mütekabiliyet esasına dayalı bir varlık sürdürme" imkanını da doğurmuştur.

20 Ocak 2021'de ABD Başkanlığı görevini Joe Biden devralmıştır. 5 Kasım 2024 seçimleriyle Trump bir kere daha başkan olarak seçilmiştir. Biden döneminde, Haziran 2021'den Eylül 2023'e kadar, uzay çalışmalarına dair çeşitli konularda 18 adet belge (Center for Space Policy and Strategy, 2023) yayınlanmıştır. Bu konular ABD Uzay Kuvvetleri'ne dair düzenlemelerden Ulusal Uzay Konseyi toplantılarına kadar, NATO ile ilişkilerden istihbarat yönetimine kadar, sistem testlerinden araştırma ve geliştirme konularına kadar farklılık göstermektedir. Genel politika belgelerinden ziyade teknik veya ilgili birimlere özgü belgeler olduklarını belirtmek mümkündür. Ancak genel politika belgeleri üzerinden NASA'ya örgütlenme bağlamında yüklenen sorumluluklar açıklanabilir.

Biden yönetiminde, bir uzay örgütlenmesi olarak NASA'nın nasıl yönlendirildiğini anlamak için ele alınan kaynaklardan bir tanesi, ABD uzay çalışmalarında önceliklerin çerçevesini çizen belgedir (United States Space Priorities Framework, 2021). Belgede, uzayın mevcut ve gelecekteki faydalarından yararlanmak amacıyla sivil, ticari ve ulusal güvenlik sektörlerinde uzay çalışmalarına devam edileceği vurgulanmaktadır. Özellikle, ABD'nin genel anlamda "dünya liderliği" sıfatını, uzay biliminde ve uzayın keşfinde lider konumda olduğu sürece taşıyabileceği belirtilmektedir. Bu nedenle, NASA'ya yüklenen sorumluluğun "dünyada liderlik amacıyla uzay çalışmalarında liderlik" amacına uygun bir örgütlenme olarak varlık göstermesidir. Ancak, uzay çalışmalarında iş birliğinin geliştiği ölçüde, NASA'nın yalnızca ABD liderliğine değil genel anlamda uzay çalışmalarına katkı sağladığı görülmektedir.

NASA'dan beklenen güncel katkıları açıklamak için bir başka kaynak olarak, dönemin ABD Başkan Yardımcısı Kamala Harris'in Ulusal Uzay Konseyi'nde farklı tarihlerde gerçekleştirdiği konuşmalardan faydalanılabilir. Bunlardan bir tanesi, Biden yönetiminde bir yıllık sürenin sonunda uzay çalışmalarının değerlendirildiği konuşmadır (NASA, 2022). Harris, NASA'nın devam eden görevlerine atıfta bulunarak onun uzayda ve dünyada küresel bir lider olduğunu beyan etmektedir. Buna ek olarak; NASA'nın uluslararası ortaklıklarının, iklim konusundaki iş birlikleri, gezegen ve insan araştırmaları gibi birçok konuda ulaştığı başarıya önemli katkı sağladığını vurgulamaktadır. Bu

nedenle Biden yönetiminde de uzay çalışmalarında iş birliğine önem verildiğini ve NASA'nın bu yönde teşvik edildiğini belirtmek yanlış olmayacaktır.

Harris, Ulusal Uzay Konseyi'nde gerçekleştirdiği bir başka konuşmasında (The White House, 2022), ISS'nin sonsuza kadar çalışır durumda kalmayacağını bildiklerini ve bu nedenle NASA'nın ilk nesil ticari uzay istasyonlarını geliştirmek için özel sektörle birlikte çalıştığını dile getirmektedir. Biden yönetiminin, NASA'nın uzayda en ileri seviyede araştırma yürütme kapasitesinin devamlılığı için ticari uzay faaliyetlerine önem verdiği belirtilmektedir. Bunun bir sonucu olarak yeni ticari uzay faaliyetleri için kurallar oluşturulmaya devam edileceği vurgulanmaktadır. Harris'in bu konuşmasında, ABD'nin uzay faaliyetlerini giderek ticari alana yönelttiği bir kez daha görülmektedir. Ancak özel sektörün büyümesiyle birlikte NASA'nın varlığına bir tehdit oluşmadığı gibi NASA, devlet ile özel sektör arasındaki en önemli bağlantı noktası vazifesi görmektedir. Konuşmada belirtildiği üzere, bu faaliyetlerin devamı halinde uzayın sorumlu kullanımı konusunda ABD'nin küresel rol modelliği sürdürülebilir. Bir başka ifadeyle; ABD'nin uzay faaliyetlerinde ulusal ve uluslararası bağlamda rol model olarak devam edebilmesi için NASA'nın yadsınamaz katkısı bulunmaktadır.

NASA'nın ticari uzay faaliyetleri aracılığıyla nasıl bir dönüşüme girdiğini, Kamala Harris'in bir diğer konuşması (The White House, 2023) üzerinden incelemek mümkündür. Harris, NASA'nın uzay yeteneklerini geliştirmesi için ticari şirketlerle ortaklık kurmasını bir gereklilik olarak açıklamaktadır. NASA, bu gerekliliğin yerine getirilmesi halinde uzayda keşif faaliyetlerini derinleştirebilmektedir. Harris'in sözlerinden anlaşılabileceği üzere, teknolojik gelişmeler ve maliyet nedeniyle uzayın ileri keşfi için ticari iş birliği gereklilik arz etmektedir. Bu iş birliği anlayışı, maliyetlere ortak olunmasından ziyade NASA'nın hizmet karşılığında gelir elde etmesi ve buradan elde edilen gelirin uzayın keşfi için kullanılmasıdır.

Harris'in NASA'ya ilişkin açıklamaları üzerinden Biden yönetiminin, Trump döneminde resmiyete dökülen “ticarileştirme” politikasını sürdürdüğünü belirtmek yerinde olacaktır. NASA'da iş birliği anlayışının devam ettiği ancak kimi iş birliklerinden gelir elde edilmesi şeklinde bir boyut kazandığı görülmektedir. Bu aşamada, NASA'nın “ticari uzay” (commercial space) dönüşümünü nasıl açıkladığı önem kazanmaktadır. Ajansa göre (NASA, t.y.ç); ticari uzay endüstrinin uzay sistemleri inşa etmesi, sahip olması ve

işletmesi için bilim temelli bir ihtiyaç durumu bulunmaktadır. NASA, bilim ve araştırma ihtiyacı için hizmet satın almak isteyen kurumla iş birliği kurmaktadır. Kurumların aldıkları hizmetleri tamamıyla ticari uzay faaliyetleri için kullanabilmektedir. Sonuçta, NASA'nın "kamu" ve "özel" olarak sınıflandırdığı ortakları aracılığıyla bilime, insana ve fırsata alan açılmasına yardımcı olmak için bir değişim yaşadığı görülmektedir.

NASA'nın yaşadığı değişim, uzay faaliyetlerinde yaşanan genel değişimle karşılıklıdır. Bir başka ifadeyle; NASA'nın faaliyetleri ve "diğer" uzay faaliyetleri karşılıklı olarak "etkileyen" ve "etkilenen" durumundadır. Carson Ezell (2022, s. 25), bahsi geçen etkileşimi uzay çalışmaları açısından bir "geçiş dönemi" olarak tanımlamaktadır. Devamında ise bir başka çalışmaya (Kodheli vd., 2021) atıfta bulunarak, uzay yönetiminde mevcut önceliklerin, güncel faaliyetleri yönlendirmek için çoğunlukla özel aktörlerin ortaya çıkardığı uzay faaliyetlerini ele aldığını belirtmektedir. Buna ek olarak, ticari girişimlerin giderek önem kazandığını ancak ulusal hükümetlerin uzay faaliyetlerinde hala talebin ana kaynağı olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle, 21. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren kademeli bir geçiş dönemini işaret etmektedir.

Uzay çalışmalarında güncel duruma bakıldığında, Ezell (2022, s. 25)'in işaret ettiği geçiş döneminden bahsetmek mümkündür. Uzay çalışmaları ortaya çıktıkları dönemde, devletlerin tekelinde olmuş ve bu çerçevede gelişme göstermiştir. Ancak günümüzde, devlet kurumlarının söz sahibi olmaya devam ettiği fakat gerek kendi aralarında iş birliği gerekse özel sektör ile ticari iş birliği kurduğu faaliyetlere birçok örnek bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, NASA'nın döneme uygun politika sergilediğini ve bu şekilde uzay çalışmalarına katkı sağladığını belirtmek yanlış olmayacaktır.

Özetle, ABD uzay çalışmalarının örgütlenme süreci 1915-1958 yılları arasında Ulusal Havacılık Danışma Komitesi (National Advisory Committee on Aeronaustics: NACA) temellendirilmektedir. NASA'nın kurulduğu 1958 yılına kadar uzat faaliyetleri bağımsız bir çalışma alanı değil, havacılık faaliyetleri çerçevesinde gelişme göstermiştir. Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD ile SSCB arasındaki rekabet uzay çalışmalarına yansımıştır. Bu dönemde ABD uzay çalışmaları devlet tekelinde olup, ulusal uzay örgütlenmesi olarak NASA'nın çalışmaları da bu çizgide gelişme göstermiştir. 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla birlikte çok kutuplu uluslararası düzen sonlanmış ve dolayısıyla uzay çalışmalarında iş birliği mümkün hale gelmiştir. İş birliği anlayışının en somut örneği

1998’de resmiyet kazanan ISS’dir. Bu tarihten itibaren ise günümüze değin giderek artan bir biçimde ticari iş birliği anlayışı hakim olmuştur.

Sonuç olarak; NASA havacılık kapsamında ortaya çıkmış, kurulduğu dönemin koşulları gereği 1991’e kadar iş birliğine yatkın olmayan bir profil sergilemiş, bu dönemin sonlanmasıyla birlikte iş birliği anlayışını faaliyete geçirmiş ve günümüzde iş birliği anlayışına ticari boyut kazandırmış bir örgütlenme olarak varlığını sürdürmektedir. NASA’nın geçirdiği dönüşüm, her şeyden önce örgütlenmenin dönüşüme açık olduğunu göstermektedir. Ayrıca, NASA’nın içinde bulunulan koşullara uyum gösterdiği açıktır. Buna ek olarak; NASA’nın küresel uzay çalışmalarının gelişimine gerek rekabet gerekse iş birliği koşullarında katkı sağladığı görülmektedir. Uluslararası uzay çalışmalarıyla ilişkisinin, “etkileyen” ve “etkilenen” olmak üzere, karşılıklılık temelinde ilerlediğini belirtmek mümkündür. Uluslararası hukuk çerçevesinde, bağlı olduğu devlet başta olmak üzere güvenlik ilkelerine uygun biçimde faaliyet yürüten ve birçok açıdan ileri seviyede olduğu anlaşılan bu örgütlenme, diğer uzay ajansları için örgütlenme bağlamında örnek teşkil etmektedir.

3.3.4 Farklı düzey örgütlenmelerin karşılaştırılması

Uzay çalışmalarıyla ilgili olarak ICAO, ESA ve NASA örneklerini ayrı ayrı incelemenin yanı sıra bu örgütlenmeleri çeşitli açılardan karşılaştırmak konunun pekiştirilmesi için faydalı olacaktır. Örgütlenmeleri karşılaştırırken yararlanmak için bir araştırma yapıldığında, bahsi geçen üç örgütlenmenin herhangi bir şekilde karşılaştırdığı bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Diğer taraftan, ESA ve NASA’nın çeşitli açılardan karşılaştırıldığı çalışmalar mevcut olmakla birlikte nicelik olarak sınırlıdır. Bu nedenle, üç örgütlenmeyi karşılaştırıp aralarındaki benzerliklerin ve farklılıkların ortaya konulması uzay çalışmaları yazınına sağlayacağı katkı açısından da kıymetlidir. Karşılaştırmanın bu çalışmaya katkısı ise geline aşamaya kadar paylaşılan bilgilerin bütünsel şekilde değerlendirilmesine olanak sağlamasıdır.

Üç örgütlenmenin benzerlik gösterdiği öncelikli konu, bu çalışmanın konusunu da oluşturan uzay çalışmalarıdır. ICAO uzay çalışmalarında küresel, ESA bölgesel ve NASA ise ulusal düzeyde faaliyet göstermektedir. Dolayısıyla, örgütlenmelerin faaliyetlerinde söz hakkına sahip devlet sayısı açısından farklılık bulunmaktadır. Buna ek olarak; faaliyet alanları benzer olmakla birlikte ICAO, sivil havacılık örgütlenmesi olarak konu

bakımından diğerlerinden daha kapsamlıyken ESA ve NASA doğrudan uzay çalışmalarına odaklanmış iki örgütlenmedir.

Örgütler uluslararası hukuk kapsamında değerlendirildiğinde çeşitli benzerlikler ve farklılıklar tespit edilmektedir. Öncelikle, ICAO'nun Şikago Konvansiyonu düzenlemesinin bir sonucu olarak 1945'te geçici, 1947'den itibaren ise sürekli statüyle BM'ye bağlı uzmanlık ajansı olarak faaliyet gösterdiği görülmektedir (ICAO, t.y.a; Sand, Lyon ve Pratt, 1960b, s. 131). Günümüzde 193 üyeye sahip olan ICAO, uluslararası bir örgütlenme olarak uluslararası hukukun öznesi ve “hukuk yapıcı” durumundadır. ICAO'nun düzenlediği hukuk kurallarına, uluslararası hukukun bir diğer öznesi olarak, üye devletler rıza yoluyla bağlıdır ve örgütün işleyişinde söz sahibidir. Bir bölgesel örgütlenme olarak ESA'nın 22 Avrupa devleti üyesi bulunmaktadır. Bağımsız örgütlenme olan ESA'ya, ICAO'da olduğu gibi, üye devletler rıza yoluyla bağlıdır ve örgütün işleyişinde söz sahibidir. ESA'nın ortaya koyduğu hukuk kuralları iş birliği faaliyetlerini düzenleyici niteliktedir. Bu açıdan bakıldığında, ICAO'nun düzenlediği uluslararası hukuk kuralları kapsam ve kapsayıcılık anlamında ESA'nın üstünde yer almaktadır. ESA bir uluslararası hukuk öznesi olarak ICAO'nun üyesi olmamakla birlikte, ESA'nın tüm üyeleri aynı zamanda ICAO üyeliğine sahiptir. NASA ise ulusal bir örgütlenme olarak ICAO'nun üyeleri arasında yer almaktadır. ABD ulusal hukuku doğrultusunda faaliyet gösterirken rıza ile bağlı olduğu uluslararası hukuk kurallarına uygun faaliyetler yürütmekten sorumludur.

Uluslararası hukukun birer öznesi olarak ICAO, ESA ve NASA'nın “uluslararası toplum” kavramı çerçevesinde değerlendirilmesi mümkündür. İlgili bölümde açıklandığı üzere uluslararası toplumun çeşitli tanımları ve teorik açıklamaları mevcuttur. En genel haliyle uluslararası toplum, devletlerin ortak çıkarlar uğruna uyumlu davranışlar göstererek bir bütün oluşturmalarıdır. Realist düşünce uluslararası toplumu farazi bir yapılanma olarak görmekte strateji temelli bir kavram olarak değerlendirmektedir. Liberal düşüncede uluslararası toplumun, realist düşünceyle karşılaştırıldığında, daha fazla ön planda tutulduğunu belirtmek gerekmektedir. Çünkü liberal düşüncede uluslararası toplum, liberal düşüncenin temellerini oluşturan *iş birliği* anlayışıyla bir bütündür. Bunlardan farklı olarak, özellikle Hedley Bull ile özdeşleşen İngiliz Okulu'nun uluslararası toplum anlayışı ise *ortak değer* anlayışı ile şekillenmektedir.

ICAO'nun üye sayısı nedeniyle, oldukça kapsayıcı bir uluslararası topluma hizmet ettiği açıktır. Liberal düşüncedeki iş birliği anlayışının rızaya dayalı bir biçimde ortaya konulduğu görülmektedir. ICAO ile benzer biçimde ESA özelinde de bir uluslararası toplumdan söz etmek mümkündür. Ancak teorik açıdan ikisi arasındaki temel fark, ESA'nın liberal düşündeki iş birliği anlayışından ziyade İngiliz Okulu'nun uluslararası toplum anlayışıyla açıklanabilir olmasıdır. İngiliz Okulu'nun düşüncesinde uluslararası toplum ortak değerlere sahip devletlerden oluşmaktadır. ESA'nın bir bölgesel örgütlenme olarak yalnızca Avrupa devletlerinden oluşması, İngiliz Okulu'nun uluslararası toplum açıklamasıyla uyumludur. NASA ise ABD'ye bağlı bir örgütlenme olarak, ICAO'ya üye olmak gibi bir siyasal davranış sergileyerek uluslararası toplumun oluşumuna katkı sağlamaktadır. Bu durumda, ICAO bir bütünden NASA bu bütünün parçalarından bir tanesidir.

Üç örgütlenmenin kıyaslanabileceği bir başka konu örgütlerin kendilerine hangi hedefleri belirledikleridir. ICAO'nun temel hedefleri üç ana madde ile özetlenmekte olup bunlar güvenliğin sağlanması, devletlerarası ilişkilerin düzenlenmesi ve teknik gelişimin sürekliliğidir (Erdem-Burger, 2020, s. 104). Devletlerarası ilişkilerin düzenlenmesi ve teknik gelişimin sürekliliği konularının olumsuz seyri halinde bir güvenlik meselesi haline geleceğini düşünüldüğünde ICAO'nun temel hedefinin güvenlik olduğunu belirtmek mümkündür. Benzer biçimde, ESA sözleşmesinde (ESA Convention, 2005, s. 13-14) yer alan hedefler incelendiğinde nihai hedefin güvenlik olduğu görülmektedir. ESA'nın güvenlik hedefi üye devletlerin ulusal güvenlikleri ve bölgesel güvenlik içerek biçimde ikiye ayrılmaktadır. Bu yönüyle ESA'nın ICAO ve NASA'dan farklı olduğunu belirtmek gerekmektedir. NASA'nın temel hedefi ele alındığında da güvenlik odaklı olduğu açıktır. Güvenlik hedefi diğer örgütlenmelerle benzerlik oluşturmaktadır. NASA incelenirken değinildiği üzere hemen her belgede uluslararası güvenliğin sağlanmasına atıf yapılsa da öncelikli hedefin ulusal güvenlik olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. NASA yalnızca *güvenlik sağlayıcı* özelliğine sahipken, ICAO ve ESA *güvenlik sağlayıcı* özelliğinin yanı sıra *düzen oluşturucu* özelliğine de sahip olması nedeniyle farklılaşmaktadır.

Güvenlik konusunda üç örgütlenmenin en önemli ortak noktalarından bir tanesi iş birliğine olan yatkınlıklarıdır. Bir başka ifadeyle; güvenlik sağlamanın yolunun iş birliği

oluşturmaktan geçtiğine dair açık emareler sunulmaktadır. ICAO, kuruluşundan günümüze küresel iş birliği anlayışı ile faaliyet göstermektedir. ESA, bölgesel iş birliğini üst seviyeye çıkararak istisnai bir örnek oluşturmaktadır. Buna ek olarak; diğer aktörlerle iş birliğine de açık bir örgütlenmedir. NASA ise kuruluş döneminde uluslararası siyasetin iki kutuplu olması ve kutuplardan birinin ABD olması nedeniyle sınırlı iş birliği geliştirmiştir. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte küresel iş birliğine daha açık hale geldiği, günümüzü de kapsayan son aşamada ise iş birliğinin ticari boyut kazandığı görülmektedir.

Üç örgütlenmenin hedeflerine ulaşmak için nasıl karar aldıkları, örgütlenmeler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları belirleyebilmek açısından önem arz eden bir diğer konudur. ICAO, 193 üyeden oluşan bir meclise sahiptir. Meclis dışında Konsey ve Genel Sekreterlik organları bulunmaktadır. Meclise karşı sorumluluğu bulunan konsey üç yıl süreyle seçilmekte ve 36 üye devletten oluşmaktadır. Genel sekreter ise bu konsey tarafından atanmakta ve faaliyet yürütmektedir. Bu nedenle, ICAO'nun çok taraflı karar alma ve yürütme sürecine sahip olduğunu belirtmek gerekmektedir. ESA, 22 üye devletin faaliyet gösterdiği iki organlı bir örgütlenme yapısına sahiptir. Bu organlar Konsey ve Genel Direktörlük'tür. Genel direktör konsey tarafından atanmakta ve yürütme faaliyetini gerçekleştirmektedir. ICAO'ya benzer biçimde ESA'nın çok taraflı karar alma ve yürütme yapısına sahip olduğu görülmektedir. NASA ise bir ulusal örgütlenme olarak ajans başkanı tarafından yönetilmektedir. Ajans başkanı ABD'nin en üst otoritesi olan devlet başkanı tarafından atanmaktadır. Uluslararası ve ulusal boyut olarak karşılaştırdığımızda, devletleri yekpare aktörler olarak düşünürsek NASA'nın tek taraflı karar alma ve yürütme yapısına sahip olduğu açıktır. ICAO'nun ve ESA'nın çok taraflı karar alma ve yürütme yapısının çok taraflı örgütlenmeler olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu anlamda çok taraflı karar alma ve yürütme durumu NASA açısından yalnızca iş birliği konularında geçerli olup iş birliğinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğine dair kararlar dahi tek taraflı yapının inisiyatifindedir.

Örgütlenmeler, varlık nedenleri gereği, temel hedeflerine ulaşmak uğruna çeşitli kararlar alarak öncelikle kendi çalışmalarına katkı sağlamaktadır. Bu durumu örgütlerin çalışmalarına, düzenlerine veya tutumlarına göre çeşitli örnekler üzerinden açıklamak yerinde olacaktır. Temel hedefi küresel güvenliğin sağlanması olan ICAO, bütün devletlerin üyeliğine açık bir örgütlenmedir. Üyelik anlayışı egemen eşitlik ilkesine

dayanmaktadır. ICAO'nun varlığıyla bütünleşen bu kararların, küresel güvenliğin sağlanmasına katkı sağladığı ancak bu durumun aksi düşünüldüğünde açıklık kazanmaktadır. Örneğin; ICAO'ya üyelik için ötekileştirici bir tutumun görüldüğü ya da egemen eşitlik ilkesinin göz ardı edildiği durumda anlaşmazlıkların ortaya çıkması ve küresel güvenliğin bozulması mümkündür. Bu durumda ICAO'nun varlığı dahi sorgulanır ve tartışılır hale gelecektir. Ancak temelinde kapsayıcılık ve egemen eşitlik ilkesinin varlığıyla alınan tüm kararlar, örgütlenmenin çalışmalarına doğrudan katkı sağlamaktadır. Bu yönüyle, devletler açısından güvenlik sağlayıcı olmanın yanında kendi varlığını da pekiştirmektedir.

ESA'nın kuruluş aşamasında önemli gelişmelerden bir tanesi, Fransa'nın, uzay çalışmalarının bir devletin tek başına karşılayabileceğinden daha maliyetli faaliyetler olduğu ve sürdürülebilir güvenliğin mümkün olmadığı yönündeki tespittir (Nardon, 2011, s. 63). Bu nedenle Fransa, ESA'nın kuruluş aşamasında *itici güç* olarak anılmaktadır (Howorth, 2005, s. 39). Fransa'nın bu girişimi ESA'nın kuruluş amacını açıklar niteliktedir. ESA'nın kuruluşla birlikte, örgütlenmenin aldığı kararlar üye devletler arasında egemen eşitliğe dayalıdır. Ayrıca uzay faaliyetlerinde görece geri kalmış üye devletlerin gelişimine yönelik teşvikler söz konusudur. Böylelikle, ESA'ya üye devletler açısından uzay çalışmalarına yönelik maliyetler daha geniş bir alana yayılmakta ve sürdürülebilir güvenlik mümkün hale gelmektedir. Bu durum ise ESA'nın işlevsel yapısını göz önüne sermektedir.

NASA'nın temel hedefi, ABD'nin güvenliği için sivil uzay çalışmalarının geliştirilmesi ve yürütülmesidir. Bu açıdan bakıldığında, NASA'nın sivil bir uzay örgütlenmesi olmasına rağmen, ulaşılan uzay gücü ABD açısından Soğuk Savaş Dönemi'nde başta SSCB olmak üzere diğer aktörleri tehdit edebileceği bir araç olarak kullanılmıştır. Soğuk Savaş Dönemi'nin sonlanmasıyla ABD'nin küresel iş birliklerine açık bir hal aldığı, akabinde iş birliğini ticari boyutu kapsayacak şekilde genişletmeye yönelik kararlar aldığı görülmektedir. Bu kararlar, örgütlenmenin zamanla uyumlu bir dönüşüm gerçekleştirerek kendi varlığına katkı sağlamaktadır. Böylece, NASA'nın uzay çalışmalarını sürekli hale getirebilmesi ve bu çalışmalarla temel hedefi olan ABD güvenliğine katkı sağlaması mümkün hale gelmiştir.

Özetle, üç örgütlenmenin benzer şekilde temel hedefi olan güvenliğe ulaşmak için çeşitli kararlar aldıkları ve bu kararların öncelikle kendi çalışmalarına katkı sağladığı açıktır. Bu kararlar, faaliyetleri ve alanları açısından farklılık gösterse de özünde iş birliğine yöneliktir. ICAO, iş birliğini oldukça kapsayıcı bir biçimde uygulamaya koymuş ve kendi varlığını bu iş birliği ile sürekli hale getirebilmiştir. ESA, bölgesel bir örgütlenme olarak diğer bölgeler veya devletlerden farklılaşmıştır. ICAO'da olduğu gibi özellikle kendi içinde iş birliğini önceleyerek fakat diğer aktörlerle de çeşitli seviyelerde iş birliğine açık bir biçimde temel hedefi olan bölgesel güvenliğe katkı sağlamaktadır. ABD'nin ulusal örgütlenmesi olarak NASA ise kuruluşundan günümüze çeşitli süreçlerden geçmiştir. Günümüzde iş birliğini geliştirmeye yönelik kararlar, öncelikle ABD'nin güvenliği açısından kıymetli görülmüş ve ortaya konmuştur. Dolayısıyla, uluslararası ortamın da elverişli yapısı gereği iş birliğini mümkün kılmış ve NASA'nın bu yönde hareketi mümkün hale gelmiştir. Bu durumda üç örgütlenmenin iş birliğinin olumlu etkisine yönelik benzer kararlar aldığı ve kendi güvenliklerini korumanın yolunu iş birliğinde buldukları görülmektedir.

Sonuç olarak; ICAO, ESA ve NASA'nın birçok konu üzerinden benzerliklerini ya da farklılıklarını tespit etmek mümkündür. Ancak bu başlık altında ele alındığı gibi temel konular üzerinden yapılan bir karşılaştırma bize örgütlenmelerin ana hatlarını vermektedir. Kapsayıcılık, roller, hedeflere ulaşmak için alınan kararlar, varlıklarını sürdürmek için gösterilen çaba gibi konularda örgütlenmelerin farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Uluslararası hukuk, uluslararası güvenlik ve örgütlenme çerçevesinde çıkarlarını korurken iş birliğini merkeze alarak uzay çalışmalarına katkı sunulması ise üç örgütlenmenin ortak noktasıdır. Üç örgütlenmenin kuruluş hedefleri ve günümüze kadar gelinen süreç incelendiğinde sorunların tespiti, sorunların çözümü, birçok farklı konuda birçok farklı çözüme ulaşılması, zaman içinde görülen değişime uyum sağlanması gibi aşamaları geçtikleri görülmektedir. Örgütlenmelerin geçtikleri aşamalar doğrultusunda uzay çalışmalarına verilen katkıyı bir bütün olarak düşünürsek, pragmatik liberalizm ilkeleriyle örtüşen bir sistemin parçaları olduklarını belirtmek gerekmektedir. Bu bilgilerden yola çıkarak, Türkiye'nin uzay çalışmalarını uluslararası hukuk, uluslararası güvenlik ve örgütlenme çerçevesinde incelemek yerinde olacaktır.

4 TÜRKİYE’NİN UZAY ÇALIŞMALARININ İNCELENMESİ

4.1 Türkiye’nin Konuya Dair İlgisi

4.1.1 Türkiye’nin Kuruluşundan Önceki Süreç

Türkiye Cumhuriyeti, 1914-1918 tarihleri arasında süren 1. Dünya Savaşı’yla yaşanan değişimlerin ve sonrasında verilen Kurtuluş Savaşı’nın bir sonucu olarak günümüzde varlık sürdürmektedir. 23 Nisan 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)’nin açılması ve 29 Ekim 1923’te yönetim biçiminin cumhuriyet olarak ilanıyla Türkiye Cumhuriyeti devletinin felsefi ve kurumsal temelleri atılmıştır. Ancak siyasi tarih açısından Türkiye Cumhuriyeti’nin temellerinin daha derin ve köklü bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir. Bir başka ifadeyle; Türkiye Cumhuriyeti görece genç bir devlet olmakla birlikte, siyasi tarih açısından toplum ve medeniyet gelişimi ile hem *etkileyen* hem de *etkilenen* durumunda olmuştur. Bu durumların ortaya çıkmasına kimi zaman inançlar, kimi zaman toplumsal kaynaşmalar ya da çatışmalar, kimi zaman ise başka gelişmeler neden olabilmektedir. Uzay çalışmalarının ortaya çıkışına ilişkin gelişmeler de bu tür bir süreçten bağımsız değildir. Bu nedenle Türkiye’nin konuya dair ilgisini incelerken tarihsel süreçte yaşanan gelişmeleri ana hatlarıyla ele almak gerekir.

Uzay çalışmalarının gelişim aşamaları ele alındığında havacılık çalışmaları üzerinden şekillendiği bilinmektedir. Türkiye açısından da durum farklı olmamış, önce havacılık konusunda gelişmeler yaşanmış ve buna bağlı olarak uzay çalışmalarına dair girişimler ortaya konulmuştur. Günümüz roket teknolojisi üzerinden bir değerlendirme yapıldığında, Türkiye’nin konuya dair ilgisini oldukça geçmişten başlatmak mümkündür. Roket, Orta Çağ’dan bu zamana kullanılan, kendi yakıtıyla ve kendi tahrik sistemiyle hareket eden bir nesnedir (Erdem, 2018, s. 436). Bir başka ifadeyle; bir nesnenin belirli bir kuvvet uygulanarak bir noktadan başka bir noktaya ulaşmak için gerçekleşen hareketi, roket sistemini ve çalışma ilkesini açıklamaktadır. Türk havacılığına dair çalışmasında Osman Yalçın (2021a, s. 9), roket sistemlerinin 13. Yüzyıldan itibaren Türkler tarafından kullanıldığını belirtmektedir. Ancak temelde, ilkel herhangi bir avcılık ya da savaş aletinin (mızrak, ok ve yay) çalışma ilkesini düşündüğümüzde Türk coğrafyasında ilkel roket kullanımı açısından daha eski tarihleri işaret etmek mümkündür.

Türklerde havacılık tarihinin temelleri incelendiğinde, (Yalçın, 2021a, s. 8), modern havacılık öncesinde havacılık faaliyetlerinin, Türk ve İslam tarihini birlikte

değerlendirerek 1000’li yılların başına dayandırıldığı görülmektedir. İmam Cevheri’nin 1000’li yılların başında³⁴ Nişabur’da bir yüksekliğe çıkıp vücuduna bağladığı kanatlar ile uçma girişimi Türk havacılık tarihinin ilk girişimi olarak ele alınmaktadır. İmam Cevheri’nin ölümü ile sonuçlanan bu girişimin, dönemin toplumsal ortamında oldukça tuhaf karşılandığına, öyle ki bu girişimi nedeniyle, akli dengesinin yerinde olmadığına ilişkin bir yorum bulunmaktadır (TDV İslam Ansiklopedisi, t.y.). 1159’da ise İstanbul’da Doğulu Siracettin (Siraceddin) tarafından uçma teşebbüsünde bulunulmuş ve İmam Cevheri ile aynı akıbet yaşanılmıştır (Aydoğan, 2020, s. 71; Kurt, 2021, s. 548; Tatar, 2018, s. 4; Yalçın, 2021a, s. 8). Türk havacılık çalışmalarında, İmam Cevheri’nin ve Doğulu Siracettin’in girişimlerinin önemi sistemli bir düşünceyle bir insanın uçma girişiminde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden, bu iki farklı girişim Türk havacılık tarihin başlangıç noktaları kabul edilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu’nu bir imparatorluk haline getiren gelişme, 1453’te İstanbul’un Fatih Sultan Mehmet önderliğinde fethedilmesidir. İstanbul’un fethinde top mermilerinin önemli bir paya sahip olduğu bilinmektedir. Dönemin şartlarında bu top mermilerinin oldukça büyük ve tahrip gücü yüksek olduğu düşünüldüğünde, Fatih Sultan Mehmet döneminde fırlatma sisteminin en gelişmiş çağını yaşadığı görülmektedir. Ancak insanlı uçuş girişimleri 17. Yüzyıla kadar, İmam Cevheri’nin ve Doğulu Siracettin’in denemeleriyle sınırlı kalmıştır. 17. Yüzyıla gelindiğinde, 4. Murad Dönemi’nde Hezarfen Ahmed Çelebi ve Lagari Hasan Çelebi’nin uçuşlarıyla Türk havacılığı ve uzay çalışmaları açısından önemli iki gelişme daha yaşanmıştır.

Hezarfen Ahmed Çelebi, 1632’de kollarına taktığı kanat düzenekleriyle Galata Kulesi’nin 100 metrelik yüksekliğinden kendini bırakmış ve Üsküdar Doğancılar meydanına iniş yapmıştır. 3358 metre mesafeyi ortalama 12 metre yükseklikle uçmuş ve tamamlamıştır (Öztürk, 2021b). Evliya Çelebi (2008, s. 669), 4. Murad tarafından, Hezarfen Ahmed Çelebi’nin bu uçuşu nedeniyle bir kese altınla ödüllendirildiğini ve Cezayir’e sürülmek

³⁴İmam Cevheri’nin uçuş denemesinin tarihi kimi çalışmalarda 1002 (Kurt, 2021, s. 548; Tatar, 2018, s. 3; Yalçın, 2021, s. 8) olarak gösterilirken, bir çalışmada (Aydoğan, 2020, s. 71) ise 1010 olarak gösterilmektedir. Fahrettin Öztürk (2021a), İmam Cevheri’yi ele alan yazısında, ölümle sonuçlanan ilk uçuş girişimiyle ilgili çeşitli kaynaklarda farklı tarihlerin gösterildiğini ve netlik olmadığını belirtmektedir. Sonuç olarak, Türk havacılık girişimlerini günümüzden 1000 yılı aşkın bir süre öncesine götürmek mümkündür.

suretiyle cezalandırıldığını belirtmektedir. Buna göre; 4. Murad, Hezarfen Ahmed Çelebi'nin bilgeliğinden korktuğu için onu sürgün etmiştir. Evliya Çelebi'nin aynı eserinde (2008, s. 669) değindiği bir başka önemli girişim, yine 4. Murad Dönemi'nde Lagari Hasan Çelebi'nin barut kullanarak yaratılan itici güce sahip fişek sistemine kendini bağlayarak yaptığı uçuş denemesidir. Deneme başarıyla gerçekleşmiş, Lagari Hasan Çelebi roketin menzile erdiği noktada önceden ayarladığı kanat sistemiyle denize iniş gerçekleştirmiştir. Lagari Hasan Çelebi, bu girişimi nedeniyle 4. Murad tarafından ödüllendirildiği gibi Hezarfen Ahmed Çelebi'den farklı olarak herhangi bir ceza ile cezalandırılmamıştır. Bu girişimlere rağmen, 20. Yüzyılın başlarına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun havacılık ve uzay çalışmalarına ekonomik sebeplerin de etkisiyle yeterli önem vermediği ve ilerleyemediği görülmektedir (Aydoğan, 2020, s. 72).

1903'te Orville ve Wilbur Wright (Wright Kardeşler)'ın ürettikleri motor sistemli, sürdürülebilir ve kontrol edebilir uçak ile ilk uçuşu gerçekleştirdiği bilinmektedir. Osman Yalçın (2021a, s. 14)'ın "Havacılık, ortaya çıktığı zamandan beri teknolojinin son durumunu yansıtır." sözünden yola çıkarak, bahsi geçen gelişmeyle birlikte dünya teknolojisinin geldiği son aşamanın da açıklığa kavuştuğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. 20. Yüzyıla gelindiğinde batı dünyasında gelişen havacılık, Osmanlı İmparatorluğu'nun dikkatini çekmek amacıyla İstanbul'da balonlar ve uçakların gösteri düzenlemiştir. Ancak 1. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nin havacılığa dair ilgisini açıklayan en somut gelişme 1910'da Fransa'da gerçekleşen ve "Picardie Manevraları" olarak anılan tatbikata gözlemci gönderilmesidir. Uçakların askeri alanda kullanımına ilişkin gösterilerin de yapıldığı bu tatbikata, Osmanlı İmparatorluğu'nu temsilen Binbaşı Selahaddin Bey, Paris Ataşemiliteri Binbaşı Fethi Bey (Okyar) ve Kolağası (Kurmay Yüzbaşı) Mustafa Kemal (Atatürk)³⁵ katılmıştır (Önder, 1998; Yazıcı, t.y.).

Fransa'daki tatbikat süresince edinilen bilgileri raporlaştıran heyet, Osmanlı İmparatorluğu tarafından eğitim için pilot adaylarının Fransa'ya gönderilmesi, uçak satın alınması ve hava kuvvetlerinin kurulması gerektiği yönünde önerilerde bulunmuştur

³⁵1934'te, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu lideri Mustafa Kemal'e "Atatürk" soyadı verilmiştir. Çalışmada, ele alınan tarihsel döneme göre "Mustafa Kemal" veya "Atatürk" olarak yer verilmektedir.

(Korkmaz, 2023, s. 154-155; Kurt, 2010, s. 48). Böylelikle, Osmanlı İmparatorluğu “uçakların yüzyılı” olarak adlandırılan dönemin şartlarına uyum sağlamak için çalışmalara başlamıştır (Yalçın, 2021b, s. 151). Temsil heyetinin önerilerine karşılık, Harbiye Nezareti’nin 13 Ekim 1910’da ilgili birimlere gönderdiği yazı ile Fransa’da iki pilotun eğitimi ve pilotların kullanımı için iki uçak alımına yönelik çalışmalar başlamıştır (Korkmaz, 2023, s. 154-155). 1 Haziran 1911’e gelindiğinde ise Harbiye Nezareti’ne bağlı “Tayyare Komisyonu” (Havacılık Komisyonu) olarak adlandırılan ilk resmi havacılık örgütlenmesi kurulmuştur (Kurt, 2010, s. 49-50; Yalçın, 2021a, s. 28-29). 3 Temmuz 1912’de ise Yeşilköy Hava Okulu’nun resmen faaliyete başladığı bilinmektedir (MSÜ Hava Harp Okulu, t.y.).

Siyasi tarih açısından, bu dönemde Osmanlı ile İtalya arasında Trablusgarp Savaşı (1911-1912) yaşanmış ve İtalya lehine sonuçlanmıştır. Bu savaş Osmanlı İmparatorluğu’na karşı ilk kez hava gücü kullanılan savaş olma özelliği taşımaktadır. Balkan Savaşları’nda (1912-1913) ise Osmanlı İmparatorluğu’nun kullanıma uygun 10 uçağına bulunmaktayken, karşı kuvvetlerin 20 uçağı bulunmaktadır (Yalçın, 2021a, s. 32-50). 1. Dünya Savaşı’na geline süreçte Osmanlı İmparatorluğu’nun henüz havacılığa dair üretim açısından bir gelişme kaydedemediği ve içinde bulunduğu durum nedeniyle mümkün olmadığı görülmektedir. 1000’li yıllarda temeli atılan Türk havacılığının gelişimi, yaklaşık 900 yıl sonra Osmanlı İmparatorluğu’nun 1. Dünya Savaşı’nda verdiği mücadeleyi destekleyecek şekilde gerçekleşmediği gibi aleyhine kullanılan bir etken olmuştur. Hava araçlarından, üretim olmaksızın ve şartlar dahilinde, kayda değer biçimde faydalanılması için gerekli ortam ancak Kurtuluş Savaşı sürecinde ortaya çıkmıştır. Bu süreci ve sonrasını incelemeyen önce geçmişe dair genel bir değerlendirme yapmak gerekir.

4.1.1.1 Türkiye’nin kuruluşundan önceki sürecin bir değerlendirmesi

1000’li yıllarda Nişabur ve İstanbul’da iki farklı insanın sistemli bir biçimde uçuş eylemini gerçekleştirmek istemesi, içinde bulundukları dönemde bu eylem için gerekli bilgiye ulaşabildiklerinin göstergesidir. Buna ek olarak; içinde bulundukları toplumdan sistemli düşünme ve harekete geçme açısından önde oldukları açıktır. İnsanlığın tarihsel gelişimi incelendiğinde, gelişimin öncüsü olan şahısların kimi zaman *deli* kimi zaman ise *dahi* sıfatıyla anıldıkları görülmektedir. Bu durum *uçmak* eyleminin dönemin şartlarında

farklı şekillerde karşılanmasına neden olmaktadır. Yönetimin ya da toplumun olumsuz tepkisi, gelişmeleri arka plana atıp hızını yavaşlattığı gibi benzer özelliklere sahip şahısların kendilerinden önceki fikirleri geliştirmek suretiyle içinde bulundukları topluma katkı sağladıkları durumlar söz konusudur. İmam Cevheri ve Doğulu Siracettin'in yaklaşık 900 yıl önce gerçekleştirdiği denemelerin yönetsel ve toplumsal düzeyde yeterli kıymeti görmediği anlaşılmaktadır.

Bu noktada, ele alınan girişimleri dönemin şartlarından bağımsız düşünmek yanıltıcı olacaktır. Yönetimin ya da toplumun bu gibi girişimleri dikkate alması için kendi açısından pragmatik bulması gerektiği görülmektedir. Ancak böyle bir bakış açısından söz etmek mümkün değildir. Örneğin; yönetsel açıdan olumlu karşılanıp desteklenmesi için dönemin saldırı ve savunma stratejisi olan kara ve deniz unsurlarına en azından yardımcı olarak görülmesi gerekmektedir. Toplumsal açıdan ise gündelik hayatta insan ve hayvan gücünün ön planda olduğu bir dönemde *uçmak* eyleminin ancak gündelik hayatı kolaylaştırması halinde destek göreceği anlaşılmaktadır. İki düşünür her ne kadar içinde bulundukları dönemin ötesinde sistemli bir düşünce anlayışına sahip olsa da girişimlerin kabul görmesi için dönem şartları bütünsel bir katkıyı mümkün kılmamıştır. Bu nedenle bahsi geçen girişimlerin yönetsel ve toplumsal fayda düzeyinde karşılık bulmadığını belirtmek yanlış olmayacaktır. Diğer taraftan, bilimsel ve düşüncel düzeyde gelişmeler İmam Cevheri ve Doğulu Siracettin ile sınırlı kalmamıştır.

1453'te Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethi esnasında kullanılan top fırlatma sistemleri, bilime yönetsel düzeyde önem gösterilmesi halinde elde edilecek sonuçları göstermesi nedeniyle önemlidir. İnsanlı uçuş açısından, İmam Cevheri ve Doğulu Siracettin'in ötesine geçecek olan girişimler için ise 17. Yüzyılı beklemek gerekmiştir. 17. Yüzyılda Hezarfen Ahmed Çelebi'nin uçuş girişimi başarıyla sonuçlanmıştır. Benzer biçimde, Lagari Hasan Çelebi ilkel roket sistemine kendini bağlamak suretiyle bir mesafe kat etmiş ve başarıya ulaşmıştır. Her iki girişim, dönemin yönetimi ve toplumuna önemli bir gelişme ya da bir başarı olarak sunulmuş ve bu şekilde karşılık görmüştür. Bu nedenle, Ahmed Çelebi ve Hasan Çelebi'nin girişimi görünür kılma yönündeki çabaları önemlidir. Dönemin yönetimi tarafından ödüllendirilmeleri ya da cezalandırılmalarını bir kenara bıraktığımızda kendilerini yönetime ve topluma görünür kıldıkları açıktır. Bu durum ise gelişmelerin yönetsel ve toplumsal kabul açısından kıymetlidir.

Ahmed Çelebi ve Hasan Çelebi'nin havacılık ve uzay çalışmalarına önemli katkılarında bir diğeri, girişimleri sonrasında herhangi bir zarar görmeden yere iniş süreciyle ilgilidir. Ahmed Çelebi ve Hasan Çelebi'nin uçuş sonrasında iniş yapıp hayatta kalmayı başarmış olması, onları İmam Cevheri ve Doğulu Siracettin'den ayıran önemli bir farktır. Girişimlerin başarıyla ulaşması, kabul görmeleri açısından önemli bir kriter olmakla birlikte kendilerinden sonraki çalışmalara da temel oluşturmuştur. Günümüzde uçakların karaya iniş veya uzay araçlarının suya iniş sistemlerinin temelinde bu girişimlerin katkısı bulunmaktadır.

Havacılık ve uzay çalışmalarına dair ilk girişimler ile temellendirilen çalışmalar geliştirilip detaylandırıldıkça, yalnızca teknik konuların değil, aynı zamanda uluslararası hukukun gelişmesine de sebep olmuştur. Örneğin; Hasan Çelebi'nin girişimi sonrası zarar görmeden inişi Osmanlı İmparatorluğu'nun iç sularında gerçekleşmiştir. Ancak zaman içinde birçok değişim ve gelişimle birlikte, kimi zaman uzay araçlarının uluslararası sulara ya da fırlatan devletin egemenliği alanı dışında bir konuma inme gerekliliği ortaya çıkacaktır. Böyle bir durumda ilgili tarafların hakları ve sorumluluklarına ilişkin düzenlemeler uzay hukukunu oluşturmaktadır. Özetle, 1967 tarihli Uzay Anlaşması ve sonrasında gelişen uluslararası uzay hukuku, yukarıda örnekleri verilen girişimlerin de bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ancak özellikle uzay çalışmaları ve uzay hukukunun gelişmesi öncesinde, büyük yıkımlara yol açan iki farklı dünya savaşı yaşanacaktır.

Sonuçta, bu değerlendirmeye, Türkiye Cumhuriyeti kurulurken ve kurulduktan sonra yaşanan gelişmelerin uzay çalışmaları açısından nasıl temellendirilmesi gerektiği açıklanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce uzay çalışmalarına karşı tamamen ilgisiz kalınmadığı, aksine yukarıda verilen örneklerden anlaşıldığı üzere, uzay çalışmalarına temelden katkı sağlandığı görülmektedir. Dolayısıyla, Türkiye Cumhuriyeti'nin uzay çalışmalarını bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir.

4.1.2 Kurtuluş Savaşı ve Türkiye'nin kuruluşu sonrası konuya dair ilgi

1. Dünya Savaşı'nın bir sonucu olarak Osmanlı İmparatorluğu dağılmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla son bulan Kurtuluş Savaşı yaşanmıştır. Kurtuluş Savaşı'na ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna önderlik eden kişi ise 1910'da Fransa'da gerçekleşen Picardie Manevraları'na Osmanlı İmparatorluğu'nu temsilen gönderilen heyette yer alan Mustafa Kemal (Atatürk)'dir. Bahsi geçen tarihte yaşanan deneyim,

Türkiye Cumhuriyeti'nin gelecek hedeflerini şekillendirdiği gibi, Kurtuluş Savaşı mücadelesinde kimi zaman önemli görevlerin yerine getirilebilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, Mustafa Kemal önderliğinde Kurtuluş Savaşı ve sonrasında Türk havacılık ve uzay çalışmalarını detaylandırmak gerekmektedir.

Mustafa Kemal'in havacılık ve uzay çalışmalarına verdiği önemin bir sonucu olarak bu konulardaki gelişmeleri çeşitli örnekler üzerinden açıklamak mümkündür. Bu örneklerden bir tanesi, Kurtuluş Savaşı sürecinde kurulan havacılık örgütlenmesi ve Kurtuluş Savaşı'nda uçakların rolüyle ilgilidir. T. C. Genelkurmay Başkanlığı (1994, s. 36)'na göre, Kurtuluş Savaşı'nda Türk havacılık tarihine ilişkin en önemli gelişmelerden bir tanesi, 1 Şubat 1921'de kurulan Kuva-yı Havaiye Müdüriyeti Umumiyesi'dir. İdari işler bakımından Milli Savunma Bakanlığı (MSB)'na, hareket ve eğitim işleri bakımından ise Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı olan bu örgütlenme Kurtuluş Savaşı'nın hemen her safhasında uçakların önemli roller edinmesini sağlamıştır. Bu uçaklar genellikle SSCB'den alınanların yanı sıra Fransa veya Yunanistan kuvvetlerinin çekilmeleri esnasında bıraktıkları ya da Türk kuvvetleri tarafından ele geçirilen uçaklardır (Sarıhan, 1996, s. 2). Kurtuluş Savaşı boyunca, Türk kuvvetlerinin yönetimindeki uçaklar savunma, saldırı ve keşif amacıyla kullanılarak savaşın gidişatında önemli başarılarla vesile olmuşlardır.

Kurtuluş Savaşı boyunca, havacılığa verilen önemi açıklarken Mustafa Kemal dışında değinilmesi gereken önemli şahıslardan bir tanesi Vecihi Hürkuş'tur. İsmail Yavuz (2021, s. 12, 15-16)'a göre, Kurtuluş Savaşı ordusunda "Sivil Tayyareci" olarak kayıtlı olan Hürkuş, savaş boyunca önemli keşif görevlerinde bulunmuştur. Bu görevlerinden bir tanesi, Yunan ordusunun geri çekildiğini bildirerek Türk ordusunun taarruz etmesine ve başarıya ulaşmasına vesile olan keşif görevidir. Hürkuş'un Türk havacılık çalışmalarına katkısı bununla sınırlı olmayıp, 24 Haziran 1923'te ilk uçak imalatına başlaması, 28 Ocak 1925'te deneme uçuşunu yapması ve başarıyla sonuçlandırmasıdır. Hürkuş'un imal ettiği uçağın motoru savaştan kalan Yunan uçaklarından alınmış olup, geriye kalan parçalarında yerli malzemeler kullanılmıştır.

16 Şubat 1925'e gelindiğinde, Mustafa Kemal önderliğinde Türk havacılığının en önemli örgütlenmesi olarak günümüzdeki Türk Hava Kurumu'nun ilk hali olan Türk Tayyare Cemiyeti kurulmuştur. Örgütlenmenin kuruluşuna ilişkin Mustafa Kemal'in düşünceleri,

gerek Mustafa Kemal'in konuya ilişkin hassasiyeti gerekse Türk havacılık ve uzay çalışmalarının gelişimi açısından büyük öneme sahiptir. Mustafa Kemal, dönemin Bolu Milletvekili Cevat Abbas Bey'e;

"Havacılık askeri bakımdan olağanüstü önemli, Avrupa, Amerika havacılığı ayrıca bir spor konusu olarak görmeye başladı, iyi düşünün. Biz de geç kalmayalım, bilgili, yürekli, kanatlı bir gençlik yetiştirelim. Hayalini geniş tut. Uçak yapmayı bile düşün. Cemiyeti kur ve bana çalışmaya başladığınızı bildir." (Türk Hava Kurumu, t.y.a).

şeklinde bir talimatta bulunmuştur. Türk Tayyare Cemiyeti bu talimatın ürünü olarak kurulmuştur. Mustafa Kemal'in Türk havacılık ve uzay çalışmalarına yön veren sözleri, cemiyetin açılışın konuşmasında dile getirilmiştir. Mustafa Kemal konuşmasında gençlere atıfla şu ifadeleri kullanmıştır:

"İstikbal göklerde, çünkü göklerini koruyamayan milletler yarınlarından asla emin olamazlar. Her işte olduğu gibi havacılıkta da en yüksek seviyede, göklerde bizi bekleyen yerini az zamanda dolduracaksın. Ey Türk genci! Kısa zamanda gökte seni bekleyen yerini alacaksın. Yoksa o yeri başkaları istila eder ve işte o zaman bu ülke ve bu ulus elden gider." (Türk Hava Kurumu, t.y.a).

1925'te yaşanan bir başka gelişme, Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ)'nin 15 Ağustos'ta kurulmasıdır (Bkz. Tablo: Türkiye'nin Havacılık ve Uzay Faaliyetleri Kapsamında Başlıca Sanayi Örgütlenmeleri). İki ortaklı olarak, %51'lik hissesi T. C. Milli Savunma Bakanlığı'nın %49'luk hissesi ise Alman Junkers Uçak Fabrikası Anonim Şirketi'nin olmak üzere kurulan TOMTAŞ'ın Kayseri'de uçak imalatı ile Eskişehir'de uçak bakım ve onarım merkezleri kurması amaçlanmıştır. 1928'e gelindiğinde idari başarısızlıklar nedeniyle TOMTAŞ'ın faaliyetlerine son verilmiştir. 1930'da TOMTAŞ'ın mal varlıkları Türk tarafına devredilmek suretiyle, faaliyetlerin devamına yönelik girişimlerde bulunulmuştur. 1940'a kadar Kayseri Tayyare Fabrikası adı altında 134 uçak imal edilmiş olsa da bu uçaklar yerli üretimden ziyade yurtdışı lisansına sahip üretimlerdir. Üretimin yerlileştirilememesi ve hava kuvvetlerine uçak satmaya çalışan yabancı şirketlerin temsilcilerinin girişimleri nedeniyle bu girişimlerden istenilen sonuç alınamamıştır (Tayhani, t.y.; Yavuz, 2021, s. 25-26).

Bahsi geçen dönemde yerli üretim için Tayyare Fabrikası ve Gök Okulu girişimlerinde bulunarak Türk havacılık ve uzay sanayisinin yanı sıra eğitime de hizmet eden Nuri Demirağ, dönemin yurtdışı lisansına sahip üretim modeli nedeniyle olumsuz eleştiride

bulunmuştur. Demirağ'a göre (Şakir, 1947, s. 62), yurtdışından alınan lisanslar ile üretim yapmak "kopyacılık" olduğu gibi dönemin teknolojisinin gerisindedir. Çünkü bu lisanslar yeni üretim modellerine ilişkin değil, dönemin gerisinde kalmış üretim modellerinin lisanslarıdır. Dönemin gerisinde kalmamak için ise dönemin teknolojisine uygun, Türk tipi uçakların üretilmesi gerekmektedir. Demirağ'ın yerli üretim anlayışına rağmen, Nu.D 36 ve Nu.D 38 ismini taşıyan uçak modellerinde tamamıyla yerli üretim mümkün olmamıştır. Uçakların motorları yurtdışı menşeli olup, diğer parçaları yerli malzemelerden üretilmiştir. Yavuz (2021, s. 94-114), Türkiye'nin uçak imalat tarihini incelediği çalışmasında gerek bu uçakların üretim süreci gerekse dönemin siyasal durumunu detaylı bir biçimde ele almaktadır.

Bahse konu yıllarda Türk havacılık ve uzay çalışmalarıyla ilgili dikkat çekilmesi gereken bir diğer gelişme, Mustafa Kemal Atatürk'ün konuya verdiği önemi bir kere daha gösterir niteliktedir. 1936'da Eskişehir Tayyare Alayı'nı ziyaret eden Atatürk, düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:

"Geleceğin en etkili silahı da, aracı da hiç kuşkunuz olmasın tayyaredir. Bir gün insanoğlu tayyaresiz de göklerde yürüyecek, gezegenlere gidecek, belki de aydan bize haber yollayacaktır. Bu mucizenin gerçekleşmesi için 2000 yılını beklemeye gerek kalmayacaktır. Gelişen teknoloji daha şimdiden bunu müjdeliyor. Bize düşen görev ise, batıdan bu konuda fazla geri kalmamayı temindir." (Türk Hava Kurumu, t.y.b).

Atatürk'ün yukarıda değinilen sözlerinden anlaşılacağı üzere, insanlık havacılık ve uzay çalışmalarında hızla yol katetmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta ise Türk havacılık ve uzay çalışmalarının dönemin gelişmelerine uygun yol almasıdır. Bağımsızlık mücadelesi vermiş ve başarıya ulaşmış genç bir devletin, bağımsızlığını ve varlığını sürdürebilmesi için içinde bulunduğu dönemin şartlarının da ötesinde uluslararası gelişmelere uyum sağlaması gerekmektedir. Bu açıdan yerli üretim anlayışına göre politika yürütmek bağımsızlığın korunması açısından oldukça kıymetlidir. Geleceğin güvence altına alınması, kendi kendine yeterek ya da iş birliği alanlarında karşılıklılık esasına uygun hareket ederek mümkündür. Nitekim, Atatürk'ün uzay çalışmalarına dair 1936'da işaret ettiği gelişmeler 1957'de SSCB'nin Sputnik-1'i uzay fırlatılmasıyla başlamış, Türkiye'nin de taraf olduğu uluslararası hukuk belgesi 1967'de ortaya konulmuştur. Diğer taraftan, günümüzde faaliyetleri açısından en ileri seviyede bulunan ve bu çalışmada Türkiye ile ulusal uzay ajansı çerçevesinde karşılaştırmaya tabi tutulan

NASA'nın kuruluş yılı 1958'dir. Türkiye'nin ulusal uzay ajansının kurulması için 2018'i, bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının uzaya çıkması için ise 2024'ü beklemek gerekecektir. Bu nedenle, Atatürk'ün sözlerine atıfla, Türk havacılık ve uzay çalışmalarının uluslararası gelişmelerden geri kaldığı görülmektedir.

Tablo 4.1

Türkiye'nin Havacılık ve Uzay Faaliyetleri Kapsamında Başlıca Sanayi Örgütlenmeleri

Kurum Adı	Kuruluş Tarihi/ Durumu	Kuruluş Amacı	Kurucu/ Ortaklık
Tayyare ve Motor Türk A. Ş. (TOMTAŞ)	15.08.1925/ Aktif Değil (28.06.1928)	Uçak üretimi, bakımı ve onarımı	T.C. MSB (%51)- Alman Junkers A. Ş. (%49)
Türk Uçak Sanayi A. Ş. (TUSAŞ)	28.06.1973/ Aktif	Uçak üretimi	1984'e kadar San. ve Tek. Bak. bünyesinde
TUSAŞ'a bağlı Havacılık ve Uzay Sanayi A.Ş. (TAI)	15.05.1984/ Aktif	F-16 uçaklarının üretimi, sistem entegrasyonları ve uçuş testleri	1984 sonrası 2005'e kadar ABD ortaklığı
TUSAŞ Motor Sanayi A. Ş. (TEI)	15.05.1985/ Aktif	Uçak motor ve motor parçaları üretimi	TUSAŞ (%50,5)- General Elect. (%46,2)- TSK Güç. Vak. ve THK (%3,3)
TUSAŞ ve TAI birleşmesiyle Türk Havacılık ve Uzay Sanayi A. Ş. (TUSAŞ)	28.04.2005/ Aktif	Havacılık ve Uzay Sanayi sistem geliştirme, modernizasyon, üretim, entegrasyon	T. C. Cumhurbaşkanlığı Sav. San. Baş. (%45,45)-TSK Güç. Vak. (%54,49)-THK (%0,06)
Askeri Elektronik Sanayi (ASELSAN)	14.11.1975/Aktif	Haberleşme İhtiyaçlarının Karşılansması (TSK öncelikli)	TSK Güç. Vak.
Roket Sanayi ve Ticaret A. Ş.	14.06.1988/ Aktif	Roket ve Füze İhtiyaçlarının Karşılansması (TSK öncelikli)	TSK Güç. Vak. (%55)- MKE (%15)- ASELSAN (%15)- Vakıfbank (%10)-Diğer (%5)

Not: Bu tabloda yer verilen bilgiler, metin içinde ilgili yerlerde gösterilen kaynaklara ek olarak burada gösterilen kaynaklardan edinilen bilgiler ile yazar tarafından derlenmiştir.

Kaynak: (ASELSAN, t.y.; ROKETSAN, t.y.; TEI, t.y.; TUSAŞ, t.y.a; Tayhani, t.y.; Yavuz, 2021, s. 25-26).

1938'de Atatürk'ün vefatı sonrasında Türk havacılık ve uzay çalışmalarında yerli üretim açısından yaşanan olumsuzlukların nedenlerini genel hatlarıyla açıklamak gerekmektedir.

Yavuz (2021, s. 103)’a göre; “Atatürk sonrası dönemde kendi uçağını, bombanı, tankını yapma yerine satın alma politikaları güdülmüş ve hakim olmuştur.”. Yavuz’un bu tespitini iki yönlü değerlendirmek gerekir. Bunlardan ilki, ulusal nedenler ile açıklanabilir. Atatürk’ten sonra gelen yöneticilerin ulusal bağımsızlık politikalarını gerek düşünce gerekse uygulama anlamında Atatürk’ün ortaya koyduğu nitelikte yürütemedikleri görülmektedir. İkincisi ise uluslararası gelişmelerin Türkiye’nin ulusal bağımsızlık politikasını yürütme aşamasında yarattığı zorluklarla ilgilidir. Dönemin uluslararası gelişmelerinin, ulusal politikaya olan etkisi nedeniyle, genel hatlarıyla açıklanması Atatürk sonrası havacılık ve uzay çalışmalarında yaşanan olumsuzlukların anlaşılması açısından kıymetlidir.

1939-1945 tarihleri arasında yaşanan 2. Dünya Savaşı’na Türkiye fiilen katılmamak için savaş boyunca direnmekle birlikte, 23 Şubat 1945’te tarafını belli etmek zorunda kalarak Almanya ve Japonya’ya savaş ilan etmiştir. Bu ilanın önemli sebebi, görece genç bir devlet olan Türkiye’nin savaşa taraf olmamakla birlikte olumsuz etkilerini en aza indirme politikasından kaynaklandığı bilinmektedir. Bu düşünce nedeniyle, ABD tarafından 1947’de ortaya konulan Truman Doktrini (Truman Doctrine, 1947) ve 1948’de Marshall Planı (Marshall Plan, 1948) politikalarının tarafı olmuştur. Genel hatlarıyla açıklamak gerekirse, Truman Doktrini ile Türkiye’ye askeri malzeme ve bilgi desteği yardımıyla bulunarak bağımsızlığına katkı sunulmasının amaçlandığı belirtilmektedir. Ancak Truman Doktrini kapsamında Türkiye’ye verilen malzemelerin, Türkiye’nin sahip olduğu teknolojinin ötesinde olmakla birlikte ABD açısından güncelliğini kaybetmiş olduğu ve yardımın sonraki bakım-onarım işlerinin ABD’ye yaptırılması şartıyla verildiği bilinmektedir (Erhan, 2004a, s. 534). Bu durum ise uzun vadede Türkiye’nin bağımsızlığına hizmetten ziyade engel oluşturmaktadır. Benzer şekilde, Marshall Planı çerçevesinde verilen yardımların tarımsal üretim ve kara ulaşım hizmetlerinin yenilenmesi için kullanımı kararlaştırılmıştır (Erhan, 2004a, s. 540). Böylelikle, yönlendirilen alanlar dışında kalan sanayi alanlarına yatırım ve dolayısıyla bu alanların gelişimi engellenmiştir. Bir başka ifadeyle; üretimi tarım sektörüne yönelen Türkiye’nin sanayi açısından tüketici konuma geldiği anlaşılmaktadır.

Sanayi açısından tüketici konumunda olunması, birçok konuda bağımlılığı da beraberinde getirmektedir. Bu durumla ilgili ele alınan dönemde yaşanan en önemli örnek, 5 Haziran

1964'te ABD Başkanı Lyndon B. Johnson tarafından Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü'ye gönderilen ve "Johnson Mektubu" olarak anılan metinde yer alan sözlerdir. Belgede, Türkiye'nin 1964'teki Kıbrıs müdahalesiyle ilgili olarak, müdahalede ABD'nin vermiş olduğu askeri malzemelerden ABD'nin onayı olmaksızın faydalanılamayacağı ve bu müdahale kapsamında ABD'nin onayı olmadığı belirtilmektedir (Erhan, 2004b, s. 685-691). Benzer bir durum 1974'te gerçekleşen Kıbrıs Barış Harekatı'nda yaşanmıştır. Türkiye'nin Kıbrıs'a düzenlediği barış hareketinde ABD'den temin edilen silahların kullanıldığı gerekçesiyle Türkiye'ye yönelik ambargo uygulanmıştır³⁶. Yaşanan bu süreçler ise Türkiye açısından bağımsız politika sergileme imkanının sekteye uğratıldığını gösteren örnekler olarak Türk siyasi tarihinde yerini almıştır³⁷. Diğer taraftan, ele alınan dönemi Türkiye'nin yaşadığı deneyimler nedeniyle *dışa bağımlılığın etkili biçimde fark edildiği* bir dönem olarak değerlendirmek mümkündür (Yavuz, 2021, s. 201-202). Yaşanan süreçten anlaşılacağı üzere, *üreten* konumda olunmadığı ya da iş birliğinde karşılıklılık ilkesine dikkat edilmediği takdirde Türkiye'nin bağımsızlığı olumsuz etkilenmektedir.

Türkiye'nin *tüketen* ya da *iş birliğinde karşılıklılık ilkesini göz ardı eden* konumda olduğu yıllar, aynı zamanda uluslararası uzay hukukunun şekillenmeye başladığı yıllardır. Çalışmanın ilgili bölümünde detaylandırıldığı üzere, 1967'de uzay hukukuna çerçeve oluşturma özelliği taşıyan "Uzay Anlaşması" ortaya konulmuştur. Bundan sonra sırasıyla, 1968'de "Kurtarma ve İade Anlaşması", 1972'de "Sorumluluk Anlaşması", 1975'te "Tescil Anlaşması", 1979'da "Ay Anlaşması" ile uzay hukuku düzenlenmiştir. Bu anlaşmaların ardından ise bağlayıcı olmayan çeşitli temel ilkeler ile uluslararası uzay hukuku düzenlenmeye devam etmektedir. Türkiye 1967'deki Uzay Anlaşması'na aynı yıl taraf olurken 1968'deki Kurtarma ve İade Anlaşması, 1972'deki Sorumluluk Anlaşması

³⁶ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı ambargonun yalnızca Kıbrıs Barış Harekatı nedeniyle değil, aynı zamanda Türkiye'nin haşhaş ekimini serbest bırakan kararı (T. C. Resmi Gazete, 1974) ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Türk Amerikan ilişkilerinde haşhaş ekimi konusuna ilişkin bir çalışma için bkz. (Erhan, 1996). ABD'nin haşhaş ekimi konusunu Türkiye'nin Kıbrıs Barış harekatıyla ilişkilendirdiği ve bu nedenle silah ambargosu uyguladığına ilişkin bir çalışma için ise bkz. (Başlamışlı, 2021).

³⁷2. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin bağımsızlığını ve geleceğe yönelik politikalarını etkileyen uluslararası gelişmeler çerçevesinde önemli etkiye sahip Truman Doktrini, Marshall Planı, Johnson Mektubu ve ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı ambargo konuları çalışmanın akışı nedeniyle yalnızca genel hatlarıyla ele alınmıştır. Bahsi geçen konuların farklı taraflar ve konular açısından detaylı değerlendirmeleri için Çağrı Erhan (2004a, s. 522-575; 2004b, s. 681-715)'in çalışmalarından faydalanmak mümkündür.

ve 1975'teki Tescil Anlaşması'na 2006'da taraf olmuştur. 1979'daki Ay Anlaşması'na ise 2011'de taraf olduğu görülmektedir (Bkz. Uzak Hukukunu Düzenleyen Temel Antlaşmalara Türkiye'nin Katılım Durumu). Bu bilgiler ışığında, Türkiye'nin uluslararası uzay hukukuna yönelik çerçeve düzenlemeye taraf olmakla birlikte, faaliyetlerin detaylandırıldığı diğer anlaşmalarda gerekli girişimlerde bulunmadığı, bir anlamda uluslararası toplumun dışında kaldığını belirtmek mümkündür. Uzak çalışmalarına yönelik teknik ve fiziksel sınırlılığı yokluğu, hukuksal gelişmelere yönelik girişimlerinde geri planda kalmasına neden olmuştur.

Tablo 4.2

Uzak Hukukunu Düzenleyen Temel Antlaşmalara Türkiye'nin Katılım Durumu

Antlaşma	Antlaşmanın Yürürlüğe Girdiği Yıl	Türkiye'nin Durumu
Ay ve Diğer Gökcisimleri Dahil, Uzayın Keşif ve Kullanılmasında Devletlerin Faaliyetlerini Yöneten İlkeler Hakkında Antlaşma	1967	1967
Astronotların Kurtarılması, Astronotların ve Uzaya Fırlatılmış Olan Araçların Geri Verilmeleri Hakkında Antlaşma	1968	2006
Uzak Cisimlerinin Verdiği Zarardan Dolayı Uluslararası Sorumluluk Hakkında Sözleşme	1972	2006
Uzaya Fırlatılan Cisimlerin Tescili Sözleşmesi	1975	2006
Devletlerin Ay'da ve Diğer Gök Cisimlerindeki Faaliyetlerini Düzenleyen Anlaşma	1979	2011

Not: Bu tablo, metin içinde ilgili yerlerde kaynak olarak atıf yapılan hukuki metinlerden elde edilen bilgiler ile yazar tarafından oluşturulmuştur.

1960 ve 1970'li yıllarla birlikte uluslararası uzay hukuku şekillenirken, Türkiye'de havacılık alanına dair yerli sanayi anlayışını güçlendiren kimi örgütlenmeler

kurulmuştur³⁸. İlerleyen yıllarda uzay çalışmalarına temel oluşturacak bu örgütlenmelerden, 1973'te yerli sanayi ile uçak yapımı ve dışa bağımlılığı azaltmak amacıyla Türk Uçak Sanayi Anonim Şirketi (TUSAŞ) (TUSAŞ, t.y.a), 1975'te ise havacılık sektöründe kullanılan elektronik sistemleri üretmek amacıyla Askeri Elektronik Sanayi (ASELSAN) kurulmuştur (ASELSAN, t.y.).

1980'li yılların başında havacılık ve uzay çalışmalarına dair eğitim odaklı girişimlerin başladığı, ortalarından itibaren ise üretime dair örgütlenmelerin kurulmaya devam ettiği görülmektedir. 1982'de Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde (ODTÜ) Havacılık Mühendisliği Bölümü ve Anadolu Üniversitesi'nde Sivil Havacılık Yüksek Okulu, 1983'te ise İstanbul Teknik Üniversitesi'nde (İTÜ) Uçak ve Uzay Bilimleri Fakültesi açılmıştır (Özalp, 2000, s. 43). 1984'te, F-16 uçağının üretimi, sistem entegrasyonu ve test uçuşlarının gerçekleştirilmesi amacıyla TUSAŞ Havacılık ve Uzay A.Ş. (TAI) Türkiye-ABD ortaklığında 25 yıllığına kurulmuştur (TUSAŞ, t.y.a). 1985 yılında, TUSAŞ bünyesinde TUSAŞ Motor Sanayi A.Ş. (TEI)'nin amacı ise uçak motoru ve motor parçalarının üretilmesidir (TEI, t.y.). 1988'e gelindiğinde, ulusal roket ve füze üretim ihtiyacını gidermek için Roket Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi (ROKETSAN)'nin faaliyete başladığı bilinmektedir (ROKETSAN, t.y.). Bu noktada, Türkiye-ABD ortaklığında kurulan TUSAŞ Havacılık ve Uzay A.Ş.'nin, ortaklık süresi dolmadan, 2005'te hisselerin tamamı Türkiye'ye ait olacak şekilde yapılandırıldığını belirtmek gerekmektedir.

1990'lı yıllarla birlikte, Türkiye uzay çalışmalarında geçmiş dönemlere kıyasla daha somut adımlar atmaya başlamıştır. Bu adımların başında, Fransız Aerospatiale firması ile Türksat Milli Haberleşme Uyduları Sözleşmesi'nin³⁹ 21 Aralık 1990'da imzalanması gelmektedir (TÜRKSAT, t.y.a). 1990'da Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK)'na bağlı Uzay Bilim ve Teknoloji Komitesi (UBİTEK) kurulmuştur. UBİTEK, Türkiye'nin uzay bilimi ve teknolojilerine yönelik birikimlerini politika belirlemek amacıyla değerlendiren, uzay çalışmalarıyla ilgili eğitimler

³⁸Türk havacılık ve uzay çalışmalarına dair birçok detayın 1900-2000 tarihlerini kapsayan kronolojik listesi için bkz. (Özalp, 2000).

³⁹Bahsi geçen sözleşme metnine ulaşamamıştır.

düzenleyen ve konuya ilişkin incelemelerde bulunan bir komite olup faaliyetleri 1995'te son bulmuştur (Özalp, 2000, s. 43).

Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nun 1993'te aldığı karar⁴⁰ ile 1993-2003 bilim ve teknoloji hedefleri kapsamında uzay teknolojileri öncelikli alanlardan biri olarak belirlenmiştir (Özalp, 2000, s. 43). 1993'te uzay çalışmalarında eğitim ve iş birliği konularını kapsayan gelişmelerin bir arada yaşandığı görülmektedir. Bunlardan eğitim alanındaki gelişme Anadolu Üniversitesi Uydu ve Uzay Bilimleri Araştırma Enstitüsü'nün faaliyete geçmesidir. Günümüzde Eskişehir Teknik Üniversitesi Yer ve Uzay Bilimleri Enstitüsü olarak faaliyetlerine devam etmektedir. İş birliği alanındaki gelişme ise Türkiye'nin Spectrum X-Gamma Projesi'ne taraf olarak ilk uluslararası iş birliğini gerçekleştirmesidir. 1993'ten sonra dönemsel güncellemelerin yaşandığı anlaşılan bu projenin, Spectrum-X-Gamma olarak anılmakla birlikte, asıl ismi Spect-Roentgen-Gamma (SRG)'dir (NASA, 2023). Türkiye, TÜBİTAK ve Rusya Bilimler Akademisi Uzay Araştırma Enstitüsü arasında yapılan protokol ile İngiltere, İtalya, Almanya, Danimarka, ABD, Finlandiya, Macaristan ve İsrail'in de bulunduğu projeye taraf olmuştur (METU, t.y.). Bu proje ile Türkiye'nin uzayı gözlemleme ve verileri inceleme imkanı ortaya çıkmıştır (TÜBİTAK, 2019).

Tamer Özalp (2000, s. 43); Başbakanlık genelgesiyle, Türksat-Offset sözleşmesi kapsamında Türkiye'de bir uzay ajansı kurulması fikrinin gündeme geldiğini belirtirken yine 1993 tarihini işaret etmektedir. *Offset* kavramı, ticari açıdan ve en genel haliyle karşılıklılık esasına dayalı telafi edici ticari anlayışı tanımlamaktadır (Konya Ticaret Odası, t.y.). Türksat Projesi kapsamında imzalanan sözleşmeye ulaşılamamakla birlikte, konuyla ilgili bir TÜBİTAK çalışmasında (Akbaba, 1994) proje ihale bedelinin %20'si oranında offset uygulamasına tabi tutulduğu ve üç konuyu kapsadığını belirtilmektedir. Bunlardan ilki küçük uyduların Türkiye tarafından planlanması ve geliştirilmesi, ikincisi *Sounding* olarak adlandırılan roketlerin Türkiye'de yapımı, üçüncüsü ise Türkiye'de bir uzay araştırma laboratuvarının kurulması yönündedir. Sözleşmeye ulaşılamadığı gibi bu konuların uygulandığına dair net bilgilere de ulaşılamamıştır. Ancak uygulamada gerçekleştirilemeyip fikir aşamasında kalsa dahi Türkiye'nin, uzay çalışmalarında

⁴⁰Bahsi geçen karar metni için bkz. (TÜBİTAK, 1993).

maaliyeti düşürme ve karşılıklılık ilkesi çerçevesinde hareket etme eğilimindedir. Bu açıdan bakıldığında, amaçlarına ulaşmak uğruna içinde bulunulan şartları değerlendirerek politika üretme ve iş birliğinde karşılıklılık ilkesini uygulama çabası nedeniyle pragmatik liberalist bir yol izlediği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, uzay ajansının kurulması fikrinin 1993'te gündeme gelmesiyle ilgili olarak, bahsi geçen genelgeye ulaşamamış ve verilen bilgi birincil kaynaklardan teyit edilememiştir. Buna rağmen; 1993'te Türkiye uzay çalışmaları açısından çok yönlü girişimlerin yaşandığı açıktır.

1994'te TÜRKSAT-1A uydusu uzaya fırlatılmış ancak görevi başarıyla yerine getirememiştir. 1994'te adım atılan bu görev başarıyla yerine getirilemese de Türkiye uzay çalışmalarında, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sonrasında atılan adımların somut bir çıktısı olması nedeniyle, bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Bu nedenle, TÜRKSAT-1A ile ileri seviyeye taşınan uzay çalışmalarını açıklamadan önce Kurtuluş Savaşı'ndan 1994'e kadar olan dönemi değerlendirmek gerekir.

4.1.3 Bir değerlendirme: Kurtuluş Savaşı ve Türkiye'nin kuruluşundan ilk uydu fırlatma girişimine

Atatürk önderliğinde verilen Kurtuluş Savaşı mücadelesi döneminde, önemli adımlardan bir tanesi 1 Şubat 1921'de kurulan Kuva-yı Havaiye Müdüriyeti Umumiyesi'dir. Bu adım, Atatürk'ün havacılık konusunu yalnızca savunma ve saldırı imkanı tanıyan bir konudan ziyade bir düzen içinde yönetilerek geliştirilmesi gereken bir konu olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Bir konunun düzen içinde yönetilerek geliştirmesiye ancak örgütlenme ile mümkündür. Henüz askeri meselelerle sınırlı kalmak üzere bir örgütlenme anlayışının mevcut olduğunu belirtmek mümkündür. Bu anlayış, Türk havacılık ve uzay çalışmalarının gidişatında örgütlenme açısından bir temel oluşturmaktadır.

Atatürk, 1925'te, havacılık ve uzay çalışmalarının yalnızca askeri alanla sınırlı kalmayacağı düşüncesiyle günümüzde Türk Hava Kurumu adıyla faaliyet gösteren Türk Tayyare Cemiyeti'nin kurulmasına önderlik etmiştir. Böylelikle, Türk havacılık ve uzay çalışmalarında askeri alanla sınırlı kalınmaması, sivil alanlarda örgütlenmeye gidilmesi ve üretim amaçlı girişimlerin başlatılması için önemli bir adım atılmıştır. Aynı yıl, Vecihi Hürkuş motoru Yunanistan'ın bıraktığı uçaklardan diğer parçaları ise yerli malzemeden üretilen bir uçak yapıp deneme uçuşunda başarıya ulaşmıştır. Nuri Demirağ'ın yerli

Üretim ve eğitim alanındaki girişimleri yine bu kapsamda değerlendirilmelidir. şartlar dahilinde yerli üretim çabası, örgütlenmenin yanı sıra güvenlik konusunu da ön plana çıkarmaktadır.

Kurtuluş Savaşı'nın hemen sonrasında Türkiye, güvenlik politikasını bağımsızlık ilkesi üzerine kurmuştur. Gerek cemiyetin kuruluşu gerekse yerli üretim denemeleri bir bütün olarak bağımsız Türkiye hedefine hizmet etmektedir. Belirli oranda yerli üretim, iş birliğinde karşılıklılık ilkesi bakımından da önem arz etmektedir. Bahsi geçen girişimler, Türkiye'nin yalnızca *tüketen* değil fakat aynı zamanda *reten* olabilmesi için verilen çabayı göstermektedir. Bu girişimleri bütünsel açıdan düşündüğümüzde, dönemin şartları dahilinde, karşılıklılık esasına dayalı iş birliği hesaba katılarak, bağımsızlığa hizmet edecek bir politika sergilenmiştir. Bu politika, içinde bulunulan duruma uyum sağladığı, problemlere farklı çözümler ürettiği, dengeli bir model oluşturduğu ve bütünsel bakış açısına sahip olduğu için pragmatik liberalist bir ereve çizmektedir. Tamamıyla dışa bağımlı veya tamamıyla ie dönük bir politikadan ziyade bir sentez oluşturulması, yine pragmatik liberalist ereve içinde değerlendirilmelidir. Bu süreçte yaşanan gelişmelerin uzay çalışmaları açısından geldiği son nokta, Eskişehir Tayyare Alayı'nı ziyaretini esnasında beyan ettiği sözlerle anlaşılmaktadır. Havacılığın, dönemin gelişmeleriyle sınırlı kalmayacağı ve uzaya taşınacağı yönündeki sözleri kılavuz niteliğindedir. Ancak Atatürk sonrası dönemde bu kılavuzun takip edilmediğini belirtmek yanlış olmayacaktır.

Atatürk sonrası dönemde, havacılık ve uzay çalışmalarında yerli üretim anlayışını hakim kılmaktan ziyade ithalat faaliyetlerinin peyderpey arttığı görülmektedir. Bu artış, bir politika ürünü olup iç ve dış politikadaki gelişmeler açısından iki yönlü değerlendirilmelidir. Öncelikle, Atatürk sonrası dönemde iç politikada ulusal bağımsızlık düşüncesinin ve uygulanışının görece zayıfladığını belirtmek mümkündür. Kısa vadeli ve sürdürülebilir olmayan faaliyetler, içinde bulunulan şartların da baskısıyla, uzun vadeli ve sürdürülebilir biçimde gelişim sağlayacak faaliyetlere tercih edilmiştir. Bu nedenle, pragmatik liberalist politikaların yerini kısa vadeli ve görece küçük çıkarların aldığını belirtmek mümkündür. İçinde bulunulan şartların uluslararası düzeyde yarattığı baskı ise çok daha etkili biçimde yansı mıştır.

Atatürk sonrası dönem, 1. Dünya Savaşı ve Türkiye zelinde Kurtuluş Savaşı'nın etkilerinin devam ettiği bir dönemdir. Bu etkilerin ötesine geçecek 2. Dünya Savaşı ise

yeni kurulan Türkiye üzerindeki baskıları önemli ölçüde arttırmıştır. Savaşa girmekten imtina edilen bir politikanın yanı sıra dönemin uluslararası toplumuna eklemlenerek siyasi ve ekonomik yalnızlıktan kaçınılmıştır. Bu uluslararası toplumun, Kant'ın tarif ettiği ütöpik bir toplumdaki ziyade kendi çıkarlarını önceleyen realist bir yapıya sahip olduğu Türkiye'ye uygulanan politikalarda kendini göstermiştir. 1947'de Truman Doktrini ve 1948'de Marshall Planı ile *Türkiye'nin gelişimine yardım* politikaları devreye sokulmuştur. Bu politikaların uygulanmasıyla birlikte, Türkiye'nin "üreten" konumdan "bağımlı tüketen" konuma geçmiştir. Bu durum havacılık ve uzay çalışmaları kapsamında Türkiye'nin geleceğini uzun vadede iki açıdan etkilemiştir.

Türkiye'nin *üreten* konumdan *bağımlı tüketen* konuma geçişiyle, kuruluş dönemi Türkiye'sinde üretim ve bağımsızlık odaklı atılan temeller zayıflamıştır. Bu temellerin zayıflaması ise içinde bulunulan dönem ve sonrasında yaşanan gelişmelerin gerisinde kalınmasına neden olmuştur. Bağımlı tüketen konumda olmak, siyasi bağımsızlığı da oldukça etkilemektedir. Türkiye'nin kendi ihtiyaçları doğrultusunda üretim anlayışını terk ederek, ithalat yoluyla elde ettiği ve kullanım alanlarının dahi kendi inisiyatifinde olmadığı araçlar nedeniyle uluslararası politikalarını uygularken kimi zorluklar yaşadığı bilinmektedir. Konuya ilişkin en önemli örnekler, 1964 ve 1974 yıllarındaki Kıbrıs Harekatları nedeniyle Türkiye'ye uygulanan uluslararası baskılardır. Bu örnekler üzerinden, havacılık ve uzay çalışmalarında üreten konumun terk etmek ve bağımlı tüketen konuma gelmek yerine karşılıklılık ilkesine dayalı iş birliği modelinin daha verimli olduğu anlaşılmaktadır.

Ele alınan dönem jeostratejik açıdan değerlendirildiğinde, dünya genelinde bir geçiş dönemi yaşandığı anlaşılmaktadır. Strateji çalışmalarında, 2. Dünya Savaşı sonrasında hava unsurlarının önemi vurgulayan çalışmalar ortaya çıkmıştır. Bu alanın öncülerinden Sachaklian (1950, s. 11-12, 14)'a göre; hava unsurları, kara unsurları ve deniz unsurları arasındaki bir çatışmada gücün üçüncü bir ifadesi olarak önem gösterilmesi gereken bir unsurdur. İşcan'ın (2004, s. 66-69) hava hakimiyet teorisi değerlendirmesinde ise bu unsurlar arasında bir seçim yapılmasına gerek yoktur. Hava unsurları, üçüncü bir güç olarak *tamamlayıcı* ve *belirleyici* sıfatlarıyla tarif edilmektedir. Bu gelişmeler, dünya siyasetinde kara ve deniz unsurlarına ek olarak üçüncü bir unsurun ortaya çıktığını göstermektedir. Öyle ki hava unsurlarında kısa zamanda yaşanan önemli teknolojik

gelişmeler sonucunda, uzay unsurları da devreye girecek ve uzay jeopolitiği (astropolitik) bağlamında incelemeler ortaya çıkacaktır.

Jeopolitik açıdan yukarıda bahsedilen değişimlerin yaşandığı dönem, Türkiye'nin yerli üretim ve karşılıklılığa dayalı iş birliği modelinin giderek zayıfladığı döneme denk gelmektedir. Türkiye kendi hava unsurlarını üretmek yerine dışardan satın almalar ya da eşitlik ilkesinin gözetilmediği dış ilişkiler ile hava unsurları oluşturma yoluna gitmiştir. Bu durum kısa vadede havacılık açısından yeterli ilerlemeyi sağlayamadığı gibi üretim olmadığı için hava çalışmalarının gelişmiş aşaması olarak değerlendirilebilecek uzay çalışmalarında da yeterli ilerleyişe engel olmuştur. Hızlı ilerleyen bu gelişmelerden geri kalmamak için gelişmelerle uyumlu hareket etmek kaçınılmazdır. Gelişmelerle birlikte hareket edebilmek ise üretim ve karşılıklılığa dayalı iş birliğine dayalı politikalarla mümkün görünmektedir. Aksi halde, Türkiye'nin en önemli ilkelerinden bağımsızlık sekteye uğramakta ve uzun vadede dönüşü zor olumsuzlukları beraberine getirmektedir. Benzer bir durum, yine ele alınan süreç içinde uluslararası hukuk açısından yaşanmıştır.

Uluslararası kapsayıcılığa sahip ilk uzay hukuku 1967'de ortaya konulmuştur. Türkiye, uzay hukukunun temelini ve çerçevesini oluşturan bu anlaşmaya aynı yıl taraf olmuştur. Ancak uzay hukuku bu tarihten itibaren nicel ve nitel olarak gelişmeye devam etmiştir. Türkiye ise ortaya konulan çeşitli anlaşmalara taraf olma konusunda yaklaşık 30-40 sonra dahil olmak suretiyle oldukça *yavaş* hareket etmiştir. Ayrıca Türkiye'nin, uzay hukuku üretme konusunda faaliyeti bulunmamaktadır. Uzay çalışmaları teknik konulardan ibaret olmadığı gibi sosyal bilimler alanında incelenen birçok konuyla bütünsel biçimde değerlendirilmesi gerekmektedir. Ele alınan dönemde hava ve uzay unsurlarında üretim anlayışının ön planda olmayışı ve dışa bağımlılık, uzay hukukuna ilgisizliği de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla, sosyal bilimler açısından uzay çalışmalarına sağlam bir temel oluşturulamamıştır. Türkiye'nin teknik açıdan *üreten* bir ülke konumunda olduğunu varsaydığımızda dahi, uzay hukukuna katılmak ya da katkı sağlamak gibi sosyal bilimler kapsamındaki girişimleri göz ardı etmesi durumunda eksik bir ilerlemeye gerçekleştireceği açıktır.

Türkiye, 1960 ve 1970'li yıllarda edindiği politik tecrübeler nedeniyle, özellikle havacılık çalışmalarında *yerlileştirme* özelliği taşıyan kimi adımlar atmıştır. Bu adımlar üretim, eğitim ve örgütlenme konularını kapsamaktadır. Benzer biçimde, 1980'li yıllarla

birlikte Türkiye, salt uzay çalışmaları alanına odaklanan girişimler ortaya koymuştur. Örneğin; İTÜ’de Uçak ve Uzay Bilimleri Fakültesi’nin açılması eğitim alanında, ROKETSAN’ın kurulması ise üretim alanında 1980’li yılların önemli girişimleridir. 1990’lı yılların başında benzer girişimlerin yanı sıra uzaya uydu aracı gönderilmesi ve uluslararası iş birliklerine taraf olunması gibi girişimler de yaşanmıştır. Bu noktada, bahsi geçen girişimlerin tümüyle yerli olmadığını ancak yerleşme anlayışına dair küçük adımlar olduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır. Bu adımlar atılırken uzay çalışmalarının uluslararası hukuk ve örgütlenme açısından göz ardı edildiği görülmektedir. Güvenlik açısından ise ulusal güvenlik çerçevesiyle sınırlı kalınmıştır. Bir başka ifadeyle; Türkiye’nin salt uzay çalışmalarına yönelik girişimlerinin başladığı süreçte yalnızca eğitim ve üretim konularıyla ilgilendiği, bu konuları ise fiziki ve teknik olarak ele aldığı açıktır. Buna rağmen; eğitim alanında adımlar atılması ve üretimde yerleşme çabasıyla iş birliği girişimlerinin bir arada sürdürülmesi kıymetlidir. Böylece, Atatürk sonrası dönemden uzaya uydu fırlatılması girişimlerine kadar geline aşama açıklığa kavuşmaktadır. Uzaya uydu fırlatılmasına yönelik girişimler ile Türkiye, uzay çalışmalarında yeni bir aşama için önemli bir adım atmıştır.

4.1.4 Türkiye uzay çalışmalarında 1990’lı yıllar ve sonrası

Türkiye’nin uzaya uydu gönderme girişimi (Bkz. Tablo: Türkiye’nin Uzaya Uydu Gönderme Faaliyetlerine Dair Bilgiler), Türkiye’nin açtığı uluslararası ihalenin Fransız Aerospatiale tarafından kazanması ve 21 Aralık 1990’da sözleşmenin imzalanmasıyla başlamıştır. Uzaydan haberleşme alanında faydalanma imkanı tanıyan TÜRKSAT projesi, haberleşme uydularının yapımından uzaya fırlatılmasına, testlerden destek hizmetlerine, personel eğitiminden sigorta ve finansman sağlanmasına kadar birçok konuyu içermektedir (Aslan, Sözbir ve Öz, t.y., s. 78).

Yukarıda bahsi geçen proje kapsamında, Türksat-1A isimli uydu ARIANE 4 roketiyle 24 Ocak 1994’te Guyana Kourou (Fransız Guyanası)’dan görev süresi 10 yıl olarak planlanmış biçimde fırlatılmış ancak 12 dakika sonra roket arızası nedeniyle Atlas Okyanusu’na düşmüştür (Kılıç-Ekici, 2022; Sayın ve Aybek, 2020; Ünal ve Çakır, 2021). Akabinde, aynı koşullara ve özelliklere sahip Türksat 1B uydusu 10 Ağustos 1994’te ve başarısız olan Türksat 1A uydusu yerine ise Türksat 1C isimli uydu 10 Temmuz 1996’da uzaya fırlatılmıştır (Aslan, Sözbir ve Öz, t.y., s. 79; Özalp, 2000, s. 43). Uyduların görev

süreleri, sırasıyla 12 ve 14 yıl olarak belirlenmiş olup günümüzde *ömrünü tamamlamış uydular* arasında yer almaktadırlar (TÜRKSAT, t.y.b). Türkiye'nin çalışmaları yalnızca uydu odaklı olmayıp iş birliği geliştirme yönünde de çaba göstermiştir.

Türkiye'nin bahsi geçen çabasına örnek olarak, uzaya uydu gönderme girişimlerine başladığı dönemde, “Ulusal Gözlemevi” projesi ve ESA ile iş birliği adımlarını da gerçekleştirme yoluna gitmesi gösterilebilir. Bu adımları somutlaştırmak için astronomi ve uzay bilimlerinde uluslararası çalışmalarda kullanılması amacıyla (Özalp, 2000, s. 43) kurulması planlanan TÜBİTAK Ulusal Gözlemevi (TUG)’ne yönelik kuruluş kararı 17 Temmuz 1995’te yayınlanmıştır (T. C. Resmi Gazete, 1995, s. 14-18). TUG’un kuruluşuyla birlikte 1997’den itibaren ilk ışık alınmış ve gözlemevinde bilimsel gözlem faaliyetleri başlamıştır (TÜBİTAK, t.y.a). Diğer taraftan, TÜBİTAK aracılığıyla ESA ile iş birliği oluşturmak için 1997’de temasa geçilmiş, 2000 yılına gelindiğinde ise iş birliği anlaşması yapmak amacıyla resmi başvuruda bulunulmuştur (Özalp, 2000, s. 43). TÜBİTAK tarafından yayınlanan bir çalışmada (TÜBİTAK, 1997, s. 39), bahsi geçen iş birliğiyle ilgili olarak, Türkiye'nin uzaya açılması safhasında ESA'nın *önemli bir kapı* olabileceği vurgulanmaktayken 2000’li yıllara “Türkiye Uzay Ajansı” gibi bir kurumla girmesi muhtemel görülmüştür. Buna ek olarak; M. Ali Alpar’ın (2003, s. 26) uzay ajanslarını incelediği çalışmasında, Türkiye’de bir uzay ajansı kurulması görevinin, 2001’de gerçekleşen Milli Güvenlik Kurulu toplantısıyla Hava Kuvvetleri Komutanlığı’na verildiği belirtilmektedir. Ancak bu konuyla ilgili resmi bir kaynağa ulaşılamadığı gibi günümüz itibariyle gelişmelerin bahsi geçen şekilde yaşanmadığı görülmektedir. Buna rağmen; 2000’li yıllarla birlikte “bir uzay ajansı kurulması” fikrinin çeşitli şekillerde gündeme geldiği anlaşılmaktadır.

10 Ocak 2001’de Türkiye'nin, Türksat-2A (Eurasiasat-1) isimli uydusu uzaya gönderilmiştir. İkinci nesil haberleşme uydusu olarak projelendirilen Türksat 2A uydusunun üretimi için 1996’da Türk Telekom A.Ş. ve uydu üreticisi Alcatel Space şirketi ortak şekilde Eurasiasat SAM isimli şirketi kurmuştur (Aslan, Sözbir ve Öz, t.y., s. 81). Şirkette Türk Telekom A. Ş. %75 oranında pay sahibiyken Alcatel Space şirketinin payı %25’dir (NTV, 2023a). Bu nedenle, Türkiye'nin “yerlileşme” çabasına ilişkin önemli bir adım attığını belirtmek mümkündür. Türksat 2A’nın hizmet süresi 15 yıl olarak planlanmış ve buna uygun olarak 2016’ya kadar kullanılmıştır (TÜRKSAT, t.y.b).

Tablo 4.3*Türkiye'nin Uzaya Uydu Gönderme Faaliyetlerine Dair Bilgiler*

Uydu Adı	Fırlatma	Fırlatma Yeri	Roket	Durum	Üretici(ler)/ Ortaklık	Türü
TÜRK SAT -1A	24.01.1991	Guyana Kourou	Ariane 4	Başarısız Fırlatma	Fransız Aerospatiale	Haberleşme
TÜRK SAT -1B	10.08.1994	Guyana Kourou	Ariane 4	Görevi Bitti	Fransız Aerospatiale	Haberleşme
TÜRK SAT -1C	10.07.1996	Guyana Kourou	Ariane 4	Görevi Bitti	Fransız Aerospatiale	Haberleşme
TÜRK SAT -2A	10.01.2001	Guyana Kourou	Ariane 4	Görevi Bitti	Alcatel Alenia Space/Türk Telekom A.Ş. (%75)-Alcatel Space (%25)	Haberleşme
BİLSAT	27.09.2003	Plesetsk Kosmodrome	Cosmos-3	Görevi Bitti (Ağustos 2006)	TÜBİTAK Uzay-Surrey Satellite Technology Limited (SSTL)	Yer Gözlem
TÜRK SAT -3A	13.06.2008	Guyana Kourou	Ariane 5 ECA	Kullanımda	Thales Alenia Space	Haberleşme
RASAT	17.08.2011	Yasny	Dnepr	Görev Süresi Bitti (Ağustos 2022)	TÜBİTAK Uzay	Yer Gözlem

Tablo 4.3 (Devam)

Türkiye'nin Uzaya Uydu Gönderme Faaliyetlerine Dair Bilgiler

GÖKTÜR K-2	18.12.2012	Jiuguan	Long March- 2D	Kullanımda	T.C. MSB- TÜBİTAK- TUSAŞ- TÜBİTAK Uzay	Yer Gözlem
TÜRK SAT -4A	14.02.2014	Baykonur	Proton- Breeze M	Kullanımda	Mitsubishi Electric Corporation	Haberleşme
TÜRK SAT -4B	16.10.2015	Baykonur	Proton- Breeze M	Kullanımda	Mitsubishi Electric Corporation	Haberleşme
TÜRK SAT -5A	08.01.2021	Cape Canaveral	Falcon-9	Kullanımda	Airbus	Haberleşme
TÜRK SAT -5B	19.12.2021	Cape Canaveral	Falcon-9	Kullanımda	Airbus	Haberleşme
İMECE	15.04.2023	Vanderber g Space Force Base	Falcon-9	Kullanımda	TÜBİTAK Uzay	Metre Altı Çözünürlüklü Yer Gözlem
TÜRK SAT -6A	09.06.2024	Cape Canaveral	Falcon-9	Kullanımda	TÜBİTAK Uzay/TUSAŞ/ C2Tech	Haberleşme

Not: Bu tabloda yer verilen bilgiler, metin içinde ilgili yerlerde gösterilen kaynaklara ek olarak burada gösterilen kaynaklardan edinilen bilgiler ile yazar tarafından derlenmiştir.

Kaynak: (Aslan, Sözbir ve Öz, t.y., s. 78; Çoban, 2016, s. 101; TÜRK SAT, 2024)

Türksat 2A'nın fırlatıldığı dönemde Türkiye'ye nasıl katkı sağladığını çeşitli örnekler üzerinden açıklamak mümkündür (NTV, 2023a). Öncelikle, yapılan yatırım ile elde edilen hizmetin yanı sıra ekonomik gelir de elde edilmektedir. İkincisi, uyduda sivil haberleşmenin yanı sıra askeri haberleşme için ayrılan kapasite, Türk Silahlı Kuvvetleri'ni (TSK) “uydu haberleşme kabiliyeti olan ordular” kategorisine taşımaktadır.

Üçüncüsü, uydunun kapsama alanı nedeniyle Asya ve Avrupa arasında kültürel bir köprü vazifesi görmektedir. Bu örneklerden yola çıkarak, Türksat 2A uydusuyla Türkiye’ye ekonomik, politik, sivil, askeri ve kültürel alanlar başta olmak üzere çeşitli katkılar sağlandığını belirtmek gerekmektedir. Uydunun katkısı Türkiye ile sınırlı kalmamış, uluslararası bir nitelik de taşımıştır. Bu niteliği, Dönemin Ulaştırma Bakanı Enis Öksüz, projenin sağlayacağı uluslararası katkı nedeniyle “insanlık projesi” olarak isimlendirerek ve barışa hizmet edeceğini vurgulayarak beyan etmiştir (NTV, 2023b). Bu doğrultuda, *yerlileşme ve karşılıklılığa dayalı iş birliği* uygulamalarının gerek ulusal gerekse uluslararası katkısı nedeniyle pragmatik liberal politika sergilendiği görülmektedir.

Türkiye, 27 Eylül 2003’te ilk uzaktan algılama uydusu olan BİLSAT’ı yörüngeye fırlatmıştır (Kılıç-Ekici, 2022). TÜBİTAK projesi kapsamında, yerli sanayi katkılarıyla Türkiye’de tasarlandığı, Rusya’nın fırlatma üssünden fırlatıldığı ve İngiltere merkezli Surrey Satellite Technology Limited (SSTL) şirketi ile ortak bir girişimin sonucu olduğu bilinmektedir (TÜBİTAK, t.y.b). Uzay hukuku çerçevesinde, Dünya’nın uzaktan algılanmasına dair ilkelere göre projelendirilen bu çalışma doğal kaynakların yönetimi, arazi kullanımında verimlilik ve doğal çevrenin korunması konularına hizmet etmektedir. Bu proje ile Türkiye’nin, uzay çalışmalarında çok taraflı, çok yönlü ve bütünsel bir yaklaşım sergilediği anlaşılmaktadır.

2008’e gelindiğinde, üçüncü nesil uydu olarak projelendirilen TÜRK SAT 3A’nın hizmete sokulduğu görülmektedir. Alcatel Alenia Space Industries şirketi tarafından Fransa’da üretilen uydu, 13 Haziran 2008’de Fransız Guyanası’ndan fırlatılmıştır (Sunay, 2008, s. 7). Görev süresi 20 yıl olarak planlanmıştır (Aslan, Sözbir ve Öz, t.y., s. 83). Bu proje ile “yerlileşme” çabalarının bir gereği olarak, gelecekte yerli uydu üretebilmek amacıyla Türkiye’den teknik ekip gönderilmiş ve eğitim alınması sağlanmıştır. Ayrıca yine “yerlileşme” bağlamında, uydunun kontrolünün Türkiye’den yapıldığı bilinmektedir (Sunay, 2008, s. 7).

Türkiye, 2003’te fırlatılan ilk gözlem uydusu BİLSAT’ın gelişmiş bir modeli olarak, 17 Ağustos 2011’de RASAT isimli ikinci gözlem uydusunu hizmete almıştır. Kazakistan’dan fırlatılan RASAT, Türkiye’de tasarlanmış ve üretilmiş olması nedeniyle ilk olma özelliği taşımaktadır (Dünya, 2011). Dünya’nın uzaktan algılanmasına dair ilkeler çerçevesinde haritacılık, doğal afet izleme, çevre felaketlerini önleme, tarım

faaliyetlerini kolaylaştırma ve kent planlamaları konularına hizmet etmektedir (Kılıç-Ekici, 2022). 2012’de ise bu uydunun gelişmiş modeli olan GÖKTÜRK-2, T. C. Milli Savunma Bakanlığı, TÜBİTAK ve TUSAŞ ortaklığında üretilip Çin Halk Cumhuriyeti’nden (ÇHC) fırlatılmıştır (TUSAŞ, 2024). RASAT’ın fırlatılma tarihinden 12 yıl önce, 17 Ağustos 1999’da, Türkiye’de meydana gelen depremde yaşanan kayıplar düşünüldüğünde gözlem uydularından faydalanabilmenin önemi açıktır. Ayrıca, gözlem uydularından elde edilen verilere uygun güvenlik politikaları uygulamak da aynı derecede önem arz etmektedir. Aksi takdirde, gerçekleşen faaliyet yalnızca “gözlem” olarak kalmaktadır. Bu durumun yaşanmaması için uzay çalışmalarında bütünsel yaklaşımın gerekli olduğu görülmektedir.

Türkiye’nin dördüncü nesil haberleşme uyduları, 2014’ten itibaren hizmete başlatılmıştır. TÜRKSAT 4A isimli uydu, 14 Şubat 2014’te fırlatılmıştır (Aslan, Sözbir ve Öz, t.y., s. 85; Ünal ve Toğanaş, 2014). Ardından, TÜRKSAT 4B isimli uydu 16 Ekim 2015’te fırlatılmıştır (Kılıç-Ekici, 2022). Görev süreleri 30 yıl olarak planlanan uydular, Japonya’da üretilmiş ve Kazakistan’dan fırlatılmıştır. (Aslan, Sözbir ve Öz, t.y., s. 85-86). Dönemin TÜRKSAT A. Ş. Genel Müdürü Ensar Gül, uyduların üretim aşamasında Türk mühendislerin de yer aldığını ve bu mühendislerin ilerleyen süreçte Türkiye’nin üreteceği ilk yerli haberleşme uydusunun üretiminde görev alacağını beyan etmiştir (Ünal, 2014). Böylelikle, Türkiye’nin bu girişimlerle yalnızca üzerinde çalışılan projeden fayda sağlamakla kalmadığı, gelecek projelere de *yerlileşme* ilkesi çerçevesinde yatırım yaptığı anlaşılmaktadır.

Türkiye, bir sonraki başlıkta detaylı incelendiği üzere, 2018’de uzay çalışmalarında örgütlenme konusunda oldukça önemli bir adım atarak Türkiye Uzay Ajansı’nı (TUA) kurmuştur. TUA, bir sonraki başlıkta tüm yönleriyle incelenmektedir. Bu aşamada, uzay çalışmalarının tarihsel akışındaki yerini belirlemek için 13 Aralık 2018’de yayınlanan Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kurulduğunu belirtmek gerekmektedir (T. C. Resmi Gazete, 2018). Ajans kurulduktan sonra Türkiye’nin uydu çalışmaları devam etmiştir. Beşinci nesil haberleşme uydularından TÜRKSAT 5A ve TÜRKSAT 5B, ABD merkezli SpaceX şirketi tarafından ABD’den fırlatılmıştır (Kılıç-Ekici, 2022). Fırlatılmada Fransa merkezli Airbus D&S şirketinin ürettiği uydular, SpaceX şirketinin ürettiği Falcon 9 roketler kullanılmış olup iki uydu için en az 30 yıl hizmet süresi planlanmıştır (Aslan,

Sözbir ve Öz, t.y., s. 87-88). Ayrıca, TÜRKSAT 5B’de ASELSAN’ın ürettiği veri aktarım ekipmanları da yer almaktadır (ASELSAN, 2023).

15 Nisan 2023’te, Türkiye’nin ilk yerli metre altı çözünürlüklü yer gözlem uydusu olan İMECE, ABD merkezli SpaceX şirketi tarafından Falcon 9 roketiyle ABD’den fırlatılmıştır (Kılıç-Ekici, 2022; TÜBİTAK, 2023). Mekansal çözünürlüğünün metre altı seviyesinde olan bir optik kameraya sahip olması nedeniyle, yüksek çözünürlükte ve detaylı veri elde edilmesi sağlanmaktadır (Sarigül, 2023). İMECE’nin tasarım, geliştirme ve üretim süreci TÜBİTAK UZAY tarafından gerçekleştirilmiştir. İMECE uydusu kapsamında geliştirilen milli ekipmanlar elektro optik kameradan yeni nesil uçuş bilgisayarına, elektrikli itki sisteminden güneş algılayıcıya, veri işleme ekipmanlarından küresel konumlandırma sistem alıcısına kadar çeşitlilik göstermektedir. Bu doğrultuda, RASAT ve GÖKTÜRK-2’den elde edilen tecrübeler kullanılmıştır. İMECE’nin gözlem faaliyetlerindeki faydasının yanı sıra yerli üretim faaliyetleri sonucunda ihracat potansiyeli taşıdığı belirtilmektedir (TÜBİTAK, 2023).

2024 yılı itibariyle, altıncı nesil haberleşme uydusu olarak TÜRKSAT 6A ve T. C. Milli Savunma Bakanlığı’nın ihtiyaçlarını karşılayacak gözlem uydusu olarak GÖKTÜRK-3 projelerinin devam ettiği bilinmektedir (Ekici Kılıç, 2022). TÜRKSAT 6A’nın görev süresi 2024’te fırlatılmak üzere 15 yıl olarak planlanırken, projede TÜBİTAK UZAY, TUSAŞ, ASELSAN ve Türkiye merkezli CTECH şirketi proje ortağı olarak yer almaktadır (TÜBİTAK, t.y.c; TÜRKSAT, 2023). GÖKTÜRK-3’ün ise 2025’te fırlatılması planlanmakta olup bu projenin ana yüklenicisi TUSAŞ, alt yüklenicileri TÜBİTAK UZAY ve ASELSAN’dır (TUSAŞ, t.y.b; T. C. Hava Kuvvetleri Komutanlığı, 2019).

2024’te Türkiye’nin gerçekleştirdiği bir diğer önemli faaliyet, uzay çalışmaları kapsamında insanlı ilk uzay görevi gerçekleştirilmesidir. Türk Astronot ve Bilim Misyonu Projesi çerçevesinde ilk Türk astronot olarak Alper Gezeravcı, 19 Ocak 2024’te, ABD merkezli SpaceX şirketinin Falcon 9 roketiyle, ABD’den uzaya fırlatılmıştır (TÜBİTAK, 2024). Gezeravcı’nın, 9 Şubat 2024’te başarılı bir biçimde Dünya’ya geri dönüşüyle görev tamamlanmıştır (Oran, 2024; TUA, 2024). Uzaya fırlatılan Gezeravcı, ISS’ye kenetlendikten sonra 13 farklı bilimsel etkinlik gerçekleştirmiştir. Bu etkinlikler uzayda verimli ekolojik hayatın sürdürülebilirliğinden çeşitli sanayi dallarında

kullanılabilecek yeni malzemelerin test edilmesine, gelecek uzay görevlerinde kullanılacak malzemelerin üretiminde nelerin dikkate alınması gerektiğinden uzay koşullarının insan sağlığına etkisine birçok farklı alanı içermektedir (Okatan, 2024).

Alper Gezeravcı'ya, uzay çalışmaları kapsamında görevini başarıyla yerine getirmesi sonrasında çeşitli görevler verilmiştir. Bunlardan ilki, Gezeravcı'nın, TUA yönetim kurulu üyeliğine atanmasıdır (T. C. Resmi Gazete, 2024). İkincisi ise MSB'den yapılan açıklamaya göre, Türk Hava Kuvvetleri (THK) bünyesinde örgütlenmesi devam eden Uzay Komutanlığı emrine atanmasıdır (MSB, 2024).

Türkiye'nin insanlı ilk uzay görevini gerçekleştirmesi, yüzyıllar öncesinde ilk uçuş denemelerinden sonra gelinen noktayı göstermektedir. Görevin tamamı yerli üretim ile gerçekleşmemiş olsa da Türkiye'nin bu uluslararası faaliyet içinde yer alması ve gerçekleştirilen bilimsel etkinliklerin Türkiye'deki bilimsel çalışmaların bir parçası olması önemlidir. Bu faaliyete benzer biçimde, Türkiye'nin insanlı ikinci uzay görevini Tuva Cihangir Atasever'in icra edeceği açıklanmıştır (Görgişen, 2023). TUA Başkanı Yusuf Kırac'ın açıklamasına göre, yaklaşık 80 kilometrelik yörünge altı uçuşun (suborbital flights)⁴¹ olacağı görevin Nisan 2024'te icra edilmesi ve yaklaşık 7 farklı bilimsel deneyin yapılması planlanmıştır (Ekonomim, 2024; NTV, 2024). 8 Haziran 2024'te ise bu girişim planlandığı gibi icra edilmiştir.

Türkiye'nin uzay çalışmalarında girişimlerinden bir tanesi de 24-26 Nisan 2024'te gerçekleşmiş Uzay Teknolojileri Konferansı'nın (Space Technology Conference: STC) Türkiye ev sahipliğinde Ankara'da yapılmış olmasıdır. T. C. Sanayi ve Teknoloji Bakanı Mehmet Fatih Kaçır (TUA, 2023a)'a göre; organizasyon Orta Avrasya Bölgesi'nin uzay sanayindeki özneleri için yıllık buluşma yeri konumundadır. Organizasyon içeriğinde konferanslardan panel tartışmalarına, bilgilendirme stantlarından bilimsel görüşmelere,

⁴¹“Yörünge altı uçuş” kavramı UNCOPUOS'un talebiyle ICAO tarafından tanımlanmıştır. Buna göre (UNCOPUOS, 2010, s. 2), yörünge altı uçuş, uzay aracının yörüngeye gönderilmesini gerektirmeyen ancak çok yüksek irtifada gerçekleşen uçuşlardır. Tanımda geçen “çok yüksek irtifa” sözleriyle muğlak bir tanım ortaya konulmakla birlikte, görevi icra edecek Atasever'in konuya ilişkin beyanati açıklayıcıdır. Atasever, yörünge altı uçuş faaliyeti kapsamında yaklaşık 90-100 kilometrelik bir uçuş gerçekleştireceğini, mikro yerçekiminde dört dakika geçireceğini ve yedi farklı deney icra etmesinin hedeflendiğini beyan etmiştir (Ekonomim, 2024). İlgili bölümde açıklandığı üzere, uzayın deniz seviyesinden gökyüzü yönüne 100 kilometrelik yüksekten sonra başladığı yönünde genel kanı mevcuttur. Bu bilgiler bir arada değerlendirildiğinde, yüksek irtifa uçuşun “hava” ile “uzay” arasındaki sınırdaki uçuşlara karşılık geldiği görülmektedir.

saha ziyaretlerinden yeni çalışmalar için bağlantılar kurulmasına kadar çeşitli etkinlikler bulunmaktadır. Bu organizasyon ile bölgesel uzay girişimlerinin ilerlemesine katkıda bulunmanın yanı sıra Türkiye'nin uluslararası uzay çalışmalarında "kilit oyuncu" olması hedeflenmektedir.

Türkiye'nin 1990'lı yıllardan 2024'e kadar uzay çalışmalarına ilişkin gelişmeler yukarıda önemli yönleriyle ele alınmaktadır. Atatürk sonrası dönemde giderek dışa bağımlı bir hal alan ve bu yönüyle pragmatik liberal çerçevenin dışına çıkan uzay çalışmaları, 1960'lı ve 1970'li yıllarda dış politikada görülen dayatmaların da etkisiyle yeni arayışlara girmiştir. Aktörler için uzay çalışmalarında tamamıyla bağımsız olabilmek, herhangi bir faaliyette yalnız olmakla eş değerdir. Bu ise gerek uzay çalışmalarının maliyeti gerekse uzay çalışmalarının uluslararası diğer konularla bütünsellik göstermesi nedeniyle aktörler için oldukça zordur. Bunun bir sonucu olarak, karşılıklılığa dayalı iş birliği anlayışının aktörler açısından faydalı olduğu açıktır. Türkiye, 1990'lı yıllarla birlikte bu anlayışı destekleyecek girişimlerde bulunarak pragmatik liberal çerçeveye uygun politikalar ortaya koymaktadır. 1990'lı yıllardan itibaren gerçekleştirilen uzay çalışmalarında üretim açısından peyderpey daha fazla paya sahip olma girişimleri bunun en önemli kanıtıdır.

1990'lı yıllarla birlikte uzaya haberleşme uyduları göndererek önemli bir aşama kaydeden Türkiye, haberleşmenin yanında gözlemevi, gözlem uyduları ve kontrol merkezleriyle gerek ulusal güvenlik gerekse uluslararası güvenliğe katkı sağlamaktadır. Eğitim, deneyim ve üretim konularında yerleşme adına bütünsel adımlar atarak jeostratejik açıdan uzay konusuna verilen önemi göstermektedir. Ancak, TUA kurulana kadar politikaların bütünsel fakat faaliyetlerin örgütlenme açısından dağınık olduğu anlaşılmaktadır. TUA'nın kurulmasıyla birlikte uzay çalışmalarının koordine edildiği bir örgütlenmenin varlığı söz konusudur. Bunlara ek olarak, insanlı ilk uzay görevini başarıyla yerine getirmiş olup ikincisi için planlama sürecindedir. Bu faaliyetler temsili açıdan önem arz ettiği gibi bilimsel deneylere imkan sağlamakta ve bu yöndeki yeni girişimlere temel oluşturmaktadır. Son olarak, Uluslararası Uzay Konferansı'na Ankara'nın ev sahipliği yapacak olması iş birliğine verilen önemi bir kez daha göstermektedir.

Sonuç olarak, uzaya uydu gönderme faaliyetleriyle, yüzyıllar önce temelleri atılan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla somutlaşan faaliyetlerin sonuçları alınmaya

başladığını belirtmek yanlış olmayacaktır. Türk havacılık ve uzay çalışmaları açısından, özellikle Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte bu alanlara önem verildiği açıktır. Ancak, yukarıda değinildiği üzere, kimi dönemlerde bağımsız politika üretme konusunda genel idari sıkıntılar gündeme gelebilmektedir. Eğitim, üretim ve deneyimin artmasıyla birlikte bu tür sıkıntıların Türkiye'ye engel olmaktan çıktığı anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'nin uzay çalışmalarında bütünsel bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Görece genç bir devlet olmasına rağmen Cumhuriyetin ilk dönemlerinde stratejik açıdan uzay çalışmalarının önemi kavranmış ve şartlar dahilinde somut adımlar atılmıştır.

Yukarıda bahsi geçen adımlar atılırken, realist anlayışın bağımsızlık ve egemenlik ilkelerine, liberalist anlayışın ise iş birliği, mütekabiliyet ve örgütlenme ilkelerine verdiği önem Türkiye'nin uzay politikalarında göz ardı edilmemiştir. Buna ek olarak, Türkiye, uzay çalışmalarını ulaşılamayacak derecede ütöpik bir alan değil, ulaşılması gereken ideal bir alan olarak ele almaktadır. Uluslararası hukuk açısından katkısı eksik, taraf olarak katılımı ise kimi zaman geç olmakla birlikte kurallara uyma noktasında bir uyumsuzluk söz konusu değildir. Buna rağmen, burada yaşanan eksiklerin giderilmesi, bu çalışmada olduğu gibi Türkiye uzay çalışmalarının sosyal bilimler açısından da detaylı incelenmesi ve yönlendirilmesi gerekmektedir. Özetle, Türkiye'nin uzay çalışmalarına ilgisi, belirtilen kimi eksikliklere rağmen, pragmatik liberalizmin bütünsel, sentezleyici, dengeleyici ve şartlara uyum sağlayıcı politika açıklamalarıyla örtüşmektedir. Bütünsel bakışın örgütlenme bağlamında somutlaştığı en önemli girişim ise TUA'dır. Bu nedenle, TUA'nın birçok açıdan detaylı incelenmesi gerekmektedir. Böylelikle, Türkiye'nin uzay çalışmalarını uluslararası hukuk, güvenlik ve örgütlenme bağlamında bütünsel bir bakış açısıyla açıklanabilir.

4.2 Türkiye Uzay Ajansı: TUA

Türkiye, 1990'lı yıllardan itibaren önemli gelişmeler yaşadığı uzay çalışmalarını bütünsel bir biçimde yönetebilmek için gereklilik arz eden örgütlenmeye yönelik girişimini 2017'de başlatmıştır. İlk adım olarak, Türkiye Uzay Ajansı Kurulması ve Uzaya Yönelik Faaliyetlerin Düzenlenmesi Hakkında Kanun Tasarısı 24 Şubat 2017'de TBMM'ye sunulmuştur (TBMM, 2017). Tasarıya göre (TBMM, 2017, s. 5), uzay ve havacılık sektörü kurumsal bir yapıya ihtiyaç duymaktadır. Diğer gelişmiş ülkelerdeki havacılık ve

uzay örgütlenmeleri de dikkate alınarak geliştirilen bu yapı, Türkiye Uzay Ajansı adıyla kurulmaktadır. Yapının ajans olarak kurulmasıyla, hızlı, etkin, dinamik ve bağımsız çalışabilmesini teminen kurgulanmıştır.

Tasarının (TBMM, 2017, s. 5) yerine getirdiği önemli görevlerin başında çeşitli kurumlar tarafından yürütülen uzay ve havacılık faaliyetlerinin bir örgütlenme altında koordine edilmesidir. Ayrıca, uzay ve havacılık faaliyetlerine özel sektörün de katılmasını sağlayacaktır. Bu tasarı ile konunun uzmanı olan yerli ve yabancı personelin çalışmasına imkan verecek hukuki altyapı sağlanmaktadır. Bunlara ek olarak, Ar-Ge çalışmaları kapsamında gerekli destek ve teşvikler yine bu tasarı ile hukuki bir temel kazanmaktadır.

Tasarıda (TBMM, 2017, s. 12), Türkiye’de bir uzay ajansının kurulması ve uzay faaliyetlerinin düzenlenmesi için bir girişime neden ihtiyaç olduğuna dair açıklama, konuya ilişkin politikayı tespit etmek açısından önemlidir. Buna göre, Türkiye için oldukça önemli bir yere sahip havacılık ve uzay teknolojilerinde dışa bağımlı olmayan ve rekabetçi bir sanayi geliştirilmelidir. Bilimsel ve teknolojik altyapının yanı sıra eğitimli personel ihtiyacının önemi açıktır. Uzay teknolojilerinin kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte, Türkiye’nin uzay alanında hak ve menfaatlerinin korunması gerekmektedir. Bu gerekliliklerin bir sonucu olarak TUA’nın kurulması önerilmiş ve TBMM Sanayi, Ticaret Enerji, Tabii Kaynaklar, Bilim ve Teknoloji Komisyonu tarafından kabul edilmiştir (Dünya, 2017). Tasarının TBMM’de kanunlaştırılması gündeme gelse de Türkiye Uzay Ajansı, 13 Aralık 2018 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kurulmuştur (T. C. Resmi Gazete, 2018).

Türkiye Uzay Ajansı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (T. C. Resmi Gazete, 2018) ile amaç ve kapsam, tanımlar, kuruluş, ajansın görevleri, ajansın organ ve birimleri, ajansın gelirleri ile bütçe esasları, destekler ve burslar, personele ilişkin hükümler, değiştirilen ve yürürlükten kaldırılan hükümler ile atıflar, geçiş hükümleri ve son olarak yürürlük başlıklarından oluşan bir temel hukuk metni ortaya konulmaktadır. Bu nedenle, bahsi geçen başlıkların sırasıyla açıklanması gerekmektedir.

Öncelikle, kararnamenin (T. C. Resmi Gazete, 2018) amaç ve kapsamının açıklandığı Madde 1’de, TUA’nın kuruluş, görev ve yetkilerine ilişkin usul ve esasların düzenlendiği, bu usul ve esasların örgütlenmeyi ve örgütlenmenin personelini kapsadığı belirtilmektedir. Tanımların açıklandığı Madde 2’de, uzay çalışmalarına dair herhangi bir

tanımdan ziyade makam tanımlamaları yapılmaktadır. Kuruluşa ilişkin Madde 3'te, kararnamede belirtilen görev ve yetkilerin yerine getirilmesi için tüzel kişiliğe haiz, idari ve mali özerkliğe sahip, özel bütçeli, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile ilgili Türkiye Uzay Ajansı'nın kurulduğu belirtilmektedir. Devamında, ajansın merkezinin Ankara'da olduğu ve kararnamede hüküm bulunmayan hallerde özel hukuk hükümlerine tabi olduğu yer almaktadır. Böylelikle, Türkiye'nin uzay çalışmalarını bütünsel olarak, özerklik içinde yönetecek bir uzay ajansı kurulmuştur. Hukuki olarak özerk bir yapıya sahip olması nedeniyle NASA ile aynı özelliği taşımaktadır.

Kararnamede (T.C. Resmi Gazete, 2018) TUA'nın görev ve yetkilerinin sıralandığı Madde 4'te, ilk olarak, milli uzay programı hazırlamak ve hayata geçirilmesi için düzenlemeler yapmak görevi bulunmaktadır. Bu görev, cumhurbaşkanı tarafından belirlenen politikalar doğrultusunda yerine getirilecektir. İkincisi, uzay ve havacılık bilimine ilişkin farklı vadelere amaçlar, temel ilke ve yaklaşımlar, öncelikler ile performans ölçütlerini belirlemek için izlenecek yöntemler ve kaynak dağılımlarını içeren stratejik planların hazırlanmalıdır. Üçüncüsü, rekabetçi bir uzay ve havacılık sanayi geliştirilmelidir. Bu amaçla, uzay teknolojilerinin kullanımının yaygınlaştırılması, kaynak ve kapasitelerin geliştirilmesi ile uzaya bağımsız erişim imkanı sağlanmalıdır. Buradan sağlanan imkan ile diğer sektörlerin de gelişmesi planlanmaktadır. Bahsi geçen görevlerde, rekabete ve bağımsızlığa yapılan vurgu Türkiye'nin uzay politikalarında realist bakış açısını dikkate aldığını göstermektedir.

Kararname (T.C. Resmi Gazete, 2018) Madde 4'ün devamında TUA'ya, Uluslararası Telekomünikasyon Birliği gibi örgütlenmelerle yürütülen istisna çalışmalar dışında, uzay araçları ve yer sistemlerinin ulusal egemenlik kapsamında kullanımına karar verme, istasyonlar arasında koordinasyon sağlama, Türkiye'nin uzaya yönelik hak ve çıkarlarının korunması için ulusal ve uluslararası örgütlenmelerle koordinasyonu yürütme görevleri verilmektedir. Madde 4'ün d bendi, uzay araçlarının tescil ve kayıt işleriyle ilgilidir. Buna göre, milletlerarası andlaşmalar uyarınca uzaya fırlatılan nesnelerin kayıt işlemlerini Türkiye adına TUA yapacak, BM kuralları kapsamında tescil işlemlerini gerçekleştirecek veya bu işlemleri gerçekleştirmek üzere yetkilendirecektir. Bu noktada, TUA öncesi ve sonrasında uzaya gönderilen uydu araçlarının BM kuralları kapsamında kayıt ve tescil işlemlerine ilişkin belgelerin BM tarafından düzenlenelerine ulaşırken, Türkiye

tarafından düzenlenenlerine ulaşamadığını belirtmek gerekmektedir. Buna rağmen, TUA'nın kurulmasıyla birlikte işlemi yapan kurumun tespiti açıklığa kavuşmaktadır. Sonuçta, bu görevler ile Türkiye uzay çalışmalarında uluslararası toplumun bir gereği olarak ortaya konulan uluslararası hukuk kurallarına uygun biçimde ulusal fayda sağlanması amaçlandığı görülmektedir.

İnsanlı ve insansız uzay faaliyetleri yürütülmesi veya yürütülmesinin sağlanmasının yanı sıra ticari, bilimsel veya Ar-Ge amaçlı faaliyetlerin yürütülmesi görevi kararname (T.C. Resmi Gazete, 2018) Madde 4'ün e bendinde yer almaktadır. Aynı maddenin f bendinde, uzay çalışmalarına ilişkin her türlü araç ve gerecin yapılmasını sağlamak amacıyla çalışmalar yapmak veya yaptırmak görevinin verildiği görülmektedir. Bu maddenin g bendi, uzay araçlarının yurtiçinden fırlatılması halinde, kamu ya da özel sektör tarafından gerçekleştirilecek olmasına bakılmaksızın, gerekli izinlerin verilip koordinasyonun sağlanması görevini yine TUA'ya vermektedir. Böylelikle, Türkiye sınırları içinde hali hazırda fırlatma görevini yerine getirecek bir tesis bulunmamakla birlikte, ilerleyen süreçte bu tür girişimlerin yaşanacağını belirtmek mümkündür.

Kararname (T.C. Resmi Gazete, 2018) Madde-4'ün devamı, Türkiye'nin uzay çalışmalarını hangi kapsamda ele aldığını ortaya koymaktadır. Ülke kalkınmasından milli güvenliğin sağlanmasına, kamu sağlığının ve çevrenin korunmasından doğal kaynakların ve tarımsal verimliliğin tespit edilmesine dair birçok alanda yapılacak çalışmaların koordinasyon görevi TUA'ya verilmiştir. Bunun yanı sıra TUA, ülke genelinde havacılık ve uzay çalışmalarına yönelik ilginin geliştirilmesinde öncülük yapma sorumluluğuna sahiptir. Bu amaca yönelik her türlü faaliyeti gerçekleştirmesi gerekmektedir.

Kararnamedeki (T.C. Resmi Gazete, 2018) görevlerin üretim ve teknolojiye ilişkin olanları, sahip olan teknolojinin ihracını sağlarken üretimi geliştirerek dışa bağımlılığın azaltılmasına yöneliktir. Bu kapsamda, TUA'nın çeşitli sektörlerle ve üniversitelerle iş birliği yapması beklenmektedir. İş birliği yalnızca ulusal bağlamda değil, bölgesel ve küresel bağlamda da koordine edilmelidir. Dolayısıyla, bölgesel ve küresel örgütlenmelerle bağlantı sağlamak, üye olmak, Türkiye'yi temsil etmek gibi sorumlulukların yerine getirilmesi gerekmektedir. TUA'ya verilen bu görevler özelinde liberal yaklaşımın ilkelerine dair girişimleri görmek mümkündür.

Kararnamenin (T.C. Resmi Gazete, 2018) teknik uzay çalışmaları dışında TUA ’ya verdiği görev konularını sıraladığı bendinde, bu konuların finanstan hukuka, yönetimden işletmeye ve pazarlamaya kadar farklılık arz ettiği görülmektedir. Devamında ise hukuk ile ilgili olan görevlendirmeye açıklık getirmektedir. Buna göre, TUA, uluslararası uzay hukukundaki gelişmeleri takip etmeli, muadili olan yabancı kuruluşlarla iş birliği yapmalı ve uzay hukukuyla ilgili mevzuat dahil her türlü çalışmayı yürütmelidir. Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere, uluslararası ve ulusal uzay hukukuna dair her türlü sorumluluk TUA ’ya verilmektedir. Ancak Türkiye’nin uzay çalışmalarında genelde sosyal bilimler özelde ise hukuk konularını çalışmak ve geliştirmek için yeterli çabayı göstermediğini belirtmek yanlış olmayacaktır. Yukarıda verildiği gibi Türkiye uzay hukuku ereve anlaşmasına aynı yıl, diğer hukuksal metinlere ise onlarca yıl sonra dahil olmuştur. Geçmişten günümüze uzay hukukuna aykırı bir davranışı olmamakla birlikte, ulusal ve uluslararası uzay hukukuna bir katkısı da bulunmamaktadır. Bu durum ise bütünsel yaklaşım noktasında bir eksiklik yaratmaktadır. Bununla birlikte, T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanı Kaçır’ın, 2024’te yaptığı bir açıklamaya göre (Cerit, 2024), uzay sanayi alanında yapılacak faaliyetler için bir uzay yasası çıkartılacak ve bu yasa özellikle TUA’nın çalışma ilkelerini düzenleyecektir. Bu gelişmenin sınırlı olduğu açıktır. Bu gelişmenin ötesinde TUA, ulusal ve uluslararası hukuka katkı sağlama yönünde girişimler ortaya koymalı ya da ulusal ve uluslararası girişimlerin önde gelen ortaklarından olmalıdır.

TUA’nın bir örgütlenme olarak organ ve birimlerinin sıralandığı kararname (T.C. Resmi Gazete, 2018) Madde 5’e göre, TUA, yönetim kurulu, başkanlık ve ajans görevlerini yerine getiren hizmet birimlerinden oluşmaktadır. Gerekli görülmesi halinde ise yurtiçinde veya yurtdışında hizmet birimleri açması mümkündür. Kararname Madde 6, yönetim kurulunun görevlerini açıklığa kavuşturmaktadır. Bu maddede yer aldığı üzere, yönetim kurulu yedi üyeden oluşmakta ve kararlar için yeter sayısı dörttür. Başkan hariç görev süreleri üçer yıl olan yönetim kurulu üyelerinin ayda en az bir kere toplanması gerekmektedir. Yönetim kuruluna verilen yetkiler, uzay çalışmalarına dair cumhurbaşkanınca belirlenen politikaları uygulamaktır. Bu politikalar doğrultusunda milli uzay programı hazırlanmalıdır. Ayrıca hizmetlerin yerine getirilmesi için yönetim kurulu ajans içinde çeşitli birimler kurabilmekte ya da kaldırabilmektedir. Bu görev ve

yetkilerden başka, ajansa yukarıda değinilen amaçlar doğrultusunda verilen görev ve yetkilerin icra edilmesi yönetim kurulunun sorumluluğundadır.

Başkanın görev ve yetkileri kararname (T.C. Resmi Gazete, 2018) Madde 7’de düzenlendiği şekliyle, yönetim kuruluna başkanlık etmek ve ajansı temsil etmektir. Başkanlık makamı, ajansın süreli yayınlarına da karar vermektedir. Bu maddede, başkanın görev süresiyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Madde 8, ajansın hangi yollardan gelir elde edeceğini açıklamaktadır. Buna göre, her yıl genel bütçeden ajans bütçesine aktarma yapılacaktır. Ajansın yetkilendirme faaliyetlerinden elde edeceği gelirler, danışma hizmetleriyle elde edilecek gelirler, yeni buluşlardan elde edilecek gelirler, yardım ve bağışlar, yayın gelirleri, TÜBİTAK ve Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (SHGM)’nün gelirlerinden farklı oranlarda aktarılan tutarlar ve benzeri diğer gelirler de ajansın gelir kalemleri arasındadır. Madde 9’da düzenlendiği üzere, TUA’nın uzay çalışmalarında düzenlediği destek ve burs faaliyetleri TÜBİTAK tarafından yerine getirilmektedir. Konuya ilişkin Ar-Ge çalışmaları başta olmak üzere, insan kaynağının karşılanması ve buna benzer faaliyetler için çeşitli destek ya da burs imkanları sağlanmaktadır. Son olarak, kararnamede yer verilen Geçici Madde 1 ile örgütlenmeye geçiş hükümleri açıklanmıştır. Bu maddeye göre, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı’na bağlı olarak faaliyet gösteren Havacılık ve Uzay Teknolojileri Genel Müdürlüğü kapatılmış, bu kurumun her türlü sahiplik ve sorumluluğu TUA’ya devredilmiştir. Kararnamede açıklanan yapıya sahip bir örgütlenme olarak TUA, 13 Aralık 2018’den itibaren, Türkiye’nin uzay çalışmalarında birincil rol oynamaya başlamıştır.

TUA’nın faaliyetleri, T.C. Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı’nca, 2020’den itibaren raporlaştırılmaktadır. Bu nedenle, örgütlenme faaliyetlerini bahsi geçen raporlar ve TUA tarafından paylaşılan diğer kurumsal belgeler üzerinden incelemek mümkündür. 2020’de ilk kez ortaya konulan Faaliyet Raporu (TUA 2020 Faaliyet Raporu, 2020)’nda çeşitli bilgilere yer verilmektedir. Bunların başında, mali bilgiler, idarenin amaç ve hedefleri, temel politika ve önceliklerin yanı sıra iş birliği faaliyetleri gelmektedir. Mali bilgiler (TUA 2020 Faaliyet Raporu, 2020, s. 23) incelendiğinde, TUA’nın 2020 yılında yaklaşık gideri 83 milyon Türk lirasıdır. Giderlerin büyük bölümünü yaklaşık 76 milyon TL ile sermaye transferleri gideri oluşturmaktadır. Sermaye transferi, karşılıksız bir bütçe gideri olup demirbaş harcamalarını karşılamak için yapılan bir kaynak aktarımıdır (Yılmaz,

2021). Bu nedenle, TUA'nın 2020'de örgütlenme faaliyetlerine fiziksel ihtiyaçlar doğrultusunda devam ettiğini belirtmek mümkündür. TUA'nın 2020'de bütçe gelirleri (TUA 2020 Faaliyet Raporu, 2020, s. 25) toplamı ise yaklaşık 210 milyon TL'dir. Raporda gelirler üç farklı başlık altında sıralanmış olup bunlardan ilki hazine yardımları, ikincisi mevduat faizleri ve üçüncüsü diğer çeşitli gelirlerdir. Diğer çeşitli gelirler yaklaşık 201 milyon TL ile TUA gelirlerinin en büyük kısmını oluşturmaktadır. Uzun çalışmalarının maliyeti göz önünde tutulduğunda, TUA'nın aldığı hazine yardımlarının yetersiz olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Diğer gelirler olarak açıklanan gelir kalemi ise şeffaflıktan uzak olduğu gibi uzun faaliyetlerinden elde edilmedikçe, örgütlenmeyi gelir arayışına yönlendirebilecek ve temel hedeften uzaklaşılmasına neden olabilecektir.

Raporda İdarenin Amaçları ve Hedefleri Bölümü (TUA 2020 Faaliyet Raporu, 2020, s. 21) oldukça kısa tutulmakla birlikte, temel hedefin bir stratejik plan oluşturmak olduğu görülmektedir. Bu hedef doğrultusunda, 2022-2026 yıllarını kapsayan stratejik plan hazırlama çalışmalarının 2021'de tamamlanması öngörülmüştür. Raporun Temel Politikalar ve Öncelikler Bölümü'nde ise öncelik, milli uzay programı hazırlanması konusuna verilmiştir. Buna ek olarak, uzay sanayisinin olabildiğinde millileştirilmesi, uzay araçları tescil işlemlerinin kayıt ve tescil işlemlerinin gerçekleştirilmesi, uluslararası alanda Türkiye'nin uzaya ilişkin haklarının korunması için ulusal hukuk düzenlenmesi, bilimsel eğitim amaçlı faaliyetlerin gerçekleştirilmesi de temel politikalar ve öncelikler arasında yer almaktadır. Ayrıca bölgesel veya uluslararası örgütlenmelerde koordinasyonlu faaliyetlerin gerçekleştirilmesi konusu yine bu başlık altında ele alınmaktadır. Temel politikalar ve öncelikler birlikte değerlendirildiğinde, TUA'nın uzay faaliyetlerinde bütünsel bir yaklaşım sergilediğini, ulusal öncelikleri belirlerken iş birliği konusunu ulusal çıkarlarından ayırmadığını belirtmek gerekmektedir.

İş birliği konusunun raporda çeşitli alt başlıklara ayrıldığı görülmektedir (TUA 2020 Faaliyet Raporu, 2020, s. 27-33). İkili ilişkiler alt başlığında yer aldığı üzere, kimi devletlerle iş birliğine dair mutabakat zaptı imzalanmış, kimi devletlerle mutabakata ilişkin metinler düzenlenmiş, kimi devletlerle ise ön görüşmeler yapıldığı vurgulanmıştır. Benzer şekilde, ABD merkezli birçok şirket ile iş geliştirme amaçlı görüşmelerin devam ettiği belirtilmiştir. Çok taraflı ilişkiler alt başlığında, doğrudan uzay çalışmalarıyla ilgili

çeşitli örgütlenmelerin yanı sıra ana faaliyet alanı uzay çalışmaları olmayan uluslararası örgütlenmelerin uzay çalışmaları birimleri ile ilişkiler geliştirildiği vurgulanmaktadır. Ayrıca uluslararası toplantı, konferans, eğitim gibi etkinliklerde varlık göstererek ilişkilerin geliştirilmesi yönünde girişimlerde bulunulmuştur. Böylelikle, TUA'nın temel politikalar ve öncelikleri arasında yer alan iş birliği konusu, "eşitler arasında birinci" uygulama alanı olarak kendine yer bulmuştur.

TUA'nın temel hedefleri arasında yer alan 2021'de stratejik plan oluşturma konusu, hedeflendiği gibi 2021'de ortaya konulmuştur. 2022-2026 yıllarını kapsayan stratejik planın stratejik amaç ve hedefler bölümü incelendiğinde (TUA 2022-2026 Stratejik Plan, 2021, s. 42), dört temel amacın tespit edildiği ve bu amaçlara ulaşmak için yerine getirilmesi planlanan faaliyetlerin yer aldığı görülmektedir. Amaçlardan ilki, örgütlenmenin kurumsal kapasitesinin güçlendirilmesine yöneliktir. Bu amaç için insan kaynakları yönetim sisteminin oluşturulması, finansal altyapının güçlendirilmesi, çeşitli konularda teknik altyapıların iyileştirilmesi, kurumsal iç kontrol uygulamalarının geliştirilmesi ve kurumun iletişim kapasitesinin artırılması hedeflenmiştir.

Strateji planında (TUA 2022-2026 Stratejik Plan, 2021, s. 42) yer alan bir diğer amaç, Türkiye'deki uzay ve havacılık sektörünü ve ekosistemini geliştirerek dünyada rekabet edebilir hale getirmektir. Bu amaç uğruna özgün ve yenilikçi fikirlerin ortaya çıkarılmasından sektörün ihtiyaç duyduğu insan kaynağının geliştirilmesine, ulusal mevzuatın uluslararası standartlara uyumlu bir biçimde hazırlanmasından ulusal kapsamda teknolojik ve fiziksel altyapıların güçlendirilmesine kadar birçok hedefin gerçekleştirilmesi planlanmaktadır. Strateji planına göre üçüncü amaç, TUA'nın ulusal ve uluslararası etkinliğinin artırılmasıyla ilgilidir. Bu kapsamda, ulusal kabiliyetin artırılması ve menfaatlerin korunması için iş birliğine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu iş birlikleri ikili, bölgesel, çoklu ve çok taraflı ilişkilerin sağladığı iş birliklerine dayandırılmaktadır. Belirlenen son amaç ise Türkiye genelinde uzay ve havacılık bilim ve teknolojilerine yönelik ilgi ve merakın geliştirilmesinde öncülük yapmaktır. Bu amaca ulaşılması için TUA'nın kamuoyu nezdinde bilinirliğinin artırılması, toplumun bilgi birikimine katlı sağlanması ve çeşitli düzeyde farkındalık projeleriyle ortaklıkların geliştirilmesi planlanmıştır.

TUA'nın kuruluşuna dair kararnamenin (T.C. Resmi Gazete, 2018), görevleri ve yetkileri belirleyen 4. maddesinde önceliğin, milli uzay programı hazırlanmasına ve programın uygulanması için gerekli faaliyetleri yürütülmesine verildiği görülmektedir. Bu görevin bir gereği olarak TUA tarafından Milli Uzay Programı (TUA MUP Strateji Belgesi, 2022) hazırlanmıştır. Programın detaylı incelemesi ilerleyen bölümlerde, Türkiye'nin güvenliği ve uzay kapsamında, karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir. Bu aşamada, programda yer alan uzaya astronot gönderme hedefine ilişkin gelişmeleri detaylandırmak gerekmektedir.

Türkiye'nin Milli Uzay Programı (TUA MUP Strateji Belgesi, 2022, s. 51)'nda yer alan, uzaya astronot gönderme hedefiyle ilgili önemli adımlardan bir tanesi 19 Ocak 2024'te, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Alper Gezeravcı'nın uzaya gönderilmesiyle atılmıştır. Gezeravcı, ABD merkezli SpaceX şirketinin Falcon 9 roketiyle, ABD'den uzaya fırlatılmış ve 9 Şubat 2024'te Dünya'ya geri dönülerek başarıyla tamamlanmıştır (Oran, 2024; TUA, 2024; TÜBİTAK, 2024). Planlanan görev gereği, Gezeravcı, uzayda 13 farklı bilimsel etkinlik gerçekleştirmiştir. Böylelikle, Türkiye'nin insanlı ilk uzay görevi yerine getirilmiştir. Gezeravcı, başarıyla yerine getirilen görev sonrasında TUA yönetim kurulu üyeliğine atanmıştır (T.C. Resmi Gazete, 2024).

Türkiye'nin insanlı ikinci uzay görevinin ise Tuva Cihangir Atasever tarafından gerçekleştirileceği açıklanmıştır (Görgişen, 2023). Nisan 2024'te gerçekleşmesi planlanan insanlı ikinci uzay görevinde yaklaşık 7 farklı bilimsel deney yapılması da plan dahilindedir (Ekonomim, 2024; NTV, 2024). Nisan 2024'te gerçekleşmesi planlanan görev, 8 Haziran 2024'e gerçekleşmiştir. "VSS Unity" yörünge altı aracı ile ABD'den başlayan görev ertesi gün aynı yerde son bulmuştur. Atasever'in yanı sıra ABD'den iki, İtalya'dan da bir astronotun yer aldığı görevde planlandığı üzere 7 farklı bilimsel deney gerçekleşmiştir. Bu deneylerde beyin görüntüleme ile vücut dinamiklerinin ve psikolojik tepkilerin incelenmesi, maruz kalınan radyasyon miktarının hesaplanması, farklı insülin kalemlerinin test edilmesi, biyolojik örnek toplanarak görev öncesiyle ve sonrasında karşılaştırılması gibi birçok alanı kapsadığı görülmektedir. Bunlara ek olarak, Gezeravcı'nın görev süresince yaptığı deneylerden bazılarının da bu görevde uygulandığı bilinmektedir (Zengin-Okay, Gökkoyun ve Yılmaz-Özdemir, 2024).

İki görevin planlanması, geliştirilmesi, gerçekleşmesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler Türkiye'nin uzay çalışmalarında somut adımlar attığının bir göstergesidir. Bu adımlara verilen önemin de etkisiyle uzay çalışmaları, 2024'ün ilk çeyreğinde Türkiye gündeminde önemli bir paya sahip olmuştur. Bu yüzden, öncelikle, Türkiye'nin uzay çalışmalarında *üreten* ve *etkileyen* bir konum elde etmeye yönelik çalışmalar yapmasının önemini bir kez daha hatırlattıktan sonra TUA'nın faaliyetlerini incelemeye devam etmek gerekmektedir.

TUA'nın faaliyetleri hakkında incelenmesi gereken bir başka kaynak, resmi internet sitesinde yer alan "Projeler" bölümüdür. Bu bölüme iki farklı yönlendirme üzerinden ulaşılmakta olup birinci yol izlendiğinde "Projeler", "Yürütülen Projeler" ve "Diğer Projeler" şeklinde alt başlıklara ayrıldığı görülmektedir. İkinci yol izlendiğinde ise "Yürütülen Projeler" ve "Diğer Projeler" alt başlıkları görülmektedir. Her iki yol üzerinden alt başlıklara geçiş yapıldığında "Projeler" başlığı altında herhangi bir bilgi yer almamaktadır (TUA, t.y.a).

"Projeler" bölümünün "Yürütülen Projeler" alt başlığında Yerli Atomik Saat (UTAS-R), Türkiye'nin Kozmik Radyasyon Haritası (KORAH) ve Artırılmış X-Işını Zamanlama ve Polarimetre Uydusu Projesi (eXTP) isimli projelere yer verilmektedir (TUA, t.y.a). Bu projeler teknik detaylara sahip olup ortak özellikleri ulusal ya da uluslararası iş birliklerine dayanmalarıdır. TUA, ilk projeyi TÜBİTAK Ulusal Meteoroloji Enstitüsü (UME) ile ortak olarak yürütmektedir (TUA, t.y.b). İkinci proje, TUA'dan başka İTÜ, SHGM ve Devlet Hava Meydanları İşletmesi (DHMİ) ortaklığında yürütülmektedir (TUA, t.y.c). Üçüncü projenin ise uluslararası eXTP konsorsiyumu olarak adlandırılan bir yönetim organizasyonuna sahip olduğu görülmektedir (TUA, t.y.ç). Konsorsiyum Çin Bilimler Akademisi, üniversiteler, ESA ve uluslararası ortaklıklar kapsamında diğer büyük kurumlardan oluşmaktadır. Türkiye, ESA'nın sorumlu olduğu çalışma alanında Sabancı Üniversitesi ve TÜBİTAK UZAY iş birliğiyle çalışmaya katkı sağlarken TUA, projenin Türkiye ile ilgili kısmında "projeyi fonlayan kurum" konumundadır. "Projeler" bölümünün, "Diğer Projeler" alt başlığında Türkiye'nin çeşitli kurumlarınca yürütülmüş ve yürütülmekte olan fakat TUA sorumluluğunda olmayan projeler hakkında kısıtlı bilgiler bulunmaktadır (TUA, t.y.a).

TUA'nın resmi internet sitesinden ulaşılan bilgiler doğrultusunda, eğitim ve sosyal farkındalık konularında hangi adımların belirlendiğini tespit etmek mümkündür.

Öncelikle, bu konularda belirlenen adımların temel hedefi öğrenciler, eğitimciler ve kamunun bilgilendirilmesidir (TUA, t.y.d). Eğitim faaliyetleri kapsamında seminerler ve konferanslar, uzay konularına ilgi çekecek eğlence içerikli etkinlikler ve iletişim kanallarında konuya ilişkin programların yapılması öngörülmektedir (TUA, t.y.e). Buna ek olarak; toplumdaki farklı yaş grupları için boyama kitapları ve etkinliklerin, öğrenciler ve öğretmenler için ise çeşitli eğitim düzeylerine uygun projelerin tasarlanması planlanmıştır (TUA, t.y.f). Ayrıca sosyal farkındalık (TUA, t.y.g), astronomik olaylar (TUA, t.y.ğ) ve ışık kirliliği (TUA, t.y.h) gibi konularda “merak edilenler” şeklinde oldukça kısıtlı bilgiler sunulmaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda, TUA’nın eğitim ve sosyal farkındalık konularına yeterli önemi vermediğini belirtmek yanlış olmayacaktır. Uzay çalışmalarına yönelik herhangi bir faaliyet sosyal farkındalık yaratan bir etkiye sahip olsa da eğitim konusunun başlı başına bütünsel bir program gerektirdiğini belirtmek gerekmektedir.

Son olarak, TUA’nın resmi internet sitesinden “uluslararası faaliyetler” hakkında bilgilere ulaşılabilir. Uluslararası iş birlikleriyle ilgili olarak (TUA, t.y.ı), TUA’nın kuruluşundan 2020’ye kadar 20 ülke, 5 uluslararası şirket ve 7 uluslararası kurumla iş birliğine dair adımlar attığı belirtilmektedir. Bahsi geçen 5 uluslararası şirket, ABD merkezli SpaceX, Blue Origin, AXIOM, Lockheed Martin ve Rocket Lab şirketleridir. Bu şirketler ile çeşitli aşamalarda karşılıklı görüşmeler gerçekleştirildiği beyan edilmektedir. Nitekim, bu görüşmeler kimi faaliyetlerde karşılık bulmaktadır. Örneğin; yukarıda belirtildiği üzere, Türkiye’nin insanlı ilk uzay yolculuğu 2024’te SpaceX şirketinin Falcon 9 roketiyle gerçekleşmiştir.

TUA’nın 20 ülkeyle iş birliğine yönelik attığı adımlardan kimileri olumlu sonuçlanmıştır. Bu ülkeler arasında Ukrayna (TUA, 2019), Macaristan (TRT Haber, 2019) ve Kazakistan (Raimbekova, 2020) bulunmaktadır. Bunlara ek olarak; TUA’nın resmi internet sitesinde (TUA, t.y.ı) yer alan bilgilere göre Japonya, Pakistan, Azerbaycan, Rusya, Endonezya ve Çin ile ortak çalışmalar için anlaşma metinlerinin düzenlendiği ve bu metinler üzerinde çalışmalar devam etmektedir. Ayrıca Endonezya, İspanya, İtalya, Fransa, Hindistan, Katar, Güney Kore, Özbekistan, Şili ve Avustralya ile ikili iş birliklerine yönelik ön görüşmelerin devam ettiği de paylaşılan bilgiler arasındadır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin uzay çalışmalarını bütünsel bir biçimde yönetme girişimi 13 Aralık 2018'de TUA'nın kurulmasıyla olumlu sonuçlanmıştır. Böylelikle, ajans, kuruluş kararnamesinde yer alan hedefler doğrultusunda milli uzay programı hazırlama ve hayata geçirilmesi için düzenlemeler yapma görevini ifa etmeye başlamıştır. TUA'nın yerine getirdiği görevler incelendiğinde ortaya konulan hedeflere uygun hareket ettiği görülmektedir. Geleceğe yönelik planlar incelendiğinde ise uzay çalışmalarında sürekli gelişim hedeflendiği ve bu hedeflerin gerçekleşmesi halinde Türkiye'ye birçok açıdan katkı sağlayacağı açıktır. Diğer taraftan, bir sonraki bölümde detaylandırıldığı üzere, TUA'nın uzay çalışmalarında teknik çalışmalara önem verilirken sosyal bilimlere gerekli önemin verilmediğini ve bu durumun giderilmemesi halinde çalışmalarda eksiklik yaşanacağını belirtmek gerekmektedir.

4.3 Türkiye'nin Uzay Faaliyetlerinin Karşılaştırmalı Değerlendirmesi

Tezin bu aşamasında, araştırmada elde edilen bilgiler kullanılarak Türkiye'nin uzay faaliyetleri değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmede, uzay faaliyetlerinde açık bir biçimde *öncü* konumda bulunan ABD'nin ulusal uzay ajansı NASA ile bir karşılaştırma yapılmaktadır. Bu karşılaştırmının temel nedeni, uzay çalışmalarında ileri seviyede olan bir ajansın deneyimlerinden faydalanmak ve bu doğrultuda TUA'ya önerilerde bulunmaktır. Buna ek olarak, belirli noktalarda ESA'yla de karşılaştırmalar yapılarak TUA'ya öneriler sunulmaktadır. Bu karşılaştırmının temeli ise ESA'nın Türkiye'nin yakın temas içinde olduğu batılı devletlerden oluşan bölgesel bir örgütlenme olması, iş birliği konusunda önemli bir örnek teşkil etmesi ve Türkiye'nin ESA'yla olası iş birliği imkanlarını değerlendirebilmesiyle ilgilidir.

Bahsi geçen uzay ajansları ile TUA'yı karşılaştırırken öncelikle ülkelerin tarihsel deneyimlerinden bahsetmek gerekmektedir. Gerek ABD gerekse ESA üyesi batılı devletler, tarihsel süreçte uzun yıllar siyasal ve ekonomik açıdan güçlü bir biçimde varlık gösterirken bilimden yüksek oranda faydalanmayı bilmişlerdir. Bu durum, NASA'nın ve ESA'nın kuruluşuna kadar yapılan bilimsel çalışmaların NASA ve ESA'nın kuruluşuyla bütünsel sonuçlar vermesinde göz ardı edilemeyecek seviyede önem arz etmektedir. Bir başka ifadeyle, her iki örgütlenmenin süreklilik gösteren, bilimsel açıdan sağlam temeller üzerine kurulduğu açıktır.

TUA'nın tarihsel temelleri bilimsel birikim açısından incelendiğinde böyle bir durumdan söz etmek mümkün değildir. Türkiye'nin kuruluşundan önceki yüzyıllarda dahi uzay çalışmalarına ilgi olması, Osmanlı İmparatorluğu'nun belirli dönemlerinde bilimsel bilgiye önem verilmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte Atatürk'ün bilimsel bilgiye verdiği değer ve sonrasında yaşanan süreçlerde gerek kendi içinde gerekse birbirleri arasında kopukluklar bulunmaktadır. Bu durum, bilimsel çalışmalarda ilerlemeye engel teşkil etmektedir. Dolayısıyla, TUA'nın diğer iki örgütlenmeden daha dezavantajlı bir başlangıç yaptığı açıktır. Bu nedenle, TUA incelenirken bu dezavantajlı durumun göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Uzay ajanslarını incelenirken göz ardı edilmemesi gereken bir başka konu, ajansların kuruldukları dönemlerin koşullarıdır. TUA, 2018'de kurulmuş görece *genç* ya da *yeni* olarak tanımlanan bir örgütlenmedir. Diğer taraftan, NASA'nın 1958'de, ESA'nın ise 1975'te kurulduğu bilinmektedir. ABD'nin 21. Yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan dünya savaşlarından sonra, savaşların yüksek maliyetine rağmen, siyasal ve ekonomik açıdan dünya siyasetinde üstünlük elde ettiği açıktır. Benzer biçimde, ESA'nın kuruluşunda *itici güç* olarak yer alan Fransa (Howorth, 2005, s. 39) gibi devletler de savaşların yüksek maliyetine rağmen, dünya savaşlarından sonra siyasal ve ekonomik açıdan dünya siyasetinde üstünlük elde etmiştir. Bu üstünlük, uzay çalışmalarına yatırım yapılmasını kolaylaştıran önemli bir etkidir.

NASA ve ESA'nın kurulduğu yıllarda Türkiye açısından durum farklılık arz etmektedir. Türkiye, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde 1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı ile zor siyasal ve ekonomik koşullar altında var olma mücadelesi vermiş, başarıyla üstesinden gelmiş olsa da siyasal ve ekonomik açıdan yıpranmıştır. Sonrasında 2. Dünya Savaşı'nın kaotik ortamında benzer bir var olma mücadelesi vermiştir. Bu dönem, 1947'de Truman Doktrini, 1948'de ise Marshall Planı kapsamında ABD'den alınan yardımlar ile kalkınma çabası gösteren genç bir devlet olarak Türkiye'nin bağımsızlığının zedelendiği bir dönemdir. Çünkü yönlendirilen alanlar dışında kalan sanayi alanlarına yatırım ve dolayısıyla bu alanların gelişimi engellenmiştir. Diğer yandan, 1958'e gelindiğinde Türkiye'nin siyasal ve ekonomik açıdan içinde bulunduğu durumu örneklendirmek

gerekirse, “Ekonomik İstikrar Tedbirleri” kapsamında alınan 4 Ağustos 1958 Kararları’na⁴² değinilmelidir. Korkut Boratav’ın sözleriyle,

“4 Ağustos, kararları, devalüasyonun yanı sıra, 1953 sonrasında uygulanmaya konan dış ticaret kontrollerinin sınırlı ölçüde gevşetilmesine, Milli Korunma Kanunu uygulamalarının fiilen durdurulmasına, kamu işletmelerinde zamlara ve bütçe açıklarının daraltılmasına dayandırılıyordu.” (1987, s. 322).

Dolayısıyla, ABD’de NASA kurulurken Türkiye’nin benzer bir adım atabileceği siyasal ve ekonomik koşullardan oldukça uzak olduğu açıktır.

ESA’nın kurulduğu 1975 yılına gelindiğinde, Türkiye’nin içinde bulunduğu siyasal ve ekonomik koşullar açısından zorlukların devam ettiği görülmektedir. Türkiye siyasal hayatının incelendiği bir çalışmada 1970’li yıllara ilişkin şu ifadeler, Türkiye’nin içinde bulunduğu durumu özetler niteliktedir: “1970’li yıllar Türkiye siyaset tarihinde siyasal, sosyal ve iktisadi alanda görülen yoğun krizler nedeniyle olumsuz bir dönem olarak hatırlanır. Krizlerin derinleşmesi ve genişlemesi nedeniyle bu dönem fetret [Hükümet gücünün gevşediği bir yerde düzenin yeniden kurulmasına kadar geçen süre (TDK, t.y.f)] dönemi olarak da bilinir.” (Fedayi, 2019, s. 89). 1970-1980 arasında yaşanan kimi gelişmeler bu tespiti doğrulamaktadır. Örneğin; 9 Ağustos 1970’te Türkiye’de bir devalüasyon daha gerçekleşmiş, 1974’te Kıbrıs Barış Harekatı başlamış, 1975’te ASALA örgütü tarafından Türk diplomatlara yönelik suikastlar yapılmış, 12 Eylül 1980’de bu dönem Türkiye’de bir askeri darbe ile sonuçlanmıştır (Akşin, 1997, s. 143, 147). Türkiye bu dönemde üretime yönelik olarak 1973’te TUSAŞ’ı, 1975’te ASELSAN’ı kurmuştur. Ancak bu örgütlenmelerin uzay çalışmaları için yeterli olmadığı açıktır. Gerek iç gerekse dış siyasal ve ekonomik meseleler nedeniyle Türkiye, bu dönemde uzay çalışmalarına yönelik herhangi bir girişimden uzak kalmıştır. Türkiye’nin bu dönemde uzay çalışmalarıyla ilgili attığı en somut adım, 1967 tarihli Uzay Antlaşması’na aynı yıl taraf olmakla sınırlıdır.

Örgütlenmeler arasında karşılaştırma yapılabilecek bir başka konu, bahsi geçen örgütlenmelerin kurulmalarında hangi güdülerin etkili olduğuyla ilgilidir. Bir başka ifadeyle, bu örgütlenmeler neden kurulmuştur sorusuna cevap vermek, bu soruya cevap

⁴²Bahsi geçen kararlar için bkz. (T. C. Resmi Gazete, 1958).

vermek için ise teorilerden faydalanmak gerekmektedir. NASA'nın kurulduğu 1958 yılı, ABD ve SSCB'nin iki zıt kutupta liderlik ettiği Soğuk Savaş Dönemi'nde yer almaktadır. Öyle ki 1950'li yılları, Oran (2004a, s. 482), "Soğuk Savaş'ın en hızlı olduğu" yıllar olarak tarif etmektedir. Realist düşünce temelinde, uluslararası sistemin anarşik olduğu bir ortamda, güç temelli rekabet anlayışı iki ülkeyi uzay çalışmalarında yarışır hale getirmiştir. 1957'de SSCB'nin Sputnik-1 adından hemen sonra, realist düşüncede yer alan göreceli güç algısına uyumlu bir biçimde, NASA kurulmuştur. Dünya siyasetinin kutuplaştığı bir dönemde, ABD'nin izlediği realist politikada iş birliği konusu çıkar temelli ve kutup içi iş birliklerinden fazlasına yer olmadığı görülmektedir.

ESA'nın kuruluşunda, yukarıda değinildiği üzere, Fransa *itici güç* konumundadır. ESA'nın kurulduğu 1975'te, Avrupa artık savaşların yaşandığı bir coğrafi alan olmaktan ziyade güvenlik için iş birliği anlayışının uygulanmaya başladığı bir alandır. Bu doğrultuda Avrupa Birliği ve NATO başta olmak üzere siyasal, ekonomik ve askeri alanda birlik kurmaya yönelik örgütlenmeler ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş'ın devam ediyor olması, SSCB'ye karşı her türlü örgütlenmenin önünü açan önemli bir etkidir. Diğer taraftan, Avrupa devletleri, ABD'den farklı olarak, dünya savaşlarından yıpranmış bir biçimde çıkmıştır. Bu nedenle, batılı devletlerin herhangi bir konuda birlik oluşturmaları birlik oluşturulan konuda maliyetlerin düşeceği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, dönemin koşulları, zaten birlik fikrine yabancı olmayan Avrupalı devletleri, uzay çalışmaları konusunda da iş birliği noktasına getirmiştir.

Teorik açıdan ESA'nın kuruluşu, realist yaklaşımdan ziyade pragmatik liberalist yaklaşımın bir sonucudur. Çünkü ESA'nın kuruluşu uluslararası hukuka dayalı bir milletler birliği oluşturmuştur. Bu birlik, ortak değerler etrafında birleşebilmiş küresel değil fakat bölgesel bir uluslararası toplumun ürünüdür. Bir başka ifadeyle, ilgili bölümlerde detaylı incelendiği üzere, Grotius'un *uluslararası hukuk*, Kant'ın *milletler birliği* ve Bull'un *uluslararası toplum* fikirlerinin bir sentezi niteliğindedir. Buna ek olarak, ESA'nın kuruluşunda realist düşünceyle özdeşleşmiş göreceli güç anlayışını aksine mutlak güç anlayışın hakim olduğu görülmektedir. Üye devletler, uzay çalışmaları özelinde güvenlik politikalarını birbirlerini rakip olarak görmek yerine kendi kazançlarına yoğunlaştırmış ve birbirlerinin kazançlarından faydalanmışlardır.

NASA'nın ve ESA'nın kurulduğu dönemlerde kuruluş süreçleri farklı teorik açılarından açıklanabildiği gibi Türkiye'nin böyle bir girişimde bulunmaması ya da bulunamaması da teorik olarak açıklanabilir. Türkiye, ele alınan dönemlerde siyasal ve ekonomik açıdan özellikle ABD'nin etkisi altındadır. Bu etkiyi teorik olarak tarif etmek için Balcı'nın ve Randall L. Schweller'in *dengeleme* ve *peşine takılma* (bandwagoning) açıklamalarından faydalanmak gerekmektedir. Balcı'nın ifadesiyle,

“[...] zayıf devletler hayatta kalma noktasında dengeleme yöntemlerinden hiçbirine başvuramayacakları için güçlü bir devletin peşine takılarak kendi varlıklarına yönelmiş tehdidin önüne geçerler. Fakat peşine takılma sadece zayıf devletin varlığına yönelik bir tehdit ortaya çıktığında gerçekleşmez, zayıf ya da güçlü olmasına bakılmaksızın devletler bir tehdidin olmaması durumunda da kazanç elde etmek için bu yolu tercih edebilirler.” (2018, s. 128).

Schweller'in açıklaması da benzer yönde olup şu şekildedir:

“[...], devletlerin dengelemeyi veya peşine takılmayı seçmeleri için çok farklı nedenleri vardır. Dengelemenin amacı kendini korumak ve halihazırda sahip olunan değerleri korumaktır; peşine takılmanın amacı ise genellikle kendini genişletmek (self-extension), arzulanan değerleri elde etmektir. Basitçe söylemek gerekirse, dengeleme kayıplardan kaçınma arzusuyla; peşine takılma ise kazanç fırsatıyla yönlendirilir.” (1994, s. 74).

Bu açıklamalar çerçevesinde, Türkiye'nin, 2. Dünya Savaşı'nın ertesinde ABD'nin *peşine takılma* yönünde politika sergilediği görülmektedir. Balcı ve Schweller'in ifade ettiği gibi, devletler tehdit algısıyla ya da kazanç elde etmek için bu politikayı sergileyebilmektedir. Fakat Türkiye'nin bu politikayı sergilemesinde her iki neden de rol oynamıştır. Görece genç bir devlet olarak Türkiye'nin gerek SSCB kaynaklı tehdit algısı gerekse dünya savaşları sonrasında var olmaya yönelik kazanç elde etme çabası bu politikanın izlenmesinde önemli nedenlerdir. Ancak burada Türkiye açısından önemli sorun, bağımsız politika sergileme imkanının kısıtlanmasıdır. Özetle, NASA'nın veya ESA'nın kurulduğu yıllarda Türkiye'nin uzay çalışmalarından uzak olmasının önemli bir nedeni de bu yıllarda, özellikle üretim açısından, ABD yönlü peşine takılma politikası uygulamasıdır.

Türkiye, uzay çalışmalarında sınırlı üretim çerçevesinde varlık göstermediği gibi konuya dair uluslararası hukuk düzenlemelerine de yeterli düzeyde katılım göstermemiştir. Yukarıda değinildiği gibi, Türkiye, temel uzay antlaşmalarından yalnızca 1967 tarihli

uzay antlaşmasına aynı yıl taraf olmuştur. Diğer dört temel antlaşmaya taraf olma sürelerine baktığımızda ise en az 30 yıllık bir *gecikme* tespit edilmektedir. Bu gecikmenin nedenlerinden ziyade Türkiye’ye uluslararası ortamda sağladığı dezavantajlara değinmek gerekir. Öncelikle, en az 30 yıllık bir süre boyunca uzay hukukuna taraf olmamak düzenlemelerle sağlanan haklardan faydalanamamak anlamına gelmektedir. Her ne kadar uzay hukukunda çerçevesinde uzay *insanlığın ortak malı* olsa da haklardan faydalanmak, haklara sahip çıkmak ve düzenlemelerde söz sahibi olmak önemlidir. Bir diğer ifadeyle, uzay hukukundan azami biçimde faydalanabilmek uzay hukukuna katılım ile mümkündür. İkincisi, uzay çalışmalarında iş birliği yürütebilmek için uzay hukukunun süreçlerine katılmak gerekmektedir. Özellikle, uzay hukukuna taraf olan devletler kendileri gibi düzenlemelere tabi olan ve çalışmalarda uyumlu olabilecekleri devletlerle iş birliğini önelemektedir. Üçüncü olarak ise uluslararası uzay hukukuna taraf olmak, ulusal uzay hukukunun gelişimine de katkı sağlayacaktır. Bu noktada, ulusal uzay hukuku konusunu detaylandırmak gerekmektedir.

Türkiye, uzay çalışmalarında gereklilik arz eden ulusal uzay hukuku düzenlemeleri açısından yeterli seviyede değildir. UNOOSA (t.y.b) tarafından devletlerin ulusal uzay hukuku düzenlemeleri, yönetmelikleri ve veri tabanlarına ilişkin tutulan kayıtlarda, Türkiye’ye ait yalnızca “Türkiye Uzay Ajansı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararname” ve “Ulusal Uzay Programı Strateji Belgesi: 2022-2030” isimli belgeler bulunmaktayken bunlardan ikincisi, ulusal uzay hukuku niteliğine sahip değildir. Aynı arşivde ABD’ye ait 16 adet ulusal düzenleme mevcuttur. Bu düzenlemeler halk sağlığından kara uzaktan algılama politikasına, uzaydaki icatlardan ticari uzay yasalarına, yörünge enkazının azaltılmasından uzay aracı fırlatma rekabetçiliğine kadar birçok farklı alanı kapsamaktadır. Benzer biçimde ESA’nın örgütlenme olarak kendi düzenlemeleri olduğu gibi ESA üyelerinin de ulusal uzay hukuk düzenlemesi yoluna gittiği görülmektedir. Bazı üyelerden örnek vermek gerekirse, uzay çalışmalarına ilgi ve çalışma alanları kapsamında, Fransa’nın 8, Almanya’nın 3, İtalya’nın 4, Hollanda’nın 7, Danimarka’nın 4, İspanya’nın ise 1 adet uzay hukuku düzenlemesi bulunmaktadır.

Devletler için uzay çalışmalarında ulusal hukuk düzenlemeleri neden önemlidir? Birincisi, Türkiye’nin de taraf olduğu 1967 tarihli Uzay Antlaşması’nın 6. Maddesinde belirtildiği üzere,

“Antlaşmaya taraf devletler, ay ve diğer gök cisimleri de dahil olmak üzere uzaydaki ulusal faaliyetlerin, bu faaliyetlerin devlet ya da devlet dışı kuruluşlar tarafından yürütüldüğüne bakılmaksızın, bu antlaşmalarda belirtilen hükümlere uygun olarak yürütülmesini sağlamakta uluslararası sorumluluk taşımaktadır.” (UNOOSA, 2022a).

İkincisi, ulusal uzay hukuku konusunu inceleyen bir araştırma göre,

“Özel aktörlerin uzayın keşfi ve kullanımındaki artan faaliyetleri nedeniyle ulusal uzay yasalarına veya yönetmeliklerine ihtiyaç duyulmaktadır. Uzayla ilgili geleneksel hukuk, özel uzay faaliyetlerini kapsamaz, yalnızca devletlere ve uluslararası örgütlere hitap eder.” (Marboe, 2015, s. 127).

Bu ifadelerden anlaşıldığı gibi uluslararası uzay hukukunda antlaşmalara taraf olan devletler, uzay faaliyetlerinin tek sorumlusudur. Herhangi bir devletin iş birliği halinde, bir örgütlenmeyle birlikte hareket etmesi halinde ya da özel şirketlerin faaliyet yürütmesi halinde dahi bu sorumluluk devam etmektedir. Bu bakımdan, devletlerin ulusal hukuk düzenlemeleri için üçüncü bir neden, uzay çalışmalarında özel şirketlerin sayılarının ve faaliyetlerinin artmasıdır.

Bahsi geçen nedenler, uzay faaliyetleri yürüten ve faaliyetlerini geliştirmeyi hedefleyen devletlerin ulusal uzay hukukuna ilişkin düzenlemeler oluşturması gerektiğini ortaya koymaktadır. Türkiye açısından da durum farklı olmayıp, bu eksikliğin giderilmesi gerekmektedir. Çünkü “Daha önceleri uzay hukukundaki uluslararası antlaşmalar ulusal uygulamalara yön verirken artık ulusal inisiyatifler uluslararası hukukun gelişiminde belirleyici olmaya başlamıştır.” (Çakır, 2022, s. 160-161).

Böyle bir durumda Türkiye’nin faydasına olan, hukuksal açıdan yalnızca *etkilenen* değil, fakat karşılaştırılan devletler gibi, *etkileyen* de olabilmesidir. Türkiye için ulusal uzay hukuku oluşturma görevi, kuruluş kararnamesinde belirtildiği üzere, TUA’ya verilmiştir. Kararnamenin 4. Maddesinin “o” fıkrasına göre, TUA’nın görevlerinden bir tanesi, “Uzay ve havacılık bilimi ve teknolojileri ile ilgili olarak uygulamaların gelişimini ve yaygınlaştırılmasını destekleyici mahiyette finans, hukuk, yönetim, işletme, pazarlama ve benzeri konularda çalışmalar yapmak[tır].” (T. C. Resmi Gazete, 2018).

Tolga Çakır (2022, s. 156), Türkiye’nin ulusal uzay hukuku ortaya koyması gerektiğini belirten ve bu yönde öneriler sunan çalışmasında, Türkiye’nin ulusal hukuk politikasında *rekabet, iş birliği ve sürdürülebilirlik* şeklinde üç temel ilkenin egemen olması gerektiğini

vurgulamaktadır. Bu öneri pragmatik liberalist açıdan da uygundur. Her şeyden önce, Türkiye'nin ulusal uzay hukuku realist düşüncenin rekabet anlayışının ve liberal düşüncenin iş birliği anlayışının bir sentezi olmalıdır. Çünkü uzay çalışmalarında gelişim açısından rekabet ve iş birliğinin bir arada olması zorunluluktur. Bu sentez uzay çalışmalarında sürdürülebilirliği de beraberinde getirecektir. Bunun en somut örneğini ABD'nin oluşturduğu açıktır. Diğer taraftan, bu temel ilkelerin özünde, uluslararası ilişkilerin her alanında olduğu gibi *güvenlik* konusunun bulunduğu görülmektedir. Bu durumda, uzay çalışmalarının güvenlik kapsamında aktörler için ne ifade ettiği sorusuna karşılaştırmalı olarak cevap verilmelidir.

ABD için uzay çalışmalarının ne ifade ettiğini açıklarken ABD Başkanlığı'nın "ABD Uzay Öncelikleri Çerçevesi" (United States Space Priorities Framework) başlıklı deklarasyon (The White House, 2021) incelenmelidir. Öncelikle, deklarasyon, "Uzay faaliyetleri yaşam tarzımız için olmazsa olmazdır." (The White House, 2021, s. 3) sözleriyle başlamaktadır. Bu cümleden anlaşılacağı üzere, uzaydan faydalanma konusu özellikle ABD'nin, gündelik hayatında dahi oldukça önemlidir. Bu nedenle ve bu nedenin de ötesinde "Uzaya erişim ve uzayın kullanımı hayati bir ulusal çıkardır." (The White House, 2021, s. 3).

ABD açısından uzay çalışmaları hayati bir ulusal çıkardır. Çünkü ABD, uzay çalışmalarındaki liderliği nedeniyle uzaydan en fazla faydalanan ülkedir. Bu açıdan deklarasyonun bir bölümünde, uzay, ABD'nin yenilik ve fırsat kaynağı olarak tanımlanmakta ve dört alt başlıkta uzayın ABD'ye faydaları sıralanmaktadır. Buna göre (The White House, 2021, 3-4), birincisi, uzay faaliyetleri ABD ekonomisine ve yaşam biçimine güç vermektedir. İkincisi, uzay teknolojilerinin gelişmesi yenilenmeyi teşvik etmektedir. Üçüncüsü, uzay kabiliyetleri ABD kaynaklarının doğru yönetilmesinin yanı sıra insanların, mülkiyetin ve çevrenin olağanüstü hava koşullarından zarar görmemesini sağlar. Buna ek olarak, uzay kabiliyetleri iklim kriziyle mücadelede de önemli rol oynamaktadır. Dördüncüsü, uzay çalışmaları ilham vermektedir. Bir başka ifadeyle, burada elde edilen başarılar, geleceğe dair yaratıcı çalışmalara da zemin hazırlamaktadır. ABD açısından uzay çalışmalarının faydaları bunlarla sınırlı değildir.

Deklarasyonun diğer bir bölümünde, uzay çalışmaları ABD liderliğinin ve gücünün kaynağı olarak tarif edilmektedir. Bu durum üç alt başlık altında açıklanırken, bunlardan

birincisi uzay çalışmalarındaki başarıların ABD liderliğini ortaya koyduğu yönündedir. Buna göre,

“ABD’nin uzaydaki insanlı ve robotik başarıları evrenin gizemlerini açığa çıkartmakta ve Amerikan teknolojik kapasitesinin, büyük ölçekli ve karmaşık projeleri yürütme konusundaki ulusal yeteneklerinin somut ölçümlerini sağlamaktadır. ABD’nin uzaydaki başarısı dünya çapında güvenilirliğini ve etkisini artırmaktadır.” (The White House, 2021, s. 4).

İkincisi, uzay çalışmalarının uluslararası ortaklıkları genişletmesi ve derinleştirilmesiyle ilgilidir. Bu kapsamda, “Küresel ittifak ve ortaklık ağı, ABD’nin stratejik bir avantajıdır. Uzaya yönelik dünya çapındaki ilgi, ABD’ye bu ağı genişletme fırsatı sunarken, ABD’nin liderliği ve müttefikler ve ortaklar ile iş birliği için yeni yollar açmaktadır.” (The White House, 2021, s. 4). Üçüncüsü, salt askeri kapasiteyle ilgili olup uzay çalışmalarının, ABD’nin güvenliğini ve dünya çapındaki krizlere kararlı bir şekilde yanıt verme yeteneğini desteklediği yönündedir. Bu doğrultuda,

”Uzaydan toplanan bilgiler, ulusal karar vericileri ABD’nin ve müttefiklerinin ortak çıkarlarına yönelik gelişen tehditler hakkında bilgilendirmektedir. Uzay yetenekleri, ABD ordusunun ABD vatanını korumasını ve savunmasını ve ABD ile müttefiklerinin ve ortaklarının ulusal ve kolektif çıkarlarını ilerletmesini sağlamaktadır. Ayrıca, uzay, ABD’nin insani krizlere daha hızlı ve etkili bir şekilde yanıt vermesini sağlamaktadır.” (The White House, 2021, s. 4).

ABD’nin uzay çalışmalarından, yukarıda bahsedilen çerçevede, faydalanmak suretiyle ulusal güvenliğini sağladığı görülmektedir. Bu faydaların korunması için politika öncelikleri belirlemiştir. Deklarasyonda, bu önceliklerin güçlü ve sorumlu bir ABD girişiminin sürdürülmesi amacıyla ortaya konulduğu görülmektedir. Bu kapsamda uzay politikası öncelikleri şu şekilde sıralanmaktadır: ABD, “Uzay keşfi ve uzay bilimindeki liderliğini sürdürecektir.”; “İklim değişikliğiyle ilgili eylemleri destekleyen uzay tabanlı Dünya gözlem yeteneklerinin geliştirilmesini ve kullanımını ilerletecektir.”; “Rekabetçi ve gelişen bir ABD ticari uzay sektörüne olanak sağlayan bir politika ve düzenleyici ortam yaratacaktır.”; “Uzayla ilgili kritik altyapıyı koruyacak ve ABD uzay sanayi üssünün güvenliğini güçlendirecektir.”; “Ulusal güvenlik çıkarlarını uzay çalışmaları ve anti-uzay çalışmaları tehditlerinin büyüyen kapsamı ve ölçeğinden koruyacaktır.” ve “Gelecek nesillere yatırım yapacaktır.” (The White House, 2021, s. 5-6).

ABD'nin deklarasyonda ele aldığı konulardan bir tanesi de mevcut ve gelecek nesil için uzay nasıl korunacağıdır. Bununla ilgili olarak, uzay faaliyetleri geliştikçe, bu faaliyetleri düzenleyen kuralların da değişeceği, ABD'nin ise bu değişimlere liderlik edeceği ifade edilmektedir. Buna ek olarak, uzay faaliyetlerinin küresel yönetimini güçlendirme, uzay çalışmalarında kurallara dayalı bir uluslararası düzeni desteklemek ve güçlendirmek için uluslararası toplumu harekete geçirme, uzay trafik koordinasyonunu güçlendirme, uzay çalışmalarında sürdürülebilirlik ve gezegenin güvenliği gibi konularda da liderlik edeceği deklarasyonda öngörülen konular arasındadır (The White House, 2021, s. 7).

Bu deklarasyondan anlaşıldığı üzere, ABD, uzay çalışmalarında geldiği seviyenin farkındadır. Uzaydan sağlanan faydalara güvenlik konuları başta olmak üzere birçok açıdan entegre olmuştur. Dolayısıyla hem ulusal güvenliği nedeniyle hem de kazanımlarını korumak amacıyla politikalarında realist bir eğilim göstermektedir. Uzay politikalarında *liderlik* vurgusu realist eğilimin önemli bir göstergesidir. ABD açısından, uluslararası hukuk ve iş birliği konuları ABD'nin liderlik edeceği bir uluslararası toplum dahilinde anlam ifade etmektedir. Aksi herhangi bir gelişmenin ABD tarafından güvenlik tehdidi olarak algılanıp algılanmayacağı muğlaktır. Bu nedenle, Soğuk Savaş Dönemi'ndeki kadar net biçimde olmamakla birlikte ABD'nin uzay çalışmalarında güvenlik meselesini realist açıdan ele aldığını ve bu yönde politika sergilendiğini belirtmek gerekmektedir. Ulusal bir örgütlenme olarak NASA'nın görevi, öncelikli olarak, ABD'nin realist çerçevedeki ulusal güvenlik politikalarına hizmet etmektir.

ESA için uzay çalışmalarında güvenlik konusu, ABD'yle kimi noktalarda benzerlikler ya da farklılık arz etmektedir. Bu farklılıkları açıklamak için ESA açısından güvenlik konusunun ne ifade ettiğini incelemek gerekmektedir. Bunun için ise 2021'de Josef Aschbacher'ın ESA Genel Müdürlüğü oluşuyla ilan edilen "ESA Ajanda 2025" (ESA Agenda 2025) başlıklı belgeden faydalanılmalıdır. Bunun önemli bir nedeni, ESA'nın güvenlik konusunda 2025 ötesi hedeflerinin bahsi geçen belgede yer alıyor olmasıdır. Öncelikle, belgede yer verildiği üzere (ESA Agenda 2025, 2021, s. 4), "ABD, Çin ve diğeriyle rekabet eden küresel bir uzay lideri olarak Avrupa, rolünü büyütme istiyorsa, [bu hedef için Avrupa'nın] birlikte hareket etmesi gerekmektedir.". Bu temel hedefe ulaşmak için ise öncelikli 5 hedef belirlenmiştir. Bu 5 hedef şu şekilde sıralanmaktadır: "ESA-AB ilişkilerini güçlendirmek, "Yeşil ve dijital ticarileştirmeyi artırmak", "Emniyet

[kasıtsız durumlar] ve güvenlik [kasıtlı durumlar] için alan geliştirmek”, “Kritik program zorluklarını ele almak” ve “ESA dönüşümünü tamamlamak”.

Güvenlik konusunu kapsamında, öncelikli 5 hedeften emniyet ve güvenlik için alan geliştirmeye yönelik öneriler incelendiğinde, bunlardan bir tanesinin güvenlik ve emniyet konusundaki faaliyetlerin arttırılması yönünde olduğu görölmektedir. Buna göre, faaliyetlerin arttırılmasına dair girişimlerde “[...] ESA üyesi devletlerin ve Avrupa’nın ortak güvenlik ve emniyet önceliklerini karşılamak amacıyla gereken kaynakları optimize etmek için iş birliklerine odaklanılacaktır.” (ESA Agenda 2025, 2021, s. 9).

ESA, emniyet ve güvenlik amaçlı iş birliklerine odaklanılacağını açıklarken hangi konuların önemli olduğunu, bir başka ifadeyle güvenlik meselesi olarak gördüğü konuları sıralamaktadır. ESA’nın hangi konuları güvenlik meselesi olarak gördüğü, şu ifadelerde yer almaktadır: “ESA, uzay trafiğı yönetimi, enkaz azaltma ve kaldırma, uzay hava durumu, gezegen savunması, uzay lojistiğı ve siber dayanıklılık alanlarında Avrupa’nın uzayda teknolojik ve ticari liderliğini geliştirecektir.” (ESA Agenda 2025, 2021, s. 9). Bu ifadelerde yer verilen konular, uzayın güvenliğiyle ilgilidir. Ancak ESA açısından emniyet ve güvenlik anlayışı yalnızca uzayın güvenliği konusu ile sınırlı değildir. “Dünya’da emniyet ve güvenlik, devlet ve kolektif güvenliği, insanların emniyetini ve güvenliğini, kaynaklara erişimi ve kritik ekonomik faaliyetleri kapsamaktadır.” (ESA Agenda 2025, 2021, s. 10).

Özetle, her şeyden önce ve ABD’den farklı biçimde, ESA’nın uluslararası bir örgütlenme olarak iş birliğini teorik ve pratik açıdan yerine getirdiğı açıktır. ESA açısından güvenlik, ulusal bir meselenin ötesinde kolektif bir meseledir. Belgede, ABD’yle benzer biçimde uzay çalışmalarında *liderlik* kavramı yer alsa da güvenlik konularını incelendiğinde hiyerarşik açıdan ve rekabetin ana unsur olduğu bir *üstünlük* hedeflenmediğı anlaşılmaktadır. ESA, Kant’ın önerdiğı küresel düzeyde bir uluslararası toplum olmasa da Bull’un tarif ettiğı *ortak değerler etrafında belirli bir amaç uğruna birlik* olan uluslararası topluma örnek verilebilecek bir örgütlenmedir. Ulusal düzeyden bölgesel düzeye genişleyen uzay çalışmaları, ulusal egemenlik meselesi değil, bölgesel ve hatta güvenlik anlayışı doğrultusunda küresel bir mesele olarak ele alınmaktadır. Bütün bunlar, teorik açıdan birçok yaklaşımın ESA üyelerinin faydasına olacak biçimde sentezlendiğini

göstermektedir. Dolayısıyla, ESA'nın güvenlik anlayışı, realist yaklaşımın sentezde yer almadığı, pragmatik liberalist yaklaşımın bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Türkiye'nin güvenlik politikalarında uzay çalışmalarının nasıl bir anlam ifade ettiğini açıklamak için incelenmesi gereken temel belge, TUA tarafından hazırlanan Milli Uzay Programı Strateji Belgesi (2022-2030) başlıklı belgedir. 24 Mayıs 2022'de yayınlanan bir genelgeyle (T. C. Resmi Gazete, 2022) Milli Uzay Programı Strateji Belgesi (2022-2030)'un hazırlandığı duyurulmuştur. Genelgede, neden bir milli uzay programına ihtiyaç duyulduğu açıklanmaktadır. Öncelikli olarak, uzaya erişim ve uzayın kullanımında bağımsızlığın güvence altına alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Bunun dışında, uzayın barışçıl kullanımına yönelik uluslararası iş birlikleri gerçekleştirilmesi, küresel uzay pazarından daha fazla pay alınabilmesi, uzayın toplum yararına kullanımının artırılması ve bu faaliyetlerin sürdürülebilir olması için de milli uzay programına ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir. Devletlerin uzay politikalarını ajanslar tarafından hazırlanan programlar ile yürütüyor olması nedeniyle, Türkiye'nin de bu yönde bir adım attığı üzerinde durulmaktadır.

Milli Uzay Programı Strateji Belgesi (2022-2030), incelendiğinde “Dünya Durum Analizi”, “Türkiye Durum Analizi” ve “Milli Uzay Programı Hedefleri” bölümlerinin bulunduğu görülmektedir. Dünya uzay çalışmalarına dair genel bir değerlendirmenin yapıldığı ilk bölümde (TUA MUP Strateji Belgesi, 2022, s. 6-7), devletlerin uzay çalışmalarının temelinde uzay ajanslarının yer aldığı belirtilmektedir. Bununla birlikte, uzay çalışmalarında özel şirketlerin giderek daha fazla rol oynadığı, küresel uzay ekonomisinin hızla büyüdüğü, uzay faaliyetlerinin yüksek maliyetli olmasına rağmen devletlere stratejik güç ve itibarın yanı sıra ekonomik ve teknolojik faydaları da beraberinde getirdiği üzerinde durulmaktadır. İlerleyen yıllarda uzay faaliyetlerinin takım uydular, uzay turizmi, uzay madenciliği ve uzayda imalat alanlarında gelişeceği öngörülmektedir. Belgenin konuya ilişkin bölümünde, dünya genelinde uzay çalışmalarının belirtilen seviyeye gelmesi nedeniyle, Türkiye uzay çalışmalarının bütünsel bir biçimde yönetilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Milli Uzay Programı'nda, Türkiye'nin durumunun incelendiği bölümde (TUA MUP Strateji Belgesi, 2022, s. 17), son yıllarda uzay çalışmalarının önemli ölçüde geliştiği tespiti yapılmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye açısından uzay çalışmaları hala

geliştirilmesi gereken bir alandır. Bu durumun gerekçeleri arasında, aktif uyduların %1'inden azının Türkiye'ye ait olması, uzay pazarından alınan payın istenilen seviyede olmaması, alt sistemlerin ve uzay platformlarının yeterli olmaması gibi konular sıralanmaktadır. Ayrıca uzay havası, uzay bilimleri ve fırlatma kabiliyetlerine ilişkin kapasitenin de istenen seviyede olmadığı belirtilmektedir. Uzaya erişim ve uzayın kullanımında bağımsızlığın sağlanması, uzay çalışmalarının güçlendirilmesi, uzayın toplum yararına kullanılması, küresel uzay pazarından kazanımların artırılması ve nihayetinde uzayın barışçıl amaçlarla kullanılması için Türkiye'nin *önemli bir oyuncu olmaya aday* olduğu vurgulanmaktadır.

TUA, uzay çalışmalarında Türkiye'nin *önemli bir oyuncu olma* politikasının bir gereği olarak Milli Uzay Programı'nda 10 temel hedef belirlemiştir. Bu hedefler belirlenirken gözetilen temel politikalar ise uzaya bağımsız erişim, kritik teknolojilerde millilik, bilime katkı, barışçıl amaçlarla kullanım, yumuşak güç, ticari fayda ve toplumsal farkındalık olarak sıralanmıştır (TUA MUP Strateji Belgesi, 2022, s. 27).

Temel politikalar ışığında ortaya konulan 10 temel hedeften ilki “Ay Araştırma Programı” olarak adlandırılmaktadır (TUA MUP Strateji Belgesi, 2022, s. 27-28). Bu program, yeni egemenlik alanı olarak görülen uzayda fiili sınırlar çizilirken *oyun dışı* kalmamak için ortaya konulmaktadır. Çünkü, bilimsel ilerleme amacının dışında, yeni egemenlik alanlarının fiili sınırlarının çizildiği uzayda devletlerin politika uygulamaları satranç oyununa benzetilmektedir. Gelecekte az sayıda devletin sahip olacağı imkanlara ortak olmak, ancak oyunda başarılı olmak ile mümkündür. Ay'a ulaşmak, oyunda başarıyı mümkün kılan hamlelerden biri olarak nitelendirilmektedir. Bu hamleyi uygularken elde edilmesi amaçlardan başlıcaları, Ay'a ulaşan devletler arasına girerek uzay çalışmalarında seviye atlamak, fırlatma ve itki teknolojisiyle var olan sistemleri geliştirmek, Ay'da gerçekleştirilecek bilimsel deneylerle uluslararası uzay çalışmalarına katkı sağlamak, uluslararası iş birliği imkanlarını arttırmak ve gelecekte Mars gibi gökcisimlerinde yapılacak araştırmalar için deneyim kazanmaktır.

Ay Araştırma Programı'nın uygulanışı iki adımdan oluşmaktadır (TUA MUP Strateji Belgesi, 2022, s. 28). İlk adımda, AYAP-1 olarak adlandırılan yerli uzay aracının uluslararası iş birliğiyle Ay'a ulaştırılması planlanmıştır. İkinci adımda, AYAP-2 olarak adlandırılan yerli uzay aracı, yerli fırlatma aracı ve yerli motorlar ile Ay'a ulaştırılacaktır.

Bir başka ifadeyle; programın ikinci adımında tamamen yerlilik hedefi bulunmaktadır. İlk adımın 2023 sonuna kadar, ikinci adımın ise 2028’de uygulanacağı öngörülmüştür. Ancak, 2024’ün ilk çeyreği itibariyle somut bir girişim olmadığı için programda hedeflenenin gerisinde kalındığını belirtmek yanlış olmayacaktır.

İkinci temel hedef, “Uydu Üretiminin Tek Çatı Altında Toplanması ve Yerli Uydu Geliştirme Programı” olarak adlandırılmıştır (TUA MUP Strateji Belgesi, 2022, s. 30-31). Bu program ile özellikle ticari bir marka oluşturulması öngörülmüştür. Üretimin tek çatı altına toplanmasıyla ve uzay çalışmalarında bağımsızlığın asgari kaynak kullanımıyla mümkün olacağından hareketle, TUA koordinasyonunda kurulacak şirket çeşitli gelişmeler sağlanması planlanmıştır. Ayrıca, özel sektörün kamu kaynaklarından verimli bir şekilde faydalanması ve böylelikle Türk uzay sanayisinin uluslararası rekabet edebilirliğinin artırılması da bu hedefe ulaşılması halinde beklenen sonuçlardır. Milli Uzay Programı’nda bu hedef için net bir tarih belirtilmediği gibi 2024’ün ilk çeyreği itibariyle konuya ilişkin bir girişimden söz etmek mümkün değildir.

Milli Uzay Programı’nda üçüncü temel hedef, “Bölgesel Konumlama ve Zamanlama Sistemi (BKZS) Programı” olarak anılmaktadır (TUA MUP Strateji Belgesi, 2022, s. 31-33). Günümüzde, konumlama ve zamanlama sistemlerinin iç güvenlikten ulaşma, bilişimden afet yönetimlerine, haritacılıktan haberleşmeye ve çeşitli sanayi dallarına kadar birçok alana hizmet etmesi nedeniyle bu sistemlerin kullanımı zorunlu hale gelmiştir. Programın amacı, küresel seyrüsefer uydu sistemlerine alternatif oluşturmaktır. Gerekçesi ise küresel seyrüsefer uydu sistemlerinde yaşanabilecek herhangi bir kesinti halinde günlük hayata olumsuz yansması ve devletlerin ekonomilerine ciddi zararlar vermesidir. TUA, hem bahsi geçen zararları bertaraf edebilmek hem de konumlama sistemleri sanayisinden pay elde edebilmek için bu programı ortaya koymuştur. Programın gelişimine katkı sağlayacak önemli alt sistemlerden “Rb Atomik Frekans Standardı Geliştirme Projesi” için çalışmalar 2023 itibariyle başlatılmıştır (TUA, 2023b).

Milli Uzay Programı’na dahil edilen temel hedeflerin dördüncüsü, “Uzaya erişim ve Uzay Limanı Programı” başlığı taşımaktadır (TUA MUP Strateji Belgesi, 2022, s. 36). Uzaya erişim konusu, uzay çalışmalarında önemli hizmet konularından biri olup çeşitli kabiliyetlerin kazanılmasına vesile olmaktadır. Bu kabiliyetler, bilim ve teknoloji alanında gelişmelerin sürdürülebilir şekilde uygulanması, bu uygulamaların diğer

sektörlere yansıtılması, buradan sağlanan prestij ve diplomatik gücün uluslararası ortamda kullanılması şeklinde çeşitlilik arz etmektedir. Bu kabiliyetlerin kazanılması için ise uzaya erişimin bağımsız bir biçimde gerçekleşmesi hedeflenmektedir. Yerli üretimlerin, rekabetçi bir uzay sanayisi oluşturması ve nihayetinde uzaya bağımsız bir şekilde fırlatılması için bir uzay limanı kurulması gerekmektedir. Bu gerekliliğin yerine getirilmesi için iş birliği olanaklarından faydalanmak mümkündür.

Türkiye'nin bu hedefini gerçekleştirmesi halinde uzay çalışmalarında seviye atlayacağı açıktır. Öncelikle, fırlatma araçlarının yerli imkanlar dahilinde üretilmesi ekonomik ve siyasal fayda sağlayacağı gibi bağımsızlık açısından güvenlik artırıcı bir gelişme olacaktır. Benzer biçimde, Türkiye'nin bir uzay limanına sahip olması halinde, bu imkana sahip devletler arasında yerini alacaktır. Bu noktada, kimi devletlerin yalnızca fırlatma araçlarına, kimi devletlerin yalnızca kendi ülke sınırları içinde uzay limanlarına, kimi devletlerin başka ülkelerin sınırları içinde uzay limanlarına ve kimi devletlerin ise bu kabiliyetlerin birkaçına veya hepsine sahip olduğunu belirtmek gerekmektedir. Ancak bu kabiliyetlere sahip devlet sayısı oldukça azdır⁴³. Bu nedenle, Türkiye'nin gerek kendi imkanlarıyla gerekse iş birliği olanaklarıyla bahsi geçen kabiliyetlere sahip olması halinde siyasal ve ekonomik fayda sağlayacağı görülmektedir. TUA'nın ortaya koyduğu Milli Uzay Programı'nda, Türkiye'nin bu konularda sağlayacağı fayda ise ulusal bağımsızlık ve egemenlik ilkesinin bir gereği olarak ele alındığı görülmektedir.

Milli Uzay Programı'ndaki temel hedeflerin beşincisine, “Uzay Havasına İlişkin Teknolojik Araştırmalar” başlığıyla yer verilmiştir (TUA MUP Strateji Belgesi, 2022, s. 39-40). Güneş Sistemi'nin değişken koşullarını inceleyen uzay havası, uzay fiziğinin bir dalı olarak ele alınmaktadır. Uzay havasının süreklilik içinde incelenmesiyle, uzay araçlarının ömürlerinin uzatılması, uydular aracılığıyla sağlanan haberleşme olanaklarının iyileştirilmesi ve seyrüsefer hizmetlerinde aksaklıkların engellenmesi gibi faydalar sağlanması beklenmektedir. Programda öngörüldüğü üzere, bu görevi sürekli ve sistemli bir biçimde yerine getirmesi için çalışmaların koordine edileceği bir merkeze ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle, uzay havası hakkında çalışmalar yürütecek bir

⁴³Uluslararası uzay çalışmalarında kendi fırlatma araçları veya uzay limanları bulunan devletlerin listesi ve detaylı bilgi için bkz. (CIA, t.y.; GO Astronomy, 2024).

örgütlenmenin kurulması planlanmıştır. Kurulacak örgütlenmenin, Türkiye'nin hali hazırda uzaya kadar olan hava sahasındaki hava değişimlerini inceleyen T. C. Meteoroloji Genel Müdürlüğü'ne benzer bir işlev göreceği anlaşılmaktadır. Hedefin başarıya ulaşması halinde, uzay çalışmalarındaki önemli değişkenlerden olan uzay havasının çalışmalarda dikkate alınması kolaylaşacak, bu durum ise çalışmalara olumlu bir ivme kazandıracaktır.

Milli Uzay Programı'nda yer verilen altıncı temel hedef, "Uzay Nesnelerinin Yerden Gözlemi ve Takibi" için oluşturulmuştur (TUA MUP Strateji Belgesi, 2022, s. 42-43). Uzay çalışmalarının bir sonucu olarak uzay çöprü oluşması ve oluşan çöplerin yeni uzay çalışmalarında büyük tehlike arz etmesi, konuya ilişkin girişimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu hedef kapsamında uzay çöplerinin ve yakın uzay cisimlerinin gerek yerden gerekse gelecekte uzaydan izlenmesiyle çeşitli faydalar sağlanması beklenmektedir. Türkiye açısından bu faydalar, uzaydaki varlıkların güvenliğinin sağlanmasından uzay programlarının en az riskle uygulanmasına, uyduların yörüngelerini bağımsız bir şekilde tespit edip katkılarını geliştirebilmekten uzay varlıklarının güvenliği konusunda uluslararası iş birlikleri oluşturmaya kadar farklı konuları kapsamaktadır. Ayrıca uzay cisimleri üzerinde yürütülen bilimsel çalışmalara katkı sağlanması da yine bu hedef ile ulaşılması beklenen sonuçlar arasındadır. Bu hedef ile TUA'nın, uzay çalışmalarında güvenlik konusunun uzayda güvenlik kısmına yönelik bir gelişme planladığı görülmektedir.

Temel hedeflerin yedincisi, "Uzay Sanayi Ekosisteminin Geliştirilmesi" konusunu kapsamaktadır (TUA MUP Strateji Belgesi, 2022, s. 46-47). Bu hedefle, uzay çalışmalarında özel sektörü de kapsayan ticari faaliyetlerin geliştirilmesi planlanmaktadır. Böylelikle, uzay çalışmalarının devletler için mali açıdan bir yük olmaktan ziyade döviz kazanımı sağlayan bir sektör ve ihracat yoluyla yumuşak güç oluşturan bir faktör olmasının önü açılacaktır. Bu nedenle, oluşturulacak ekosistemin finansman şartlarından devlet politikalarına, Ar-Ge çalışmalarından konuya ilişkin mevzuat düzenlemelerine kadar çeşitlilik arz edeceği beyan edilmektedir. Hedefin gerçekleştirilmesi sürecinde, çeşitli kurumlar arasında koordinasyon sağlanacak, Uzay Teknolojileri Geliştirme Bölgesi kurulacak ve uydu çalışmalarına dair kamu kabiliyetlerinin tek elden yürütülmesini sağlayacak örgütlenme temelinde bir şirket kurulacaktır. Bu hedefin sonucu olarak ise sürdürülebilir ve girişimci bir uzay sanayisi

kurulması, kurulacak sanayi ekosisteminin de teknolojik ve mali katkı sağlayan bir alan olması beklenmektedir. TUA'nın belirlediği bu hedef doğrultusunda, Türkiye'nin, uzay çalışmalarında devlet destekli bir özel sektör gelişimiyle kamu hizmetinin yerine getirmeye yöneldiği görülmektedir.

“Uzay Teknoloji Geliştirme Bölgesi” kurma konusu, “Uzay Sanayi Ekosisteminin Geliştirilmesi” hedefinin bir parçası olmakla birlikte, Milli Uzay Programı'nda başlı başına ele alınan temel hedeflerden sekizincisi olarak da yer almaktadır (TUA MUP Strateji Belgesi, 2022, s. 47-49). Türkiye, teknoloji geliştirme bölgesi konusuyla ilgili mevzuatı 2001'de ortaya koymuş (T. C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, 2001) ve çalışmalar bu tarihten sonra ilerlemiştir. Günümüzde, Türkiye'nin 101 adet teknoloji geliştirme bölgesi bulunmaktadır (T. C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2024). Uzay çalışmalarına özgü bir teknoloji geliştirme bölgesinin kurulması ise Milli Uzay Programı ile şekillenmiştir. Bu hedefin gerçekleşmesi halinde elde edilecek faydalar, benzer alanlarda çalışan şirketleri bir araya getirerek etkileşimi arttırmak, şirketlerin Ar-Ge çalışmaları konusunda teşvik ederek konuya ilişkin ilerlemeyi hızlandırmak, uluslararası şirketlerin bu bölgelerde yer almasını sağlamak ve uzay çalışmaları yürüten üniversitelerle iş birliği geliştirilmesine katkı sunmaktır (TUA MUP Strateji Belgesi, 2022, s. 47-49). T. C. Sanayi ve Teknoloji Bakanı Kaçır'ın konuya ilişkin açıklamasında, hedeflenen uzay teknolojileri geliştirme bölgesinin Ankara'da kurulmasının planlandığı beyan edilmiştir (Karadağ, 2024). Diğer taraftan, 2024'ün ilk çeyreği itibarıyla uzay teknolojileri geliştirme bölgesinin kurulduğunu belirtmek mümkün değildir.

Milli Uzay Programı'ndaki temel hedeflerden dokuzuncusu, “Uzay Farkındalığı ve İnsan Kaynağının Geliştirilmesi” olarak adlandırılmaktadır (TUA MUP Strateji Belgesi, 2022, s. 49-50). Öncelikle, insan kaynağının geliştirilmesi konusu, Türkiye açısından uzayın yeni gelişen bir alan olması nedeniyle uzun vadeli planları gerekli kılmaktadır. Ayrıca, uzay çalışmaları yüksek risklere ve yüksek maliyetlere sahiptir. Hızlı insan kaynağı yaratma çabası, uzun vadede zarar yaratacaktır. Dolayısıyla, uzay çalışmaları alanında nitelikli insan kaynağı yaratılması için beyin göçünün engellenmesi, akademik projelerin ve tezlerin desteklenmesi, eğitim kurumlarının bu kapsamda teşvik edilmesi gibi adımlar atılması uygun görülmüştür. Diğer taraftan, uzay çalışmalarının yüksek risklere ve yüksek maliyetlere sahip olması, toplumun uzay çalışmalarının önemine dair inancını da

gerektirmektedir. Uzay çalışmalarının bilim ve teknoloji konularında “ulusal gurur” oluşturmalarının ötesinde ülke kalkınmasına sağlayacağı desteği görünür kılmak önemlidir. Bu nedenle, dokuzuncu hedefin yerine getirilmesi için atılacak diğer adımlar ise bilim ve toplum odaklı çalışmalarının yapılması, yaptırılması ya da desteklenmesi suretiyle uzay çalışmalarına ilişkin farkındalığı arttırmaktır.

Milli Uzay Programı’nda açıklanan son temel hedef ise “Türk Astronot ve Bilim Misyonu Programı” olarak isimlendirilmektedir (TUA MUP Strateji Belgesi, 2022, s. 50-52). Hedef detaylandırılırken, öncelikle, astronot kavramı açıklanmaktadır. ABD’de “astronot”, Rusya’da “kozmonot” ve Çin’de “taykonot” olarak ele alınan kavramlar, uzay aracı yöneten ya da çeşitli uzay görevleri yerine getirmek için görevlendirilen kişileri tarif etmektedir. Türkiye’de, bu kavramın kabul görmüş bir Türkçe karşılığı bulunmadığı için⁴⁴, ABD’nin kullandığı “astronot” kavramı kullanılmaktadır. Hedefin odak noktası, bir Türk vatandaşının uzaya gitmesi ve bilimsel deneyler gerçekleştirmesidir. Bu hedefin gerçekleşmesi halinde beklenen sonuçlar; uluslararası iş birliklerinde yer almaktan Türk bilim insanlarına fırsat sağlamaya, Türkiye’nin uzay alanında görünürlüğüne katkıda bulunmaktan genç nesilleri uzay çalışmalarına teşvik etmeye, uzay ekosistemi hakkında bilgi birikimi sağlamaktan bilim ve teknolojiye olan ilgiyi arttırmaya kadar çeşitlilik arz etmektedir.

Türkiye’nin güvenlik politikaları milli uzay programında yer verildiği üzere, birçok alanda aktif ve sürdürülebilir çalışmalar yürütmeye ilişkindir. Buraya kadar, güvenlik konusunun salt askeri olarak değil, fakat geniş bir güvenlik perspektifinden ele alındığı görülmektedir. Ancak bu durum Türkiye’nin uzay çalışmalarında salt askeri konuları göz ardı ettiği anlamına gelmemektedir. Bununla ilgili en somut örnek, Türk Hava Kuvvetleri bünyesinde kurulan Türk Uzay Komutanlığı’dır. MSB’den yapılan açıklamaya göre, “Türk Silahlı Kuvvetlerimizin kara, deniz, hava, siber ve uzay alanlarındaki etkinlik ve caydırıcılığı her geçen gün daha da artırılmaktadır. Bu kapsamda Hava Kuvvetlerimiz bünyesinde kurulan Uzay Komutanlığımızın teşkil faaliyetleri devam etmektedir.” (MSB,

⁴⁴TDK’ye göre, “astronot” kavramının Türkçe karşılığı “uzay adamı” kavramına karşılık gelmektedir (TDK, t.y.e). Bununla birlikte, 2021’de “astronot” kavramına Türkçe karşılık önerme çağrısının bir sonucu olarak, genellikle “gök” kökünden türetilen kelimelerin önerildiği beyan edilmiştir (Cumhuriyet, 2021). Ancak, Milli Uzay Programı’nda belirtildiği üzere, Türkiye’de genellikle “astronot” kavramı kullanılmakta, uzay görevleri ise “insanlı uzay görevi” şeklinde tarif edilmektedir.

2024). Bu duyurudan yola çıkarak, Türkiye'nin güvenlik konusunu gerek geniş anlamda gerekse dar anlamda ele aldığı ve politikalarını çift yönlü belirlediği açıktır.

Türkiye'nin milli uzay hedeflerinin detaylı incelemesinde açıkça görüldüğü üzere, Türkiye'nin güvenliği açısından uzay çalışmaları her şeyden önce bütüncül bir meseledir. Türkiye'nin güvenliğinde uzay çalışmalarına verilen önemin temel nedeni, egemen bir devlet olarak bağımsızlığını destekleyecek çalışmalar yürütmektir. Bu açıdan ABD ile benzerlik göstermektedir. Ancak yürütülmesi hedeflenen çalışmaların iş birliğine dayalı olduğu açıktır. Bu iş birliği anlayışı, ABD'nin *uzay çalışmalarında liderlik* algısı ve hedefinden farklıdır. Türkiye, uzay çalışmalarında gelişme çabası içinde iş birliğine önem vermektedir. Diğer taraftan, bir uzay komutanlığının kurulmuş olması nedeniyle ABD ile arasında bir benzerlik bulunmaktadır. Uzay çalışmalarında salt askeri açıdan ortaya konulan güvenlik algısı, ABD'nin realist yaklaşımıyla uyumludur. Bu durumda, Türkiye'nin güvenlik politikalarında, ABD'nin *peşine takılma* politikasını değiştirerek, ESA uygulamasında görülen pragmatik liberal yaklaşım ile NASA uygulamasında görülen realist yaklaşımı sentezlemek suretiyle, kendine özgü bir pragmatik liberal politikaya doğru değişim gösterdiği açıktır.

5 SONUÇ

Uzay konusu uzun yıllar boyunca insanlığın ilgisini çekmiş konular arasındadır. Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD ve SSCB'nin zıt kutuplar olarak birçok alanda giriştikleri *yarış* uzay alanında da kendini göstermiştir. Bu dönemde roketlerin uzaya fırlatılmasıyla yalnızca bu yarış uzaya taşınmamış, fakat uzay çalışmaları açısından da önemli bir dönüm noktası olmuştur. Öyle ki günümüzde birçok açıdan incelemeye tabi tutulmaktadır. Bu tezde, *Türkiye, uzay çalışmalarında gelişim göstermek için uluslararası hukuk, güvenlik ve örgütlenme bağlamında TUA aracılığıyla nasıl bir yol izlemelidir* sorusu üzerinden bir araştırma yürütülmüştür.

Uzay çalışmalarına dair bir araştırma yürütürken, her şeyden önce, *uzay* olarak incelenen alanın tarif edilmesinin yanı sıra karadan, denizden ve havadan farkı da açıklanmalıdır. Tezde, uzay sınırının deniz seviyesinden gökyüzüne doğru 100 kilometrelik bir mesafeden sonra başladığına dair genel bir kabul olduğu tespit edilmiştir. Bu mesafe içindeki alan hava hukukunun çalışma alanına girerken, bu mesafeden sonrası uzay hukukunun alanına girmektedir. Ancak yer yüzünde uzay çalışmalarına dair gerçekleştirilen faaliyetler, yine uzay hukuku kapsamında ele alınmaktadır. Araştırmada, uzayın karadan, denizden ve havadan farkının açıklanması için *egemen* devletin, uluslararası hukukun ve uluslararası toplumun bir incelemesi yapılmıştır.

Tezde ulaşılan sonuçlardan bir tanesi, uluslararası hukukun, ulusların tabi olduğu ve uluslar arasındaki ilişkileri düzenleyen bir araç olduğudur. Burada anılan *ulus* kavramı, bir millet ya da halk topluluğundan ziyade bir halk topluluğuyla var olmuş *ulus-devlet* olarak anlaşılmalıdır. Bir hukuk düzeni içinde yetki ve sorumluluk sahibi olunması, hukuk düzeninde özne olarak yer alındığının göstergesidir. Ancak günümüzde başat özne devlet olmakla birlikte, sivil toplum kuruluşları, hükümetler arası örgütler, çok uluslu şirketler ya da bireyler de uluslararası hukukun öznesi olabilmektedir. Devletin başat özne olarak yer alması, onun egemenliğinden kaynaklanmaktadır. Uluslararası hukuk, egemen devletlerin bir araya gelerek oluşturdukları bir araçtır.

Devletlerin bir araya gelmesi, *uluslararası toplum* kavramını düşündürmektedir. Araştırmada yer verildiği üzere, bu kavrama dair farklı bakış açıları ve tanımlamalar mevcuttur. Örneğin; realist açıdan uluslararası toplum en genel haliyle *farazi* bir şey olarak değerlendirilirken, liberal açıdan eşitler arasında bir toplumun oluşması halinde

barış ortamının sağlanması mümkündür. Ortak hedefler ve/veya ortak çıkarlar temelinde devletler bir araya gelebilir. Bu bir araya gelme eyleminde ortak değerlerin ne kadar payı olduğu tartışma konusudur. Ortak değerlerin varlığının uluslararası toplumda uyum sağladığı açıktır. Fakat günümüzde ortak değerler etrafında küresel bir uluslararası toplumdan ziyade ortak hedefler ve/veya çıkarlar doğrultusunda bir uluslararası toplumdan bahsetmek mümkündür. İşte bu uluslararası toplum, uluslararası hukukun düzenleyicisidir.

Uluslararası toplum oluşturarak uluslararası hukuku düzenleyen ve tabi olan devlet, bu eylemleri egemenliği elinde bulundurduğu için sağlayabilmektedir. Geline nokta, devletin fiziksel egemenlik alanlarını açıklamak gerekmektedir. Devletler kara, deniz ve hava alanlarında tanımlanmış ve sınırlanmış egemenlik haklarına sahiptir. Tezde ulaşılan sonuçlardan bir tanesi, uzay alanının bahsi geçen diğer alanlardan egemenlik hakkı açısından farklı olduğudur. Devletler kara, deniz ve hava alanlarında belirli sınırlar dahilinde tek egemendir. Uluslararası sular ve bunların üstündeki hava alanlarının kullanımı ise uluslararası hukuk ile düzenlenmiştir. Tezde, bunlardan farklı olarak, uzay alanında devletlerin herhangi bir şekilde sınırlandırılmış dahi olsa egemenlik hakkı bulunmadığı tespit edilmiştir. Devletlerin yalnızca uzay çalışmalarında yer alan uyrukları ve tescilli uzay araçları üzerinde egemenlik hakkı bulunduğu da tespitler arasındadır.

Uzay çalışmalarına ilişkin kurallar, uluslararası hukuk kapsamında uzay hukuku ile düzenlenmektedir. Tezde, uzay hukukuna dair temel düzenlemelerin 1967 tarihli uzay anlaşmasıyla ortaya konulduğu tespit edilmiştir. Bu tarih, 1957’de ilk roketin uzaya fırlatılmasından sonra olması nedeniyle önemlidir. Buradan çıkartılan sonuç, ilk aşamada uzay hukukunun ortaya çıkışında devletlerin pratiklerinin etkili olduğudur. Bundan sonraki uzay hukuku düzenlemeleri için devletlerin uygulamaları beklenmemiş, uzay çalışmalarının hız kazanmasıyla birlikte gerçekleşmesi muhtemel konular da uzay hukuku çerçevesinde düzenlenmiştir. Tezde ulaşılan sonuçlardan bir diğeri, uzay hukukunun konu bağlamında giderek genelden özele bir eğilim gösterdiğidir. Diğer taraftan, uzay hukukunun BM çatısı altında önce antlaşmalar ya da sözleşmelerle, sonra BM ilkeleriyle, günümüzde ise BM kararları oluşturulduğudur.

Tezde ulaşılan sonuçlardan bir diğeri, uzay çalışmalarında uluslararası uzay hukuku kuralları geçerli olsa da devletlerin egemenlik alanları içinde uzay çalışmalarını ulusal

hukuk kurallarıyla düzenlemeleri gerektiğidir. Bunun sebeplerinden bir tanesi, uluslararası uzay hukukunda kurumlar ya da şirketlerden ziyade devletlerin yetkili ve sorumlu kabul edilmesidir. İkincisi ise uzay çalışmalarının niteliksel ve niceliksel açıdan giderek artan bir eğilim göstermesidir. Bu durumda, devletlerin uluslararası uzay hukuku ile uyumlu ulusal uzay hukuku belirleyerek uzay çalışmalarını düzenlemesi gerekmektedir.

Devletlerin uzay çalışmaları yürütme ve bu çalışmaları düzenlemek adına hukuk oluşturma davranışlarının altındaki temel motivasyon nedir? Tezde bu sorunun cevabı *güvenlik ihtiyacı* olarak açıklanmaktadır. En genel haliyle güvenlik, öznenin, kendini herhangi bir tehlike ya da tehlike tehdidinden özgür hissetmesidir. Diğer taraftan, günümüzde güvenlik, salt askeri meselelerden ibaret olmayıp birçok konuyu kapsamaktadır. Bu nedenle, uzay güvenliği de güvenlik konusu kapsamında değerlendirilmektedir. Tezde ulaşılan sonuçlardan bir tanesi, uzay güvenliğinin, *uzaya güvenli ve sürdürülebilir erişimle birlikte uzaydan gelebilecek tehditlerden özgür olmak* şeklinde açıklandığıdır. Devletlerin uzay çalışmaları yürütme ve bu çalışmaları düzenleme adına hukuk oluşturma davranışlarının altında yatan temel sebep, işte bu uzay güvenliğine ulaşmak ve sürdürülebilirliğini sağlamaktır.

Tezde, devletlerin uzay çalışmalarını yürütebilmeleri için bir örgütlenme ihtiyaçlarının olduğu tespit edilmiştir. Bunun temel sebebi, uzay çalışmalarının niteliksel ve niceliksel açıdan birçok alana yayılmış olmasıdır. Böylesi bir durumda uzmanlıklara ayrılan bir çalışmanın benimsenmesi gerektiği gibi bu çalışmaların bir *çatı* örgütlenmeyle yönetilmesi gerekmektedir. Bu örgütlenme, uzay çalışmalarının bütünsel bir biçimde yönetilmesi nedeniyle kıymetlidir. Tezde detaylandırıldığı üzere ulusal düzeyde NASA, uluslararası düzeyde ise ESA bu örgütlenme biçiminin gelişmiş birer örnekleridir. Bu örgütlenmelerde görüldüğü üzere, teknik alanlardan hukuksal alanlara kadar birçok konu bir arada ele alınarak uzay çalışmalarına katkı sağlanmaktadır.

Bahsi geçen örgütlenmelerin Türkiye'nin uzay örgütlenmesi TUA ile karşılaştırılması yöntemiyle, Türkiye uzay çalışmalarına katkı sağlamak tezin ana hedefidir. Karşılaştırmalı değerlendirme sonucunda kimi sonuçlara ulaşılmıştır. Bunlardan bir tanesi, üç örgütlenmenin ve ilişkili oldukları devletlerin tarihsel deneyimleriyle ilgilidir. NASA ve ESA, tarihsel süreçte uzun yıllar siyasal ve ekonomik açıdan güçlü bir biçimde

varlık gösterirken teknoloji ve bilimden de yüksek oranda faydalanmayı bilmiştir. Öyle ki bu örgütlenmelerin kuruluşlarıyla birlikte uzay çalışmalarının bütünsel sonuçlar vermesinin altında teknolojik ve bilimsel birikimin yadsınamaz bir payı bulunmaktadır. TUA açısından böyle bir durum söz konusu değildir. Çünkü Türkiye'nin kuruluşundan öncesinde ve sonrasında uzay çalışmalarına ilgi olsa dahi dönemlerin kendi içinde ve birbiri arasında teknolojik ve bilimsel bilgiye verilen önem açısından kopukluklar bulunmaktadır.

Üç örgütlenme karşılaştırılırken ulaşılan sonuçlardan bir diğeri, örgütlenmelerin kuruldukları döneme ilişkindir. NASA 1958'de, ESA 1975'te, TUA ise 2018'de kurulmuştur. Bu açıdan bakıldığında, TUA, her şeyden önce, görece oldukça yeni bir örgütlenmedir. Diğer yandan, NASA'nın kuruluş yılında ABD'nin genel durumuna baktığımızda, dünya savaşlarından sonra, savaşların yüksek maliyetine rağmen, siyasal ve ekonomik açıdan dünya siyasetinde üstünlük elde ettiğini görürüz. Benzer bir durum, ESA'nın kuruluşunda itici güç olarak anılan Fransa için de geçerlidir. Bu üstünlükler, uzay çalışmalarına yatırım yapılmasını kolaylaştıran önemli etkenlerdir. Türkiye, 21. Yüzyılın ilk çeyreğinde 1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş mücadelesi vermiş, 2. Dünya Savaşı'nın kaotik ortamında varlığını sürdürmeye çalışmış, 2. Dünya Savaşı sonrasında ise varlığını sürdürmenin yolunu ABD'nin desteklerinde aramıştır. 1970'lere gelindiğinde, devalüasyondan, Kıbrıs Barış Harekatı'na ve oradan askeri darbeye giden bir Türkiye siyasal hayatında siyasal ve ekonomik açıdan uzay çalışmalarına yer verilmesinin mümkün olmadığı görülmektedir.

Örgütlenmelerin kuruluş motivasyonlarının temelinde güvenlik olmakla birlikte, bu eksende nasıl bir algı olduğu ve nasıl bir politika yürütüldüğü örgütlerin farklılıklarını ortaya koymak açısından önemlidir. Tezde örgütleri karşılaştırırken elde edilen sonuçlardan bir tanesi de örgütlerin farklı yaklaşımlar temelinde kurulduğudur. NASA'nın kurulduğu dönemde ABD ve SSCB'nin Soğuk Savaş dahilinde bir yarış halinde olması ve hatta bu yarışın *en hızlı* zamanı olması nedeniyle ABD'nin göreceli güce önem verdiği açıktır. Bir başka ifadeyle; NASA, çıkar amaçlı güç elde etmeyi önceleyen ve bu gücü hesaplarken göreceli güç anlayışını önemseyen bir anlayış üzerine kurulmuştur. Bu durumda, NASA'nın realist yaklaşım çerçevesinde uygulanan politikaların bir sonucu olduğu açıktır. ESA'nın kuruluşunda, NASA'dan farklı olarak,

liberalist yaklaşımla özdeşleşen iş birliği anlayışı mevcuttur. Bölgesel bir örgüt olması, üye devletlerin çıkarlarını iş birliğinde görmeleri, göreceli güçten ziyade mutlak güce önem vermeleri ESA'nın kuruluşunda liberalist politikaların yer aldığına dair somut örneklerdir. Yukarıda Türk siyasal hayatından bahsedildiği üzere, bu dönemlerde Türkiye ABD'nin *peşine takılma* yönünde bir politika izlemiştir. Bu politika Türkiye'nin bağımsızlığını zedelemiştir. Çünkü uzay çalışmalarına uzun bir zaman yer ayıramadığı gibi diğer sınai alanlarda da *üreten* değil, fakat *tüketen* konumunda kalınmıştır. TUA'nın kuruluşuyla birlikte, bu durumu tersine çevirmek adına önemli bir adım atıldığı görülmektedir.

TUA, kuruluş yılının da etkisiyle, günümüzde gerçekleşen uzay çalışmalarının bir çıktısıdır. Günümüzde, NASA'nın dahi belirli oranda iş birliğine girdiği bir ortamda, TUA'nın uzay çalışmalarında iş birliği kurmak amacına sahip olması tercihten öte bir zorunluluktur. Ancak ABD'den farklı olarak *lider* olma ya da bunu sürdürme çabasıyla değil, *bu alanda da var olma* çabasıyla iş birliğine girmektedir. Çünkü Türkiye, uzay çalışmalarında görece *gecikmiş* bir aktördür. Bu gecikmeyi telafi edebilmenin önemli bir yolu, uzay çalışmalarında iş birliği yapmaktır. Bu bakımdan liberalist bir politika sergilenmektedir. Diğer yandan, Türkiye'nin Hava Kuvvetleri Komutanlığı dahilinde Uzay Komutanlığı kurması, uzay çalışmalarında realist politikalara da yer verdiğinin göstergesidir. Bu nedenle, Türkiye'nin uyguladığı politikalarda pragmatik liberal bir çizgiye takip ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Bunun en önemli göstergesi, uzay çalışmalarında tek bir yaklaşımdan ziyade farklı yaklaşımlardan oluşan bir sentez politika sergilenmesidir. Ancak yalnızca bu politikanın uygulanmasıyla Türkiye'nin uzay çalışmalarında gelişeceğini belirtmek yetersizdir.

Tezde elde edilen sonuçlar doğrultusunda, Türkiye'nin pragmatik liberalist yaklaşım temelinde uzay çalışmalarında gelişme göstermesi için kimi önerilerde bulunulmalıdır. Önerilerde yer verilen konuların detayları konulara ilişkin uzmanlık gerektirmekle birlikte, genel hatlarıyla değerlendirilmelidir. Öncelikle, Türkiye'nin uzay çalışmaları kapsamında sınai üretimini güçlendirerek, *tüketen* değil *üreten* bir ülke olması gerekmektedir. Bu durum yıllar içinde belirli bir ivme kazansa da ciddi atılımlarla desteklenmelidir. En azından uzay çalışmalarının belirli bir alanında üretimde uzmanlaşma, diğer aktörler arasındaki uzay çalışmalarına dair ilişkileri geliştirdiği gibi

diğer alanlarda da gelişmeleri beraberinde getirecektir. Buna ek olarak, üreten bir ülke olunması halinde uzay çalışmalarında bağımlılığın azalacağı muhakkaktır. Elbette her konuda üreten bir ülke olunması mümkün değildir. Burada önemli olan iş birliği noktasında mütakabiliyet kazandıracak nitelikte üreten bir ülke olabilmektir.

Türkiye'nin üreten bir ülke olması için önem arz eden en önemli konu eğitimidir. Var olan eğitim odaklı süreçlere ek olarak, erken eğitim dönemlerinden itibaren uzay çalışmalarına yer verilmeli ve ilerleyen biçimde uzmanlaşma sağlanmalıdır. Bu noktada, önemli bir konu uzay çalışmalarının yalnızca bir fen bilimleri ve özellikle mühendislik alanı olarak anlaşılmaması gerektiğidir. Bu tezde görüldüğü üzere uzay çalışmaları sosyal bilimlerin de konusudur. Dolayısıyla, fen bilimlerinin bütün alanlarında olduğu gibi sosyal bilimlerin bütün alanlarında da uzay çalışmalarının gelişmesi için gerekli eğitim verilmesi ve bu eğitimleri verebilecek yetişmiş kimselere eğitimde yer verilmesi gerekmektedir.

Uzay çalışmaları kapsamında, Türkiye eğitiminin genelinde olduğu gibi TUA bünyesinde de sosyal bilimlere yeterli öncelik verilmediği görülmektedir. Bu durum uzay çalışmaları yürüten bir ajans için önemli bir eksikliktir. TUA bünyesinde en az teknik konular kadar uzay hukuku ve uluslararası ilişkilerin de ilgili birimler dahilinde çalışma yürütmesi bu eksikliği tamamlayabilir. Böylelikle, TUA amacı doğrultusunda bütünsel bir biçimde uzay çalışmaları yürütebilir. Aksi halde, uzay çalışmalarında yalnızca teknik konulara önem veren ve sosyal bilimler açısından bunun ötesine geçemeyen bir örgütlenme olarak kalacaktır.

Türkiye'ye verilebilecek önerilerden bir diğeri, Türkiye'nin ulusal uzay hukuk eksikliğinin giderilmesi gerektiğidir. Türkiye ulusal uzay hukuku oluşturma konusunda yeterince geç kalmıştır. Bunu telafi etmek için ulusal uzay hukukunun oluşturulmasına dair somut adımlar atılmalıdır. Çünkü ulusal uzay hukuku, uzmanlık gerektiren önemli bir konudur. Bu konuda yürütülen çalışmalar geliştikçe Türkiye'nin uluslararası uzay hukukuna da etki etmesi mümkündür. Bir başka ifadeyle, Türkiye'nin uzay çalışmalarında gelişme göstermesi için yalnızca sınai anlamda üreten değil, fakat aynı zamanda sosyal bilimler açısından da üreten olması gerekmektedir. Böylelikle, hukuktan yalnızca *etkilenen* değil, aynı zamanda *etkileyen* bir aktör de olabilecektir.

Türkiye'nin ulusal uzay hukuku ortaya koymasının önemi sadece uluslararası hukuku etkilemek değildir. Yukarıda değinildiği gibi uluslararası uzay hukuku açısından devletler

yetki ve sorumluluk sahibidir. Dolayısıyla, egemen oldukları alanlarda gerçekleşen faaliyetlerden devletler sorumludur. Bu durumda, uzay çalışmaları dahilinde faaliyetlerin düzenlenmesi de devletlerin sorumluluğundadır. Uzay çalışmalarının nitel ve nicel anlamda giderek artış gösterdiği bir ortamda hukuk, düzen sağlanması açısından önemli bir araçtır. Buna ek olarak, uzay çalışmalarında özel şirketler de giderek artan bir biçimde rol almaktadır. Ulusal uzay hukuku oluşturularak bu şirketlerin faaliyetlerini düzenlemek gerekmektedir. Bu noktada, önemli olan Türkiye'nin bu zamana kadar yürütülen uzay çalışmalarını koruyabilmek ve geliştirebilmektir.

TUA, ulusal uzay hukukunun oluşturulmasında önemli bir rol üstlenebilir. Gerek kendi bünyesinde gerekse ilgili diğer kurumlarla bu konuda yapılacak iş birliği, ortaya konulacak ulusal uzay hukukunun başarısı açısından kıymetlidir. Ulusal uzay hukuku bir konu olarak başlı başına incelenebilecek bir alan olup henüz Türkiye'de araştırma konusu olarak yeterince incelenmemiştir. Bu tezin önemli bir katkısı, özet şeklinde de olsa ulusal uzay hukukuna bir çerçeve önermesidir.

Bu tez çalışmasıyla, çalışmada elde edilen bulgular ve bunların değerlendirilmesiyle, Türkiye'nin uzay çalışmalarındaki durumu ve daha başarılı olması için nasıl bir yol izlemesi gerektiğine dair öneriler sunulmuştur. Özetlemek gerekirse; Türkiye uzay çalışmalarında, gerçekçi ve ideal yaklaşımların bir sentezi bağlamında pragmatik liberal bir yaklaşımla, her alanda üreten ve etkileyen konuma sahip olacağı bir politika yürütmelidir. Bu politikaların bütünsel bir biçimde yürütülebilmesi amacıyla kurulan TUA'nın gelişimi bu açıdan kıymetlidir. Böylelikle, Türkiye'nin gelecekte bağımsız bir biçimde varlık sürdürmesine katkı sağlanacaktır.

Gelecekle ilgili çıkarımlarda bulunmak, dünyanın özellikle günümüzde her açıdan oldukça hızlı değişimler göstermesi nedeniyle zordur. Ancak, tez çalışmasından elde edilen bulgular ve bunların değerlendirilmesi sonucunda hemen her konuda uzay çalışmalarının giderek artan bir biçimde başat rol oynayacağı görülmektedir. Bu genel bir öngörüdür. Daha özel bir öngöründe bulunmak gerekirse, uzay alanı devletler açısından ulaşılabilir/temas edilebilir/kontrol edilebilir olduğu ölçüde uzay alanında egemenlik iddiaları, sınırlı bir alanda da olsa, devletler tarafından ortaya atılabilir ve bu iddialar çatışmalara neden olabilir. Bu geleceğe dair olumsuz bir öngörüdür. Diğer taraftan, bir öngöründen ziyade ideal olanın uzay alanını zararsız bir biçimde insanlığın ortak faydasına

kullanmak olduğu aşıktır. Türkiye aşıından önemli olan, geleceğın olumsuz ya da olumlu bir şekilde seyrettiğı durumlar arasında bir denge gözeterek, birçok konuda olması gerektiğı gibi uzay çalışmaları konusunda da bütünsel bir biçimde gelişim göstermek suretiyle, geleceğe hazır olmaktır.

KAYNAKÇA

- Abeyratne, R. (2011). *Space Security Law*. Springer-Verlag Berlin Heidelberg.
- Abeyratne, R. (2012). *Air Navigation Law*. Springer-Verlag Berlin Heidelberg.
- Acer, Y. ve Kaya, İ. (2020). *Uluslararası Hukuk: Temel Ders Kitabı*. 10. Baskı, Seçkin Yayıncılık.
- Akkaya, C. (2020). Orta Asya Bir “Bölgesel Güvenlik Kompleksi” Olarak Tanımlanabilir Mi?. *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 7 (2). 173-188.
- Agnew, J. (2003). *Geopolitics: Re-visioning World Politics*. (Second Edition). Routledge Publishing.
- Akbaba, G. (1994). Uzaydaki Haber Elçimiz. *Bilim ve Teknik*. TÜBİTAK. Ocak 1994, Sayı: 314. 20-25.
- Akşin, S. (1997). *Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi 1789-1980*. (2. Cilt). Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.
- Alpar, M. A. (2003). *Uzay Ajansları*. Türkiye Bilimler Akademisi Forumu. Sıra No: 17. TÜBİTAK Matbaası.
- Al-Rodhan, N. R. F. (2012). *Meta-Geopolitics of Outer Space: An Analysis of Space Power, Security and Governance*. Palgrave Macmillan.
- Antoni, N. (2020). Definition and Status of Space Security. *Handbook of Space Security: Policies, Applications and Programs*. (Ed. K. U. Schrogl). (2nd Ed). (İçinde 9-35). Springer Publications.
- Antoni, N., Adriaensen, M. ve Giannopapa, C. (2020). Space and Security Policy in Selected European Countries. *Handbook of Space Security: Policies, Applications and Programs*. (Ed. K. U. Schrogl). (2nd Ed). (İçinde 467-485). Springer Publications.
- Arı, T. (1995). Ege Sorunu ve Türk-Yunan İlişkileri: Son Gelişmeler Işığında Kara Suları ve Hava Sahası Sorunları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 50 (1). 51-68.

- Armstrong, D. (2021). Uluslararası Toplumun Evrimi. *Küreselleşen Dünya Siyaseti: Uluslararası İlişkilere Giriş*. (Ed. J. Baylis, S. Smith ve P. Owens). (Çev. H. B. Yalçın, H. Alptekin, V. Uzundağ, vd.). İçinde 87-109. Küre Yayınları.
- Arsava, F. (2012). Uluslararası Hukukta Güç ve Hukuk İlişkisi. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi (TAAD)*. 3 (10). 351-380.
- Aslan, A. R., Sözbir, N. ve Öz, İ. (t.y.). *TÜRKSAT: Uydu Haberleşmesi 101*. Türksat Uydu Haberleşme Kablo TV ve İşletme A. Ş. Kurumsal Yayın.
- Aydın, A. H. (2011). *Yönetim Bilimi*. (Güncelleştirilmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Aydın, M., Brauch, H. G., Polat, N., Spring, U. O. ve Çelikpala, M. (2012). *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe: Seçme Makaleler*. İstanbul Üniversitesi Bilgi Yayınları.
- Aydoğan, A. (2020). Atatürk Dönemi Havacılık Faaliyetleri ve Havacılık Faaliyetlerinin Gelişim Süreci. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD)*. 4 (2). 69-81.
- Babaşlı, M. (2021). ABD'nin Türkiye'ye Yönelik Ambargo Kararına İlişkin Haşhaş Sorunu Yerine 1974 Kıbrıs Krizini Ön Plana Çıkarma Girişimi. *Asia Minor Studies*. 9 (1). 695-712.
- Bal, A. (2013). Hava-Uzay Araçlarının (Aerospacecraft) Hukuki Rejimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Özel Sayı (15). 1465-1528.
- Balcı, A. (2018). Realizm. *Uluslararası İlişkilere Giriş*. (Ed. Ş. Kardaş ve A. Balcı). (8. Baskı). (İçinde 119-146). Küre Yayınları.
- Ball, W. J. (1995). A Pragmatic Framework for the Evaluation of Policy Arguments. *Review of Policy Research*. 14 (1-2). 3-24.
- Bianchi, A. (2016). *International Law Theories: An Inquiry into Different Ways of Thinking*. Oxford University Press.
- Bielawski, R. (2019). Space as a New Category of Threats to National Security. *Safety & Defence*. 5 (2). 1-7.

- Birdişli, F. (2019). *Teori ve Pratikte Uluslararası Güvenlik: Kavram-Teori-Uygulama*. (Güncellenmiş ve genişletilmiş 4. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Boratav, K. (1987). İktisat Tarihi (1908-1980). *Türkiye Tarihi-4: Çağdaş Türkiye 1908-1980*. (Yayın Yönetmeni S. Akşın). (İçinde 265-354). Cem Yayınevi.
- Bormann, N. ve Sheehan, M. (2009). Introduction. *Securing Outer Space*. (Ed. N. Bormann ve M. Sheehan). (İçinde 1-8). Routledge Taylor&Francis Group.
- Bozdağlıoğlu, Y. ve Özen, Ç. (2004). Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık. *Uluslararası İlişkiler*. Kış. 1 (4). 59-79.
- Brown, C. ve Ainley, K. (2005). *Understanding International Relations*. (3th Edition). Palgrave Macmillan.
- Brown, J. L. (1938). Pan American Cooperation in Aeronautics. *Journal of Air Law and Commerce*. 9 (3). 468-502.
- Bruggeman, D. (2002). NASA: A Path Dependent Organization. *Tecnology in Society*. 24. 415-431.
- Brünnner, C. ve Soucek, A. (2011). *Outer Space in Society, Politics and Law*. Springer Publications.
- Brzezinski, Z. (1978). Zbigniew Brzezinski, Presidential Directive/ NSC-42, “Civil and Further National Space Policy,” October 10, 1978. *Exploring the Unknown: Selected Documents in the History of U.S. Civil Space Program Volume I: Organizing for Exploration*. (Ed. John M. Logsdon). (İçinde 575-578). NASA History Series. NASA SP-4407.
- Bulkeley, R. (1991). *The Sputniks Crisis and Early United States Space Policy: A Critique of the Historiography of Space*. Macmillan Publication.
- Bull, H. (2002). *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. (3th Edition). Palgrave Macmillan.
- Buxton, C. R. (2004). Property in Outer Space: The Common Heritage of Mankind Principle vs. the First in Time, First in Right, Rule of Property. *Journal of Air Law and Commerce*. 69 (4). 689-707.

- Buzan, B. ve Hansen, L. (2009). *The Evolution of International Security Studies*. Cambridge University Press.
- CAIB. (2003). *Columbia Accident Investigation Board*. Report Volume 1. August 2003. National Aeronautics and Space Administration and the Government Printing Office.
- Cambon, J. ve von Jagow. (1914). Exchange of Notes Between France and Germany Concerning Aerial Navigation. *The American Journal of Internatinal Law*. 8 (3). 214-217.
- Carr, E. D. (2020). *Yirmi Yıl Krizi 1919-1939*. (Çev. C. Cemgil). (3. Baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Carty, A. (2007). *Philosophy of International Law*. Edinburg University Press.
- Cheng, B. (1956). *The Right to Fly*. Transactions of the Grotius Society. 4 (44). 99-131.
- Cheng, B. (1989). Air Law. *Encyclopedia of Public International Law, Instalment 1*. (Ed. R. Bernhardt). İçinde 5-12. Elsevier Science Publishing Company Inc.
- Claude, I. L. Jr. (1988). *State and the Global System: Politics, Law and Organization*. Macmillan Press.
- Clear, K. W., USAF, Block, S. E. (1999). *The Treaty on Open Skies*. Defense Threat Reduction Agency U.S. Department of Defence.
- Cooper, J. C. (1952). The International Air Navigation Conference, Paris 1910. *Journal of Air Law and Commerce*. 19 (2). 127-148.
- Cosmas, A., Belobaba, P. ve Swelbar, W. (2011). Framing the Discussion on Regulatory Liberalisation: A Stakeholder Analysis of Open Skies, Ownership and Control. *International Journal of Aviation Management*. 1 (1/2). 17-39.
- Çakır, T. (2022). Türkiye'nin Uzay Alanındaki Hukuk Politikalarına Yön Vermesi Gereken Temel İlkeler. *Adalet Dergisi*. 2022/1 (68). 153-165.
- Çakmak, C. (2014a). *Uluslararası Hukuk: Giriş, Teori ve Pratık Bir Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı*. Ekin Basım Yayın Dağıtım.

- Çakmak, C. (2014b). Birleşmiş Milletler Genel Kurulu: Anarşi, Küresel Yönetişim ve BM Genel Kurulu'nun Rolü. *Birleşmiş Milletler: BM Sistemi ve Reformu*. (Der. N. Doğan, C. Çakmak ve H. K. Aslan). İçinde 13-35. Siyasal Kitabevi.
- Çakmak, C. (2018). Uluslararası Örgütler. *Uluslararası İlişkilere Giriş*. (Ed. Ş. Kardaş ve A. Balcı). (8. Baskı). İçinde 453-465. Küre Yayınları.
- Çelebi, E. (2008). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*. Hazırlayanlar: S. A. Kahraman ve Y. Dağlı. 1. Cilt, 2. Kitap. 5. Baskı. Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, H. ve Özdemir, A. M. (2010). Uluslararası Hukukta Eleştirel Yaklaşımlar. *Uluslararası İlişkiler*. 7 (25). 69-90.
- Dempsey, P. S. (2003). Aviation Security: The Role of Law in the War Against Terrorism. *Columbia Journal of Transnational Law*. 41 (3). 647-733.
- Deudney, D. (1983). *Whole Earth Security: A Geopolitics of Peace*. Worldwatch Paper 55. Worldwatch Institute.
- Deudney, D. (2020). *Dark Skies: Space Expansionism, Planetary Geopolitics, and the Ends of Humanity*. Oxford University Press.
- Dewey, J. (1908). What Does Pragmatism Mean by Practical?. *The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods*. February 13. 85-99.
- Dodds, K. (2005). *Global Geopolitics: A Critical Introduction*. Pearson Education Limited.
- Doğan, N. (2001). Inis L. Claude, Jr and World Order: A Pragmatic Liberal Approach. *Department of Government and Foreign Affairs*. A Dissertation Presented to the Graduate Faculty of the University of Virginia in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy. University of Virginia.
- Doğan, N. (2003). Pragmatizmin Felsefi Temelleri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 20 (Ocak-Haziran). 83-93.
- Doğan, N. (2007). *Demokrasi ve Orta Doğu'nun Geleceği*. 38th International Congress of Asian and North African Studies (ICANAS). 601-620.

- Doğan, N. (2012). Uluslararası İlişkiler ve Rasyonellik: Bürokratik Politikanın Alana Katkısı ve Geleceğin Öngörülmesinde Rasyonellik Varsayımının Önemi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 14 (3). 85-103.
- Dolman, E. C. (2002). *Astropolitik: Classical Geopolitics in the Space Age*. Frank Cass Publishers.
- Dolman, E. C. (2020). War, Policy, and Spacepower: US Space Security Priorities. *Handbook of Space Security: Policies, Applications and Programs*. (Ed. K. U. Schrogl). (2nd Ed). (İçinde 367-384). Springer Publications.
- Donahue, A. K. ve O’Leary, R. (2012). Do Shocks Change Organizations? The Case of NASA. *Journal of Public Administration Research and Theory*. July, 22 (3). 395-425.
- Druzin, B. H. (2017). Why does Soft Law Have any Power Anyway?. *Asian Journal of International Law*. 7 (2017). 361.378.
- Dunk von der, F. ve Tronchetti, F. (2015). *Handbook of Space Law*. Edward Elgar Publishing.
- Erdem, T. (2018). Uluslararası İlişkilerde Yeni Perspektif: Astropolitğe Giriş. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 20 (1). 431-446.
- Erdem, T. ve Örki, A. (2019). Uluslararası İlişkilerde Klasik Askeri Güç Anlayışının Evrimi. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 2 (1). 12-28.
- Erdem-Burger, M. (2020). International Air and Space Law. *Public International Law II*. (Ed. N. Doğan ve E. Denk). İçinde 103-127. T. C. Anadolu University Publication.
- Erhan, Ç. (1996). *Beyaz Savaş Türk Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu*. Bilgi Yayınevi.
- Erhan, Ç. (2004a). ABD ve NATO’yla İlişkiler. 1945-1960: *Batı Bloku Ekseninde Türkiye -1*. Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar. (Ed. B. Oran). (Cilt I: 1919-1980). (9. Baskı). (İçinde 522-575). İletişim Yayınları.

- Erhan, Ç. (2004a). ABD ve NATO'yla İlişkiler. 1960-1980: Göreli Özerklik - 3. Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar. (Ed. B. Oran). (Cilt I: 1919-1980). (9. Baskı). (İçinde 681-715). İletişim Yayınları.
- Ersoy, E. (2015). Realizm. *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. (Ed. R. Gözen). (İçinde 159-188). İletişim Yayınları.
- Ertürk, E. (2020). Uluslararası Hukukta Tanıma Teorilerinin Eleştirel Değerlendirilmesi. *Ankara Barosu Dergisi*. 2020 (1). 191-212.
- ESA Convention. (2005). *Convention for the Establishment of a European Space Agency*. ESA SP-1300, September. ESA Publications Division.
- Ezell, C. (2022). *Space Governance: Risks, Frameworks, and Futures*. Harvard University.
- Falk, R. (2012). Terör ve Devlet Terörizmi Çağında Savaş ve Barış. *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe*. (Der. M. Aydın, H. G. Brauch, M. Çelikpala vd.). İçinde 89-99. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Fedayi, C. (2019). Birinci Koalisyonlar Dönemi (1971-1980). *Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi*. (Ed. M. Ataman). (İçinde 88-111). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Gerhard, M. (2011). Space Tourism – The Authorisation of Suborbital Space Transportation. *National Space Legislation in Europe: Issues of Authorisation of Private Space Activities in the Light of Developments in European Space Cooperation*. (Ed. Frans G. von der Dunk). (İçinde 263-296). Martinus Nijhoff Publishers.
- Giannopapa, C. Adriaensen, M., Antoni, N. ve Schrogl, K.-U. (2018). Elements of ESA's Policy on Space and Security. *Acta Astronautica*. 26 February 2018. 1/13-6/13.
- Giemulla, E. M. (2011). The Sources and the Structure of International Aviation Law. *International and EU Aviation Law: Selected Issues*. (Ed. E. M. Giemulla ve L. Weber). İçinde 63-75. Wolters Kluwer Law & Business.
- Glaser, C. L. (2017). Realizm. *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*. (Ed. A. Collins). (Çev. N. Uslu). (Üçüncü Basımdan Çeviri). (İçinde 13-27).

- Goh, G. G. (2007). *Dispute Settlement in International Space Law: A Multi-Door Courthouse for Outer Space*. Martinus Nijhoff Publishers.
- Grant, J. P. ve Barker, J. C. (2009). *Parry & Grant Encyclopædic Dictionary of International Law*. (3th Edition). Oxford University Press.
- Griffiths, M., O'Callaghan, T. ve Roach, S. C. (2013). *Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*. (2. Basımdan Çev. CESRAN). Nobel Yayıncılık.
- Grotius, H. (1967). *Savaş ve Barış Hukuku (De Jure Belli Ac Pasic)*. (Çev. S. L. Meray). Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 222-204.
- Grotius, H. (2004). *The Free Sea*. (Translated R. Hakluyt, Ed. D. Armitage). Liberty Fund.
- Grotius, H. (2005a). *The Rights of War and Peace: Book I*. (Ed. R. Tuck). Liberty Fund.
- Grotius, H. (2005b). *The Rights of War and Peace: Book II*. (Ed. R. Tuck). Liberty Fund.
- Gupta, B. ve KD, R. (2019). Understanding International Space and the Liability Mechanism for Commercial Outer Space Activities - Unravelling the Sources. *India Quarterly*. 75 (4). 555-578.
- Günel, R. V. (2010). *Uluslararası Hukuk Açısından "Açık Semalar" Antlaşmaları Sürecinde Sivil Havacılık Düzeninin Dönüşümü*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul Kültür Üniversitesi.
- Günel, R. V. (2016). *Uluslararası Hukuk Açısından Uzay Madenciliği*. Turhan Kitabevi.
- Hall, J. L. (2003). Columbia and Challenger: Organizational Failure at NASA. *Space Policy*. 19. 239-247.
- Hamilton, L. H. (1985). National Security and National Defence. *Presidential Studies Quarterly*. 15 (2). 261-270.
- Handberg, R. (2002). Rationales of the Space Program. *Space Politics and Policy*. (Ed. E. Sadeh). (İçinde 27-43). Kluwer Academic Publishers.
- Hays, P. L. (2011). *Space and Security: A Reference Handbook*. ABC-CLIO.

- Havercroft, J. ve Duvall, R. (2009). Critical Astropolitics: The Geopolitics of Space Control and the Transformation of State Sovereignty. *Securing Outer Space*. (Ed. N. Bormann ve M. Sheehan). (İçinde 42-59). Routledge Taylor&Francis Group.
- Heracleous, L., Terrier, D. ve Gonzalez, S. (2019). NASA's Capability Evolution Toward Commercial Space. *Space Policy*. Vol. 50, November. 1-4.
- Heraclides, A. (2010). *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean: Imagined Enemies*. Palgrave Macmillan.
- Hertzfeld, H. R. (2011). International Organizations in Civil Space Affairs. *The Politics of Space: A Survey*. (Ed. E. Sadeh). (İçinde 120-143). Routledge Publications.
- Heywood, A. (2013). *Küresel Siyaset*. (Çev. N. Uslu ve H. Özdemir). Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2015). *Key Concepts in Politics and International Relations*. (2nd Edition). Palgrave Macmillan.
- Hillier, T. (1998). *Sourcebook on Public International Law*. Cavendish Publishing Limited.
- Hobbes, T. (1998). *Leviathan*. (Ed. J. C. A. Gaskin). Oxford University Press.
- Hobbes, T. (2019). *Leviathan*. (Çev. S. Lim). Yapı Kredi Yayınları.
- Hough, P. (2004). *Understanding Global Security*. Routledge Publications.
- Hough, P., Malik, S., Moran, A. ve Pilbeam, B. (2015). *International Security Studies: Theory and Practice*. Routledge Publications.
- Howorth, J. (2005). France. *The European Union and National Defence Policy: The State and the European Union*. (Ed. J. Howorth ve A. Menon). (İçinde 23-49). Routledge, Taylor & Francis E-Library.
- Humaira, N., Adwani. ve Kadir, M. Y. A. (2021). Whether Sovereignty?: The Failure of Indonesia in Taking Over Flight Information Region from Singapore 2015-2019. *Udayana Journal of Law and Culture*. 5 (2). 185-200.
- Hunt, A. (1993). *Exploration in Law and Society: Toward A Constitutive Theory of Law*. Routledge Publication.

- İnce, F. (2020). *Uzay Bir İnsanlık Serüveni-Bilimleri, Teknolojisi, Hukuku; Politikaları*. (Gözden geçirilmiş 2. Baskı). Nobel Yayıncılık.
- İşcan, İ. H. (2004). Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları. *Uluslararası İlişkiler*. 1 (2). 47-79.
- Hall, R. C. (1995). Origins of U.S. Space Policy: Eisenhower, Open Skies, and Freedom of Space. *Exploring the Unknown: Selected Documents in the History of the U.S. Civil Space Program, Volume I: Organizing for Exploration*. (İçinde 213-230). NASA History Series.
- Hunter, A. ve Milofsky, C. (2007). *Pragmatic Liberalism: Constructing a Civil Society*. Palgrave Macmillan.
- Jakhu, R. ve Battacharya, R. (2002). Legal Aspects of Space Tourism. *Proceedings of the Forty-Fourth Colloquium on the law of Outer Space*. McGill University. 112.
- Jakhu, R. S., Sgobba, T. ve Dempsey, P. S. (2011). *The Need for an Integrated Regulatory Regime for Aviation and Space: ICAO for Space?*. SpringerWienNewYork.
- James, W. (1922). *Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking*. Popular Lectures on Philisphy by William James. New Impression. Longmans, Green and Co.
- James, W. (1975). *Pragmatism. A New Name for Some Old Ways of Thinking*. Harvard University Press.
- Jankowitsch, P. (2015). The Backround and History of Space Law. *Handbook of Space Law*. (Ed. F. von der Dunk ve F. Tronchetti). İçinde 1-29. Edward Elgar Publishing Limited.
- Jasentuliyana, N. (1995). A Survey of Space Law as Developed by The United Nations. *Perspectives on International Law*. (Ed. N. Jasentuliyana). İçinde: 380'den itibaren. Kluwer Law International.
- Jasentuliyana, N. (1999). *International Space Law and The United Nations*. Kluwer Law International.
- Jones, P. (1986). The Beginning of the End for NASA?. *New Scientist*. October 2, 1986.

- Kant, I. (2020). *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Bir Tasarı*. (Çev. C. Yeşilçayır). FOL KİTAP Yayınevi.
- Kapani, M. (2010). *Politika Bilimine Giriş*. (24. Baskı). Bilgi Yayınevi.
- Kerrest, A. (2005). Liability for Damage Caused by Space Activity. *Space Law: Current Problems and Perspectives for Future Regulation*. (Ed. M. Benkö ve K. U. Schrogl). İçinde 91-112. Eleven International Publishing.
- Khorram, S., Koch, F. H., van der Wiele, C. F. ve Nelson, S. A. C. (2012). *Remote Sensing*. Springer.
- Kılıçbay, M. A. (2019). Önsöz. *Leviathan*. (T. Hobbes). İçinde 9-13. Yapı Kredi Yayınları.
- Kodheli, O., Maturo, N., Shankar, B., Montoya, J. F. M., Duncan, J. C. M., Spano, D., Chatzinotas, S., Kisseleff, S. Querol, J., Lei, L. ve Goussetis, G. Satellite Communications in the New Space Era: A Survey and Future Challenges. *IEEE Communications Surveys & Tutorials*. 23 (1). First Quarter 2021.
- Kopal, V. (2011). Origins of Space Law and the Role of the United Nations. *Outer Space in Society, Politics and Law*. (C. Brünner ve A. Soucek). (İçinde 221-233). Springer Publication.
- Korkmaz, E. (2023). Türk Ordusunun Envanterine Giren İlk Uçak: “Osmanlı” Tayyaresi. *Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*. 2023 (2). 150-172.
- Koskenniemi, M. (2005). *From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument*. Reissue with a New Epilogue. Cambridge University Press.
- Krause, T. R. (2005). *Leading with Safety*. Wiley-Interscience. A John Wiley & Sons Publication.
- Krige, J. (2010). NASA’s International Relations in Space: An Historical Overview. *NASA’s First 50 Years: Historical Perspectives*. (Ed. Steven J. Dick). U. S. Government Printing Office.
- Kurt, E. (2010). Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları (1909-1914). *Hava Kuvvetleri Dergisi*. Haziran, (365). 46-60.

- Kurt, E. (2021). Türk Sivil Havacılık Tarihinde Unutulmuş Bir Girişim: AERO Kulüp ve Türk Basınındaki Yankısı. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 68 (Bahar). 531-572.
- Lambright, W. H. (1989). Reagan and Space Policy. *Policy Studies Journal*. 17 (3). 515-527.
- Lambright, W. H. (2010). Exploring Space: NASA at 50 and Beyond. *Public Administration Review*. January-February. 151-157.
- Lesaffer, R. (2020). The Classical Law of Nations. *Theory and History of International Law*. (Ed. A. Orakhelashvili). İçinde 326-359. Edward Elgar Publishing.
- Lestari, E. P. (2017). The Delegation of State Sovereignty over Air Space in the Implementation of Air Navigation: The Analysis of the Aggrement between Indonesia and Singapore on Management of the Batam and Natuna Flight Information Region. *Fiat Justisia*. April-June, 11 (2). 173-200.
- Logsdon, J. M. (2019). *Ronald Reagan and the Space Frontier*. Palgrave Macmillan.
- Lyall, F. ve Larsen, P. B. (2009). *Space Law: A Treatise*. Routledge Taylor & Francis Group.
- MacDonald, F. (2007). Anti-Astropolitik – Outer Space and the Orbit of Geography. *Progress in Human Geography*. 31 (5). 592-615.
- Mackinder, H. J. (1903). The Geographical pivot of History (1904). *The Geographical Journal*. April, 4 (XXII). 421-444.
- Mackinder, H. J. (1919). *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*. Henry Holt and Company.
- Mahan, A. T. (1898). *The Influence of Sea Power Upon History: 1660-1783*. (15. Edition). Little, Brown, and Company.
- Mansbach, R. W. ve Rafferty. (2008). *Introduction to Global Politics*. Routledge Publications.
- Marboe, I. (2015). National Space Law. *Handbook of Space Law*. (Ed. F. von der Dunk ve F. Tronchetti). (İçinde 127-24). Edward Elgar Publishing.

- Mayance, J. F. (2011). Granting Access to Outer Space: Rights and Responsibilities for States and their Citizens – An Alternative Approach to Article VI of the Outer Space Treaty, Notably Through the Belgian Space Legislation. *National Space Legislation in Europe: Issues of Authorisation of Private Space Activities in the Light of Develoments in European Space Cooperation*. (Ed. Frans G. von der Dunk). (İçinde 73-123). Martinus Nijhoff Publishers.
- McDoweel, J. C. (2018). The Edge of Space: Revisiting the Karman Line. *Acta Astronautica*. 151. 668-677.
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. W. W. Norton & Company.
- Memorandum for Vice President. (1995). John F. Kennedy, Memorandum for Vice President, April 20, 1961. *Exploring the Unknown: Selected Documents in the History of U.S. Civil Space Program Volume I: Organizing for Exploration*. (Ed. John M. Logsdon). (İçinde 423-424). NASA History Series. NASA SP-4407.
- Miéville, C. (2005). *Between Equal Rights: A Marxist Theory of International Law*. Brill Academic Publishers.
- Milovanovic, D. (2003). *An Introduction to the Sociology of Law*. (3th Ed.). Criminal Justice Press.
- Mitchell, A. (2018). Outer Space. *Security Studies: An Introduction*. (Ed. P. D. Williams ve M. McDonald). (3rd Ed.). Routledge Publications.
- Montevideo Convention. (1933). *Montevideo Convention on the Rights and Duties of States*.
- Moran, A. (2015). Terrorism. *International Security Studies: Theory and Practice*. (Ed. P. Hough, S. Malik, A. Moran vd). İçinde 150-164. Routledge Publications.
- Morgenthau, H. J. (2004). *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*. (Brief Edition). (Revised by Kenneth W. Thompson). Peking University Press.
- Nardon, L. (2011). Developed Space Programmes. *The Politics of Space: A Survey*. (Ed. E. Sadeh). (İçinde 58-77). Routledge Publications.

- NASA Act of 1958. (2008). *National Aeronautics and Space Act of 1958*. Pub. L. No. 85-568, 72 Stat. 426-438 (Jul. 29, 1958). As Amended.
- Nassisi, A. ve Patatti, I. (2020). Space Systems and Space Sovereignty as a Security Issue. *Handbook of Space Security: Policies, Applications and Programs*. (Ed. K. U. Schrogl). (2nd Ed). (İçinde 211-227). Springer Publications.
- National Space Policy. (2010). *National Space Policy of the United States of America*. June 28, 2010.
- National Space Policy. (2020). *National Space Policy of the United States of America*. December 9, 2020.
- Noortmann, M. (2011). Presentation. *Participants in the International Legal System: Multiple Perspective on Non-State Actors in International Law*. (Ed. J. d'Aspremont). İçinde xxxviii-xl. Routledge.
- Nugraha, R. A. (2018). Flight Information Region above Riau and Natuna Islands: The Indonesian Efforts to Regain Control from Singapore. *Zeitschrift für Luft- und Weltraumrecht German Journal of Air and Space Law*. 67 (2). 236-253.
- Oduntan, G. (2012). *Sovereignty and Jurisdiction in Airspace and Outer Space*. Routledge Publication.
- Oran, B. (2004a). Dönemin Bilançosu. *1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye - 1. Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. (Ed. B. Oran). (Cilt I: 1919-1980). (9. Baskı). (İçinde 477-653). İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2004b). Dönemin Bilançosu. *1960-1980: Göreli Özerlik - 3. Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. (Ed. B. Oran). (Cilt I: 1919-1980). (9. Baskı). (İçinde 655-680). İletişim Yayınları.
- Önder, M. (1998). Atatürk Fransa-Picardie Manevralarında. *Erdem. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi*. 11 (32). 527-532.
- Özalp, T. (2000). Türkiye’de Havacılık ve Uzay Çalışmaları. *Bilim ve Teknik. TÜBİTAK*. Kasım 2020, Sayı: 396. 42-44.
- Pazarcı, H. (1981). Pozitif Uzay Hukuku ve Bugünkü Sorunları. *Seha L. Meray’a Armağan*. Cilt: 1. (İçinde 223-250). T.C. Ziraat Bankası Matbaası.

- Pazarcı, H. (1989). *Uluslararası Hukuk Dersleri: II. Kitap*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Pazarcı, H. (2019). *Uluslararası Hukuk*. (18. Baskı). Turhan Kitabevi.
- Peirce, C. S. (1958a). How to Make Our Ideas Clear. *Charles S. Peirce: Selected Writings*. (Ed. P. P. Wiener). (İçinde 113-137). Dover Publications.
- Peirce, C. S. (1958b). The Fixation of Belief. *Charles S. Peirce: Selected Writings*. (Ed. P. P. Wiener). (İçinde 91-113). Dover Publications.
- Peoples, C. (2010). The Growing “Securitization” of Outer Space. *Space Policy*. 26. 205-208.
- Polkawska, M. (2020). Poland and Space Security. *Handbook of Space Security: Policies, Applications and Programs*. (Ed. K. U. Schrogl). (2nd Ed). (İçinde 485-499). Springer Publications.
- Presidential Directive. (1978). National Space Policy. Presidential Directive, NSC-37, May 11, 1978. *Exploring the Unknown: Selected Documents in the History of the U.S. Civil Space Program, Volume I: Organizing for Exploration*. (İçinde 574-575). NASA History Series.
- Ranjeva, R. ve Cadoux, C. (1992). *Droit International Public*. EDICEF.
- Rogers, P. (2008). Terrorism. *Security Studies: An Introduction*. (Ed. P. D. Williams). İçinde 171-185. Routledge Publications.
- Rousseau, J. J. (2019). *Toplum Sözleşmesi*. (XXIV. Basım). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sachaklian, H. A. (1950). Air Power and the Heartland. *Air University Quarterly Review*. Summer, IV (1). 5-17.
- Sambuluk, N. M. (2015). *The Other Space Race Eisenhower and the Quest for Aerospace Security*. Naval Institute Press.
- Sand, P. H., Freitas, J. de S. ve Pratt, G. N. (1960a). An Historical Survey of International Air Law before the Second World War. *McGill Law Journal*. 7 (1). 24-42.

- Sand, P. H., Freitas, J. de S. ve Pratt, G. N. (1960b). An Historical Survey of International Air Law Since 1944. *McGill Law Journal*. 7 (2). 125-160.
- Sarıhan, Z. (1996). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV (Açıklamalı Kronoloji) Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına (23 Ağustos 1921 – 20 Kasım 1922)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Schweller, R. L. (1994). *Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In. International Security*. 19 (1). 72-107.
- Secretary of Defense. (1995). Robert S. McNamara, Secretary of Defense Memorandum for the Vice President, “Brief Analysis of Department of Defence Space Program Efforts,” April 21, 1961. *Exploring the Unknown: Selected Documents in the History of U.S. Civil Space Program Volume I: Organizing for Exploration*. (Ed. John M. Logsdon). (İçinde 424-426). NASA History Series. NASA SP-4407.
- Shaw, M. N. (2018). *Uluslararası Hukuk*. (8. Baskıdan Çev. Ed. İ. Kaya vd.). Türkiye Bilimler Akademisi.
- Sheehan, M. (2007). *The International Politics of Space*. Routledge Taylor&Francis Group.
- Sloan, G. (1999). Sir Halford J. Mackinder: The Heartland Theory Then and Now. *The Journal of Strategic Studies*. 22 (2-3). 15-38.
- Smith, S., Baylis, J. ve Owens, P. (2021). Giriş. *Küreselleşen Dünya Siyaseti: Uluslararası İlişkilere Giriş*. (Ed. J. Baylis, S. Smith ve P. Owens), (Çev. H. B. Yalçın vd.). İçinde 41-61. Küre Yayınları.
- Stares, P. (1985). *The Militarization of Space: U.S. Policy 1945-84*. Cornell University Press.
- Sunay, Ç. (2008). Türksat 3A Fırlatıldı. *TÜBİTAK Bilim ve Teknik*. Temmuz 2008. 7.
- Şakir, Z. (1947). *Nuri Demirağ Kimdir?... İş Hayatında Muvaffak Olan Müteşebbislerimizin Serisi: 1*. Kenan Matbaası.
- Şeker, P. (2022). *Hava ve Uzay Hukukunun Tarihsel Gelişimi ve Uyduların Barışçıl Amaçlarla Kullanımı Sorunu*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi.

- Talaş, H. (2020). *Uluslararası İlişkiler ve Uzay Çalışmalarında Çin Vakası*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Medeniyet Üniversitesi.
- Tatar, C. (2018). *Türk Havacılık Tarihi (1909-1954) Milli Mücadele Dönemi Öncesi ve Sonrası Türk Havacılığı*. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- TBMM. (2017). *Türkiye Uzay Ajansı Kurulması ve Uzaya Yönelik Faaliyetlerin Düzenlenmesi Hakkında Kanun Tasarısı (1/823) ile Sanayi, Ticaret, Enerji, Tabii Kaynaklar, Bili ve Teknoloji Komisyonu Raporu*. Sıra Sayısı: 466.
- The National Security Strategy of the USA. (2002). *The National Security Strategy of the United States of America*. September 2002. The White House.
- Tortora, J. J. ve Moranta, S. (2020). European Space Security Policy: A Cooperation Challenge for Europe. *Handbook of Space Security: Policies, Applications and Programs*. (Ed. K. U. Schrogl). (2nd Ed). (İçinde 449-467). Springer Publications.
- Treaty on Open Skies. (2002). *Treaty on Open Skies*. Treaty Series No. 27. The United Kingdom Archive Series. Crown Copyright.
- Tronchetti, F. (2009). *The Exploitation of Natural Resources of the Moon and Other Celestial Bodies*. Martinus Nijhoff Publishers.
- Tronchetti, F. (2013). *Fundamentals of Space Law and Policy*. Springer.
- Tuğtan, M. A. (2018). Güç, Anarşi ve Realizm. *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*. (Ed. E. Balta). (3. Baskı). İçinde 111-131. İletişim Yayınları.
- Tuthail, Ó. G. *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*. Routledge Publishing.
- T. C. Genelkurmay Başkanlığı. (1994). *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz*. 2. Cilt, 6. Kısım, 1. Kitap. GnKur. Basımevi.
- T. C. Resmi Gazete. (1958). Türk Parası Kıymetini Koruma Kararları. *Kararnameler*. 4 Ağustos. Sayı: 9972.

- T. C. Resmi Gazete. (1964). Karasuları Kanunu. *Kanunlar*. Kanun No: 476, Kabul Tarihi: 15.05.1964. 25 Mayıs. Sayı: 11711.
- T. C. Resmi Gazete. (1967). Ay ve Diğer Gök Cisimleri Dahil, Uzayın Keşfi ve Kullanılmasında Devletlerin Faaliyetlerini Yöneten İlkeler Hakkında Andlaşma. *Kararnameler*. 23 Ekim. Sayı: 12732.
- T. C. Resmi Gazete. (1974). 1974 – 1975 Döneminde Yedi İlde Haşhaş Ekimine İzin Verilmesi Hakkında Karar. *Kararnameler*. 1 Temmuz. Sayı: 14932.
- T. C. Resmi Gazete. (1995). Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu Ulusal Gözlemevi Kuruluş Yönetmeliği. *Yönetmelikler*. 17 Temmuz. Sayı: 22346.
- T. C. Resmi Gazete. (2006a). Astronotların Kurtarılması, Astronotların ve Uzaya Fırlatılmış Olan Araçların Geri Verilmeleri hakkında Anlaşma. *Milletlerarası Andlaşma*. 7 Ekim. Sayı: 26312.
- T. C. Resmi Gazete. (2006b). Uzay Cisimlerinin Verdiği Zarardan Dolayı Uluslararası Sorumluluk Hakkında Sözleşme. *Milletlerarası Sözleşme*. 20 Aralık. Sayı: 26382.
- T. C. Resmi Gazete. (2006c). Uzaya Fırlatılan Cisimlerin Tescili Sözleşmesi. *Milletlerarası Sözleşme*. 11 Mayıs. Sayı: 26165.
- T. C. Resmi Gazete. (2011). Devletlerin Ay’da ve Diğer Gök Cisimlerindeki Faaliyetlerini Düzenleyen Anlaşma. *Milletlerarası Andlaşma*. 11 Haziran. Sayı: 27961 (Mükerrer).
- T. C. Resmi Gazete. (2018). *Türkiye Uzay Ajansı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi*. Kararname Numarası: 23. 13 Aralık. Sayı: 30624.
- T. C. Resmi Gazete. (2022). *Genelge*. Konu: Milli Uzay Programı Strateji Belgesi. 24 Mayıs. Sayı: 31845.
- T. C. Resmi Gazete. (2024). *Atama Kararları*. Karar: 2024/28. 12 Şubat. Sayı: 32459.
- U. S. National Space Policy. (2006). *U. S. National Space Policy*. August 31, 2006.
- Uzgel, İ. (2004). ABD ve NATO’yla İlişkiler. *1980-1990: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-2. Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. (Ed. B. Oran). (Cilt II: 1980-2001). (7. Baskı). (İçinde 34-82). İletişim Yayınları.

- Ünal, A. (2020). *Sert ve Yumuşak Güç Bağlamında Çin'in Uzay Çalışmalarına Genel Bir Bakış*. Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi.
- Var, D. ve Gürdal, T. (2021). Sivil Havacılık Sektöründe Devletin Düzenleyici Rolü: Türkiye Örneği. *International Journal of Economic Studies*. 7 (2). 67-88.
- Vedda, J. A. (1996). Evolution of Executive Branch Space Policy Making. *Space Policy*. 12. (3). 177-192.
- Verma, S. K. (2018). *Public International Law I*. (Ed. N. Doğan). Anadolu University Publications.
- Waltz, K. N. (2010). *Theory of International Politics*. (Reissued 2010). Waveland Press.
- Weinberg, L. ve Eubank, W. L. (2006). *What is Terrorism?*. Chelsea House Publishers.
- West, J. L. (2020). Space Security Cooperation: Changing Dynamics. *Handbook of Space Security: Policies, Applications and Programs*. (Ed. K. U. Schrogl). (2nd Ed). (İçinde 145-163). Springer Publications.
- Wight, M. (1987). An Anatomy of International Thought. *Review of International Studies*. 13 (3). 221-227.
- Wight, M. (1992). *International Theory: The Three Traditions*. (Ed. G. Wight ve B. Porter). Holmes & Meier Publishers.
- Wight, M. (2005). *Four Seminal Thinkers in International Theory: Machiavelli, Grotius, Kant, and Mazzini*. (Ed. G. Wight & B. Porter). Oxford University Press.
- Williams, P. D. (2008). *Security Studies: An Introduction*. Routledge Publications.
- Williams, P. D. ve McDonald, M. (2018). *Security Studies: An Introduction*. (3rd Ed.). Routledge Publications.
- Wiesner Report. (1995). "Report to the President-Elect of the Ad Hoc Committee on Space," January 10, 1961. *Exploring the Unknown: Selected Documents in the History of U.S. Civil Space Program Volume I: Organizing for Exploration*. (Ed. John M. Logsdon). (İçinde 416-423). NASA History Series. NASA SP-4407.
- Wolter, D. (2005). *Common Security in Outer Space and International Law*. United Nations Institute for Disarmament Research.

- Yalçın, O. (2021a). *Türk Hava Gücü: Kuruluşu, İlk Seferleri ve Yükselişi (1911-1950)*. (2. Baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yalçın, O. (2021b). Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk Askeri Havacılığı. *Bilig*. Kış (96). 147-176.
- Yavuz, İ. (2021). *Mustafa Kemal'in Uçakları Türkiye'nin Uçak İmalatı Tarihi (1923-2012)*. 12. Basım. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yeşilçayır, C. (2020a). Hugo Grotius'un Doğal Hukuk Düşüncesine Kazandırdığı Paradigmatik Dönüşüm. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*. Güz (30). 241-258.
- Yeşilçayır, C. (2020b). Sunuş: Kant ve Barışın Felsefesi. *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Bir Tasarı, I. Kant*. İçinde (11-25). FOL KİTAP Yayınevi.
- Yılmaz, M. E. (2008). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Yunan İlişkileri ve Ege Sorunu. *Sosyal Bilimler Dergisi*. 5 (2). 27-44.
- Yurdusev, A. N. (2019). 'Uluslararası İlişkiler' Öncesi. *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*. (Ed. İ. D. Dağı vd.). 16. Baskı. İçinde 15-57. İletişim Yayınları.
- Zabunoğlu, Y. K. (1957). Thomas Hobbes, Hayatı, Eserleri ve Hukuki Fikirler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. (14 (1)). 219-240.

İnternet Kaynakları

- Agreement between USA and SSCB Concerning Cooperation. (1972). *Agreement Concerning Cooperation in the Exploration and Use of Outer Space for Peaceful Purposes*. United States of America and Union of Soviet Socialist Republics. 24 May 1972 No. 12115. [https://history.nasa.gov/astp/documents/Agreement%20concerning%20coop%20\(Nixon-Kosygin\).pdf](https://history.nasa.gov/astp/documents/Agreement%20concerning%20coop%20(Nixon-Kosygin).pdf), Erişim Tarihi: 03.08.2023.
- Alemdar, A. (2020). *Türk hava Kuvvetleri, Açık Semalar Anlaşması Kapsamında Rusya Üzerinde Gözlem Uçuşu Gerçekleştirdi*. 12 Mart. DefenceTurk.net. <https://www.defenceturk.net/turk-hava-kuvvetleri-acik-semalar-anlasmasi->

- [kapsaminda-rusya-uzerinde-gozlem-ucusu-gerceklestirdi](#), Erişim Tarihi: 17.08.2022.
- ASELSAN. (2023). *TÜRKSAT 5B ASELSAN Ekipmanları*. 5 Mayıs. <https://www.aselsan.com/tr/blog/detay/350/turksat-5b-aselsan-ekipmanlari>, Erişim Tarihi: 17.02.2024.
- ASELSAN. (t.y.). *Hakkımızda*. <https://www.aselsan.com/tr/hakkimizda>, Erişim Tarihi: 24.01.2024.
- Brabaw, K. (2020). The International Space Station's 1st Crew Recalls a Halloween Launch 20 Years Ago. *Space.com*. October 31, 2020. <https://www.space.com/international-space-station-expedition-1-20th-launch-anniversary>, Erişim Tarihi: 21.08.2023.
- Britannica. (2023). Challenger Disaster: United States History [1986]. *History & Society*. Last Updated: Jul 20, 2023. <https://www.britannica.com/technology/space-shuttle>, Erişim Tarihi: 11.08.2023.
- Bump, P. (2015). *NASA's Piece of the Budget has Declined by Half Since the Pluto Mission was Broached*. July 14, 2015. <https://www.washingtonpost.com/news/the-fix/wp/2015/07/14/it-took-4-percent-of-the-federal-budget-to-get-to-the-moon-pluto-is-much-cheaper/>, Erişim Tarihi: 29.07.2023.
- Center for Space Policy and Strategy. (2023). *Space Policy Archive*. <https://csps.aerospace.org/resources/space-policy-archive>, Erişim Tarihi: 13.11.2023.
- Cerit, O. N. (2024). Hazırlıklar Başladı: Türkiye Uzay Yasası Çıkarmaya Hazırlanıyor. *Sputnik*. 13 Şubat. <https://sputniknews.com.tr/20240213/hazirliklar-basladi-turkiye-uzay-yasasi-cikarmaya-hazirlaniyor-1080686717.html>, Erişim Tarihi: 23.02.2024.
- Chicago Convention. (1944). *Convention on International Civil Aviation done at Chicago on the 7th Day of December 1944*. https://www.icao.int/publications/documents/7300_orig.pdf, Erişim Tarihi: 24.12.2021.

- CIA. (t.y.). Space Launch Site(s). *Field Listing*. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/field/space-launch-sites/>, Erişim Tarihi: 19.03.2024.
- Clinton Presidential Library. (t.y.a). *Beginings of the International Space Station*. <https://clinton.presidentiallibraries.us/exhibits/show/space4diplomacy/space4diplomacy-space-station>, Erişim Tarihi: 07.08.2023.
- Clinton Presidential Library. (t.y.b). *ISS Missions*. <https://clinton.presidentiallibraries.us/exhibits/show/space4diplomacy/space4diplomacy-issmissions>, Erişim Tarihi: 21.08.2023.
- Collectspace. (2023). *A Look at Lyndon B. Johnson's Space Legacy, 50 Years After His Death*. January 22, 2023. <http://www.collectspace.com/news/news-012223a-lyndon-johnson-space-exploration-legacy.html>, Erişim Tarihi: 25.07.2023.
- Convention Relating to the Regulation of Aerial Navigation. (1930). Convention Relating to the Regulation of Aerial Navigation. *Journal of Air Law and Commerce*. 1 (1). 94-108.
- Council of Europe. (t.y.a). *European Space Policy: The results of the European Space Conference of 20 December 1972*. <https://pace.coe.int/en/files/14732/html>, Erişim Tarihi: 26.02.2023.
- Council of Europe. (t.y.b). *Establishment of a European Space Agency*. <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=14761&lang=en>, Erişim Tarihi: 26.02.2023.
- Cumhuriyet. (2021). *TDK'ye En Çok Gelen Türkçe Astronot İsim Önerileri*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/tdkya-en-cok-gelen-turkce-astronot-isim-onerileri-1812914>, Güncelleme Tarihi: 11.02.2021, Erişim Tarihi: 23.03.2024.
- DHMI Genel Müdürlüğü. (t.y.). 5. NOTAM & Uçuş Öncesi Bilgi Bülteni (PIB). *Havacılık Bilgi Ürünleri*. <https://www.dhmi.gov.tr/Sayfalar/Ssd/HavacilikBilgiY%C3%B6netimiSbMd/AIPTurkeyHakkinda.aspx#:~:text=NOTAM%20%26%20U%C3%A7u%C5%9F%20%C3%96ncesi%20Bilgi%20B%C3%BClteni,amac%C4%B1yla%20yap%C4%B1lan%20bir%20uyar%C4%B1%20yay%C4%B1n%C4%B1d%C4%B1r.,> Erişim Tarihi: 07.11.2024.

- Dick, S. (t.y.). *Summary of Space Exploration Initiative*. <https://history.nasa.gov/seisummary.htm>, Erişim Tarihi: 07.08.2023.
- Dobrijevic, D. ve Howell, E. (2023). Columbia Disaster: What Happened and What NASA Learned. *Space.com*. Last Updated: January 25, 2023. <https://www.space.com/19436-columbia-disaster.html>, Erişim Tarihi: 30.08.2023.
- Dünya. (2011). Türkiye'nin İlk Yerli Malı Uydusu Uzayda. *Gündem*. 17 Ağustos. <https://www.dunya.com/gundem/turkiye039nin-ilk-yerli-mali-uydusu-uzayda-haberi-152337>, Güncelleme Tarihi: 27.06.2022, Erişim Tarihi: 16.02.2024.
- Dünya. (2017). Türkiye Uzay Ajansı Komisyon'dan Geçti. *Gündem*. 2 Mart. <https://www.dunya.com/gundem/turkiye-uzay-ajansi-komisyon-dan-gecti-haberi-352176>, Güncelleme Tarihi: 02.03.2017, Erişim Tarihi: 22.02.2024.
- Ekonomim. (2024). *Türkiye'nin İkinci Astronotunun Uzaya Gideceğı Tarih Belli Oldu*. (Gündem, Haber Merkezi). 14 Şubat. <https://www.ekonomim.com/gundem/turkiyenin-ikinci-astronotunun-uzaya-gidecegi-tarih-belli-oldu-haberi-729747>, Erişim Tarihi: 19.02.2024.
- ESA. (2025). *LISA*. https://www.esa.int/Science_Exploration/Space_Science/LISA, Erişim Tarihi: 26.01.2025.
- ESA. (t.y.a). Konstantin Tsiolkonsky. *Science & Exploration*. https://www.esa.int/Science_Exploration/Human_and_Robotic_Exploration/Exploration/Konstantin_Tsiolkovsky, Erişim Tarihi: 26.04.2022.
- ESA. (t.y.b). *This is ESA*. https://www.esa.int/ESA_Multimedia/Videos/2019/11/This_is_ESA, Erişim Tarihi: 07.01.2023.
- ESA. (t.y.c). *This is ESA*. https://www.esa.int/About_Us/ESA_Publications/This_is_ESA, Erişim Tarihi: 07.01.2023.
- ESA. (t.y.ç). *ESA's Organs and Functioning*. https://www.esa.int/About_Us/Law_at_ESA/ESA_s_organs_and_functioning, Erişim Tarihi: 07.01.2023.

- ESA. (t.y.d). *ESA Top Management*. https://www.esa.int/About_Us/Corporate_news/ESA_top_management#:~:text=Josef%20Aschbacher%20became%20the%20ESA%20Director%20General%20on%201%20March%202021., Erişim Tarihi: 07.01.2023.
- ESA. (t.y.e). *ESA Facts*. https://www.esa.int/About_Us/Corporate_news/ESA_facts, Erişim Tarihi: 07.01.2023.
- ESA. (t.y.f). *SMART-1*. https://www.esa.int/Enabling_Support/Operations/SMART-1, Erişim Tarihi: 07.01.2023.
- ESA. (t.y.g). *Mars Express: Investigating the Red Planet*. https://www.esa.int/Science_Exploration/Space_Science/Mars_Express, Erişim Tarihi: 07.01.2023.
- ESA. (t.y.ğ). *Venus Express*. https://www.esa.int/Enabling_Support/Operations/Venus_Express, Erişim Tarihi: 07.01.2023.
- ESA. (t.y.h). *About the International Space Agency*. https://www.esa.int/Science_Exploration/Human_and_Robotic_Exploration/International_Space_Station/About_the_International_Space_Station, Erişim Tarihi: 07.01.2023.
- ESA. (t.y.ı). Sławosz Uznański. *Science & Exploration*. https://www.esa.int/Science_Exploration/Human_and_Robotic_Exploration/Astronauts/Slawosz_Uznanski, Eriřim Tarihi: 13.03.2023.
- ESA. (t.y.i). *Industrial Policy and Geographical Distribution*. *Agency*. https://www.esa.int/About_Us/Business_with_ESA/How_to_do/Industrial_policy_and_geographical_distribution, Erişim Tarihi: 14.03.2023.
- ESA. (t.y.j). *Shared Vision and Goals for the Future of Europe in Space*. *Agency*. https://www.esa.int/About_Us/Corporate_news/Shared_vision_and_goals_for_the_future_of_Europe_in_space, Erişim Tarihi: 13.03.2023.
- ESA Agenda 2025. (2021). *ESA Agenda 2025: Make Space for Europe*. https://esamultimedia.esa.int/docs/ESA_Agenda_2025_final.pdf, Erişim Tarihi: 01.12.2024.

- ESAmultimedia. (t.y.). *ESA Convention and Council Rules of Procedure*.
https://esamultimedia.esa.int/multimedia/publications/SP-1337/SP-1337_EN.pdf,
Erişim Tarihi: 07.01.2023.
- Euronews. (2021). *ABD Yönetimi, Rusya'ya Açık Semalar Anlaşması'na Geri Dönmemeye Kararı Aldığını Bildirdi*. 27 Mayıs. <https://tr.euronews.com/2021/05/27/abd-yonetimi-rusya-ya-ac-k-semalar-anlasmas-na-geri-donmeme-karar-ald-g-n-bildirdi>, Erişim Tarihi: 17.08.2022.
- Fact Sheet: Space Station Redesign. (1993). *Fact Sheet: Space Station Redesign*. June 17, 1993. <https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/48472>, Erişim Tarihi: 13.08.2023.
- GazeteDuvar. (2020). *Rusya Türkiye Semalarında Gözlem Uçuşu Yapacak*. 24 Şubat. <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya/2020/02/24/rusya-turkiye-semalarinda-gozlem-ucusu-yapacak>, Erişim Tarihi: 17.08.2022.
- Government of Canada. (2023). Agreement Among the Government of Canada, Governments of Member States of the European Space Agency, the Government of Japan, the Government of the Russia Federation, and the Government of the United States of America Concerning Cooperation on the Civil International Space Station. *Civil International Space Station Agreement Implementation Act (S.C. 1999, c. 35)*. <https://laws.justice.gc.ca/eng/acts/C-31.3/page-2.html>, Erişim Tarihi: 07.08.2023.
- GO Astronomy. (2024). Spaceports & Launch Sites. *Space Ports*. <https://www.go-astronomy.com/space-ports.php>, Erişim Tarihi: 19.03.2024.
- Görgişen, K. G. (2023). Türkiye'nin Uzay Yolcuları Belli Oldu. *TÜBİTAK Bilim Genç*. 29 Nisan. <https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/turkiyenin-ilk-uzay-yolculari-belli-oldu>, Erişim Tarihi: 19.02.2024.
- Hellenic Republic MFA. (2024). Issues of Greek-Turkish Relations-Relevant Documents. *Athens FIR*. 7 November. <https://www.mfa.gr/en/issues-of-greek-turkish-relations/relevant-documents/athens-fir.html>, Erişim Tarihi: 07.11.2024.
- HindustanTimes. (2022). *Finding A Middle Ground with the New FIR Agreement*. 26 March. <https://www.hindustantimes.com/ht-insight/international-affairs/finding-a>

- [middle-ground-with-the-new-fir-agreement-101648281912739.html](https://www.icao.int/publications/pages/doc7300.aspx), Erişim Tarihi: 16.09.2022.
- Howell, E. (2022). What is Space?. *Space.com*. <https://www.space.com/24870-what-is-space.html>, Erişim Tarihi: 11.04.2024.
- HVKK. (2019). *Uydular ve Yörüngeleri*. <https://www.hvkk.tsk.tr/Custom/Hvkk/243>, Erişim Tarihi: 25.04.2022.
- ICAO. (t.y.a). *Convention on International Civil Aviation – Doc 7300*. <https://www.icao.int/publications/pages/doc7300.aspx>, Erişim Tarihi: 25.12.2021.
- ICAO. (t.y.b). *ICAO and the United Nations*. <https://www.icao.int/about-icao/History/Pages/icao-and-the-united-nations.aspx>, Erişim Tarihi: 02.01.2023.
- ICAO. (t.y.c). *Assembly*. <https://www.icao.int/about-icao/assembly/Pages/default.aspx>, Erişim Tarihi: 25.12.2021.
- ICAO. (t.y.ç). *The ICAO Council*. <https://www.icao.int/about-icao/Council/Pages/council.aspx>, Erişim Tarihi: 25.12.2021.
- ICAO. (t.y.d). *Secretary General*. <https://www.icao.int/secretariat/SecretaryGeneral/Pages/default.aspx>, Erişim Tarihi: 25.12.2021.
- ICAO. (t.y.e). *Strategic Objectives*. <https://www.icao.int/about-icao/Council/Pages/Strategic-Objectives.aspx>, Erişim Tarihi: 26.12.2021.
- ICAO Portal. (2015). *ICAO 2015 FIR WORLD*. <https://gis.icao.int/portal/home/webmap/viewer.html?webmap=6e63373c892f47aa8d1429b8ca7cbb83>, Erişim Tarihi: 05.12.2024.
- ICRC. (t.y.). *Declaration: Declaration (XIV) Prohibiting the Discharge of Projectiles and Explosives from Ballons. The Hague, 18 October 1907*. <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=79A3374B81C3D30EC12563CD00517745>, Erişim Tarihi: 15.12.2021.
- ISS Agreement. (1998). *Agreement Between the United States of America and Other Governments. Space Station. Treaties and Other International Acts Series 12927*.

- January 29, 1998. <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/02/12927-Multilateral-Space-Space-Station-1.29.1998.pdf>, Erişim Tarihi: 20.08.2023.
- JUICE. (2020-2023). *Juice*. <https://sci.esa.int/web/juice>, Erişim Tarihi: 07.01.2023.
- Karadağ, K. (2024). Sanayi ve Teknoloji Bakanı Kaçır, “Uzay Hedeflerini” Açıkladı. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/sanayi-ve-teknoloji-bakani-kacir-uzay-hedeflerini-acikladi/3141574>, Güncelleme Tarihi: 19.02.2024, Erişim Tarihi: 22.03.2024.
- Kılıç-Ekici, Ö. (2022). Türkiye’nin Haberleşme ve Gözlem Uyduları. *TÜBİTAK Bilim ve Teknik*. 652. Sayı Poster Eki. (Grafik Tasarım ve Uygulama: H. Diker). https://bilimteknik.tubitak.gov.tr/sites/default/files/posterler/80x54_poster_mart_2022.pdf, Erişim Tarihi: 12.02.2024.
- Konya Ticaret Odası. (t.y.). *Offset Uygulamaları*. Etüd-Araştırma Servisi. <https://www.kto.org.tr/d/file/offset-uygulamalari.pdf>, Erişim Tarihi: 01.02.2024.
- Kökçü, A. A. (2020). *Rusya, Açık Semalar Anlaşması Kapsamında Türkiye Üzerinde Gözlem Uçuşu Gerçekleştiriyor*. 26 Şubat. DefenceTurk.net. <https://www.defenceturk.net/rusya-acik-semalar-anlasmasi-kapsaminda-turkiye-uzerinde-gozlem-ucusu-gerceklestiriyor>, Erişim Tarihi: 17.08.2022.
- Lahey Konvansiyonu. (1970). *Convention for the Suppression of Unlawful Seizure of Aircraft*. <https://www.mcgill.ca/iasl/files/iasl/hague1970.pdf>, Erişim Tarihi: 14.01.2022.
- Lin, C. (2022). *Flight Information Region Agreement with Indonesia will Support Growth of Singapore’s Aviation Sectors: Iswaran*. Channel News Asia, February 14. <https://www.channelnewsasia.com/singapore/flight-information-region-agreement-indonesia-will-support-growth-singapores-aviation-sectors-iswaran-2496961>, Erişim Tarihi: 16.09.2022.
- Logsdon, J. M. (2008). *Ten Presidents and NASA*. Last Updated: May 28, 2023. https://www.nasa.gov/50th/50th_magazine/10presidents.html, Erişim Tarihi: 13.08.2023.

- Lozan Antlaşması. (1923). -1- Barış Andlaşması (Traile de Paix) Lozan, 24 Temmuz 1923 (Metin)-Lozan Barış Antlaşması Tam Metni. *İnönü Vakfı*. <https://www.ismetinonu.org.tr/lozan-baris-antlasmasi-tam-metni/>, Erişim Tarihi: 05.11.2024.
- Mansfield, C. L. (2012). *1960s: From Dream to Reality in 10 Years*. 06.29.12, Historical Timeline, Kennedy Space Center, NASA. <https://www.nasa.gov/centers/kennedy/about/history/timeline/60s-decade.html>, Erişim Tarihi: 29.07.2023.
- Mars, K. (2021). 35 Years Ago: Remembering Challenger and Her Crew. *NASA History*. Jan 28, 2021. Last Updated: Jan 29, 2021. <https://www.nasa.gov/feature/35-years-ago-remembering-challenger-and-her-crew>, Erişim Tarihi: 11.08.2023.
- Marshall Plan. (1948). *Marshall Plan (1948)*. Milestone Documents, National Archives. <https://www.archives.gov/milestone-documents/marshall-plan#:~:text=For%20the%20United%20States%2C%20the,II%20into%20the%20postwar%20years>, Güncelleme Tarihi: 29.06.2022, Erişim Tarihi: 23.01.2024.
- METU. (t.y). *The Spectrum-X-Gamma Project*. <http://astroa.physics.metu.edu.tr/SXG/>, Erişim Tarihi: 01.02.2024.
- MFA.gov.sg. (2002). *MFA Spokesperson's Comments on Indonesia's Ratification of the Singapore-Indonesia FIR Agreement*. 08 September. <https://www.mfa.gov.sg/Newsroom/Press-Statements-Transcripts-and-Photos/2022/09/20220908-spokesperson-fir>, Erişim Tarihi: 16.09.2022.
- MFA.gov.tr. (2022a). *Air Space Related Related Problems*. Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs. <https://www.mfa.gov.tr/air-space-related-related-problems.en.mfa>, Erişim Tarihi: 18.08.2022.
- MFA.gov.tr. (2022b). *Başlıca Ege Denizi Sorunları*. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. <https://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa#:~:text=Bu%20ihtilaf%C4%B1n%20ana%20nedenleri%20U%C3%A7u%C5%9F,mili%20oldu%C4%9Funa%20y%C3%B6nelik%20Yunan%20iddias%C4%B1d%C4%B1r>, Erişim Tarihi: 16.09.2022.

- MGKGS. (2018a). *Hakkımızda*.
<https://www.mgk.gov.tr/index.php/kurumsal/hakkimizda>, Erişim Tarihi:
07.01.2023.
- MGKGS. (2018b). *2022 Yılı Basın Açıklamaları*.
<https://www.mgk.gov.tr/index.php/2022-yili-basin-aciklamalari>, Erişim Tarihi:
07.01.2023.
- Montreal Konvansiyonu. (1971). Multilateral Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Civil Aviation. *Treaty Series, United Nations*. No: 14118. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20974/volume-974-I-14118-english.pdf>, Erişim Tarihi: 14.01.2022.
- MSB. (2024). *Milli Savunma Bakanlığı Haftalık Basın Bilgilendirme Toplantısı Gerçekleştirdi*. Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı. 12 Eylül. <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/be0392400abd489d87a28dee735a439c#:~:text=Bu%20kapsamda%20Hava%20Kuvvetlerimiz%20b%C3%BCnyesinde,ile%20Uzay%20Komutanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20emrine%20atanm%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r>, Erişim Tarihi: 01.12.2024.
- MSÜ Hava Harp Okulu. (t.y.). *Tarihçe*.
<https://hho.msu.edu.tr/sayfadetay.aspx?SayfaId=17&ParentMenuId=14>, Erişim Tarihi: 13.01.2024.
- NASA. (2004). President Bush Announces New Vision for Space Exploration Program. *History*. January 14, 2004. <https://history.nasa.gov/Bush%20SEP.htm>, Erişim Tarihi: 10.09.2023.
- NASA. (2010). Konstantin E. Tsiolkovsky. *Audience, Foreducators, Rocketry*. September, 22. <https://www.nasa.gov/audience/foreducators/rocketry/home/konstantin-tsiolkovsky.html>, Erişim Tarihi: 26.04.2022.
- NASA. (2011). Sputnik 1. *Explorer/Early Satellites*. https://www.nasa.gov/multimedia/imagegallery/image_feature_924.html, Erişim Tarihi: 26.04.2022.
- NASA. (2018). *Early 1985-Agreements Signed for Future Space Station*. Jan 2, 1985. <https://www.nasa.gov/directorates/heo/scan/images/history/Early1985.html>, Erişim Tarihi: 07.08.2023.

- NASA. (2019). *July 20, 1969: One Giant Leap for Mankind. Apollo 11.* https://www.nasa.gov/mission_pages/apollo/apollo11.html, Erişim Tarihi: 26.04.2022.
- NASA. (2022). *One Year into the Biden Administration NASA Looks to Future.* Jan 19, 2022. <https://www.nasa.gov/news-release/one-year-into-the-biden-administration-nasa-looks-to-future/>, Erişim Tarihi: 14.11.2023.
- NASA. (2023). Spectr-Roentgen-Gamma (SRG). *NASA's HEASARC: Observatories.* <https://heasarc.gsfc.nasa.gov/docs/heasarc/missions/srg.html>, Güncellenme Tarihi: 10.06.2023. Erişim Tarihi: 01.02.2024.
- NASA. (t.y.a). Yuri Gagarin: First Man in Space. *Space Shuttle.* https://www.nasa.gov/mission_pages/shuttle/sts1/gagarin_anniversary.html, Erişim Tarihi: 26.04.2022.
- NASA. (t.y.b). *NASA Organization Structure.* https://www.nasa.gov/about/org_index.html, Erişim Tarihi: 07.01.2023.
- NASA. (t.y.c). *Key Documents in the History of Space Policy.* <https://history.nasa.gov/spdocs.html>, Erişim Tarihi: 15.07.2023.
- NASA. (t.y.ç). Commercial Space. *Humans in Space.* <https://www.nasa.gov/humans-in-space/commercial-space/>, Erişim Tarihi: 20.11.2023.
- NASA Apollo-Soyuz Test Project Overview. (2017). *Apollo-Soyuz Test Project Overview.* Last Updated: Aug 4, 2017. <https://www.nasa.gov/apollo-soyuz/overview>, Erişim Tarihi: 03.08.2023.
- NASA Fiscal Year. (1966). *National Aeronautics and Space Administration: Budget Estimates.* Fiscal Year, 1966, Volume 1, Summary Data. https://www.hq.nasa.gov/office/hqlibrary/documents/Budgets/o3490366_1966_1_summary.pdf, Erişim Tarihi: 29.07.2023.
- NASA Historical Data Book. (t.y.). *NASA Resources 1969-1978.* NASA Historical Data Book: Volume IV, Chapter One, Introduction, SP-4012. <https://history.nasa.gov/SP-4012/vol4/ch1.htm>, Erişim Tarihi: 29.07.2023.

- NASA Space Station. (2023). President Reagan Calls for Space Station. *Space Station*. Jan 25, 2023. Last Updated: Jan 26, 2023. <https://www.nasa.gov/image-feature/president-reagan-calls-for-space-station>, Erişim Tarihi: 07.08.2023.
- NASA's Picture Dictionary. (t.y.). *Space*. <https://www.nasa.gov/learning-resources/nasas-picture-dictionary-s/#Space>, Erişim Tarihi: 11.04.2024.
- National Archives. (2016). *Ford and the U.S. Space Program*. <https://www.archives.gov/presidential-libraries/events/centennials/ford/exhibit>, Erişim Tarihi: 03.08.2023.
- National Archives. (2017). *Nixon and the U.S. Space Program*. <https://www.archives.gov/presidential-libraries/events/centennials/nixon/exhibit>, Erişim Tarihi: 03.08.2023.
- National Security Act-1947. *National Security Act of 1947*. <https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-1493/pdf/COMPS-1493.pdf>, Erişim Tarihi: 07.01.2023.
- NTV. (2023a). Türksat 2A, 2001'de Fırlatılacak. *Teknoloji*. Arşiv. 12 Aralık. <http://arsiv.ntv.com.tr/news/50035.asp#BODY>, Güncelleme Tarihi: 12.12.2023, Erişim Tarihi: 13.02.2024.
- NTV. (2023b). Türksat 2A Nihayet Fırlatıldı. *Bilim ve Uzay*. Teknoloji. Arşiv. 11 Ocak. <http://arsiv.ntv.com.tr/news/54582.asp>, Güncelleme Tarihi: 11.01.2024, Erişim Tarihi: 16.02.2024.
- NTV. (2024). *İkinci Türk Astronot Tuva Cihangir Atasever Uzaya Ne Zaman Gidecek?*. (Türkiye Haberleri). 10 şubat. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/ikinci-turk-astronot-tuva-cihangir-atasever-uzaya-ne-zaman-gidecek,Kzut2SMGqUiipABCrRcc8g>, Erişim Tarihi: 19.02.2024.
- Okatan, A. (2024). Alper Gezeravcı Uzayda Hangi Deneyleri Yapacak?. *TÜBİTAK Bilim Genç*. 31 Ocak. <https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/alper-gezeravci-uzayda-hangi-deneyleri-yapacak>, Erişim Tarihi: 18.02.2024.
- Onuma, Y. (2022). *Hugo Grotius*. Britannica.com, August, 24. <https://www.britannica.com/biography/Hugo-Grotius>, Erişim Tarihi: 19.09.2022.

- O’Keefe, S. (2004). Remembering the Legacy of President Ronald Reagan. *Agency News*. 06 Jul, 2004. https://www.nasa.gov/audience/formedia/speeches/reagan_legacy.html, Erişim Tarihi: 07.08.2023.
- Oran, Z. K. (2024). Türkiye’nin İlk Astronotu Gezeravcı Dünya’ya Döndü. *Anadolu Ajansı*. 9 Şubat. <https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/turkiyenin-ilk-astronotu-gezeravci-dunyaya-dondu/3132519>, Güncelleme Tarihi: 10.02.2024, Erişim Tarihi: 18.02.2024.
- Öztürk, F. (2021a). İlk Türk Havacılık Şehidi İsmail bin Hammad el-Cevheri. *Haber.aero*. 02.08.2021. <https://haber.aero/yazarlar/fahrettin-ozturk/ilk-turk-havacilik-sehidi-ismail-bin-hammad-el-cevheri/>, Erişim Tarihi: 08.01.2024.
- Öztürk, F. (2021b). Kıtalar Arası İlk Uçuşu Gerçekleştiren Hezarfen Ahmed Çelebi. *Haber.aero*. 30.08.2021. <https://haber.aero/yazarlar/fahrettin-ozturk/kitalar-arasi-ilk-ucusu-gerceklestiren-hezarfen-ahmed-celebi/>, Erişim Tarihi: 08.01.2021.
- Pekin Konvansiyonu. (2010). *Convention on the Suppression of Unlawful Acts Relating to International Civil Aviation*. https://www.icao.int/secretariat/legal/Docs/beijing_convention_multi.pdf, Erişim Tarihi: 14.01.2022.
- POLSA. (2023a). *About POLSA*. <https://polsa.gov.pl/en/about-polsa/>, Erişim Tarihi: 13.03.2023.
- POLSA. (2023b). *A Pole among the ESA Astronaut Reserve*. *Home*. <https://polsa.gov.pl/en/a-pole-among-the-esa-astronaut-reserve/>, Erişim Tarihi: 13.03.2023.
- President Issues New National Space Policy. (1996). *President Issues New National Space Policy*. The White House, Office of the Press Secretary. September 19, 1996. <https://clinton.presidentiallibraries.us/files/original/9d9d701c13d6b972bbf62909d19a2252.jpg>, Erişim Tarihi: 16.08.2023.
- Presidential Memorandum. (2017). *Presidential Memorandum on Reinvigorating America’s Human Space Exploration Program*. The White House, Office of the

- Press Secretary. December 11, 2017. <https://history.nasa.gov/presmemo12-11-17.pdf>, Erişim Tarihi: 21.10.2023.
- Presidential Space Policy Directive-2. (2018). President Donald J. Trump is Reforming and Modernizing American Commercial Space Policy. *Infrastructure & Technology*. May 24, 2018. <https://history.nasa.gov/TrumpSPD-2.htm>, Erişim Tarihi: 27.10.2023.
- Presidential Space Policy Directive-3. (2018). Presidential Donald J. Trump is Achieving a Safe and Secure Future in Space. *Infrastructure & Technology*. June 18, 2018. <https://history.nasa.gov/TrumpSPD-3.htm>, Erişim Tarihi: 31.10.2023.
- Presidential Space Policy Directive-4. (2019). Establishment of the United State Space Force. *United State Space Force*. <https://www.spaceforce.mil/About-Us/SPD-4/#:~:text=Under%20this%20proposal%2C%20the%20United,and%20across%20the%20spectrum%20of>, Erişim Tarihi: 02.11.2023.
- Presidential Space Policy Directive-5. (2020). Cybersecurity Principles for Space Systems. *Space Policy Directive-5*. <https://history.nasa.gov/SPD-5.pdf>, Erişim Tarihi: 03.11.2023.
- Presidential Space Policy Directive-6. (2020). Memorandum on the National Strategy for Space Nuclear Power and Propulsion (Space Policy Directive-6). *Infrastructure & Technology*. December 16, 2020. <https://history.nasa.gov/SPD-6.html>, Erişim Tarihi: 05.11.2023.
- Raimbekova, A. (2020). Kazakistan ile Türkiye Uzay Alanında İş Birliği Yapacak. *Anadolu Ajansı*. 15 Kasım. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kazakistan-ile-turkiye-uzay-alaninda-is-birligi-yapacak/2006809>, Erişim Tarihi: 25.03.2024.
- Remarks by the President on Space Exploration. (2010). *Remarks by the President on Space exploration in the 21st Century*. The White House, Office of the Press Secretary. April 15, 2010. <https://history.nasa.gov/Obama%20speech%204-15-10.pdf>, Erişim Tarihi: 10.09.2023.
- Report of the Space Task Group. (1969). *Report of the Space Task Group, 1969*. (The Post-Apollo Space Program: Directions for the Future, September 1969). <https://history.nasa.gov/taskgrp.html>, Erişim Tarihi: 29.07.2023.

- ROKETSAN. (t.y.). Hakkımızda. *Biz Kimiz*. <https://www.roketsan.com.tr/tr/biz-kimiz/hakkimizda>, Erişim Tarihi: 24.01.2024.
- Ronald Reagan National Space Policy. (1982). *National Space Policy*. National Security Decision Directive Number 42. July 4, 1982. <https://aerospace.csis.org/wp-content/uploads/2019/02/NSDD-42-Reagan-National-Space-Policy.pdf>, Erişim Tarihi: 05.08.2023.
- Ronald Reagan Presidential Directive. (1988). *Presidential Directive on National Space Policy*. The White House, Office of the Press Secretary. February 11, 1988. https://aerospace.org/sites/default/files/policy_archives/National%20Space%20Policy%20Feb88.pdf, Erişim Tarihi: 07.08.2023.
- Rumpf, C. (2015). Increased Competition Will Challenge ESA's Space Authority. *The Space Review*. <https://www.thespacereview.com/article/2687/1>, Erişim Tarihi: 13.03.2023.
- Sarıgül, T. (2023). Yüksek Çözünürlüklü Görüntüleme Uydumuz İMECE Uzay Yolculuğuna Hazır. *TÜBİTAK Bilim Genç*. 11 Nisan. <https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/yuksek-cozunurluklu-goruntuleme-uydumuz-imece-uzay-yolculuguna-hazir>, Erişim Tarihi: 17.02.2023.
- Sayın, E. Ve Aybek, Ü. A. (2020). Türkiye'nin Uzay Serüveni. *TRT Haber*. <https://www.trthaber.com/haber/bilim-teknoloji/turkiyenin-uzay-seruveni-520313.html>, Güncelleme Tarihi: 02.10.2020, Erişim Tarihi: 12.02.2024.
- SHGM. (t.y.). FIR Hattı Nedir?. *Sıkça Sorulan Sorular*. <https://web.shgm.gov.tr/tr/sikca-sorulan-sorular/263-fir-hatti-nedir>, Erişim Tarihi: 18.08.2022.
- Space Station Redesign Decision. (1993). *Space Station Redesign Decision Reduces Costs, Preserves Research, Ensured Int'l Cooperation*. June 17, 1993. <https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/48472>, Erişim Tarihi: 13.08.2023.
- Sputnik. (2021). *Moskova: Rusya ve ABD'nin Çekilmesiyle Açık Semalar Anlaşması'nın Uygulama Alanı Yüzde 80 Küçülecek*. 12 Aralık. <https://sputniknews.com.tr/20211218/moskova-rusya-ve-abdnin-cekilmesiyle>

- [acik-semalar-anlasmasin-in-uygulama-alani-yuzde-80-kuculecek-1051889038.html](https://www.acik-semalar-anlasmasin-in-uygulama-alani-yuzde-80-kuculecek-1051889038.html), Erişim Tarihi: 17.08.2022.
- SSI. (2020). *Space Security*. <https://spacesecurityindex.org/space-security/>, Erişim Tarihi: 13.10.2022.
- Tayhani, İ. (t.y). *Kayseri Uçak Fabrikası*. Atatürk Ansiklopedisi, Genel, Kayseri Uçak Fabrikası. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kayseri-ucak-fabrikasi/>, Erişim Tarihi: 20.01.2024.
- TDK. (t.y.a). Uzey. *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 06.04.2022.
- TDK. (t.y.b). Reaktör. *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 22.04.2022.
- TDK. (t.y.c). Zilyetlik. *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 26.05.2022.
- TDK. (t.y.ç). Pragmatizm. *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 06.10.2022.
- TDK. (t.y.d). Pragmatik. *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 06.10.2022.
- TDK. (t.y.e). Astronot. *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 23.03.2024.
- TDV İslam Ansiklopedisi. (t.y.). CEVHERİ, İsmail B. Hammad. *Ebu Nasr İsmail b. Hammad el-Cevheri (ö. 400/1009'dan önce)*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cevheri-ismail-b-hammad>, Erişim Tarihi: 27.12.2023.
- TEI. (t.y.). *Hakkımızda*. <https://www.tei.com.tr/kurumsal/hakkimizda>, Erişim Tarihi: 25.11.2024.
- The Guardian. (t.y.). *NASA Budgets: US Spending on Space Travel Since 1958*. Updated. <https://www.theguardian.com/news/datablog/2010/feb/01/nasa-budgets-us-spending-space-travel>, Erişim Tarihi: 29.07.2023.

- The White House. (2021). *United States Space Priorities Framework*. December 2021. https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/12/united-states-space-priorities-framework_-december-1-2021.pdf, Erişim Tarihi: 01.12.2024.
- The White House. (2022). *Remarks by Vice President Harris at National Space Council Meeting*. September 9, 2022. <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/09/09/remarks-by-vice-president-harris-at-national-space-council-meeting/>, Erişim Tarihi: 15.11.2023.
- The White House. (2023). *Remarks by Vice President Harris at the Congressional Space Medal of Honor Ceremony*. January 31, 2023. <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2023/01/31/remarks-by-vice-president-harris-at-the-congressional-space-medal-of-honor-ceremony/>, Erişim Tarihi: 16.11.2023.
- Tokyo Konvansiyonu. (1963). *Convention on Offences and Certain other Acts Committed on Board Aircraft*. Doc 8364. <https://www.icao.int/Meetings/LC35/References/Tokyo%20Convention.EN.FR.SP.pdf>, Erişim Tarihi: 14.01.2022.
- TRT Haber. (2019). *Türkiye ve Macaristan Arasında 10 Anlaşma İmzalandı*. 7 Kasım. <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/turkiye-ve-macaristan-arasinda-10-anlasma-imzalandi-439939.html>, Erişim Tarihi: 25.03.2024.
- TRT Haber. (2020). *Avrupa Birliği Üyelerinden Açık Semalar Anlaşması'na Destek*. 22 Mayıs. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/avrupa-birligi-uyelerinden-acik-semalar-anlasmasina-destek-486877.html>, Erişim Tarihi: 25.03.2024.
- Truman Doctrine. (1947). *Truman Doctrine (1947)*. Milestone Documents, National Archives. <https://www.archives.gov/milestone-documents/truman-doctrine>, Güncelleme Tarihi: 08.02.2022, Erişim Tarihi: 23.01.2024.
- TUA. (2019). *Ukrayna İle İkili İş Birliği Anlaşması*. 07 Ağustos. <https://www.tua.gov.tr/tr/etkinlikler/ukrayna-ile-ikili-is-birligi-anlasmasi>, Erişim Tarihi: 25.03.2024.
- TUA. (2023a). *Uluslararası Uzay Teknolojileri Konferansı Nisan 2024'te Türkiye'de Düzenlenecek*. 20 Kasım. <https://tua.gov.tr/tr/haberler/uluslararasi-uzay>

- [teknolojileri-konferansi-nisan-2024-te-turkiye-de-duzenlenecek](#), Erişim Tarihi: 19.02.2024.
- TUA. (2023b). *TUA ve T B TAK UME'den BKZS İ in İlk Adım*. 21 Haziran. <https://tua.gov.tr/tr/haberler/tua-ve-tubitak-ume-den-bkzs-icin-ilk-adim>, Erişim Tarihi: 15.03.2023.
- TUA. (2024). T rkiye'nin İlk Astronotu Alper Gezeravcı D nya'ya İndi. 9 şubat. <https://tua.gov.tr/tr/haberler/turkiye-nin-ilk-astronotu-alper-gezeravci-dunya-ya-indi>, Erişim Tarihi: 18.02.2024.
- TUA. (t.y.a). *Projeler*. <https://tua.gov.tr/tr/projeler/projeler>, Erişim Tarihi: 23.03.2024.
- TUA. (t.y.b). UTAS-R. *Y r t len Projeler*. <https://tua.gov.tr/tr/proje/utas-r>, Erişim Tarihi: 23.03.2024.
- TUA. (t.y.c). KORAH. *Y r t len Projeler*. <https://tua.gov.tr/tr/proje/korah>, Erişim Tarihi: 23.03.2024.
- TUA. (t.y. ). eXTP. *Y r t len Projeler*. <https://tua.gov.tr/tr/proje/extp>, Erişim Tarihi: 23.03.2024.
- TUA. (t.y.d). *Eğitim ve Sosyal Farkındalık*. <https://tua.gov.tr/tr/egitim-ve-sosyal-farkindalik>, Erişim Tarihi: 25.03.2024.
- TUA. (t.y.e). *Eğitim Faaliyetleri. Eğitim ve Sosyal Farkındalık*. <https://tua.gov.tr/tr/egitim-ve-sosyal-farkindalik/egitim-faaliyetleri>, Erişim Tarihi: 25.03.2024.
- TUA. (t.y.f). * ocuk. Eğitim ve Sosyal Farkındalık*. <https://tua.gov.tr/tr/egitim-ve-sosyal-farkindalik/cocuk>, Erişim Tarihi: 25.03.2024.
- TUA. (t.y.g). *Sosyal Farkındalık. Eğitim ve Sosyal Farkındalık*. <https://tua.gov.tr/tr/egitim-ve-sosyal-farkindalik/sosyal-farkindalik>, Erişim Tarihi: 25.03.2024.
- TUA. (t.y.đ). *Astronomik Olaylar. Eğitim ve Sosyal Farkındalık*. <https://tua.gov.tr/tr/egitim-ve-sosyal-farkindalik/astronomik-olaylar>, Erişim Tarihi: 25.03.2024.

- TUA. (t.y.h). Işık Kirliliği. *Eğitim ve Sosyal Farkındalık*. <https://tua.gov.tr/tr/egitim-ve-sosyal-farkindalik/isik-kirliligi>, Erişim Tarihi: 25.03.2024.
- TUA. (t.y.ı). *Uluslararası İşbirlikleri*. <https://tua.gov.tr/tr/uluslararasi-faaliyetler/uluslararasi-isbirlikleri>, Erişim Tarihi: 25.03.2024.
- TUA 2020 Faaliyet Raporu. (2020). Türkiye Uzay Ajansı Faaliyet Raporu-2020. *Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı*. <https://cdn.tua.gov.tr/60c20badb43a1.pdf>, Erişim Tarihi: 08.03.2024.
- TUA 2022-2026 Stratejik Plan. (2021). TUA 2022-2026 Stratejik Plan. *Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı*. <https://cdn.tua.gov.tr/621f7a02307bf.pdf>, Erişim Tarihi: 08.03.2024.
- TUA MUP Strateji Belgesi. (2022). *Milli Uzay Programı Strateji Belgesi: 2022-2030*. <https://cdn.tua.gov.tr/62988f09d2a2e.pdf>, Erişim Tarihi: 07.01.2023.
- TUSAŞ. (2024). *GÖKTÜRK-2 Yüksek Çözünürlüklü Yer Gözlem Uydusu*. <https://www.tusas.com/urunler/uzay/yer-gozlem-ve-kesif-uydulari/gokturk-2>, Erişim Tarihi: 16.02.2024.
- TUSAŞ. (t.y.a). *Hakkımızda*. <https://www.tusas.com/kurumsal/hakkimizda>, Erişim Tarihi: 24.01.2024.
- TUSAŞ. (t.y.b). *GÖKTÜRK-3 Sentetik Açıklı Radar (SAR) Yer Gözlem & Keşif Uydu Sistemi*. <https://www.tusas.com/urunler/uzay/yer-gozlem-ve-kesif-uydulari/gokturk-3>, Erişim Tarihi: 17.02.2024.
- TÜBİTAK. (1993). Türk Bilim ve Teknoloji Politikası (1993-2003). *Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu*. Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcılığına, Genelge, 1993/13. https://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/btyk/2/2btyk_karar.pdf, Erişim Tarihi: 01.02.2024.
- TÜBİTAK. (1997). Uzay Araştırmaları ve ESA. *TÜBİTAK Bilim ve Teknik*. Cilt: 30, Sayı: 359. (İçinde 34-40). https://bilimteknik.tubitak.gov.tr/system/files/tamsayi_pdf/1997_10.pdf, Erişim Tarihi: 12.02.2024.

- TÜBİTAK. (2019). *Spektrum Röntgen Gama (SRG) Uydusu*. Haberler, TÜBİTAK. <https://tug.tubitak.gov.tr/tr/haber/spektrum-rontgen-gama-srg-uydusu>, Güncellenme Tarihi: 17.07.2019, Erişim Tarihi: 01.02.2024.
- TÜBİTAK. (2023). *İMECE Uzaya Başarıyla Fırlatıldı*. 17 Nisan. <https://uzay.tubitak.gov.tr/tr/haber/imece-uzaya-basariyla-firlatildi>, Erişim Tarihi: 17.02.2023.
- TÜBİTAK. (t.y.a). *TÜBİTAK Ulusal Gözlemevi*. <https://tug.tubitak.gov.tr/tr/kurumsal/tarihce>, Erişim Tarihi: 12.02.2024.
- TÜBİTAK. (t.y.b). *BİLSAT*. <https://uzay.tubitak.gov.tr/tr/uydu-uzay/bilsat>, Erişim Tarihi: 16.02.2024.
- TÜBİTAK. (t.y.c). *TÜRKSAT-6A Projeler*. <https://uzay.tubitak.gov.tr/tr/uydu-uzay/turksat-6a>, Erişim Tarihi: 17.02.2024.
- Türk Hava Kurumu. (t.y.a). *Türk Tayyare Cemiyeti (T.TA.C.)*. https://www.thk.org.tr/turk_tayyare_cemiyeti, Erişim Tarihi: 20.01.2024.
- Türk Hava Kurumu. (t.y.b). *Atatürk ve Havacılık*. https://www.thk.org.tr/ataturk_ve_havacilik, Erişim Tarihi: 23.01.2024.
- TÜRKSAT. (2023). *TÜRKSAT 6A'nın Haziran 2024'te Uzaya Fırlatılması Bekleniyor*. Haberler. 19 Eylül. <https://www.turksat.com.tr/tr/haberler/turksat-6anin-haziran-2024te-uzaya-firlatilmasi-bekleniyor>, Erişim Tarihi: 17.02.2024.
- TÜRKSAT. (2024). *Türksat 6A Uzaya Fırlatıldı: İlk Sinyal Alındı*. Haberler. 9 Temmuz. <https://www.turksat.com.tr/tr/haberler/turksat-6a-uzaya-firlatildi-ilk-sinyal-alindi>, Erişim Tarihi: 24.11.2024.
- TÜRKSAT. (t.y.a). *Uydu Tarihçesi*. <https://uydu.turksat.com.tr/tr/hakkimizda/uydu-tarihcesi>, Erişim Tarihi: 01.02.2024.
- TÜRKSAT. (t.y.b). *Ömrünü Tamamlamış Uydular*. Türksat Uydu, Uydu. <https://www.turksat.com.tr/tr/uydu/turksat-uydu/omrunu-tamamlamis-uydular>, Erişim Tarihi: 13.02.2024.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi. (2001). *Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu*. Kanun Numarası: 4691. Resmi Gazete Tarihi: 06.07.2001. Sayı: 24454.

- <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4691&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 21.03.2024.
- T. C. Hava Kuvvetleri Komutanlığı. (2019). *GÖKTÜRK-3 (Keşif-Gözetleme SAR Uydu Sistemi)*. 27 Aralık. <https://www.hvkk.tsk.tr/Custom/Hvkk/250>, Erişim Tarihi: 17.02.2024.
- T. C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2024). *Ar-Ge, Tasarım Merkezleri ve Teknoloji Geliştirme Bölgeleri (TGB)*. <https://www.sanayi.gov.tr/arge-tasarim-merkezleri-ve-tgb>, Güncelleme Tarihi: 05.03.2024, Erişim Tarihi: 21.03.2024.
- UN Convetion on the Law of the Sea. (1982). *United Nations Convention on the Law of the Sea*. https://treaties.un.org/doc/publication/CTC/Ch_XXI_6_english_p.pdf, Erişim Tarihi: 11.11.2024.
- UNCOPUOS. (2010). *Concept of Suborbital Flights: Information from the International Civil Aviation Organization*. 19 March 2010. https://www.unoosa.org/pdf/limited/c2/AC105_C2_2010_CRP09E.pdf, Erişim Tarihi: 19.02.2024.
- United States Space Force. (2023). 5 Differences Between The U.S. Space Force and NASA. *United States Space Force*. April 18, 2023. <https://www.spaceforce.com/news-events/5-differences-between-the-us-space-force-and-nasa>, Erişim Tarihi: 07.11.2023.
- United States Space Priorities Framework. (2021). *United States Space Priorities Framework*. The White House. <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/12/united-states-space-priorities-framework--december-1-2021.pdf>, Erişim Tarihi: 14.11.2023.
- University of California. (t.y.). Remarks on the 20th Anniversary of the Apollo 11 Moon Landing. *George Bush, 41st President of the United States: 1989-1993*. <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-the-20th-anniversary-the-apollo-11-moon-landing>, Erişim Tarihi: 07.08.2023.
- UNOOSA. (1962). Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space. *Resolution Adopted by the General*

- Assembly. <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/principles/legal-principles.html>, Erişim Tarihi: 26.04.2022.
- UNOOSA. (1997). Prevention of an Arms Race in Outer Space. *Resolution Adopted by the General Assembly*. https://www.unoosa.org/pdf/gares/ARES_51_44E.pdf, Erişim Tarihi: 25.04.2022.
- UNOOSA. (2003). Towards a Nuclear-Weapon-Free World: A New Agenda. *Resolution Adpoted by the General Assembly*. https://www.unoosa.org/pdf/gares/ARES_58_051E.pdf, Erişim Tarihi: 25.04.2022.
- UNOOSA. (2005). Application of the Concept of the “launching State”. *Resolution Adopted by the General Assembly*. https://www.unoosa.org/pdf/gares/ARES_59_115E.pdf, Erişim Tarihi: 25.04.2022.
- UNOOSA. (2008). Prevention of an Arms Race in Outer Space. *Resolution Adopted by the General Assembly*. https://www.unoosa.org/pdf/gares/ARES_62_020E.pdf, Erişim Tarihi: 25.04.2022.
- UNOOSA. (2015). Transparency and Confidence-Building Measures in Outer Space Activities. *Resolution Adopted by the General Assembly on 7 December 2015*. Erişim Tarihi: 25.04.2022.
- UNOOSA. (2021a). *Committee on the Peaceful Uses of Outer Space*. [https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/copuos/index.html#:~:text=The%20Committee%20on%20the%20Peaceful,for%20peace%2C%20security%20and%20development.](https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/copuos/index.html#:~:text=The%20Committee%20on%20the%20Peaceful,for%20peace%2C%20security%20and%20development.,), Erişim Tarihi: 26.04.2022.
- UNOOSA. (2021b). The “Space2030” Agenda: Space as a Driver of Sustainable Development. *Resolution Adopted by the General Assembly on 25 October 2021*. https://www.unoosa.org/res/oosadoc/data/resolutions/2021/general_assembly_76th_session/ares763.html/A_RES_76_3_E.pdf, Erişim Tarihi: 26.04.2022.

- UNOOSA. (2022a). Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies. *Treaties & Principles*. <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/outerspacetreaty.html>, Erişim Tarihi: 11.04.2022.
- UNOOSA. (2022b). Agreement on the Rescue of Astronauts, the Return of Astronauts and the Return of the Objects Launched into Outer Space. *Resolutions Adopted Without reference to a Main Committee*. https://www.unoosa.org/pdf/gares/ARES_22_2345E.pdf, Erişim Tarihi: 15.04.2022.
- UNOOSA. (2022c). Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects. *Resolutions Adopted on the Reports of the First Committee*. https://www.unoosa.org/pdf/gares/ARES_26_2777E.pdf, Erişim Tarihi: 17.04.2022.
- UNOOSA. (2022ç). Convention on Registration of Objects Launched into Outer Space. *Resolution Adopted by the General Assembly. 3235 (XXIX)*. <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/registration-convention.html>, Erişim Tarihi: 17.04.2022.
- UNOOSA. (2022d). Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies. *Resolution Adopted by the General Assembly*. <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/moon-agreement.html>, Erişim Tarihi: 18.04.2022.
- UNOOSA. (2022e). Principles Governing the Use by States of Artificial Earth Satellites for International Direct Television Broadcasting. *Resolution Adopted by the General Assembly. 37/92*. <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/principles/dbs-principles.html>, Erişim Tarihi: 20.04.2022.
- UNOOSA. (2022f). Principles Relating to Remote Sensing of the Earth from Outer Space. *Resolution Adopted by the General Assembly*.

<https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/principles/remote-sensing-principles.html>, Erişim Tarihi: 20.04.2022.

UNOOSA. (2022g). Principles Relevant to the Use of Nuclear Power Sources in Outer Space. *Resolution Adopted by the General Assembly*. <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/principles/nps-principles.html>, Erişim Tarihi: 22.04.2022.

UNOOSA. (2022ğ). Declaration on International Cooperation in the Exploration and Use of Outer Space for the Benefit and in the Interest of All States, Taking into Particular Account the Needs of Developing Countries. *Resolution Adopted by the General Assembly*. <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/principles/space-benefits-declaration.html>, Erişim Tarihi: 25.04.2022.

UNOOSA. (t.y.a). *Documents and Resolutions Database*. <https://www.unoosa.org/oosa/documents-and-resolutions/search.jsp?&view=resolutions>, Erişim Tarihi: 25.04.2022.

UNOOSA. (t.y.b). *National Space Law*. *Space Law*. <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/nationalspacelaw/index.html>, Erişim Tarihi: 29.11.2024.

UNTC. (2022). Agreement on Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies. *United Nations Treaty Collection*. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXIV-2&chapter=24&clang=_en, Erişim Tarihi: 19.04.2022.

UNTC. (t.y.). United Nations Convention on the Law of the Sea. *United Nations Treaty Collection*. https://treaties.un.org/pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXI-6&chapter=21&Temp=mtdsg3&clang=_en, Erişim Tarihi: 11.11.2024.

Uri, J. (2022a). *50 Years Ago: President Nixon Directs NASA to Build the Space Shuttle*. NASA History. Jan 5, 2022, Last Updated: Jan 6, 2022. <https://www.nasa.gov/feature/50-years-ago-president-nixon-directs-nasa-to-build-the-space-shuttle>, Erişim Tarihi: 29.07.2023.

- Uri, J. (2022b). *50 Years Ago: The United States and the Soviet Union Sign a Space Cooperation Agreement*. NASA History. May 23, 2022. Last Updated: May 23, 2022. <https://www.nasa.gov/feature/50-years-ago-the-united-states-and-the-soviet-union-sign-a-space-cooperation-agreement>, Erişim Tarihi: 03.08.2023.
- U. S. Department of State. (t.y.). *Address by President John F. Kennedy to the UN General Assembly*. September 20, 1963. <https://2009-2017.state.gov/p/io/potusunga/207201.htm>, Erişim Tarihi: 19.07.2023.
- Ünal, A. Y. (2014). TÜRK SAT 4B Uydusunun Yapımı Tamamlandı. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/turksat-4b-uydusunun-yapimi-tamamlandi/151756>, Erişim Tarihi: 16.02.2024.
- Ünal, A. Y. ve Çakır, Ö. M. (2021). Türkiye'nin 8'inci Uydusu Uzayda. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/turkiyenin-8inci-uydusu-uzayda/2451461>, Güncelleme Tarihi: 20.12.2021, Erişim Tarihi: 12.02.2024.
- Ünal, A. Y. ve Toğanaş, T. (2014). TÜRK SAT 4A Uydusu Fırlatıldı. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/turksat-4a-uydusu-firlatildi/182321>, Güncelleme Tarihi: 14.02.2014, Erişim Tarihi: 16.02.2024.
- Yazıcı, N. (t.y.). *Picardie Manevraları*. Atatürk Ansiklopedisi, Genel, Picardie Manevraları. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/picardie-manevralari/>, Erişim Tarihi: 13.01.2024.
- Yearbook of the United Nations 1946-1947. (1947). IV. The International Civil Aviation Organization. *Yearbook of the United Nations 1946-1947*. <https://www.un-ilibrary.org/content/books/9789210602228/read>, Erişim Tarihi: 20.12.2021.
- Yılmaz, B. E. (2021). Bütçe Giderlerinden 'Sermaye Transferleri' Hangi Kurumlara Gidiyor?. *Vergi Algt*. Ekonomi, Maliye. <https://vergialgi.com/butce-giderlerinden-sermaye-transferleri-hangi-kurumlara-gidiyor>, Güncelleme Tarihi: 17.06.2021, Erişim Tarihi: 08.03.2024.
- Zengin-Okay, D., Gökkoyun, S. C. ve Yılmaz-Özdemir, M. (2024). Türkiye'nin İkinci Astronotu Atasever, Yörünge Altı Araştırma Uçuşunu Tamamladı. *Anadolu Ajansı*. 8 Haziran. <https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/turkiyenin-ikinci-astronotu>

[atasever-yorunge-alti-arastirma-ucusunu-tamamladi/3244126](#), Güncelleme Tarihi:
09.06.2024, Erişim Tarihi: 26.11.2024.

